

319863

PARTES POPULORUM MINORES
ALIENIGENAE

4/1998

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

1998/4

4/1998

319863

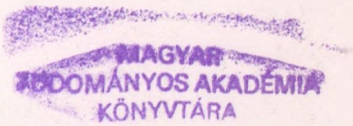
TARTALOM

PARTES POPULORUM MINORES ALIENIGENAE

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

BERNSTEIN BÉLA
emlékkönyv

Szombathely / 1998

Felelős szerkesztő / Responsible editor

Mózer Ibolya

Kiadja / Issued by
Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszéke
Dániel Berzsenyi Teacher Training School, Dept. of History
Szombathely
Károlyi Gáspár tér 2-4.
H-9700 Hungary

A kötet kiadását a
Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a
BDTF Tudományos Bizottsága
támogatta.

ISBN 1219-5545

Szerkesztés/tördelés: B.K.L. Kft. Szombathely
Készült a Balogh és Társa nyomda gondozásában.

TARTALOM

Előszó	5
Bernstein Béla, a tudós rabbi	7
A zsidók története Vas megyében	25
Rohonc	43
Szombathely	96
Celldömölk	173
Jánosháza	176
Körmend	178
Kőszeg	185
Muraszombat	189
Németújvár	190
Sárvár	194
Simonyi	197
Szalónak	198
Szentgotthárd	211
Vasvár	213
A türelmi adó Vas megyében	215
A szombathelyi izraelita elemi népiskola története	241
Bevezetés	243
Az iskola alapítása és első évtizede. 1846-1856.	244
Az iskola újjáalakítása. 1857.	248
Belső változások és az iskola kibővítése	250
Az iskola hanyatlásának ideje	252
Az iskola új fellendülésének ideje	253
Iskolánk felavatása és jelenlegi állapota	254
Tanítók. Tanrend	256
Az iskola anyagi helyzete	258
Vegyes	259
Az iskola vezetősége	259
Mutató	261
Rövidítések jegyzéke	291
Illusztrációk jegyzéke	294

ELŐSZÓ

A szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékének önálló kiadványa a *Partes Populorum Minores Alienigenae* ismét zsidó témájú kötettel jelentkezik. Az emlékkönyv **Bernstein Béla** három helyi vonatkozású munkáját fogja egységbe, melyeket nem a megjelenésük sorrendjében közlünk, hanem tartalmi fontosságuk szerint. A szombathelyi hitközségben 17 éven át működő rabbi három történelmi tanulmányával: *A zsidók története Vas megyében*, *A türelmi adó Vas megyében*, *A szombathelyi izraelita elemi népiskola története* címűekkel kívántunk emléket állítani a 130 éve született Bernstein Bélának.

Válogatásunkat az a cél vezérelte, hogy a tudós rabbi különböző időben és helyen jelent Vas megyei vonatkozású történelmi írásai újabb kutatásokat inspiráljanak. A három tanulmány terjedelmében, szakmai értékében is eltérő, de közös bennük, hogy mindegyiket a *genius loci* ihlette. Reprint kiadásunkban természetesen az eredeti szöveghez ragaszkodtunk, így nem javítottuk az elírásokat, sajtóhibákat. A tartalomjegyzékben azonban nem a szerző által használt, hanem a mai helyesírást követve vettük fel a helységneveket. (Pl. Vas megye helyett Vas megye, Czeldömölk helyett Celldömölk.) Csupán azoktól, az eredeti kiadáshoz kapcsolódó cím ismétlésektől tekintettünk el – mivel az első tanulmány folytatásokban jelent meg –, melyek feleslegesen növelték volna a terjedelmet.

Bernstein Béla értekezéseinek máig tartó értéke, hogy azok az azóta elpusztult hitközségi és levéltári források alapján készültek. Megállapításai, következtetései közül néhányat már módosított az idő. A szerző által publikált tények, események újabb kutatásokat indíthatnak el, ahogy maga a rabbi vallja: „És ha egyes történelmi tények megítélésénél egyéni nézetemet is nyilvánítottam, ez nem ment a tárgyilagosság rovására, nem befolyásolta az események hű előadását.”

Amikor a szerző Vas megyei vonatkozású munkáit eredeti szövegezésben az olvasók kezébe adjuk, akkor nem titkolt szándékunk is megfogalmazódik, folytatódjon és teljesebben ki a zsidóság helyzetét feltáró helytörténelmi kutatás. Különösen a *judaisztikai specializációt* végző hallgatók figyelmébe ajánljuk a munka folytatását. Ez a szándék vezetett bennünket, amikor kiadványunk lapszámai mellett megőriztük a tanulmányok eredeti lapszámát is (a felső lapszámok). Bízunk benne, hogy mind az olvasó, mind a kutató számára egyaránt fontos információkat nyújt a bevezető tanulmány, illetve a kötet végén található mutató. A borítón szereplő, Bernstein Bélát ábrázoló fotó és a bevezető tanulmányban elhelyezett illusztrációk különös értékét az adja, hogy ezek (egy kivételével) most jelennek meg először nyomtatásban. A rövidítések feloldását és az illusztrációk jegyzékét is kiegészítésként helyeztük el. (A mutató és a rövidítések jegyzéke csak a reprint szövegekre vonatkozik.)

A tanulmányokból a kisebbségi helyzetben élő zsidóság története tárul fel előttünk, nehézségeivel, tanulságaival együtt. Kötetünk legyen egyben tiszteletadás is az erebce-li zsidóság számára, Izrael állam fennállásának 50 éves évfordulójára.

A szerkesztő

BERNSTEIN BÉLA, A TUDÓS RABBI

A 19. század utolsó harmada a magyarországi zsidóság történetében egyedülállóan virágzó időszak volt. A kiegyezés meghozta az emancipációt – 1867. évi VII. tc. –, mely a zsidót mint egyént egyenjogú állampolgárrá tette. A törvény nem foglalta magába az izraelita felekezet recepcióját. A vallási egyenjogúságot az 1895. évi XLII. tc. mondta ki.

Az emancipációval a zsidó közösségek elveszítették közigazgatási funkcióikat, tevékenységük hitéleti, szertartási, kulturális és humanitárius feladatokra korlátozódott.

A hazai zsidóság jelentős része az asszimiláció útjára lépett. Ebben nagy szerepet játszott az antiszemita mozgalom idején védelmet nyújtó államhatalom iránt kialakult bizalom is.¹

Az asszimilációs igényt fejezte ki a névmagyarosítás gyorsuló üteme, valamint a nyelvi magyarosodás. Ennek elsődleges csatornájaként az alsó szintű népoktatás szolgált. Az 1868-as népiskolai törvény az államnyelv tanítását csak a közép szintű iskoláktól kezdve tette kötelezővé, a kongresszusi hitközségek² jelentős része azonban felekezeti iskoláiban nagy súlyt helyezett a magyar nyelv tanítására.

Az 1880-as években komoly szellemi teljesítmények születtek a magyar nyelvű zsidó hírlapirodalomban. Az első magyar nyelvű, tudományos zsidó folyóiratot – a Magyar Zsidó Szemlét – az Országos Rabbiképző Intézet professzorai indították 1884-ben. A folyóirat feladatának tekintette a magyarországi zsidóság múltjának a bemutatását, s a hazai, magyar nyelven művelt tudomány nagy tekintélyű műhelyévé vált. Itt közölte tanulmányait többek között Kohn Sámuel az Árpád-kori zsidóságról és a szombatosságról.

A polgári egyenjogúsítással megnyíltak a zsidók előtt az oktatás eddig elzárt intézményei. Az alsó szintű oktatásban, az 1880-as évekre, a nagyobb hitközségek mindegyike önálló felekezeti népiskolát tartott fenn. Az iskoláztatásnak az eddigi-eknél nyitottabb rendszere felvetette a hitoktatás korszerűsítését is. Más-más tanterve volt az elemi, a polgári és a gimnáziumi oktatásnak. A modernizáció körül kialakult vitában két irányzat különíthető el. Az egyik, a tanterv tartalmának átalakítására, a héber nyelv kötelezővé tételére, a Talmud helyett a Tóra, a törvények helyett a hit tartalmának megismertetésére helyezte a hangsúlyt. A másik, a kötelező iskolai hitoktatást kiegészítő formák, elsősorban a Talmud-Tóra iskolák megújításában látták a megoldást. A Talmud-Tórák, a hitközségek iskoláiként délutáni oktatás keretében, az iskolai hitoktatáshoz képest magasabb óraszámban tanítottak vallási ismereteket.³

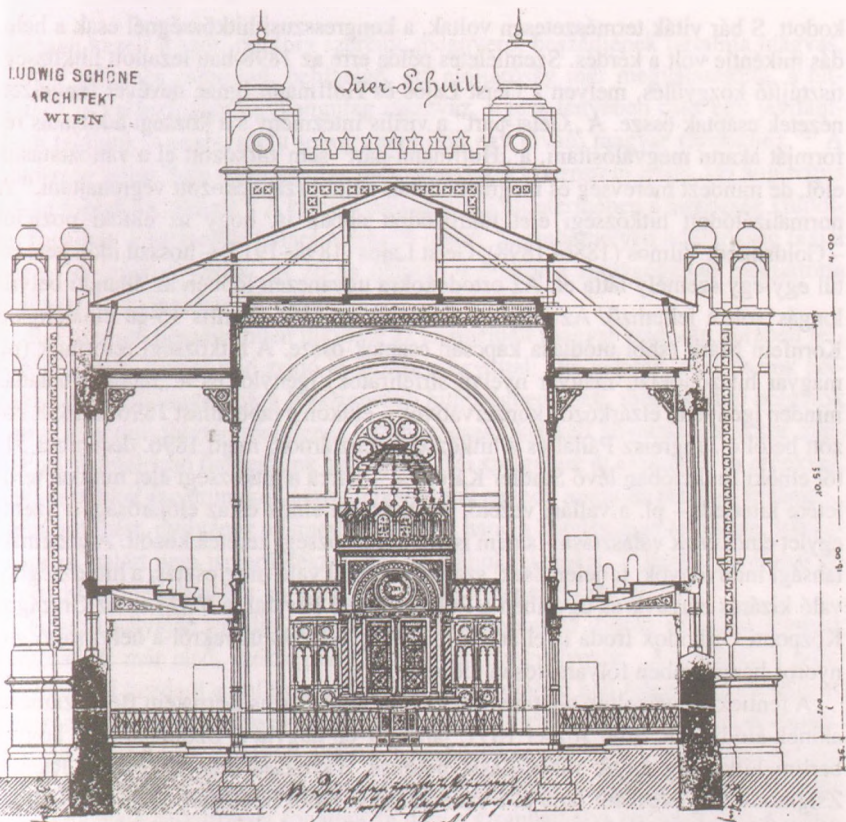
Az 1877-ben megnyílt Országos Rabbiképző Intézet történelmi tanszékének első professzora Kaufmann Dávid volt. A zsidó történelmi kutatások segédtudományaiban szinte páratlan felkészültségű tudós tanár egy rendkívül termékeny gárdát nevelt fel a magyar zsidó történetírás számára.⁴

A legismertebb közülük Venetianer Lajos újpesti főrabbi, akinek hézagpótló, nagy tényanyagot felvonultató, de vitatott értékű, a forráskritikát nélkülöző műve a magyar zsidóság történetéről máig használatos.⁵

A Kaufmann-tanítványoknak köszönhetjük egyes városok, megyék zsidóságának történetét, Pollák Miksa a soproni, Büchler Sándor a budai, Kecskeméti Ármin a Csanád megyei zsidók történetét írták meg.⁶ A 19. század végén és a 20. század elején a magyar-zsidó történetírásban jelentős szerepet betöltő helytörténelmi kutatás az egyes hitközségek múltjának feltárására koncentrálódott, amely a zsidó közösségek alapegységeire vonatkozó adatok közreadásával követte nyomon a hitközségek létrejöttének körülményeit, intézményrendszerének kiépülését, működését, stb. A műfaj kínálta előnyök – körülhatárolt terület és forrásbázis – a benne rejlő hátrányok – általában nem tükrözi a helyi viszonylatban nem jelentkező történelmi folyamatokat ill. a történelem dinamikája nem mutatkozik a kisebb egységben – ellenére alkalmasak voltak arra, hogy a zsidó és nem zsidó közvélemény számára bizonyítékot szolgáltatassanak a magyar-zsidó történelmi kapcsolatok pozitívumairól és erősítse a zsidó asszimiláció ideológiáját.⁷

Elhhez az iskolához tartozott *Bernstein Béla* (1868-1944) is. 1882-ben kezdte meg tanulmányait a budapesti Rabbiképzőben. Az 1889/90-es évet a liberális-konzervatív irányzatú breslauer Jüdisch-theologisches Seminarban töltötte, a modern zsidó történetírás korabeli legnagyobb mestere, Graetz működött néhány évvel korábban. 1890-ben Lipcsében bölcsészdoktori oklevelet szerzett és 1892-ben avatták rabbivá Budapesten.⁸ Volt tanáraival a későbbiekben is intenzív szakmai kapcsolatot tartott fenn.⁹

Még ugyanabban az évben foglalta el a szombathelyi kongresszusi hitközség rabbiszékét. A fiatal, az új szellemet képviselő intézetekben nevelkedett, de a zsidósághoz konzervatív szálakon is kötődő rabbi szombathelyi működése egybevágott a hitközségnek azzal a korszakával, melyben a fentebb vázolt asszimilációs folyamatok megindultak. Bernstein Béla 17 éves szombathelyi tevékenysége a város általános fejlődésének virágzó korszakára esett, mely a polgárok egyéni gyarapodása mellett a közösségi létezés minden formájára jótékony hatást gyakorolt. A zsidóság létszámának és gazdasági erejének növekedése mellett nem elhanyagolható tényező, hogy a szombathelyi neológ és az ortodox hitközség jogi ill. szervezeti szétválását követő viszályok és perek nyugvópontra jutottak. A temetőhasználat kapcsán 1881-ben csúcsosodó ellentét¹⁰ a külön ortodox temető¹¹ leválasztásával és az ortodox Szentegylet¹² létrehozásával oldódott meg. A két hitközség közötti viszony további sarka-

A szombathelyi kongresszusi izraelita hitközség zsinagógájának metszeti rajza a tóraszekrényvel

latos pontja a régi templom – a neológok új zsinagógájukat¹³ már 1880-ban felavatták, mellé 1892-ben községházat¹⁴ is építettek – és a hozzá tartozó telek tulajdonjogi rendezetlensége volt. A rituális fürdő és a templomudvaron lévő metszőház igénybevételében megegyezni nem tudó felek – kölcsönös fellebbezésekkel – évekig elhúzták az 1880-ban induló eljárást, mely csak 1890-ben fejeződött be azzal, hogy az ortodoxok az ingatlant 7.500 forint kártérítés fejében átvették.¹⁵ Az intézményrendszer teljes elkülönülése az ortodox elemi iskola felállításának már 1896-ban megfogalmazott igényével, és annak 1898-ban történő megalapításával ill. a rabbilakást és tanácstermet is magába foglaló épület átadásával zárult le.¹⁶

A kedvező külső hatások megeremtették a belső építkezés feltételeit, mely a neológoknál elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a hitközségen belül béke ural-

kodott. S bár viták természetesen voltak, a kongresszusi hitközségnél csak a haladás mikéntje volt a kérdés. Szemléletes példa erre az 1898-ban lezajlott hitközségi tisztújító közgyűlés, melyen a Geist Lajos és Hoffmann Ignác nevével fémjelzett nézetek csaptak össze. A „Geist-párt” a virilisz intézmény s a községi adóztatás reformját akarta megvalósítani, a „Hoffmann-párt” sem zárkózott el a változtatások elől, de mindezt merevség és megrázkódtatás nélkül szándékozott végrehajtani.¹⁷ A normalizálódott hitközségi élet tükröződött abban is, hogy az elnöki pozíciót – Goldsmied Vilmos (1886–1898), Geist Lajos (1898–1913) – hosszú időn keresztül egy-egy személy látta el. Az ortodoxokra ugyanezen időben az állandó belvilongás volt a jellemző. Az ellentétes nézetek az 1896. április 15-én elhalálozott Kornfein Márk rabbi utódlása kapcsán csaptak össze. A hitközségi reformok (pl. magyar hitszónoklat, magyar nyelvű sírfeliratok) igénylői és a „modern haladás minden igényétől elzárkózó” konzervatívok – élükön a rabbiállást 1896 és 1898 között betöltő Jungreis Pállal és a hitközségi pénztárnok, majd 1896. december 31-től elnöki funkcióban lévő Stadler Károllyal – harca a hitközségi élet minden területére kiterjedt – pl. a vallási vezető, a hitközségi elnök és az eljáróság, a Szentegylet elnökének választása – s nem is maradt a községi keretek között. A bizalmatlansági indítványok, feljelentések, szavazati jogtól való megfosztás, a hitközségből való kizárás zűrzavaros ügyeiben a Polgármesteri Hivatal, a VKM és az Országos Központi Orthodox Iroda is eljárta. A több évig húzódó ügyekről a helyi sajtó gunyoros hangnemben folyamatosan tudósított.¹⁸

A fentiekben vázoltak tág teret kínáltak az ambiciózus Bernstein Béla számára, akinek elődje, Dr. Stier József 1891. január 1-én hagyta el Szombathelyt, hogy a berlini hitközség egyik rabbiállását betöltse. Távozása után a kőszegi Richter Zsigmond helyettesként látta el a szombathelyi rabbi feladatait. A neológ hitközség vallási vezetőnek Budapesten, a rabbiképzőben végzett személyt keresett. Ennek háttérében az állt, hogy bár Stier József felkészültségéhez nem férhetett kétség – tanulmányait Pozsonyban, Pesten, Bécsben és Breslauban végezte – de szónoklatait németül tartotta, mert 20 éves szombathelyi működése alatt sem tanult meg hibátlanul magyarul. Az újtások ellen – pl. az orgonával felszerelt templom – hevesen tiltakozott. A szombathelyi neológ hitközség 1891-ben és 1892-ben kilenc személyt – közülük névszerint ismert: Hoffmann Ede,¹⁹ Venetianer Lajos,²⁰ Goldschmied, Diamant Mór,²¹ Spierer N.,²² Eisler²³ és Bernstein Béla²⁴ – hívott meg próba hitszónoklatra. A jelöltek képességeik bizonyításaként 1-1 alkalommal németül ill. magyarul tartottak szónoklatot az izraelita templomban. Bernstein Béla 1892 pünkösdjének első napján magyarul, a második napon németül beszélt. Személyéről és szónoklatáról a helyi sajtó a legnagyobb megalégedettséggel tudósított: „Kitűnő egyházi szónoknak bizonyult, milyent csak ritkán van alkalmunk hallani, beszédjének bel- és külsője telve retorikai szépségekkel, fordulatokkal,

biztosan kezeli a szót, modora szerény, megnyerő, beszédjének tartalma magvas, hangja kellemes csengésű, behízelgő. Az előljáróság már megválasztotta, a hitközség is valószínűleg egyhangúlag rászavaz. Egész lényében csak egy javítanivalót találunk – nevét, mely sehogy sem illik egy kiváló magyar szónokhoz.”²⁵ A hitközség július 3-án egyhangúlag megválasztotta²⁶ Bernstein Bélát, aki augusztus 18-án foglalta el állását.²⁷ A kiscelli pályaudvar különtermében a hitközség küldöttei fogadták a vármegye határára érkező rabbit. Szombathelyen a hitközség tagjai közel 30 fogattal várták, és 20-án délután 4 órakor a zsinagógában megtartotta székfoglaló szónoklatát.²⁸

Beköszöntő beszéde hűen tükrözte az emancipált magyar zsidóság korabeli fel fogását, mely szerint a jó zsidó jó hazafi is egyúttal: „És nekünk, csak őseink példáin kell buzdulnunk, kik a legszigorúbb hithűségben éltek, mint odaadó polgárok a nem akaruk folytán ideiglenes hazában, csak őket kell követnünk s akkor mindig hű, önfeláldozó fiai leszünk hazánknak. Mi szolgáljuk őt eszünkkel és erőnkkel, vagyonunkkal és vérünkkel, amint tehetségünk engedi, amint az alkalom kívánja ... Nem feltűnést, nyilvános elismerést keresve, hanem kötelességet teljesítve, lelkiismeretes, határt nem ismerő készséggel szolgáljuk hazánkat.”²⁹ Ezeket a célokat állította hívei elé rabbiként, és ezeket szolgálta történetíróként is.

Hosszú pályáján mindig különös hangsúlyt kapott az ifjúság nevelése, s ennek fontosságát már első, székfoglaló beszédében hangsúlyozta: „Az ifjúnál, a gyermeknél kell kezdeni a vallásos oktatást ... Az iskolában kell felkeresni a fogékony gyermeki szívet, hogy idejekorán belé oltuk a hitnek és vallásos tudásnak elemeit ... azért én nemcsak e helyről akarom hirdetni Isten igéjét, de tanítani akarom vallásom híveit más úton is, künn az életben és elsősorban benn az iskolában.”³⁰ Egész tevékeny élete célkitűzését fogalmazta meg a szombathelyi zsinagógában a pályakezdő rabbi. A templom és az iskola lettek működésének legfőbb területei.

Szombathelyi éve alatt újjászervezte a középiskolai hitoktatást. Megmentette a pusztulástól a többször felosztásra ítélt zsidó elemi iskolát. A hitközség komoly anyagi áldozatokkal új egyemeletes, hat tantermes iskolaépületet építtetett, melyet 1894. március 19-én avattak fel.³¹ A társadalmi elismertséget jelezte az is, hogy a katolikus főgimnázium új épületének felavatására érkező Eötvös Lóránd kultuszminiszter szeptember 18-án az izraelita elemi iskolát is megtekintette.³² Az iskola épületének terveivel és fényképével részt vett a milleniumi kiállításon.³³ Az öt fős tanítói testületet jelentősen megfiatalították, ifjúsági és tanítói könyvtárat létesítettek. Az iskola szakmai, tartalmi munkáját Bernstein Béla szervezte újjá, aki hivatalból a városi³⁴ ill. a kongresszusi iskolaszéknek – 1904-ben pl. mint elnökhelyettes³⁵ – is a tagja volt és a millenniumra megírta az intézmény történetét.³⁶

Működésének 17 éve alatt úgy összeforrt a tantestülettel, hogy a tanítók a rabbi Nyíregyházára kerülése után még évtizedekig tartották a kapcsolatot vele.³⁷

1897-ben megalakult a Dunántúli Rabbiegyesület, melynek pénztárosává Bernstein Bélát választották meg³⁸ és ő lett a hitoktatás előadója is. Ez utóbbi minőségében dolgozta ki az egyetemes és részletes hittan tantervet, mellyel mind a két irányzat igényeit kielégítette. Különösen fontosnak tartotta a héber szövegek tanítását, támogatta a hitközségekben a Talmud-Tóra iskolákat és a héber tanfolyamokat, melyet Szombathelyen az 1897/98-as tanévben egyszerre három csoportban szerveztek meg. Programját országosan is elfogadták. A Rabbiegyesületben fiatalon kivívott tekintélyét az is jelezte, hogy amikor a szervezet 1901. augusztus 11-12-én rendes évi közgyűlését Szombathelyen tartotta, a beérkezett pályamunkák egyik bírálója Bernstein Béla volt.³⁹

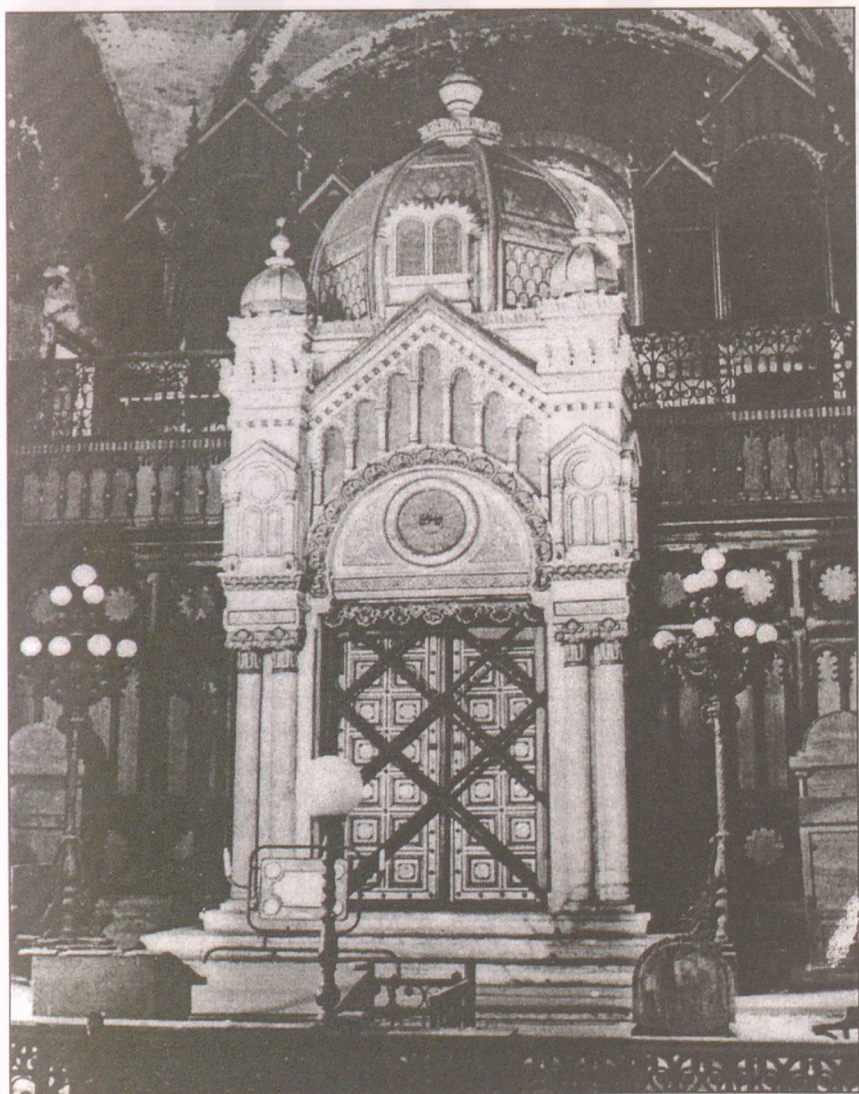
Pedagógiai, módszertani kérdésekben a későbbiekben is szaktekintélyként hivatkoztak rá, mint például a tanulást megkönnyítő szemléltető eszközök körül kialakult vitában. Ő is azok közé tartozott, akik helytelenítették az új eljárásokat, különösen a zsidó gyerekek szempontjából: „Az élet nehéz feladatok megoldása elé állítja majd a gyereket, aki csak úgy állhatja meg a helyét, ha már az iskolában megtanulja, hogy a sikerhez, eredményhez csak megfeszített munka árán juthat.”⁴⁰

Bernstein rabbisága idején kezdett a szombathelyi hitközség magyarosodni. Ki-nevezésekor még felváltva tartott német és magyar nyelvű szónoklatokat, majd az istentiszteleteket magyar nyelvű imával vezették be, és 1905-től a szónoklatok nyelve kizárólag magyar lett. Az újításoktól más téren sem zárkóztak el, Goldstein főkántor vezetésével 1892-től a templomban leánykar szerepelt.⁴¹ A nyitottság az egyleti élet terén is változásokat hozott, a régi egyesületek alapszabályait – a Jótékony Nőegylet 1896-ban,⁴² a Szentegylet 1900-ban⁴³ – módosították, ill. új szervezetek – „Chauneu Evjaunim” jótékonyági egylet 1899-ben,⁴⁴ „Tomech Dalim” szegénytámogató egylet 1904-ben⁴⁵ – alakultak. A sajtóorgánumok az Izraelita Iskolaegylet⁴⁶ és a Fillér-egylet⁴⁷ tervéről is beszámoltak.

Bernstein Béla magánéletéről kevés információval rendelkezünk. 1893. augusztus 15-én jegyezte el Pápán Korein Juliskát, az esküvőt ugyanott október 18-án tartották.⁴⁸ A házasságból, Szombathelyen 1894. november 20-án Róza⁴⁹ nevű kislányuk, 1896. június 20-án Leó⁵⁰ és 1904. május 20-án Eszter⁵¹ született. A gyermekek közül Rózsika 1904. november 21-én meghalt,⁵² sírköve a szombathelyi zsidó temetőben ma is látható.

Irodalmi munkásságáról képet kapunk a Magyar Zsidó Szemle bibliográfiájából, melyet állandó szerzőjük 40 éves papi jubileumára állított össze a lap.⁵³

Templomi és alkalmi beszédei mellett, kiemelkedő figyelmet érdemelnek fordítói, pedagógiai munkái és cikkei. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat alapszabályaiban foglalt egyik fontos feladatának tekintette a Szentírás magyar fordításának elkészítését és az olvasóközönséghez való eljuttatását. A munka elvégzésében a korszak zsidó tudományos élet legkiválóbbjai vettek részt, mely-

A tóraszekrény fotója a két világháború közötti évekből

nek eredményeként 1898 és 1907 között négy kötetben került kiadásra az ún. IMIT-biblia. Az első kötet⁵⁴ – Mózes öt könyve – anyagát Bernstein Béla ültette át magyarra, a korabeli nyelvérzéknek megfelelő, jól érthető és lehetőség szerint szó szerinti szöveggel. A fordítás minőségét jelzi, hogy alapul szolgált az

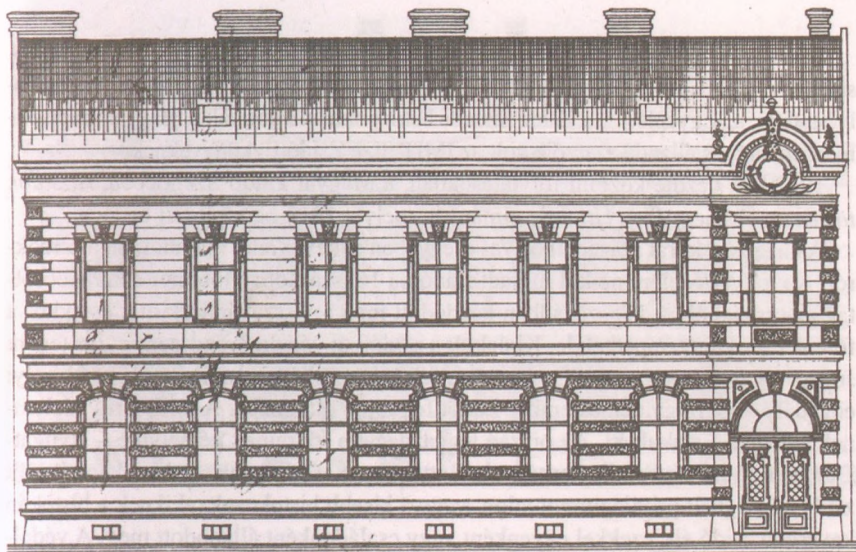
1994-ben megjelent kétnyelvű Bibliához.⁵⁵ Az 1898 elején kedvező sajtóvisszhanggal⁵⁶ fogadott mű azonban nem tartalmazta a héber szöveget, melynek hiányát az iskolai oktatásban naponta érzékelő – az izraelita elemi iskola tantárgyai között magas heti óraszámmal szerepelt héber olvasás és fordítás – szombathelyi rabbi arra készítette, hogy a magyar fordítást a héberrel együtt⁵⁷ is elérhetővé tegye. Mózes öt könyvéhez elkészítette a haftórák⁵⁸ – a szombati, ünnepi és böjtnapi istentiszteleteken a tóra-olvasást követő prófétai olvasmány – magyar nyelvű változatát is.

A középiskolák 3–6. osztályai számára a zsidóság történetét, a 7–8. osztályoknak zsidó vallástan tankönyvet írt. Több éven keresztül ő állította össze az egyetemes hittan tantervet.

A helytörténeti dolgozatok mellett egyik kutatási területe a zsidók részvétele az 1848–49. évi szabadságharcban volt. Szombathelyen, hivatali kötelezettségei mellett, kutatásait a törvényhatósági és városi levéltárban gyűjtött – főleg Szombathelyre vonatkozó – adatokkal egészítette ki. Már 1893-ban felolvasást tartott a feldolgozott anyagból a szombathelyi kereskedő ifjak önképző és betegsegélyező egylete támogatására szervezett rendezvényen, mely kettős sikert hozott számára. Egyrészt az egyesület díszes serleget ajándékozott az előadónak, másrészt a helyi sajtó folytatásokban közölte az elhangzottakat.⁵⁹ E tárgyban jelent meg legismertebb műve is, Jókai Mór előszavával,⁶⁰ mely a kedvező vélemények mellett a történész szakma részéről erős kritikai észrevételeket – az osztrák és orosz történeti irodalom feldolgozásának hiánya, nem alkalmazott forráskritikát, szerzői elfogultság, stb. – is kiváltott.⁶¹ A vegyes fogadtatás ellenére Bernstein nem hagyott fel a témakör tanulmányozásával – ezzel kapcsolatos publikációi egész életútján nyomonkövethetők⁶² – és 1939-ben megjelentette kötete második, átdolgozott kiadását.⁶³ Az átdolgozás nemcsak az eltelt 40 év során feltárt új ismereteket kívánta felvonultatni, de a megváltozott politikai helyzetben – az első zsidótörvény már érvényben volt, a második elfogadás előtt állt – a zsidóság jogfosztása elleni érvként is akart szolgálni, a közös történelmi múlt felelevenítésével. S bár a jámbor óhajást, megfogalmazóival együtt, a holocaust pusztította el, a szabadságharcban küzdő zsidók emlékét az utódok elismerése övezi.⁶⁴ Ezt az a tény is bizonyítja, hogy a 150. évforduló tiszteletére Bernstein Béla könyvét a Múlt és Jövő Kiadó gondozásában veheti újra kézbe az olvasó.⁶⁵

A Vas megyére vonatkozó, helytörténeti munkáinak az adja meg a különös értékét, hogy ő még tanulmányozhatta azokat a hitközségi, levéltári iratokat,⁶⁶ amelyek azóta elpusztultak.

1900-ban Breslauban jelent meg egy dolgozata *Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn* címmel, melynek helytörténeti változatát – *A türelmi adó Vas megyében* – az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve közölte 1902-ben.⁶⁷

A szombathelyi kongresszusi izraelita hitközség közszékházának oldalnézeti tervrajza. 1. változat

1698-ban I. Lipót császár rendelt el, egy csak kizárólag zsidókra kivetendő „taxa tolerantialis” nevű türelmi adót, amely azonban rendszeres állami bevételként csak Mária Terézia idején vált. 1749-ben kormányrendelet hagyta meg a megyéknek, hogy hirdesse ki és magyarázza meg a zsidóknak, hogy Magyarországon és kapcsolt részein való megtűrésük egyedül a királynő kegyétől függ, azért természetes, hogy tartózkodásukért külön adót kell fizetniük. Ez az új adó összes eddigi terheiken felül fizetendő, amelynek beszedéséért a zsidók felelősek, az országból való kiűzetésük terhe alatt. A zsidóknak maguknak kell az adót kivetni és beszedni. Ennek módjáról és a taksa folyton növekvő összegéről kapunk képet a tanulmányból.

Különösen értékes Vas megye legrégebb hitközségéről, a rohonciról szóló két részes cikke,⁶⁸ melynek képanyaga a ma már nem látható templombelső és liturgiai tárgyakat örökítette meg.

A Magyar Zsidó Szemle című tudományos folyóiratban rendszeresen jelentek meg cikkei és recenziói. Feltétlenül említésre érdemesek ezek közül: *Állami anyakönyvezés és vallásszabadság.* (1893. 472-476. p.); *A székesfehérvári zsidók története.* (1894. 460-465. p.); *Bloch Mózes.* (1895. 64-69. p.); *A női nevek a kismartoni temetőben.* (1923. 96-99. p.) és *A kismartoni hitközség oklevéltára.* (1927. 99-102. p.).

Írásai olvashatóak voltak a Múlt és Jövő című havilapban, az Országos Rabbiegyesület havi közlönyében a Magyar Izraelben, a Magyar Zsinagóga című homiletikai folyóiratban, az Egyenlőség, a Zsidó Szemle hetilapokban. Publikált a Magyar Zsidó Almanachban⁶⁹ és állandó szerzője volt az IMIT ill. a Zsidó Évkönyveknek.

1912-ben kezdte közölni folytatásokban, a Magyar Zsidó Szemlében, *A zsidók története Vas megyében* című tanulmányát, melyet 1915-ben fejezett be.⁷⁰

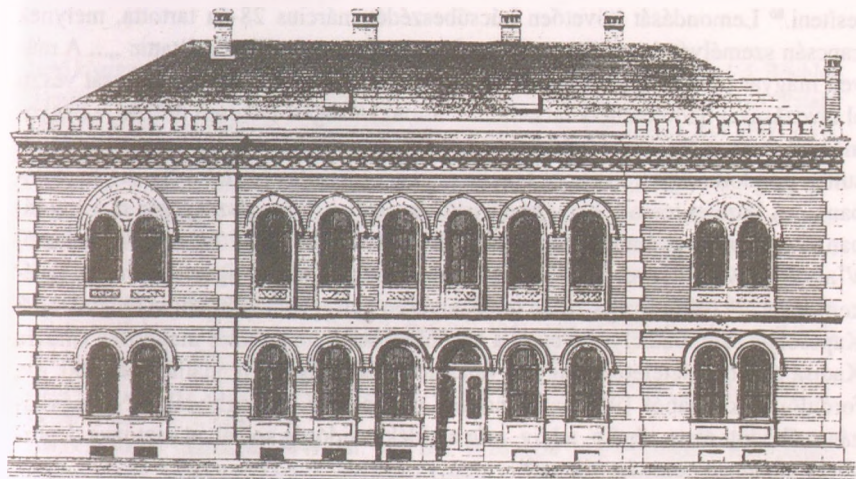
A középkor korai századaiból Vas megyében is kevés adat maradt fenn a zsidókról. A királyi védelem nélkül maradt zsidók a 16. században többnyire kivándoroltak az országból. A 17. században kezdődött meg a visszavándorlásuk, és ekkor a főurak birtokain telepedtek le. Kialakult a zsidók új védelmi rendszere a „ius tenere Judeos” a zsidó tartás joga. Ez már nem felségjog volt, és nem kellett hozzá királyi engedély sem, hogy nemes ember zsidót fogadjon oltalmába. A földesúri védelemnek két típusa alakult ki. Az ország leggazdagabb főurainak némelyike – Nyugat-Dunántúlon például az Eszterházyak, Batthyányak, Czirákyak – a birtokán létesült zsidó községnek privilégiumot adott, vagy a kisebb birtokosok, akiknek a birtokán kevesebb zsidó élt, ezekkel egyenként vagy családonként állapodott meg. A védelmet nyújtó birtokost Schutzherrnek, a védelem alatt álló zsidót Schutzjudnak (zsidójobbágnak) nevezték. A védelemért az úrnak évi védelmi díjat (Schutzgeld) fizetett, és elismerte maga fölött annak úriszéki bírói illetékességét. A földesúr azonban a bírói illetékességét általában a zsidó községre ruházta, amely bíróságát a zsidó vallási törvények szerint szervezte meg.⁷¹

Ilyen jogállásban jöttek létre a Vas megyei zsidó községek is, melyek történetét a Batthyányak birtokán alakult rohonci hitközség leírásával kezdi a szerző. A tekintélyes közösség Vas megye anyahitközsége volt egészen a 19. század közepéig, akkor vesztette el vezető szerepét.

Az 1840. évi XXIX. tc. nyitotta meg a zsidók előtt azon városok kapuit, amelyek eddig nem engedték a falaik közé telepedni őket. Ekkor költözhetek be Szombathelyre is, s ettől számíthatjuk a később legjelentősebbé váló hitközség történetének kezdeteit.

Bernstein Béla a krónikás alaposágával és a történetíró igényességével veszi sorra a többi Vas megyei hitközséget is: a celldömölkit, a jánosházit, a kőszegit, a muraszombatit, a németújvárit, a sárvárit, a simonyit, a szalónakit, a szentgotthárdit és a vasvárit. Sokszor olyan adatokat őrizve meg az utókornak, amelyeket más források híján nélküle nem ismernénk. Ez is indokolja, hogy még akkor is, ha egyik-másik hitközségnek azóta modernebb feldolgozása is elkészült,⁷² megjelenjen műve összefüggően, egy kötetben, abban a megyében, melynek történetének egy darbját megőrizte.

1909-ben, 17 tevékeny év után hagyta el Szombathelyt. Országos hírnevének köszönhetően nagy múltú és gazdag zsidó közösségek keresték meg, hogy rabbi-

A szombathelyi izraelita elemi iskola homlokzati tervrajza

nak megnyerjék. Az óbudai hitközség – Adler Illés főrabbi távozása után – próbaszónoklat tartására Bernstein Bélát is meghívta, de ő hívei felkérésére az ajánlatot nem fogadta el.⁷³ A nyíregyházi status quo hitközség elöljárósága, Friedmann Károly 1905. december 28-án bekövetkezett halála⁷⁴ után, évekig nem tudott a tagok minden irányzatának megfelelő rabbit találni. 1907-ben bízta meg a hitközség elnökét, hogy az üres rabbiállást pályázat nélkül, meghívás útján töltsse be. A jelölt Bernstein Béla volt, aki hosszas kapacitálás után 1908 novemberében tartotta meg próbaszónoklatát Nyíregyházán. Beszéde óriási sikert aratott, hallgatói meleg óvációban részesítették és biztosították, hogy ő a főrabbinusi szék egyedüli várományosa. Bernstein a megtisztelő felkérést köszönettel fogadta, de kijelentette, Szombathelyhez közel két évtized kedves emlékei fűzik és így nehezen határozza el magát arra, hogy a hitközségtől megváljon.⁷⁵ Megválasztásának híre⁷⁶ Szombathelyen is mozgalmat indított el, melynek az volt a célja, hogy a főpásztort maradásra bírja és ennek érdekében az elöljáróság évi 600 korona fizetésemelést ajánlott fel.⁷⁷ 1908 decemberében Nyíregyházáról, dr. Rosenberg Kamil hitközségi elnök vezetésével, öttagú bizottság kereste fel Bernstein Bélát, hogy a hivatalos meghívást és az egyhangú megválasztásáról szóló jegyzőkönyvet átnyújtsa. A küldöttség előtt a főrabbi már úgy nyilatkozott, a felkínált méltóságot elfogadja.⁷⁸ Ennek ellenére a helyi sajtó arról tudósított, Bernstein Szombathelyen folytatja pályafutását.⁷⁹ A kérdést véglegesen a szombathelyi hitközség februári elöljárósági ülése döntötte el, amely a főrabbi 1.000 korona fizetésjavítási kérelmét megszakasztotta, de egyéb – részletesebben nem taglalt – kívánságait nem volt hajlandó tel-

jesíteni.⁸⁰ Lemondását követően búcsúbeszédét március 28-án tartotta, melynek kapcsán személyét és tevékenységét a Vasvármegye című lap méltatta: „... A művelt magyar papnak egy rokonszenves és igazán példaként állítható típusát veszi el távozásával Szombathely társadalma. A magyarságért lelkesen hevülő, a hagyományokat a kor áramlatai közt is híven védő, de a mellett egy modernül felvilágosultan gondolkodó zsidó papot tanultunk megismerni és tisztelni Bernstein Bélában. ... A közélet terén főleg a város iskolaszékében, közegészségügyi bizottságában, a vakokat gyógyító egyesület és a T[uberkolózis] E[llen] V[édekező] V[asvármegyei] E[gyesület] humánus akcióiban fejtett ki igen dicséretes tevékenységet.”⁸¹ 1909. április 20-án ünnepélyesen nyíregyházi főrabbiává iktatták be.⁸² Kapcsolata szombathelyi híveivel a későbbiekben sem szakadt meg, pl. a Chevra Kadisa örökös tiszteletbeli tagjává választotta és az egyesület fennállásának 100. évfordulója alkalmából 1928-ban rendezett ünnepségre is meghívták.⁸³ Nyíregyházán működött élete végéig, addig, míg a vidéki zsidóság sorsában osztozva deportáltak, ahonnan nem tért vissza.⁸⁴

Szombathelyen emlékét 1997-től utcanév örökíti meg.⁸⁵

JEGYZETEK

- ¹ Gonda László: A zsidóság Magyarországon, 1526-1945. Bp. 1992. 162. p.
- ² Az 1868 decemberében összehívott egyetemes gyűlés után, 1871-ben bekövetkezett a haladó és a konzervatív zsidóság szervezeti kettészakadása. A magyarországi zsidóság ettől kezdve egyazon vallásfelekezet részeként, három szervezetenként elkülönülő egységre oszlott: az egyetemes kongresszus határozatait elfogadó kongresszusi – másnéven neológ – zsidóságra; a határozatokat elutasító orthodox zsidóságra, illetve az egyik szervezethez sem csatlakozó „status quo ante” alapon álló – ti. a kongresszus előtti állapotot fenntartani akaró – csoportra.
- ³ Gonda: i. m. 167-168. p.
- ⁴ Schweitzer József: Előszó. Az 1990. évi kiadáshoz. Kohn Sámuel és a magyar zsidó történetírás két évszázada. In: Kohn Sámuel: Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp. 1990. IV. p. (Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata)
- ⁵ Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. A szerző 1922-es kötetének, bevezető fejezettel módosított kiadása. Bp. 1986. 490 p. (Tudománytár)
- ⁶ Schweitzer: i. m. IV-V. p.;
Scheiber Sándor: Pollák Miksa és a magyar-zsidó történettudomány. In: Magyar-zsidó oklevéltár (továbbiakban: MZSO) XI. köt., 1446-1741. Házi Jenő, Pataki János, Zsoldos

Jenő közreműködésével szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1968. 5-12. p.; *Uő*: Büchler Sándor történetírói munkásságához. In: MZSO X. köt., 1150-1766. Házi Jenő, Pataki János, Zsoldos Jenő közreműködésével szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1967. 7-18. p.; *Uő*: Kecskeméti Ármin zsidó történelmi munkái. In: MZSO XII. köt., 1414-1748. Házi Jenő et al. közreműködésével szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1969. 5-12. p.

⁷ *Katzburg, Nathaniel*: A magyar-zsidó történetírás problémája. Miért nem volt magyar Dubnov, zsidó Szekfű? Bp. 1995. 4-6. p. (MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő; 12.)

⁸ Életrajzára vonatkozóan ld.: Zsidó Lexikon. Szerk. Újvári Péter. Bp. 1929. 111-112. p.; A magyar társadalom lexikonja. 2. bőv. kiad. Bp. 1931. 20-21. p.; Magyar írók élete és munkái. III. köt. ... Írja és szerk. Gulyás Pál. Bp. 1941. 114-116. hasáb; Magyar életrajzi lexikon. I. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967. 197. p.

⁹ Bánóczy Józsefhez 1893 és 1901 között írt leveleit lásd: Magyar Zsidó Levéltár Kézirat. Leltári szám: 70. 2. 102-106.

Bánóczy József (Szentgál, 1849. júl. 4. – Bp., 1926. nov. 20.) a budapesti Rabbiképző rendes tanára, majd 1887-től az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatója volt. Részt vett a Magyar Zsidó Szemle megindításában és 1889-ig szerkesztette a folyóiratot. Egyik alapítója és hosszú évekig a titkára volt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak, melynek évkönyvét haláláig szerkesztőként jegyezte. Filozófiai és irodalomtörténeti írói, pedagógusi és kritikusi munkája mellett a magyarországi zsidóság szellemi életének fellendítésében elvülhetetlen érdemeket szerzett. Tevékenységére vonatkozóan lásd: Újvári: i. m. 84-85. p.; Kenyeres: i. m. 106. p.

¹⁰ Temetés akadályokkal. = Vas megyei Lapok (továbbiakban: VL) 1881. jún. 5. 2. p.

¹¹ *Bajzik Zolt*: A szombathelyi izraelita temető története. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1998. 2. sz. 55. p.

¹² „A congressusi szabályzatok alapján szervezett szombathelyi izraelita hitközség jó-tékony célú temetkezési egyletének /:Chevra kadischa/ alapszabályai.” 1881. február 27-én készült el, melyet az Izraeliták Országos Irodájának elnöksége március 2-án, a belügyminiszter 29-én látta meg. Az alapszabály még ugyanabban az évben nyomtatásban is megjelent.

A szombathelyi Chevra-kadischa alapszabályai ... = VL 1881. ápr. 7. 2. p.; Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: VaML) Vas vármegye egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Egyesületi alapszab. gyűjt.) 26 doboz 165. sz.

„A szombathelyi ker. orth. izr. Chevra Kadischa egylet szabályzatai.” 1882 májusában fogalmazódott meg és a belügyminisztérium június 29-én látta el bemutatási záradékkal. Alapszabályok. A szombathelyi kerületi orth. izraelita „Chevra Kadischa” ... = VL 1882. júl. 9. 2. p.; VaML Egyesületi alapszab. gyűjt. 27. doboz 180. sz.

¹³ A tervrajzot lásd: VaML Szombathely város tanácsának iratai. Iratok 195/1879.

¹⁴ VaML Szombathely város polgármestere iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Polg. mest. ir.) III. 152/1892.; Az izr. község ház felavatása. = Vasvármegye (továbbiakban: Vv.) 1893. márc. 5. 5-6. p.; Az izr. hitközség új házát ... = Vv. 1893. márc. 12. 6. p.

¹⁵ Pörlekedő hitközségek. = Dunántúl, 1889. aug. 18. 5. p.; VaML Vas vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok IV. 3/1885.

- ¹⁶ Halva született iskola. = 1896. szept. 6. 5. p.; Új elemi iskola. = Vv. 1898. júl. 17. 8. p.; Iskolai beiratások. = Vv. 1898. aug. 28. 9. p.; Iskolai ünnepély elhalasztása. = Vv. 1898. szept. 15. 6. p.; Új iskola az orthodox hitközség számára ... = Vv. 1901. aug. 4. 5. p.; VaML Polg. mest. ir. 3102/1902.
- ¹⁷ Választási mozgalom. = Vv. 1897. dec. 30. 6. p.; A szombathelyi kongresszusi izr. hitközség tisztújítása. = Vv. 1898. jan. 6. 4. p.
- ¹⁸ A teljesség igénye nélkül lásd: Zajos rabbiválasztó közgyűlés. = Vv. 1896. szept. 3. 2-3. p.; Hitközségi csendélet. = Vv. 1897. jan. 3. 8. p.; Följelentés az orthodox szentegylet ellen. = Vv. 1897. szept. 2. 6. p.; Harcoló krokodilusok. = Vv. 1897. dec. 16. 4. p.; Hítsorsosok bizalma. = Vv. 1898. jan. 1. 7. p.; Botránys kéméletlenség. = Vv. 1898. ápr. 10. 13. p.
- ¹⁹ Hitszónoklat. = Vv. 1891. ápr. 26. 5. p.
- ²⁰ Rabbii-ügy. = VL 1891. júl. 30. 5. p.; Hitszónoklat. = VL 1891. aug. 2. 4. p.; Próba szónoklat. = Vv. 1891. aug. 2. 4. p.
- ²¹ Ismét próba-hitszónoklat. = VL 1891. aug. 27. 5. p.; Próba-hitszónoklat. = Vv. 1891. aug. 30. 5. p.; Próbahitszónoklat. = VL 1891. szept. 3. 6. p.
- ²² A rabbikérdés. = VL 1892. ápr. 7. 4. p.; A rabbi kérdés. = Vv. 1892. ápr. 10. 4. p.
- ²³ Próbahitszónoklat. = VL 1892. ápr. 17. 4-5. p.
- ²⁴ Próbahitszónoklat. = VL 1892. jún. 5. 3. p.
- ²⁵ Új rabbi Szombathelyen. = Vv. 1892. jún. 5. 5. p.
- ²⁶ Új főrabbi. = Vv. 1892. júl. 10. 5. p.
- ²⁷ Az új szombathelyi rabbi. = Vv. 1892. aug. 14. 5. p.
- ²⁸ r. t. : Az új rabbi. = VL 1892. aug. 20. 4. p.; Az új szombathelyi rabbi fogadtatása. = Vv. 1892. aug. 28. 4. p.; Az új rabbi székfoglaló szónoklata. = Vv. 1892. aug. 28. 5. p.
- ²⁹ Beköszöntő beszéd, tartotta a szombathelyi zsinagógában 1892. augusztus 20-án dr. Bernstein Béla kerületi rabbi. Nagy-Kanizsa, 1892. 13. p.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ A szombathelyi kongr. izr. hitközség ... = Vv. 1894. márc. 18. 5. p.; *Tívi*: A szombathelyi új izr. népiskola felavatása. = Vv. 1894. márc. 25. 3-4. p.; VaML Polg. mest. ir. III. 174/1893.
- ³² A miniszter látogatásai. = Vv. 1894. szept. 23. 5. p.
- ³³ Az izr. népiskola a kiállításon. = Vv. 1896. febr. 6. 3. p.
- ³⁴ VaML Polg. mest. ir. I. 1259/1892.
- ³⁵ A szombathelyi cong. izr. iskolaszék ... = Vv. 1904. jan. 10. 7. p.
- ³⁶ *Bernstein Béla*: A szombathelyi izraelita elemi népiskola története. Külön lenyomat az „Orsz. izr. tanítóegyesület” kiadásában megjelent „A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája” című műből. Bp. 1896. 20 p.
- ³⁷ *Neumann Albert*: Dr. Bernstein Béla nyíregyházi főrabbi 40 éves papi jubileuma. = Izraelita Tanügyi Értesítő (továbbiakban: ITÉ) 1932. 150. p.
- ³⁸ Dr. Bernstein Béla, ... = Vv. 1897. szept. 2. 6. p.
- ³⁹ Rabbik köszöntése. = Vv. 1901. aug. 11. 1. p.; A Dunántúli Rabbi-Egyesület közgyűlése. = Vas, 1901. aug. 15. 2-3. p.

- ⁴⁰ *Neumann Albert*: Három iskolaév tapasztalata az új tantervről, tekintettel a zsidó iskola különleges feladatára. = ITÉ 1928. 111. p.
- ⁴¹ Leánykar az izr. templomban. = Vv. 1892. aug. 14. 5. p.
- ⁴² VaML Egyesületi alapszab. gyűjt. 26. doboz 163. sz.; Jóváhagyott alapszabályok. = Vv. 1896. jún. 4. 5. p.
- ⁴³ VaML Egyesületi alapszab. gyűjt. 26. doboz 165. sz.
- ⁴⁴ VaML Egyesületi alapszab. gyűjt. 23. doboz 30. sz.
- ⁴⁵ VaML Egyesületi alapszab. gyűjt. 27. doboz 193. sz.; Jóváhagyott alapszabályok. = Szombathelyi Friss Újság (továbbiakban: SzFÚ) 1904. jan. 24. 5. p.
- ⁴⁶ Meghívó. = Vv. 1897. jan. 10. 5. p.; A szombathelyi izr. isk. egyesület ... = Vv. 1897. febr. 11. 5. p.; Megerősítést váró alapszabályok. = Szombathelyi Újság, 1897. jún. 13. 9. p.
- ⁴⁷ Fillér-egylet. = Vv. 1898. jan. 20. 6. p.
- ⁴⁸ Eljegyzés. = Vv. 1893. aug. 20. 5. p., Esküvő. = Vv. 1893. okt. 15. 6. p.
- ⁴⁹ VaML Vas vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Szombathely, kongresszusi izraelita születési anyakönyv 46/1894.
- ⁵⁰ VaML Vas vármegye állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. (továbbiakban: Áll. akv.) Szombathely, születési anyakönyv 326/1896.
- ⁵¹ VaML Áll. akv. Szombathely, születési anyakönyv 301/1896.
- ⁵² VaML Áll. akv. Szombathely, halotti anyakönyv 558/1904.
- ⁵³ Dr. Bernstein Béla nyíregyházi főrabbi 40 éves papi jubileuma. = Magyar Zsidó Szemle (továbbiakban: MZsSz) 1932. 234-238. p.
- ⁵⁴ Szentírás. I. köt. A Tóra. Mózes öt könyve. Bp. 1898. 7, 410 p. (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai; 8.)
- ⁵⁵ Biblia. Teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia 2 kötetben. Bp. 1994. 1327, 1455 p.
- ⁵⁶ Irodalom. A szentírás magyarul. = Vv. 1898. febr. 13. 9. p.
- ⁵⁷ A Tóra. I., II., III., V. könyv. Iskolai használatra ford. Bernstein Béla. Bp. 1902. 140, 116, 121, 103 p.
- ⁵⁸ A haftórák Mózes öt könyvéhez. Haftarot lahamisá humsé Torá. Ford., bev. Bernstein Béla. Nyíregyháza, 1928. 235 p.
- ⁵⁹ A kereskedelmi kör táncvigalma. 1893. febr. 4. Bernstein Béla dr. felolvasása. = Vv. 1893. febr. 12. 3-4. p.; Ezüst serleg dr. Bernstein főrabbinak. = Vv. 1893. márc. 5. 5. p.; A zsidók az 1848/49-iki szabadságharcban. Irta és a szombathelyi keresk. kör estélyén felolvasta: Dr. Bernstein Béla. = Vv. 1893. febr. 12. 7-8. p., febr. 19. 6. p., febr. 26. 7. p., márc. 5. 7. p.
- ⁶⁰ *Bernstein Béla*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Bp. 1898. VIII, 344 p. (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai; 10.) Ismertetését lásd: *J[ánosy] G[ábor]*: Szabadságharcunk és a zsidók. Dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi könyve. = Vv. 1899. jan. 29. 6. p.; *a-i.*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Irta dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi. Jókai Mór előszavával. Buda-Pest, 1898. = Budapesti Szemle, 1899. 98. köt. 471-474. p.
- ⁶¹ *Büchler Sándor*: Bernstein Béla: Zsidók a magyar szabadságharcban. = MZsSz 1899. 180-185. p.; *I. J.*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. ... = Századok, 1899. 455-460. p.

- ⁶² *Bernstein Béla*: A zsidók az 1848-49-iki szabadságharcban. In: Évkönyv, 1895. Szerk. Bacher Vilmos, Mezey Ferenc. Bp. 1895. 100-109. p. (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai; 1.); *Uő.*: Reformmozgalmak a magyar zsidóság körében 1848-ban. In: Évkönyv, 1898. Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József. Bp. 1898. 251-256. p. (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai; 7.); *Uő.*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Bp. 1906. 84 p. (Magyar-zsidó könyvtár; 11.); *Uő.*: A zsidók az 1848-iki szabadságmozgalmakban Európaszerte. In: Évkönyv, 1910. Szerk. Bánóczi József. Bp. 1910. 50-85. p. (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai; 31.); *Uő.*: Zsidó hősök a magyar szabadságharcban. = Múlt és Jövő, 1914. 468-470. p.; *Uő.*: Zsidó honvédek 1848/49-ben. In: Jubileumi emlékkönyv Blau Lajos, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet igazgatójának 65. születésnapja és 40 évi írói jubileuma alkalmából. Kiad. Hevesi Simon, Klein Miksa, Friedman Dénes. Bp. 1926. 90-116. p.; továbbá munkatársként a Zsidó Lexikon számára szócikket írt „Szabadságharc.” ill. „Zsidó honvédek 1848.” címmel. Újvári: i. m. 817., 987. p.
- ⁶³ *Bernstein Béla*: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával. A zsidó honvédek négy névjegyzékével. 2. átdolg. kiad. Bp. 1939. 270 p.
- ⁶⁴ *Deutsch Gábor*: A hűség megkísértése. = Új Élet, 1998. márc. 15. 1. p.
- ⁶⁵ *Bernstein Béla*: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Sajtó alá rend., a képeket vál. és az utószót írta Kiss József. [Bp.] 1998. 334 p.
- ⁶⁶ *Kóta Péter*: A zsidóság történetének forrásai a Vas Megyei Levéltárban. = Partes populum minores alienigenae, 1994. I. sz. 97-99. p.
- ⁶⁷ *Bernstein Béla*: Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn. Auf Grund archivalischer Quellen. In: Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann. Hrsg. M. Braun, F. Rosenthal. Breslau, 1900. 599-628. p.; *Uő.*: A türelmi adó Vas megyében. In: Évkönyv, 1902. Szerk. Bánóczi József. Bp. 1902. 184-207. p. (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai; 14.)
- ⁶⁸ *Bernstein Béla*: Egy régi hitközség emlékeiből. = Múlt és Jövő, 1914. 55-89., 202-205. p.
- ⁶⁹ A zsidó periodikákra vonatkozóan lásd.: *Scheiber Sándor*: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1847-1992. A szerző hagyatékából sajtó alá rend. Scheiberné Bernáth Livia, Barabás Gyöngyi; ... kieg. Barabás Gyöngyi. Bp. 1993. Nr. 18., 46., 70., 87. (Hungaria Judaica; 3.)
- ⁷⁰ *Bernstein Béla*: A zsidók története Vas megyében. = MZsSz 1912. 251-266. p.; 1913. 161-205., 243-274. p.; 1914. 17-49., 105-121., 265-279. p.; 1915. 9-24., 89-99. p. Könyvészeti, bibliográfiai adatok alapján feltételezhető, hogy ezen munkája két önálló kiadványként – esetleg különnyomatként – is megjelent. A zsidók története Szombathelyen, 1687-1909. Bp. 1914. művére hivatkozásként lásd: A magyar történeti irodalom 1914-ben. Melléklet a „Századok” 1915. évi folyamához. Összeáll. Hellebrant Árpád. Bp. 1915. 44. p. 799. sz.; *Szabados M. Rajmunda - Vágó Lajos*: Savaria-Szombathely bibliográfiája. Szombathely, 1948. 14. p. 64. sz. (Acta Savariensia; 5.) A zsidók története Vas megyében. Bp. 1915. pedig a szerző irodalmi működését feltáró összeállításban szerepel, lásd 53. sz. lábjegyzet 235. p. II/7. sz. alatt. Sajnos, a hivatkozott köteteket a magyarországi közgyűjteményekben nem sikerült fellelni.

- ⁷¹ Virág István: A zsidók jogállása Magyarországon, 1657-1780. Bp. 1935. 16-20. p. (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából; 3.)
- ⁷² Harsányi László: A kőszegi zsidók. Bp. 1974. 259 p. (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái; 6.); Ö. Kovács József: A szombathelyi zsidók betelepülése, helyzete a XVIII. század elejétől 1848-ig. = Vasi Szemle, 1985. 2. sz. 248-273. p.; Szántóné Balázs Edit: A körmendi zsidóság és hitközségének rövid története. In: A körmendi egyházközségek és hitközség története. Bundics Antal Miklós et al. Körmend, 1993. 481-581. p. (Körmendi füzetek)
- ⁷³ A szombathelyi főrabbi Óbudán. = Vv. 1907. dec. 11. 3. p.; Az óbudai főrabbi állás. = Vv. 1907. dec. 29. 7. p.
- ⁷⁴ Újvári: i. m. 296. p.
- ⁷⁵ A szombathelyi főrabbi távozása. = Vv. 1908. nov. 20. 4. p.
- ⁷⁶ Bernstein Béla Nyíregyházán. = SzFÚ 1908. dec. 2. 2. p.
- ⁷⁷ Marasztalják a főrabbit. = Vas megyei Napló (továbbiakban: VmN.) 1908. dec. 3. 3. p.
- ⁷⁸ Nyíregyházai küldöttség a főrabbinál. = VmN. 1908. dec. 25. 3. p.
- ⁷⁹ Dr. Bernstein Béla főrabbi marad. = VmN. 1909. jan. 14. 2-3. p.
- ⁸⁰ A szombathelyi főrabbi távozása. = VmN. 1909. febr. 12. 3. p. Távozásának pontos okait nem sikerült kideríteni, de pl. „A vasi zsidóság emlékkönyve” családi okokra hivatkozik. Lásd: A vasi zsidók. Emlékére a mártírhálált szenvedett vas megyei zsidóságnak. Szerk. Löwinger Avraham Albert. Tel-Aviv-Jaffa, [1974.] 41. p.
- ⁸¹ Bernstein Béla búcsúja. = Vv. 1909. márc. 30. 2. p.
- ⁸² Emlékkönyv főtisztelendő dr. Bernstein Béla nyíregyházi főrabbi beiktatási ünnepéről 5699. Nissan hó 29 - 1909. Április 20-án. Szerk. Vajda Dezső. Bp. 1909. 56-59. p.; Bernstein Béla dr. Nyíregyházán. Az új főrabbi ünneplése. = Vv. 1909. ápr. 21. 2. p.
- ⁸³ Díszoklevél dr. Bernstein Bélának. = Vv. 1909. nov. 6. 4. p.; „Igazi szeretet.” Jubileumi emlék a szombathelyi Chevra Kadisa 100 éves fennállása alkalmával, 1928. évi február hó 28-án (Adar hó 7-én) tartott ünnepségekről. Szerk. Horovitz József. Szombathely, 1928. 24., 50-52. p.
- ⁸⁴ Az itt eltöltött éveire vonatkozóan, személyes hangvétellű visszaemlékezéséért lásd: *Gervai Sándor*: Nyíregyháza zsidósága élete. Jeruzsálem, 1963. 25-30. p.
- ⁸⁵ *Pósfai János*: Ábrahám fiai. Utcát neveznek el a főrabbiról. = Vasi Magazin, 1997. aug. 31. 18-19. p. (A szerző, a Külső-Nárai út mentén kibontakozó lakótelep egyik új utcájának Bernstein Béláról való elnevezésének hírére elevenítette fel a főrabbi életútját. Irodalmi munkásságáról szólva megemlíti, hogy: „Baccarat címmel még színművet is írt, amelyet 1907-ben mutattak be Szombathelyen.” Az adat téves, mely a Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár helyismereti katalógusának egyik hibás, ellenőrzés nélkül átvett cédulájáról származik! A színmű alkotója az 1876-ban született francia drámaíró, Henri Bernstein.)
- A 12.470. hrsz.-ú utca 1997. szeptember 1. napjától viseli Bernstein Béla nevét. Lásd: 209/1997./VIII. 28./ Kgy. sz. határozat. = Szombathely Megyei Jogú Város Közgyűlésének Értesítője, 1993. 3. sz. 104. p.

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE VASMEGYÉBEN

A vasmegyei zsidók történetének eleje messze visszanyulik a középkorba, vissza a magyar királyság első századaiba. A Dunántúl, hazánk e legműveltebb és legelőrehaladottabb területén Vas megye volt az, hol biztos tudomásunk szerint legelőbb laktak zsidók és bizonyára községeket is képeztek a maguk módja szerint.

Már a XIII. századból való okiratokban gyakran találkozunk a „zsidó” szóval összetett helységnevekkel, ami arra mutat, hogy ott nagyobb számban telepedtek le zsidók, vagy valamely zsidó törzsfő ott birtokot nyert¹⁾. Az egész országban előforduló *tizenhárom* ilyen helységnév közül pedig *három* van Vas megyében²⁾, ahol tehát már a XIII. század előtt is sűrűbben lakhattak zsidók. Jogosan következtetünk erre abból a tényből is, hogy a XIII. században a vasvári Farkas nevű zsidónál zálogosít el a csatári apát-ság egyik kegyura, a Báthoriak öse, a Gutkeled nemzet-ségből származó Vid mester a XI. századból származó értékes bibliát, mely a csatári kolostor tulajdona volt, jelenleg pedig az admonti kolostorban van.³⁾ A XIV. század végén megint Kőszeg urai Gara Miklós és János nyerik el

¹⁾ Dr. Kohn Sámuel, A zsidók története Magyarországon, I. Buda-pest 1884. 36 l.

²⁾ Zsidófalva a németújvári, Zsidóföld a körmenyi és Zsidóhegy a muraszombati járásban.

³⁾ A tény maga ismeretes volt már rég; l. Kohn, i. m. 120 l. A bibliát Dr. Fehérpataki László fedezte fel az admonti kolostorban. A mű két vastag, pergamentre írt remek kiállítású, festett betűkkel és lapszél díszítésekkel bőven ellátott kötet. Az egyiknek félig kivakart bejegyzése mondja el, hogy Vid mester 27¹, márkáért zálogosította el Farkasnál, az adósság azonban 70 márkára szaporodott fei. Minthogy a biblia a hitelező nyomán elveszett. Vid mester 1262-ben, hét falut volt kénytelen érte adni

Zsigmond király engedélyét, hogy „Vasmegyei Kőszeg nevű városukba, Némethonból, Csehországból, vagy a Külföldről bárhonnan érkező zsidókat befogadni, ott megtelepíteni, tartani és birni, őket vallási és törvényes szokásaikban megőrizni, megadóztatni és fölöttük tetszés szerint rendelkezni, szabad és korlátlan hatalommal birjanak.“⁴⁾ Majd pedig a stájerországi zsidók kiűzetése után, a XV. század végén, a közvetlen határos Vasmegye egyes községeiben találnak a száműzöttek — a hagyomány szerint — új otthont.⁵⁾

Mindamellett zsidó községek létéről csak a XVII. századból van határozott adatunk és pedig Rohonc, meg Város - Szalonakra nézve. Ez utóbbira vonatkozólag, sajnos, megint csak hiányosan, mert az utókorra átszármazott kútfőket elpusztította a sors kegyetlensége tűzvész útján.

Igy a kutforrások, melyek a vasmegyei zsidók legkorábbi állapotáról nyújthatnának felvilágosítást, részben örökre bedugultak, részben azonban rendelkezésünkre állanak, hogy felkutathassuk azokat. Ez okból csak két község változatos sorsáról adhatunk bővebb történetet, a megyének hajdaní és mostani legnevezetesebb zsidó községeiről, t. i. a *rohonczi* és a *szombathelyiéről*. A megye többi zsidó községeinek kezdetéről és haladásáról csak rövid vázlatokat nyújthatunk, ahol nem ritkán a szájhagyományra szorulunk írott kútfők hiányában.

Midőn pedig e mozaikszerű képet legjobb igyekeztünk szerint összerakjuk, azt hisszük, hogy nemcsak sajátlagos felekezeti, de általános kulturtörténeti szempontból is érdekes feladatot és értékes munkát végzünk. Mert azok a viszonyok, melyek között hazánkban a zsidó községek századokon át éltek és fejlődtek, vagy jobban mondvá tengődtek, azok jellemzők nemcsak a zsidók állapotára, de az egyes korszakokra nézve általában. Az a korlátlan rendelkezésmód, mellyel egyes városok, vagy nagy

a csatári kolostornak. Az erről szóló oklevél benn van a bibliában; bizonyára egy későbbi tulajdonosa iratta bele a saját igazolására. L. Vasvármegye. 1893, dec. 31.

⁴⁾ Kohn i. m. 182 l.

⁵⁾ L. alább Nemetujvár és Szalonak községeinél.

urak a maguk zsidáival elbántak, jellemző a zsidók iránt a legujabb korig uralkodó, emberciességet nem igen ismerő szellemre; az az uszorászzerű kiaknázás, mely a zsidót csak adótárgynak tekintette, jellemző a mohácsi vész után következő szomorú korszakra, de különösen Mária-Terézia korára⁶⁾; az a szűkkeblű kicsinyesség, mellyel a „becsületes” céhek kenyéririgysége a legszűkebb korlátok közzé szorította a zsidókat, jellemző az egész céhrendszerre, mely mindent a saját szabadalmának akart tudni, ami azután sirját is megásta, érvényt szerezve a szabad kereskedelem elvének.

És mind e mostoha körülmények mellett is fejlődtek a zsidó községek, megfeleltek vallásfelekezeti és emberbaráti, valamint hazafiui feladataiknak, sőt egyik — másik kiváló módon haladt a maga kijelölt útján, ami viszont jellemző a zsidóság szívós kitartására és életrealitására. E történeti tények megvilágítására szolgálnak azok az adatok, melyeket a rendelkezésünkre álló forrásokból merítettünk.

Első sorban állanak azok, melyeket a vasmegyei levéltár őrzött meg a vasmegyei zsidók történetére vonatkozólag⁷⁾, másodsorban az egyes városi és hitközségi levéltárak, kiegészítve a nyomtatásban fellelhető adatokkal.

Különös érdekességgel és jelentőséggel bírnak azok az összeírások, melyeket a megye felsőbb utasításra, elcsinte nagyobb időközökben, később a XVIII. század második felében, majdnem évről-évre készített, hogy ezek alapul szolgálhassanak a zsidók megadóztatásának, főleg a magyar zsidóságra annyira sérelmes türelmi adó kivetésének. Ez összeírások adatai annál inkább megbízhatók, mert a kormány féltve őrzött anyagi érdekét védve, szigo-

⁶⁾ Az 1760 ápr. 17-iki helytartósági rendelet egyenesen kimondja, hogy azért kell a zsidóknak megengedni a vásározást, a különféle mesterségek gyakorlását, hogy tudjanak adót fizetni. „Es soll daher auf die Juden, als auf ein Steuer tragendes Volk künftighin gesehen werden.” Köszölve Ben-Chananja, 1864, 960. l.

⁷⁾ Ahol más forrást meg nem nevezünk, ott mindenkor a vasmegyei levéltárban levő megyei jegyzőkönyvek 1595-től kezdve és az ugyanott található „Zsidó ügy” okiratai értendők egész értekezésünk folyamán.

ruan ügyelt azok pontos elkészítésére és nem ritkán, így 1771, 1773-ban, visszaküldi Vasmegyének az összeírásokat különböző pótlások eszközlése végett, sőt formularet is küld az összeíráshoz és körülményesen megállapítja, hogy mi mindenről kíván felvilágosítást.⁹⁾

Már 1725-ben felszólítja a helytartótanács Vasmegyét is, hogy írja össze a zsidókat, de nem találjuk a megyénél nyomát annak, hogy megfelelt volna e követelésnek.

Az 1735-iki rendeletre azonban már 1736, május 11-én elküldi a megye a kész összeírásokat, amint erről jegyzőkönyve tanuskodik. Ekkor Vasmegye területén 18 helységben 128 zsidó család él, a legtöbb helyen csak 1—2 család, a legtöbb Rohoncon: 78.¹⁰⁾ 1770-től kezdve, amikormár Németujvár hiányával is 356 zsidó család volt Vasmegyében, több évi összeírást találunk a megye levéltárában. Ezek az összeírások mutatják, mily szétszórtan éltek a zsidók a megye területén, mivelhogy erre kényszerítették őket a viszonyok. Így pl. 1798-ban 457 család lakik 85 helységben, 1813-ban 598 család 91 helységben, 1817-ben 657—90 helyen és 1822-ben 671 család 92 helységben.

Nagyjában ilyen marad az állapot egész a szabadságharc után következő időkig, mert ugyanis a városok nem nézték jó szemmel a zsidók letelepedését, viszont az egyes földesurak jó pénzért szívesen túrték meg a zsidókat birtokukon és a falvak népe is barátsággal látott egy-egy zsidót maga között, akire szüksége is volt, mint a kereskedelem közvetítőjére. Mutatják az összeírások azt is, hogy a zsidók száma nem csak főösszegükben, de az egyes helységekben is állandó fluctuációban volt, mert a nehéz megélhetési viszonyok következtében ide-oda vándoroltak, szerencsét próbálva itt is, ott is.

⁹⁾ 1778-ban új összeírást kíván a helytartótanács, mert a tüzelmű adót újból emelni akarja, és feljegyezni kívánja a 6. pontban, vajjon miből él az illető: an Mercator, Questor, Opifex, et qualis, vel Arentiator, ac cujus Beneficiy vel denique Schachterus, Ludi magister Aut alius et qualis Servitor sive publicus, sive privatus, vel etiam Mendicus aut cujus qualis-ve ceteroquin conditionis sit?

¹⁰⁾ Az 1736-iki összeírás nincs meg a vas megyei levéltárban. Ennek, valamint az 1770-iknek adatait Dr. Büchler Sándor kecskethelyi kollektáris-vességének köszönöm.

Lassan ugyan, de mégis szaporodik a zsidó leteleplők száma a megyében; így pl. 1783-ban 402 a zsidó családok főösszege, 1795-ben 440, 1798-ban 457, 1799-ben viszont csak 436, 1809-ben 580, 1813-ban 632, 1817-ben 657, 1822-ban 671, 1831-ben 765 és 1835-ben 760.

A vármegye elég jó indulattal van a zsidók iránt, nem akarja letelepülésüket meggátolni, sőt amikor Szombathely városa következetesen visszautasítja az oda lakni menni akaró zsidókat egész 1840-ig, a vármegye állandóan védelmébe veszi őket a város ellen ésteljesítendőnek tartja kivánságukat.¹⁰⁾ Legfeljebb azt kívánja a megye, hogy a területére jövő kül, vagy belföldi zsidók hiteles okmányokkal igazolják magukat, különben bezáratja őket. Ezért is átír 1775. június 22-én a szomszédos Sopronvármegyének, hogy figyelmeztesse az ott lakó zsidókat, ha átjönnek Vas megyébe, lássák el magukat kellő iratokkal.

Viszont Draskovits Miklós gróf, királyi főajtónálló, már 1680 április 2-án bebocsátást kér Sopron városától az ő sárvári zsidai számára, még pedig annál is inkább, mert az ő ügyében járnak ott. Hasonlóképpen Batthányi Kristóf gróf Németújvár, Rohonc, Körmend, Borostyánkő, Szalonak, vas megyei városok ura 1686. április 7-én levelet ír Sopron városához, hogy az ő jószágain lakó zsidóknak ne tiltsa meg a városba való bemenetelt, „mert egyébiránt az Sidók jobbggy számban lévén bevétetve az országban, ha kegyelmetek őket onnét eltiltlya, nekem is okom adatik reá, hogy kegyelmetek emberit jószágomból eltiltom”.¹¹⁾ Vas megye zsidósága tehát az ő uraiban megfelelő védőkre talál, csak a kormány fél attól, hogy nagyon elszaporodnak és ad ki ennek veszélye ellen több rendeletet; így 1820. április 28-án is érkezik ily rendelet a megyéhez, mire nézve az május 31-iki ülésében elhatározza, hogy azt magyar és német nyelven kinyomatja. További nyomát azonban nem találjuk.

De végre enged a megye a felsőbb oktatásnak és

¹⁰⁾ L. alább Szombathely községe történeténél.

¹¹⁾ Dr. Pollák Miksa, A zsidók története Sopronban, Budapest 1896,

1828-ban több napon át tartott gyűlésén terjedelmes „Rendszabásokat” állít össze, „a zsidók veszedelmes Kóborlásának, és helytelen megszorodásának meggátlása iránt.” Ezek a rendszabások megállapítják, hogy ahol legalább 20 zsidó lakik, ott zsidó bírót válasszanak, akinck kötelessége az ott lakó zsidók összeírása. Ha húsznál kevesebben laknak valamely helységben, úgy a legközelebbi zsidó bíróhoz tartoznak. 2. Nem elég az évi összeírás, a zsidó bírónak naplót (Diarium) kell vezetnie, amelybe naponként beírja, ha idegen zsidó ott megfordul, felveszi annak személyleírását, kinél lakott a helységben és milyen iratai vannak. A helységben való tartózkodásra engedélyt csak helyes okból ad, ha pedig az idegen zsidónak utlevele nincs, akkor feljelenti „a keresztény Elöljáróknak a szolgabíró elébe való állítás végett.”

A 6. pont meghatározza, hogy az utlevél nélkül kóborló zsidó „a Vármegyének a Keresztény Kóborlókra nézve tett előbbi Rendelése szerint, az illető Járásbeli Sz. Bíró Urak által 24 páltzákkal nyomban megbüntettetni, és születési helyére egyetemben vissza küldetni rendeltetik.”

A 15 pontból álló rendszabály tehát ebben is egyformán akar elbánni keresztény és zsidó kóborlóval, különben sem viselkedik elutasítóan a más országból vagy más megyéből bevándorló zsidóval szemben, mert 9. pontjában azt határozza meg, hogy csak úgy nem telepedhetik meg az illető, „ha tsak azok jó viseletükről hiteles Leveleket vélek nem hoztak, azt is be bizonyítani nem tudják, hogy magoknak és hozzá tartozandóiknak el tartásokra elegendő vagyonnal bírnak.”

Hogy pedig a kormány és ennek révén a megye anynyit foglalkozik az idegenekkel, az érthető, mert a XVIII. század volt Magyarországbn a bevándorlás ideje. Már 1712 óta folyt az; idejöttek a bevándorlók, mert óriási területek lakatlanul, műveletlenül maradtak a török uralom alól való felszabadulás után. Az idegenek nagyobb tömegével jöttek zsidók is, főleg Morva-, Lengyel-és Csehországból. Így az 1735-38-iki összeírások szerint az összeirt zsidók 28.35% Morvaországból származott, Lengyelországból 11.05%, Csehországból azonban csak 3.07, Ausztria

többi tartományaiából 4.35%, míg a német birodalom¹¹ 24 és Európa többi országaiból 0.44%¹³⁾

Vas megyében azonban nem volt veszedelmes az idegenek száma, hisz pl. 1770-ben az összeírt 356 családfő közül 272 volt magyar és csak 84 idegen származású. A 18. század végén megszűnt az általános bevándorlás és az idegen zsidóknak veszedelmes elszaporodása általában üres agyrem volt, mint ma is az. Legjobban bizonyítja ezt az a tény, hogy az első felelős magyar kormány által 1848. májusban elrendelt összeírása a zsidóknak, különös tekintettel arra, hogy hány külföldi van közöttük és kinek van ezek között engedélye az itt lakásra, alaposan rácafol a hamis állításra. Hisz pl. Pest 15000 zsidó lakósa között, csak 224 volt az úgynevezett „jogtalanul itt tartózkodó egyén”, és másutt is alig volt ilyen számba vehető mértékben. Vas megyében az összes falvakban és kisebb községekben egy idegen zsidó sincs, mind magyar születésű, akiknek magaviselete: jó és csak a városokban van csekély számu külföldi; ezeknek is tulnyomó része olyan, ki már hosszú évtizedek óta lakik ott. Szombathelyen 289 zsidó lélek között csak 2 morva, 2 cseh, az egyik a megye tiszteletbeli orvosa s 1 lengyel származású. A mellette levő Szentmártonban 171 lélek között 1 lengyel és 1 bajor; Németújvárott 634 lélek között 4 cseh és 2 lengyel; Rohonczen 209 család közül Morvaországból való 6, Csehországból 7, Bajorországból 3, Sziléziából 1; Kis-Czellben 39 lélek között 1 bajor és 1 morva származású, aki a nemzetőrséggel vonult ki; Vasvárott 300 lélek között cseh 1, morva 1, osztrák 1, „orvos a megyénél és a mozdítható őrseregnél”, végül bajor 1.¹³⁾ Az 1857-iki népszámlálás szerint Vas megyében 7640 zsidó élt, az egész megye népességének 2.6%¹⁴⁾

Amint tehát látjuk, lassanként ugyan növekedett a megye zsidó lakosságának száma, de korántsem arányta-

¹¹⁾ Acsády Ignác, A magyar zsidók 1735-38-ban. Imit Évkönyv 1896, 180—181 l.

¹³⁾ Dr. Bernstein Béla, Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Budapest, 1898, 80—82 l.

¹⁴⁾ Ben-Chananja, III. 5671.

lanul. Ez különben szerencse volt első sorban rájuk nézve, mert bizony megélhetésük nem volt a legfényesebb, sőt oly szűkes volt, hogy tömegesen szaporodó zsidóságot nem bírt volna meg. Általában kereskedéssel foglalkoztak és pedig tulnyomóan vásározással, házalással. Hisz a keresetágak legnagyobb része el volt zárva előttük és a városnyok egyenesen ráutalták őket a nagyon szűk határu üzletekre. Ennek okozója is nem a megye, hanem a kormány volt. Ime pl. 1727, október 24-iki rendelete azt követeli Vasmegyétől, hogy a Rohoncon, Csákányban és Muraszombaton zsidóknak bérbeadott vámszedés elvételéért azoktól, mert amíg azok bírják azt a jogot, senki sem tartozik nekik vámot fizetni. Tényleg azt látjuk a 18. századi összeírásokból, hogy csak a kereskedelem különböző ágai szolgáltattak a zsidóknak megélhetési forrást, a földművelés már szintén nem számított keresetágnak közzé. Az 1715-20-iki nagy adóösszeírásokban elvétve találni még egy-egy zsidó jobbágyot, aki a rendes telken gazdálkodott, mások meg mint bérlők üztek földművelést a korcsmákhoz tartozó földbirtokon. Ez még 1735-38-ban is előfordul, de igen elvétve. Ipar és kereskedés volt az a megélhetési ág, melyet nekik kijelölt az állam és a társadalom.¹³⁾ Az 1736-iki összeírás szerint Vasmegyében a 128 családfő közül: pálinkafőző és korcsmáros 13, iparos 30, árendás 4, alkalmazott, napszámos, ügynök 6, kereskedő, házaló 67, muzsikus 1, szegény 7. És az 1779-iki összeírás is azt mutatja, hogy a vasmegyei zsidók jövedelme kereskedés után 2380, kiskereskedés 4845, mesterség 1286, bérlet után 384 és egyéb foglalkozásból 1377 frt.

Mikor pedig II. József türelmi rendelete után zsidók egyenként vagy csoportosan folyamodnak a császárhoz, hogy kincstári földeket adjanak nekik bérbe és ők megművelik, de a telepéseknek adott kedvezményeket és a türelmi adó alól való felmentést kérik, a kormány szűkkeblősége folytán elutasította őket és nem lett a szép álomból semmi.¹⁴⁾

¹³⁾ Acsády, i. h. 182—183 l.

¹⁴⁾ Mandl B., Magyarországi zsidók földművelési törekvései a XVIII. században. Imit Évkönyv, 1907. 280—298 ll.

De még a megengedett kereskedelem terén is minduntalan megszorítások érték őket; így 1798. aug. 16-án kelt rendelet eltiltja a belföldi zsidóknak a borral való kereskedést és csak a külföldieknek engedi meg azt a borüzlet érdekében. 1808-ban megint eltiltják nekik a salétrommal és löporral való kereskedést, aminek folytán 1823. dec. 15-én elkobozzák a megyei esküdtek egy körmendi zsidótól az általa árult löport és serétet, a jövőre nézve szigorúan eltiltják az ilyen üzlettől, az elkobzott árut pedig átadják a görög boltosnak. 1818. július 20-án viszont azt rendeli el a helytartótanács, ami főleg a vasmegyei zsidókra nézve volt sérelmes, hogy Styriába és Karinthiába nem kaphatnak zsidók kereskedés céljából utlevelet, szeptember 15-én pedig azt adja a megye tudtára, hogy egész Ausztriába csak vásárok látogatására, de nem egyéb kereskedés céljából adhatók ki zsidóknak utlevelek.

Természetes, hogy ily viszonyok között általános vagyonszágról szó sem lehet és ha voltak is az egyes helységekben itt-ott jómódu zsidók, a többség napról-napra tengette életét. Ime, 1778-ban az összeírt 286 család évi jövedelme 10272 frt, 1822-ben 671 családé 34887 frt, míg a 1835-ik évi megyei bizottság jelentése szerint 267 önálló egyénnek évi jövedelme 20 frtnál kevesebb, 184 pedig egészen szegény a megye zsidósága között.

És nemcsak a keresetforrások megszorítása okozta azt, hogy a zsidók vagyonosodása nagyon szerény méretekben mozgott, hanem ezen kívül főleg a roppant adóterher, mely rájuk nehezedett¹⁷⁾ és e téren első sorban a Mária-Terézia által rendszeresített *tűrelmi adó*.

Ez az erkölcsileg lealázó, anyagilag lenyűgöző, minden tekintetben vészt okozó adó majd száz évig nyomta és nyomorgatta a magyar zsidókat, míg végre az 1846. június 24-iki királyi rendelet eltörölte, illetve kimondta az 1.200.000 frttal való végleges megváltását. Rendkívül terhes volt ez az adó a magyar zsidókra nézve, mert a kormány egyetemlegesen tette őket felelőssé az egy összegben kivetett adóért és féltékenyen örködött a felett, hogy be-

¹⁷⁾ Lásd ennek jellemző példáit alább Rohonc községtörténetében

hajtassék. E végből igénybe vette a megye segítségét, a katonai végrehajtást, és első sorban magukat a zsidókat kényszerítette arra, hogy saját végrehajtóik legyenek. Zsidók voltak a kivetők és zsidók a beszédők, akiket a kormányhatalom fenyegetése aláztos eszközeivé tett.¹⁸⁾

A megyéket e végből kerületekre osztotta a kormány és minden kerület székhelyén volt egy pénztáros, aki az oda tartozó zsidók türelmi adóját behajtotta; ezek felett pedig állott a főbeszedő. Vasmegyét eleinte hat kerületre osztották, a rohonci, körmendí, németujvári, város-szalónaki, sárvári és jánosházi kerületre. Ezekhez járult később hetediknek a vasvári, majd 1820 körül, mint nyolcadik kerület, Szombathely és Kőszeg város zsidó községe.

A türelmi adó összege először 1749-ben évi 20.000frt volt, ebből Vasmegeye zsidósága 1400 frtot, tehát 15.2%-ot fizet. 1755-ben az évi 25.000 frtból 1757 frtot, 1760-ban a 30.000 frtból 1860 frtot, míg az 1771-ben megállapított 50.000 frtból 3000 frtos quota esett rája. 1777, június 9-én azonban folyamodik a megye zsidósága és a megye melegen pártolja folyamodását, igazolva állításait, hogy ez az összeg túlnagy neki és annyira terhcs, hogy sokan a zsidók közül tönkremennek miatta, mások viszont elköltöznek onnan más megyébe, hol kisebb a quota. Erre a helytartótanács négy kegyesen leszállítja az összeget 2627 frtra. Az 1778-ban 80.000 frtra felemelt összegből 3655 frtot ró ki rája a helytartótanács, amit azonban újabb megokor folyamodásra 2715 frt. 6⁶/₆-xra szállit le. Végre az 1812-beli 160.000 frtra felszöktetett főösszezből évi 5396 frt. 34 x rakad a vasmegeyei zsidók nyakába.¹⁹⁾

...nt azonban a megyei bizottságok által eszközölt iratok bebizonyították, a zsidók képtelenek voltak a ...nt adót teljesen lefizetni és minden jóakarattal mellet is allandóan hátralékban voltak, Vasmegeyében csak úgy, mint az ország egyéb részében. A vasmegeyei zsidók tü-

¹⁸⁾ A türelmi adó monográfiáját l. Dr. Bernstein Béla, Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn. Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann. Breslau 1900. 599-628. Vasmegeyre nézve külön: A türelmi adó Vasmegeyében, Imit Évkönyv, 1902, 184—209 l.

¹⁹⁾ E szerint helyesbitendő, Imit Évkönyv. 1902. 200 l.

relmi adó hátraléka 1834-ben 52707 frt. 30 $\frac{3}{4}$ kr volt, amit egészen törleszteni nem is tudtak soha. Természetes ezek után, hogy az 1846-ban felajánlott váltságdíjból rájuk eső 34, 929. 13 frtnyi összeget szívesen elvállalják, hogy végre megszabaduljanak attól a vasbilincstől, mely állandóan összeszorította tagjaikat, úgy, hogy nem fejlődhettek és terjeszkedhettek a természet törvényei szerint.

És ha maga a türelmi adó is elég volt arra, hogy megnyomorítsa a szűk keresztű zsidóságot, még azon felül egész sereg más adót is kellett fizetniök, a földesúrnak és az államnak különböző cimeken, ami még súlyosabbá tette helyzetüket. Az 1789-iki összeírás pl. a következő számokat mutatja: Rohonczon fizetett 1782-88-ig 95 család türelmi adót (Kameral-Taxe) 7076, frt, 66 $\frac{3}{4}$ krt, hadi és házadót (Contribution- und Domesticall-Gebühr) 1066 frt. 92 krt; Németújvaron 47 család fizetett 3885 frt. 30 xrt. türelmi adóban, a másik két tétel alatt semmit, mert — ugymond — nincs nekik semmi birtokuk²⁰⁾ Kőrmenten 39 család 2178 frt türelmi és 77 frt. 84 kr. hadiadót rótt le; Jánosházán pedig 14 család 1391 frt. 57 kr. türelmi és 19 frt. 22 $\frac{1}{4}$ xr. hadi adót, míg Város-Szalonakon 48 család ugyanazon idő alatt 3124 frt. 27 kr türelmi adót.

Ilyen arányban, illetve aránytalanságban viselték a többiek is a falvakban a terheket és könnyen érthető, hogy ilyen viszonyok között nem igen jutott nekik a saját felekezeti szükségleteik számára elegendő, hisz amellet még élni is kellett szegényeknek. Csodálatos, hogy az adóval agyonterhelt vasmegyei zsidóság 1797-ben önkénytelenül felajánl még 500 frtot az insurrectio számára. Ugyancsak ez időben vetik ki rá a pénzádó mellett a véradót is, miután már II. József elrendelte, hogy a zsidók is besorozandók katonáknak és nem válthatják meg magukat pénzzel. A magyar zsidók jó nagy része igen nehezen akar ebbe bele-törödni és mikor az 1791. országgyűlés is ezt kötötte ki a zsidók helyzetének javítása fejében, Rohoncon gyülekez-

²⁰⁾ NB. Nachdem die Giessinger Juden keine besonderen Facultäten besitzen, hangzik a jegyzet, so haben sie an Contribution und Domesticall-Gebühr nicht gezahlt.

nek a zsidók küldöttci, hogy ez ügyben állást foglaljanak. Itt még a moóri Rosenthal Naftáli nézetével szemben, ki a katonáskodás elvállalása mellett küzdött, győzött Koppel Theben, pozsonyi előjáró ellentétcs véleménye²¹⁾, de azután mégis rákerült a sor a zsidó rekruták kiállítására. 1807, dec. 23-ik nádori rendelet szerint pl. Vasmegyében 8 főnél többet nem kell állítaniok számuk arányához viszonyítva és midőn 1809-ben 16 ujjoncot követelnek tőlük, a nádor április 11-én leir a megyéhez és tényleg leszállítja a számot nyolcra. 1814-ben azonban már 19 ujjoncot szolgáltat a megye zsidósága.

Amint láttuk, valóban súlyos volt a helyzetük minden tekintetben és elhithetjük, hogy mikor 1782-ben II. József nemes buzgalmában arra törekszik, hogy a magyarországi zsidók is művelődjenek és iskolákat létesítsenek, a hozzájuk intézett kérdésre a megye két legnagyobb községe, Rohoncz²⁾ és Város-Szalónak kijelentésének igaza van, hogy szivesen jártnák gyermekeiket nyilvános elemi iskolába, de ilyent a maguk erejéből felállítani nem képesek.

Mindeddig persze nem igen fektettek súlyt a világi tantárgyak tanítására, de igenis gondoskodtak arról, hogy gyermekeik a vallás követelte tárgyakban megfelelő oktatást nyerjenek és ne maradjanak analfabéták. A zsidók észzeírása mindenütt, ahol több zsidó lakott, nevez meg egyeseket, akik a tanítás nehéz mesterségét vallják foglalkozásuknak; így 1736-ban Körmenden és Szombathelyen tesz említést egy-egy tanítóról, Rohoncon pedig négyet névleg felsorol, mind a négy magyar származásu, négyet viszont nevek említése nélkül mond ennek. 1740-ben ugyancsak Rohonc községe folyamodik a Batthányi grófnőhöz, hogy engedje meg neki két idegen tanító letelepedését, miután ezekre szüksége van. A grófnő meg is engedi, csak azt köti ki, hogy azoknak semmiféle kereskedést nem szabad folytatniok. Az 1770 és 1774-iki összeírások Rohoncon kilenc tanítót neveznek meg, Sárvárott meg egyet.

Templomuk, illetve imaházuk ebben az időben amut

²¹⁾ Bergl József, A magyarországi zsidók története, Kaposvár 1879
74 l.

az 1782-iki jelentésekből kitűnik, csak a rohonci, városzalónaki, németujvári, körmendi és sárvári zsidóknak volt. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy ezekben a helységekben voltak nagyobb számmal zsidók, úgy hogy községeket is alkottak vallásos intézményekkel.

Ezeken a helyeken pedig azért voltak többen, mert Sárvár a Draskóczy grófoké, Rohonc, Szalónak, Németujvár és Körmend a Batthányiaké volt, akik jó pénzért vagy egyéb szolgáltatásokért szívesen megtűrték őket birtokaikon, sőt kellő védelemben is részesítették.

Mindezekben a helyeken többé-kevésbé nyugodt, békés volt a helyzetük és Szombathelyt kivéve, a többi mezővárosban is szabadon telepedhettek meg, ahol idővel kisebb-nagyobb községeket is képeztek, amelyekhez a falvakban szétszórtan lakó zsidók tetszésük szerint csatlakoztak és oda nem fizettek községi adót, ahova éppen nem akartak.

Már 1747-ben panaszkodik pl. a rohonci hitközség földesuránál, hogy kültagjai nem fizetik az adójukat, ami annál fontosabb volt rá nézve, mert a község egyetemlegesen volt felelős a grófnak járó összegért. A gróf elrendeli, hogy az ilyen hátralékban levő tagot vessék börtönbe és addig ne bocsássák szabadon, míg nem fizet. De ez a rendelet sem igen használt, mert hisz ahhoz előbb Rohoncra kellett volna hozni azt a kültagot. 1749-ben újra felhangzik a község panasza és azt kéri, hogy töröfhesse az ilyen tagokat, ami által persze az illetők adójáért való felelősség alól is felszabadulna. A gróf ehhez hozzájárul, kiköti azonban, hogy az az évi adót azért teljes összegében le kell fizetniök. Még száz évvel később épp oly rendezetlen volt a községek viszonya kültagjaihoz, míg az 1885-iki miniszteri rendelet nem szabályozta az anyakönyvi kerületek révén.

A községek azonban azért fentartották magukat a zsidó áldozatkészség útján és a régiék mellé újak is kerültek. Különösen akkor, mikor az 1840, 29 tcz. végre megnyitotta a zsidók előtt az összes városokat a bányavárosok kivételével. Ez a törvény nagyon üdvös hatással volt a magyar zsidóságra, mert nemcsak új lakóhelyeket

szerzett neki, de hatalmas lépéssel vitte előbbre törekvéseit a teljes egyenjogusítás felé ²³⁾, bár viszont indító oka volt annak az ellenségeskedésnek, mely a szabadságharc kitörése előtt országszerte zsidó üldözésekben tört magának utat és Vas megyében is, főleg Szombathelyen kárhuzatos módon nyilvánult meg. ²⁴⁾

Majd elmúlt a dicső szabadságharc, a zsidók derekasan kivették részöket belőle, amiért azután Haynau óriási hadisarcot is rótt ki rájuk, melyet az eredeti rendelet követelményei szerint nem is lettek volna képesek fizetni. Öfelsége kegyelme azonban elengedte azt és átváltoztatta 1851-ben zsidó iskolaalapra fizetendő 1.000.000 frtra, amihez Vasvármegye zsidósága 25.000 frttal járult. ²⁴⁾ A szabadságharc leveretését követő abszolutisztikus korszak általában a tespedés ideje volt; a levertség és lemondás bús hangulata nem volt alkalmas arra, hogy a fejlődés és haladás munkája minden téren meginduljon, amint az kívánatos lett volna. A zsidóság helyzete ugyanolyan volt, mint a magyar hazáé. Nagyjában már akkor kezdődött közepette az ellentétes elemek harca, de nyíltan nem tört ki, csak az 1868-iki congressus után.

A kiegyezés létrejötté azután nagy változást idézett elő, nemcsak a politikai, de, ami még fontosabb, — a gazdasági életben. Hosszú századok mulasztását kellett e téren pótolni, valóra kellett váltani a legnagyobb magyar jóslatát: Magyarország nem volt, hanem lesz. Meg is indult a gazdasági harc mindenfelé az országban és nagy, mélyreható átalakulásokat hozott létre. A magyar zsidóság életében is hamarosan érezte hatását. Megváltoztak ugyanis az életfeltételek és ennek folytán a zsidók elhelyezkedése az országban is. A falvakból kezdtek bevonulni a városokba, majd a kisebb városokból, melyek a mindinkább kiépülő vasutaktól oldalt estek, a nagyobb városokba, melyek a gazdasági élet lüktető központjai lettek.

²³⁾ Dr. Bernstein, Az 1848-49-iki magyar szabadságharc és a zsidók 13 ll.

²⁴⁾ Ugyanott 46-75 l.

²⁵⁾ Ugyanott 279 l. és 290—310 l.

Ez a döntő gazdasági ok eredményezte azt, amit Vas megyében feltűnő példákon látunk, hogy nagy és virágzó községek mindinkább fogynak és süllyednek, elvesztik egykori előkelő helyüket, viszont kis hitközségek elkezdnek emelkedni, naggyá lesznek és elfoglalják a tönkremenők helyét.

1830-ban még Szombathely zsidó hitközsége fiókja volt a rohoncinak és ma már a fordított viszony állhatna be. A Dunántúlnak hajdan legnagyobb és legnevesebb hitközsége a rohonci, mely még 1848-ban is 209 családból állott, míg ugyanakkor Szombathelyen csak 289 zsidó lélek lakik, a kiegyezés után való korszakban rohamosan elveszti tagjait és immár csak árnyéka régi dicsőségének.

Ugyanígy, vagy még rosszabbul járt Németujvár és Városszalónak községe, míg más helyeken viszont új hitközségek alakulnak a zsidóság szaporodása folytán, mint Celldömölk, Muraszombat és Szentgotthárd városaiban; sőt néhol két zsidó község is áll ma fenn, ahol azelőtt egy se volt.

Ez az átalakulási folyamat még most sem zárult le egészen, hisz főleg az utolsó évtizedek gazdasági politikája, az u. n. szövetkezetek alakítása hajtotta a zsidókat a falvakból még jobban a városokba és kényszerítette őket arra, hogy új megélhetési források után lássanak. A zsidók szivóssága és életrevalósága azonban oly tényezők, melyek nem hagyják őket cserben és a tények igazolják, hogy a megváltozott viszonyok között is megtalálják helyüket. Jelenleg Vasvármegye területén tizenhat zsidó község áll fenn és pedig a következő helyeken: Celldömölk, Jánosháza, Körmend, Kőszeg, Muraszombat, Németujvár, Rohonc, Sárvár, Simonyi, Szentgotthárd, Szombathely, Városszalónak és Vasvár városában.

Mindezen helyeken az eredeti anyahitközségek, háromnak, a sárvári, simonyi és jánosházinak kivételével, a congressusi párthoz tartoznak, ami a Dunántúl műveltségi előrehaladottságával függ össze.

Ezek a hitközségek képezik a VIII. congressusi községkerületet és rendelkeznek mindazon vallási és kulturális

intézményekkel, melyek útján rendeltetésüknek megfelehetnek.

De a vasmegyei orthodox hitközségek sem maradnak el e tekintetben a rájuk háramló feladatok mögött; ezek is más módon fejlődnek és állanak hivatásuk szolgálatában, mint pl. az ország keleti részében létező nagyszámu orthodox hitközség.

Jellemző ugyancsak a megye zsidóságának kulturális állapotára, hogy a 16 hitközség közül tizben van felekezeti elemi iskola és pedig szám szerint 12, összesen húsz tanítóval. Mindez iskolák nemcsak a felekezeti és vallási, de ép oly mértékben a magyar nemzeti művelődés tűzheleyei.

A hitközségek fejlődését és mai állapotát egyenként fogjuk tárgyalni, és pedig első sorban a volt legnagyobb községét, a rohonciét; ezzel szembeállítjuk a jelenleg legnagyobbát, a szombathelyiét, utánok pedig a többi következik keletkezésük időrendje szerint.

A vasmegyei zsidók változatos története, amint az az egyes községek haladásában és működésében kifejezésre jut, érdekes részét képezi a magyarországi zsidók történetének, melynek feltüntetéséhez mi e monográfiainkkal hozzá akarunk járulni.

ROHONC

I. FEJEZET.

A község keletkezése a 17. században. — Berendezése: Temető és templom. Régi templomi szerelvényei. — A Batthányi grófok kegyurasága. — Első védőlevele 1673. — A kuruc hadjárat és a rohonci zsidók. — A rohonci zsidók kereskedelme a megyében. A kereskedési jog bérlete és bérheadása. Eleonóra grófnő védőlevele 1727.

Rohonc, hegyektől övezeti, remek fekvésű mezőváros, nem csak a 18., de a 19. század elején is Vasvármegye legnagyobb és legélénkebb községe volt.¹⁾ Virágzó ipara és kereskedelme volt, jómódu, németajku nép lakta, első helyen állott a megye városai között; de mikor a 19. század hatvanas éveiben régi birtokosai, a Batthányi grófok eladták, főleg a kiegyezés után ujjaalakuló gazdasági viszonyok folytán, lassanként teljesen elvesztette jelentőségét. És ami áll a városról, az mindenben megismétlődik a falai között levő zsidó hitközségnél. Ez is vezérszerpelet vitt egykor, nem csak a vármegyében, de egész Dunántúl, míg azután a 19. század második felében fordult a kocka és a hajdan híres, nagy hitközség ma már csak elgyengült tanuja a régi jó időknek.

Annál érdekesebb látnunk, mily módon jutott szerencsés helyzetébe, mint érvényesült két századon át és miként írta be nevét a magyar zsidóság történetébe, melyben elég diszes lapot foglalt le magának. Nevezetes története szerencsére idejekorán talált a megérdemelt figyelemre egyik kiváló rabbija részéről, ki mély tudományosságában birt érzékkel községe multja iránt és az akkor még

¹⁾ Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 387 l szerint 1720-ban Rohonc volt az első község a megyében 210 adózóval, Szombathely csak 165 adózóval birt. A 18. század végén is Szombathely, 180 házával alig 2000 lakóssal birt; l. Vasvármegye monográfiája, Bpest 1898, 124 l.

teljességében rendelkezésére álló hitközségi irattár alapján röviden megírta a község sorsának folyását a 18. század végéig.

Dr. Zipser Mayer, nagynevű rohongi rabbi tudta, hogy mily fontossággal bírnak az egyes hitközségek monografiái az egész hazai zsidóság története megírásának szempontjából és azért már 1846-ban megírta a budai hitközség történetét a török hódoltság idejében.³⁾ Azt remélte, ugymond majd husz évvel később, hogy a régibb, neves hitközségek, mint Ó-Buda, Pozsony, Kismarton, Nyitra, Balassa-Gyarmat, megiratják okiratok alapján történetüket, hogy így az egyetemes magyar-zsidó történethez kívánatos anyagot szolgáltatassanak. Sajnos, ez nem történt meg az időben és csekély kivétellel azóta sem.

Évekkel ezelőtt utaltam már erre a mulasztásra, kifejtve, hogy minden modern rabbinak, ki nagyobb községben működik, sürgős feladatát képezhetné az, hogy legalább saját hitközsége történetét megírja, felkutatván a hitközségi levéltáron kívül a városi és megyei levéltárakat, melyek mindig nyújtanak valamit e tekintetben³⁾. Azóta több érdemes, sőt néhány kiváló monográfia jelent meg,⁴⁾ de korántsem elég. Pedig ez az egyetlen mód arra, hogy a mi rendezetlen és elhanyagolt levéltáraink adatait valahogy napfényre hozzuk és megmentsük sokszor a teljes elpusztulástól. Ime, ha Rohonc hitközsége történetét, legalább részben, meg nem írja Dr. Zipser, úgy az akkor még feltalálható községi levéltárnak azóta bekövetkezett pusztulásával elveszett volna az számunkra. Így elsőrangú forrásul szolgál nekünk az ő közleménye, hazánk egyik régi,

³⁾ Der Orient, 1846 Literaturblatt mellékletén: Die Juden in Ungarn seit dem 11. Jahrhundert címen. 1864-ben a „Magyar Israelita” hasábjain megjelent magyarul is, Rosenberg Izidor fordításában.

³⁾ Magyar-Zsidó Szemle, 1894. 460 l. Dr. Bernstein B., A székesfehérvári zsidók története.

⁴⁾ Dr. Steinherz Jakab, A székesfehérvári zsidók története. Budapest, 1895. Dr. Pollák Miksa, A zsidók története Sopronban, Budapest 1896. Dr. Vajda Béla, A zsidók története Abonyban és vidékén, Budapest, 1896. Dr. Büchler Sándor, A zsidók története Budapesten, Budapest, 1901. Lakos Lajos, A váradi zsidóság története. Nagyvárad, 1912. Neumann Sándor, A lovasberényi zsidó hitközség története.

nevezetes községe viszonyainak megismerésénél, közvetve pedig a magyar zsidóság általános helyzetének megvilágításánál.⁵⁾

A rohonci hitközség kezdete a 17. század elejére vezethető vissza, amikor a város még osztrák kézen volt. Fejlődésnek azonban akkor indult igazán, mikor III. Ferdinánd az Ausztriához csatolt magyar birtokokat visszaadta és Rohonc, Vasmegye jó nagy részével együtt a Batthányiak kezére jutott. A század közepén már annyi zsidó lakott Rohoncon, hogy rendes imaházuk volt, amelynek helyét Dr. Zipser idejében még mutogatták. Megörökíti ezt aényt egy 1649-ből származó frigyszekrényfüggöny, mely bár megviselten, ma is a község birtokában van.⁶⁾

A hitközség tagjai ezentúl mindent kizárólag Rohonc urainak, a Batthányi grófoknak kegyelméből nyertek, tartózkodási jogot, szabad kereskedelmet és általában „védelmet”, amiért ugyan eleget adóztak, de mégis boldogok és megelégedettek voltak, hogy minden alkalommal és minden tekintetben felettük állott oly hatalom, mely biztosította életüket és vagyonukat a kiszámíthatlan önkény támadásai ellenében, melyek akár az állam vagy a nép, akár más hatalmas urak részéről nem ritkán fenyegették.

A Batthányi grófok, majdnem egész Vasvármegye urai nem csak roppant gazdagok, de egyuttal igen nagy tekintélyű és hatalmas tényezők voltak az országban.⁷⁾

⁵⁾ Die Schicksale und Bestrebungen der israelitischen Gemeinde zu Rechnitz. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Israeliten im 17. und 18. Jahrhundert. Von Dr. M. Zipser Oberrabbiner. A munkálat, mely különösen az eredeti okiratok közlése folytán értékes, a Ben-Chananja 1864 és 1865 évfolyamaiban jelent meg. Ez szolgált nekünk is, ahol más forrást meg nem nevezünk, alapul.

⁶⁾ A függöny felirata: וזאת נדבנו נשים צדקניות ח"ט ל"ט azaz: 1649.

⁷⁾ Az 1687. júl. 10-én kiállított védő-levél bekezdése így hangzik: Wir Adam, Graf von Batthány, Erbherr auf Güssing, Schlaining, Rechnitz, Poschendorf, Körment und Neuhaus, Herr der Herrschaft Bernstein, des römischen Kaiserreiches Rath, Kämmerer des Königreiches Hungariens, oberster Truchsess, diesseits der Donau und gegen Kanizsa vorwärts liegenden Grenzen bestellter General, bekennen hiernit, dass wir nachfolgende Juden sammt dero Weib und Kindern zu unseren Unterthanen auf und angenommen und mit denselben hernach befindliche Schlusspunkte aufgerichtet haben.

Közülük került ki az utolsó főnemesi nádor is, B. Lajos gróf, kinek 1765-ben bekövetkezett halála után az ország ez első méltósága a főhercegekre lett átszarmaztatva. És ugyancsak Lajos gróf fia, József gróf lett Magyarország hercegprimása, ki egyuttal II. József császár kedvence volt, így tehát bizonyára elég liberális gondolkozású főpap lehetett.

Könnyen érthető ennél fogva, hogy a rohonci hitközség ilyen előkelő patrónusok védelme mellett, miután számban és vagyonban is gyarapodott, mindinkább tekintélyesebb állást foglalt el hitrokonai körében és lassanként vezérszerepre tett szert egész Dunántúl. Előmozdította ezt az a körülmény is, hogy oly kiváló rabbijai voltak már a 18. században, akik közül egyik-másik az egész zsidóság vezéralakjai közzé tartozott, mert tudománya és irodalmi működése általános tekintélyt szerzett neki.

Tényleg azt látjuk, hogy a rohonci hitközség középpontot képez nem csak a vasmegyei, de még a zalamegyei zsidók számára is, úgy hogy kültagjai egész Zala-Egerszegig és Nagykanizsáig terjeszkednek és nem csak a 18. század elején épült napszerű templomába gyűlnek a nagy őszi ünnepekre, de halottaikat is a rohonci temetőbe hozzák örök pihenőre.

Természetes, hogy mihelyt a község tagjai szaporodtak, ősi szokás szerint először is a halottak birodalmáról gondoskodtak és temetőt szereztek. Bizonyos, hogy már a 17. század második felében rendezve volt, bár az első sirkövek feliratai olvashatlanok és a legrégebb, mely kibetűzhető volt, 1682-ről szól.⁸⁾

A temetőt is, mint mindent, amit szerezhettek, a gróftól ették és minthogy messze vidékről is ide temetkeztek, a szomorú hely gyakran szorult kibővítésre. Így 1781, 1750 és 1768-ban újra meg újra vesznek hozzá földet, míg végre 1827-ben 1000 frt. árán 835 □ ölterülettel nagyobbítják és az egész immár terjedelmes birtokot köfállal veszik körül, amint az mai napig is fennáll, miután további fejlesztésre nem volt szükség.

⁸⁾ A sirkő felirata : מִיטָה בֵּינֵי יוּחַל כֵּיִן, évszáma pedig ה'תקמ"ב: 1682

Három század történetének sok nevezetes emléke terül ott el a kutató szem előtt; sokat regélnek azok a kövek, melyeket a kegyelet állított fel az ott pihenők tisztelőjére, de még többet tudnának beszélni az alattuk eltemetettek, ha megszólalhatnának, közöttük a községnek *hat* rabbija, akik működésük helyén lelték fel örök nyugalmaikat. A hitközség mindig különös gondot fordított a szent hely megőrzésére és valahányszor védőlevelet szerzett földesurától, mindig külön bevétette, hogy a temető a gróf oltalma és védelme alatt áll. Szükség is volt erre; mert, sajnos, a zsidógyűlölet nem ismer kegyeletes érzést, elvetemültségében neki ront a legszentebbnek is, amit minden embernek tisztelnie kellene. Így történt meg Rohoncon is 1720-ban, hogy a helység más vallású lakói közül akadtak olyanok, kik a zsidó temetőt is megtámadták, kapuját feltörték és marháikat hajtották be a sirhalomokra, hogy azokat így meggyalázzák. E galádság ellen a hitközség a grófhoz fordul elégtételért és az akkor uralmon levő Eleonora grófnő el is rendeli, hogy tisztartója indítson vizsgálatot és a kire rábizonyul a kihágás, 4 frt. büntetést fizet.⁹⁾

A temető után a második fontos intézmény, melynek létrehozása minden zsidó községnek főgondját képezte: *a templom*. Mihelyt valahol elegendő számban voltak, közös istentiszteletet rendeztek be, gyakran magánházban vagy igen szerény imaházban, míg nem tellett templom építésére. Rohoncon, mint fennebb láttuk, már a 17. század első felében volt imaházuk a zsidóknak, melyet a gróftól birtak bérben, míg azután 1702-ben megváltják 500 frtéért, amit — úgy látszik — a bécsi Wertheimer Sámson, cs. és kir. udvari factor, több magyarországi község mae-cenása, előlegezett nekik.¹⁰⁾

⁹⁾ Ez az okirat még meg van a rohonci hitközség birtokában. Egy iv. melyen a zsidók folyamodványa van a grófnőhöz 1720. jun. 5; a 4-ik oldalon a tisztartó jelentése és ugyancsak a grófnő döntése 1720. jun. 9 még három más pontban is.

¹⁰⁾ Ez tűnik ki a következő nyugtláblól: Quittung über fünfhundert-Gulden, welche wir von Herrn N. Wertheimber kais. u. königl. Factor umb die zu Rechnitz wohnhaften Juden allda haben Synagog so uns bisher

Nem sokára azután építettek olyan szép és nagy templomot, hogy az az 1855-iki restaurálás után ma is fennáll és díszére válnék bármely városnak. 1718-ban épült, mint a kijavítás előtt egyik boltivén ez é száma (תע"ח) olvasható volt és oly tágra készítették, hogy a nagy ünnepekre messze vidékről odaseregülő hivek helyet találtak benne.

Előkelő helyen, dombon épült, szemben a katolikus templommal, ami bizony abban az időben feltünő kedvezmény volt. A szájhagyomány szerint a katolikus papság tényleg felszólalt a terv ellen, azt hozván fel, hogy méltatlan a kath. egyházhoz, hogy ily közelben tűrje el a zsinagógát, melynek lármája majd zavarja a katolikus ájtatosokat. A tiltakozás azonban nem használt, a község elérte célját; ebben talán Wertheimer Sámsonnak is volt része, aki a Batthányi grófoknál is nagy kedveltségben állott. 1727-ben azután még a templom körül levő telket és épületet is megvette a község 600 frtért és odaépítette a paplakot, meg az iskolát.

És nem csak oly kiváló templomot építenek, amilyen akkor messze földön nem volt zsidó hitközségnek, de fel is szerelik dúsan. Templomi ékszerei ma már a régiség értékével is bírnak és hirdetői a község egykori nagyságának. Három antik serleg 41 lat ezüst, tórákorona 147 lat és tóravért (צי"י) évszám nélkül van, de határozottan még a 17. századból valók. A templom építésének évszámát, 1718, viseli egy tóravért és két tóratórony, két nemesszivű nő ajándéka.¹¹⁾ Igen régi frigyszekrényfüggönyök is vannak birtokában; az 1649-ik évből származón kívül 1727-

zinsbar gewesen, nun aber durch so erlegte Summe der 500 fl. von aller Dienstarbeit befreit, richtig empfangen haben, welches bezeugt unsere eigene Fertigung. So beschehen in Wien, den. 27. April. 1702. Ebből világos, hogy nem akkor építették az új templomot, mint Zipszer állítja, hanem megváltották a régi imaházat, mely a gróf épülete volt. Így látjuk később, hogy Szombathelyen is a gróf ad imaházat a zsidóknak, melyet 1836-ban 5000 frtért megvesznek tőle. Hasonlóképp történt az Város-Szalónakon. (L. Szombathely és Szalónak hitközsége történetében). Hogy a ronconci község adósa volt Wertheimernek, az kitűnik fiainak 1742-ben a községhez intézett leveléből, midőn az adósság fejében 150 frtot utalnak ki valamí Pratavin Esriélnak.

¹¹⁾ A tóravért felirata: וְיָנִי נִשִּׁי גִּיּוֹן מִ' נִיטֵל בֵּיהּ יוּחַל כִּי"ן
והאישה ליאה ביה אישר לעמיל.

ből, egyik elnöke és annak neje adománya, 1740-ből olyan, melynek közepén a circumcisio áldásmondatai vannak kihi-mezve, mert a templomban végbemenő szertartás alatt használták, továbbá 1751 és 1794-ből, szintén magánosok ajándéka, 1770-ben pedig a chevra kadisa csináltatott dí-szes függőnyt.¹²⁾

Később is gondoskodott a hitközségi tagok áldozat-készsége arról, hogy a község büszkeségét, szép templomát ékesítsék és szent adományokkal gazdagítsák.¹³⁾ Mindeme bőséges templomi szerelvények ékesszóló tanúi a község egykori fényének és nagyságának, melyet tagjai munkássá-gának köszönhetett és melyet, lassanként elérve s jó sokáig meg is tartott.

Hogy honnan kerültek oda az első települők, azt megállapítani nem tudjuk. E tekintetben a legrégebb tagok nevei sem igen adnak felvilágosítást, mert előneveket nem viseltek és csak az egyéni héber nevekkal jelöli őket az 1687-iki védőlevél is.¹⁴⁾ Valószínű, hogy a külföldről, főleg

¹²⁾ Az 1727-iki felirata: כִּית עֲמֵרַת צְבִי תְּסֵאֲרֵתוֹ לְפִיק מִשְׁלֵם וִיסַל זִינ הַרִי מֵאִיר בֶּן שְׂמוּאֵל וְאִשְׁתּוֹ פֶּלֶאֱמַחֲכַת בִּיָּה צְבִי מֵאִיר. Az 1740-iki felirata: זִינ הַרִי מֵאִיר בֶּן שְׂמוּאֵל וְאִשְׁתּוֹ פֶּלֶאֱמַחֲכַת בִּיָּה צְבִי מֵאִיר. Az 1770-iki függőnyt: לְחִיק וְדִנְיָה מִקִּיק רַעֲכֻנִיץ. Ugyan-csak van egy tórákőpenye לְפִיק תְּחִיק כִּית felirással 1748-ból. Mindezek már használaton kívül vannak, mert sérültek; összerakva őriztetnek. *Bizonyos, hogy az igazi helyük a zsidó muzeum volna, hol kellőképp gondozva hirdethetnék a régiek tanítását az új nemzedéknek.*

¹³⁾ Az újabb függönyök közül különösen 3 tűnik ki gazdag hímzés által: 1822-ből, felirata: זִינ חֲמִישָׁה אַחִים כַּעֲבוֹר אַבְיָהִם הָקִי רִי דְוִיד בִּיָּה זִינ הָקִי הַתּוֹרֵנִי 1850-ből: זִינ הָקִי הַתּוֹרֵנִי מֵהוֹי מִיכָאֵל פֶּרֶאֱנַקְעֵל וְאִשְׁתּוֹ מִי נִיסָל שְׁנַת זֶה יֵתֵר מִכָּל עַמְלָה. Az 1851-ik évből valónak koronáját az adományozó nőnek aranyfejkötőjéből himezték; felirata: זִינ הַנְּעֵלָה הַרִי אַבְרָהָם הַרֶשֶׁבֶץ בֶּיב וּוְאֵלֶף רֵינְטְעֵלֶר וְאִשְׁתּוֹ הַצְּנֻעָה מֵרַת רִיזֵל בִּיָּה מוֹרָה שְׁנַת יִנְרִיל תּוֹרָה.

¹⁴⁾ Az 1687-iki védőlevél bekezdése felsorolja a bevett 36 zsidó család neveit, ezek: 1. Wolf Abraham. 2. Michel Simon. I. Jóél József, 4. Sámuel Mayer, 5. Ábrahám Meier, 6. Natan Meier, 7. Götzel Lemel, 8. Moses Lemel, 9. Marx Mozes, 10. Elias Scheuer, 11. Moses Abraham, 12. Jakob Höcht, 13. Michael Salamon, 14. Leb Meier, 15. Heim Schalom, 16. Elias Meier, 17. Philipp Schalom, 18. Salamon Lazarus 19. Salamon Moy-ses, 20. Marx Flesch, 21. Lemel Barich 22. Samuel Lazarus, 23. Jakob Le-

Lengyelországból és Morvaországból bevándorló zsidókon kívül, a hires seva kehillóth: hét községből jöttek oda többen, amint erre az egyes családok későbbi nevei utalnak.¹⁵⁾

Hogy pedig a környékből is szívesen költöztek oda a zsidók, az érthető; mert miután a hatalmas grófok védelmét elnyerték, biztos alapon nyugodott ott tartózkodásuk. Az első védőlevél, melyről tudomásunk van, 1673-ból származott Kristóf gróftól. Ez az okmány ugyan nem maradt ránk, de hivatkozik rá fia, Ádám gróf, ki 1687, július 10-én 8 pontból álló védőlevelet állít ki az ő rohonci zsidóknak, akiket alattvalóivá fogad és azután rendesen meg is adóztat. Fizetett pedig, mint az okirat 1) pontja megszabja, minden család évi 6 frtot a polgári évre, felét Szt-György és felét Szt.-Mihály napján. Elrendeli továbbá, hogy 2) rajtuk kívül más idegen zsidónak nem szabad ott a keresztényekkel kereskedni; ezért külön évi 20 frtot fizet a község, szintén két részletben, mint a rendes adót. Az idegen zsidó csakis a rohonci zsidóknak adhat el, vagy az ő közvetítésük útján, de nem közvetlen a keresztényeknek. 3) Joguk van évenként birót és esküdteket választani, akik a zsidók ügyeiben ítélnek; ha pénzbüntetést rónak ki, azt a zsidóbíró bejelenti a grófnál vagy a várkapitánynál, majd behajtás után beszolgáltatja azt. Nagyobb bűnügyekben maga a gróf ítél és hajtja azt végre. 4) Ha egyik vagy másik adós marad és nem fizet, a többi nem felelős érte; először a zsidóbíronál jelentendő fel és csak ha az nem tudja elintézni, a tisztartónál. 5) Joga van a grófnak új zsidókat felvenni; ha azonban az illetőnek adósságai vannak, vagy másként lenne az uradalom hátrányára, akkor kötelesek a zsidók erről az uradalmat felvilágosítani. 6) Szabad a zsidóknak minden áruval, kivétel

wi, 24. Abraham Barich, 25. Josef Simon 26. Schäftel Abraham. 27. Löwy Frankel. 28. Simon Schalom, 29. Löw Meier, 30. Löw Schalom. 31. Salomon Abraham, 32. Wolf Wallisch. 33. Joachim Hirschel. 34. Handel Áron. 35. Hänsel Sámuel. 36. Marx Simon.

¹⁵⁾ Így pl. Eisenstädter, Mattersdorfer az az: Kis-Marton és Nagy-Martontól való. **ישמואל ביה משה מקצע** egyik mappó adományozója Kittse, azaz Köpcsényből való. Találunk neveket Mi-Presburg (Pozsonyhól) és Mi-Wieselburg (Mosonból) jelzőkkel is.

nélkül, kereskedni. A hús elárusítására nézve fenmarad az atyja által 1673, jun. 15-én kiadott rendelet, mely szerint aprómarhát (borjut, juhot, kecskét) vághatnak külön mézsárszékben, amiért a grófnak évi 40 frtot tartoznak fizetni. 7) Az uradalom összes birtokain mentesek a vám alól. 8) Joguk van templomukat és iskolájukat szokásuk szerint tartani és temetőjükben a halottakat a maguk módja szerint eltemetni. „Igérjük, hogy őket és övéiket midezekben megvédjük és oltalmazzuk“, végződik a fontos okirat.

Ezt az ígéretet, amint látjuk, jól megfizették a rohonci zsidók, de készséggel teheték, mert legalább viszonyaik rendezettek voltak, helyzetük nyugodt és biztos. A történet igazolja, hogy a Batthányi grófok soha sem bántak igazságtalanul az ő zsidáikkal és ha alaposan meg is adóztatták őket, de nem üldözték rosszakarattal, sőt amint teheték, segítségükre voltak.

Nem volt módjában a rohonci uradalomnak, hogy azt a veszedelmet elhárítsa zsidairól, melyet a kuruc had 1704-ben rájuk hozott. Ugyanis a kuruc sereg Vas megyében időzván, egyik kapitánya, Szombathely Ferenc átrándult Rohoncra és ott a városban általában, de különösen a zsidóknál pusztított csapatával és megszarolta őket. Jogtalan eljárásának mentségére azt hozta fel, hogy maga Rákóczi parancsa értelmében jár el és ezt a következő érdekes okiratban ki is fejezte: „Mi az ide subscribáltak Méltóságos Fejedelem fölső Vadászi Rákóczy Ferencz Urunk eö Naga kyadott Parancsolatyához alkalmaztatván magunkat, hogy tudni illik Magyar Hazánkban, a kik ekkoráigh hamissan éltek, és továbbra is Méltóságos Fejedelemnek és utána minden Magyar Nemzetnek kárára Láthatnak, és tapasztaltatnak, azok országunkból toláltassanak, Tudny illik Sidók, Rácok, Németek és Olaszok. Azon eö Fejedelemséghe parancsolatyához alkalmaztatván magunkat jöttünk ide Rohoncra, a hol Egy csoport Sidok találtatnak, akik vévén Észre az Méltóságos Fejedelem parancsolattyát, mellyet végben is akarunk vinny. De a Sidok rimánkodván, és más keresztény becsületes emberek is interponálván magokat, velönk kedvet kerestek és contentáltak benönket. Azo hozátevén, hogy az minemő csele-

gyek Szalonokon vadnak ide Rohoncához tartozandók, azokra is ezen Levelönk ponáltatik és vellek együtt absolváltatnak mlts. Urunk eö Fejedelemséghe ky adot Ediktumától Datum Rohonc dii 18 January 1704¹⁶⁾.

Szombathely persze a saját szakállára járt el a zsidók ellen, megfizettetvén külön a rohonci hitközséggel egyes elnézését¹⁶⁾; nem sokára azonban kitudódott, hogy állítása a Fejedelem parancsát illetőleg nem igaz, amint azt Balogh Ádám fővezér a panaszló zsidóknak 1704, jun. 22-én kiállított védőlevelében kijelenti.

Ez a kis incidens megzavarta a rohonci zsidók nyugalmát, de miután elvonult a zivatar, újra visszatért megszokott biztonságuk és bátran láthattak üzleteik után, melyek az egész megyére kiterjedtek. Oly helyeken is, hol zsidók nem lakhattak, a rohonci zsidók foglalják le maguk számára a kereskedelmet. Így pl. már 1682-ben nyerik el Kolonics érsek engedélyét, hogy a zsidómentes Szombathelyen ők szabadon folytatnak kereskedést, amiért hitközségük évi 40 frtot fizet az érseknek. Ezt a jogot azután a hitközség bérbe adta egyes tagjainak és a bérlő engedélyét a kereskedőknek bizonyos százalék fizetésével kellett megváltani.¹⁷⁾ De nem csak az idegenben, hanem a Batthányi birtokokon való kereskedés is így képezte a község jogát, amit azután a bérlő úgy gyakorolt, hogy a megfelelő összeget kivetette a községi szabályok (Judenpolicei) által meghatározott módon az egyes kereskedőkre, akiknek viszont kötelességük volt szigorú büntetés terhe alatt, minden üzletet akár otthon, akár idegenben csináltak, a bérlőnek bejelenteni. Ezt rendszeren pénteken szok-

¹⁶⁾ Az okirat 1711. jul. 23-án Stephan Beigrad által hitelesített másolata meg van a rohonci község megmenekült iratai között. Az aláírások Coram me Francisco Szombathely Capitanoo, Martino Ribniczky, Andre Tulok, Stephano Kovach. Az okirat hátlapján cursiv betűkkel: קוויטטונג מן סאמבאטשעלי פערענין וואס ער' בשעת הרעיש מלהמה הוט בנזילה ננמן מן מן Ebből következik, hogy a hitközség is fizetett neki sarcot, de hogy mennyit az nem tűnik ki, miután azt Szombathely bölcsen elhallgatja; a hitközségi hátírat pedig nem pontos.

¹⁷⁾ Így pl. 1736-ban a Szombathelyen, a gróf Erdödi (Monyorókerék) és gróf B. Ádám [Németújvár] birtokán való kereskedés jogát 75 frlért adja bérbe a község egyik tagjának.

ták elintézni, mikor az idegenből is hazatértek a zsidó házalók és kereskedők. Ha pedig a bérlő kételkedett a bejelentő szavahihetőségében, joga volt esküre kötelezni. Viszont ha kiderül, hogy az illető a bérlő elől eltitkolt valamit, úgy először 16, másodizben 32 frt. büntetést fizet, harmadizben annyit, amennyire az uraság elítéli. A büntetéspénz fele az uraságé, fele a bérlőé.¹⁸⁾ Ez a rendszer bizonyára igen terhes volt az egyesekre nézve, de hátrányai mellett meg volt az az előnye, hogy az egyes kereskedők érdeke egyuttal a községé is volt és ha az egyeseket jogaikban sérelem érte, a község, mint testület lépett fel védelmükre.

Igy mikor a szombathelyi polgári kereskedők kenyér-irigységből ki akarják tiltani az ott bolthelyiséggel bíró rohonci zsidókat, a község 1722-ben folyamodik B. Eleonóra grófnőhöz, hogy eszközölje ki neki a régi engedély visszaállítását. A grófnő hajlandó is fia, Lajos gróf útján Pozsonyban az érseknél közbenjárni; felszólítja a községet, hogy küldje oda bizonyítékait arról, hogy tényleg már 40 év óta bírja a Szombathelyen való kereskedés jogát. A közbenjárás úgy látszik használt, mert nem csak 1717-ben szerződik Szombathely városa Markó nevű rohonci zsidóval üzlethelyiség dolgában, hanem utóbb is bírja a hitközség a régi jogot.¹⁹⁾

Szentgotthardon, hol zsidók nem lakhattak, 1720-ban szintén három zsidó kereskedő volt, kiknek csak üzletük volt ott, lakásuk azonban Rohoncon.²⁰⁾

Nagyjában tehát szabadon kereskedhettek a rohonci zsidók, de azért megszorításoknak és illetéktelen beavatkozásoknak is ki voltak téve. Így pl. paszományt készíteni és árulni a gombkötők privilegiuma volt, de 1717-ben a grófnő megengedi, hogy zsidó özvegyasszonyok is fog-

¹⁸⁾ Judenpolizei, 15 §. A bérlet tárgyát Accise vagy Bardon-nak nevezték, mint az a hitközség könyveiből kitűnik. Dr. Zipser szerint = Pardon: szabad, az az ennek a bérnek lefizetésével szabadon kereskedhetnek. A Judenpolizei 3. pontja Handlungsaccis-nek, a bérlőket pedig: Bestandleut, egyesben: Bestandman nevezi. L. e szóra nézve a 22 j.

¹⁹⁾ L. 17 jegyzet és Szombathely történetében alább.

²⁰⁾ Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában, Budapest 1896. 388 l.

lalkozhatnak ezzel. Mikor pedig a grófnő halála után annak fiával eltiltatják ezt a rohonciak, a hitközség előkeresi a grófnő engedélyét és erre Lajos gróf is megerősíti azt, 1742-ben.

1721-ben a kékfestők panaszkodnak, hogy a zsidók másutt festetik az árut, ami az ő privilegiumukat sérti. Erre az uradalmi hivatal megtiltja ezt a zsidóknak 30 frt. büntetés terhe alatt. De a község nem hagyja jogát. Folyamodik a tilalom ellen és kifejti, hogy az mily kárára volna, mert a rohonci festők, eltekintve az általuk követelt magasabb ártól, nem is képesek kellő időre és oly jól festeni, mint idegenben; hisz ha nem így volna, akkor nem jutna a zsidóknak eszébe máshová menni azért, amit ott-hon is megkaphatnak. A grófnő azután úgy dönt, hogy ha a helyi festő nem képes kellő időre elkészíteni a megrendelt festést, úgy jogában áll a zsidóknak azt máshol végeztetni; ha pedig elrontaná a festő az árut, köteles azt megtéríteni.

1723-ban viszont a posztó és paszománykészítők vándorolják a zsidókat, hogy a posztót igen drágán, a paszományt tul olcsón árusítják és azt kérik, tiltassanak el a zsidók ezekkel való kereskedéstől. A grófnő tényleg elrendeli, hogy azoktól a zsidóktól, kik azt teszik, elkobzandó a posztó, meg a paszomány is.

Ha tehát a szabad kereskedelem elve némi csorbát is szenvedett a mi eleink rovására, mindamellett a rohonci község elég jó helyzetben volt e tekintetben is. Tagjai szaporodnak is állandó beköltözés által. Míg 1715-ben 38 házban laknak, 1720-ban már 66-ban és a házakhoz tartozó földet, rétet is ők művelték, valamint a vámot is ők bérlették.²¹⁾ És mégis, bizonyos tekintetben nem volt sorsuk különb a jobbágyénál, hisz nem csak letelepedni nem szabadott a zsidónak Rohoncon grófi engedély nélkül, de elköltözni sem és amint felvételi díjat kellett fizetnie, úgy kellett elvonulását is lerónia, mielőtt távozhatott volna.²²⁾

²¹⁾ u. o. 387 l. Hogy pontosabb adat a zsidók számáról nincs, annak oka, hogy az uradalmi tisztartó nem engedte őket összeírni, nehogy az állam adót rójjon ki rájuk.

²²⁾ Judenpölizei. 42 §.

Az állam nem igen tehetette rájuk a kezét, de a kegyuraság, mely valósággal államot képezett az államban, saját tulajdonának tekintette őket és törvényeket szabott az ő zsidó alattvalói számára.

Élénken világítja meg ezt az állapotot Batthányi Eleonóra grófnő védőlevele 1727-ből, melyet a község kérelmére kiadott és mely a korábbi határozatokat ujakkal is szaporítja, nem egy tekintetben szigorítja is. Tizenkét pontba összefoglalva a következő nevezetes rendelkezéseket tartalmazza :

1. Minden házaspár évi 6 frtot fizet, négy részletben március, június, szeptember és december végén. Ha egyik másik elmulasztja, helyette a község tartozik fizetni. Akik nem tudnak fizetni és 3-4 részletet elmulasztanak, azok az uraság előleges beleegyezésével kiutasíthatók. Hogy idegenek korlátlan bevándorlás által ne ártsanak a már letelepülteknek, zsidó csak külön engedéllyel telepedhetik le, különben 50 frt. büntetést fizet. Ha a község ilyen általa fel nem vett zsidót feljelent, úgy mentes lesz a büntetés alól.

2. Azért, mert idegen zsidó az urodalom területén nem üzhet kereskedést, a község külön évi 20 frtot fizet négy részletben. Más uraságnak nem kell adózniok, de mással a kegyur tudta nélkül nem is szabad szerződniök.

3. Joguk van bírót és esküdteket választani, akik ítélnek és büntetnek, amit azonban tartoznak az uraságnak bejelenteni. Ha pedig a bűn nagy és igen súlyos, akkor a grófnő ítéel és kiszabja a büntetést.

4. Hogy a zsidók igazgatását gyorsítsa és hitelüket megszilárdítsa, zsidó zsidó ellen mint eddig, első fokulag saját bírójuknál perel; aki onnan felebbez és a pert elveszti, tartozik a költségeket megfizetni és egyuttal azt az összeget, amire az első foku bíróság elítélte.

5. Nem szabad a zsidókat, főleg ha ártatlanok, egyiket a másik adósságáért letartóztatni vagy kiutasítani; ha ez mégis megtörténnék, az urasági tiszték megtorolják. Az ilyen adós első sorban a zsidó bírónál perelendő és csak, ha ott nem kaphatna a hitelező igazságot, ítéel az nradalmi tisztartó vagy megbizott.

6. Szabad a zsidóknak, mint eddig, mindenféle áruval kereskedni és házalni; borjut, bárányt kecskét vágni évi 40 frt. bér fejében; sört és kasabort maguk közt kímélni. Amikor azonban uradalmi borkimérés van, nem szabad kereszténynek se sört, se bort eladniok, külömben 20 tallér büntetést fizetnek. A sört nem szabad drágábban árulniok, mint a falusi bérlőknek és idegenből csak engedéllyel szabad behozniok.

7. A kasabor ügyében, míg a község új egyezséget nem köt, marad a régi rendelet; t. i. amíg Rohoncon kaphatnak bort, nem szabad máshonnan, elkobzás és külön büntetés terhe alatt, behozniok. Csak ha Rohoncon nincs elég vagy más nyomós ok forog fenn, akkor szabad előzetes engedély alapján máshonnan hozni.

8. Minthogy kötelesek voltak az uraságtól bizonyos összegben baromfit és zsirt átvenni, ez évre azonban 50 tallér fejében ez alól felmentettek, nem kell ugyan átvenniök, de azért törekedjenek úgy a saját szükségletükre, mint eladásra az uradalomtól a napi árban baromfit venni.

9. Az országos adókra nézve, mint eddig, lehetőleg ezentul is megvédi őket.

10. Bár a bérletek felvételében és más hasonló szerződéseknél eddig sem volt a zsidó községnek a saját nemzetbeli magánszemélyek ugyanolyan ajánlatával szemben előjoga, hogy e szerint a mi teljes hatalmunk megszorítást szenvedett volna. Mindazonáltal, ha ilyen esetek előfordulnának, hogy a zsidó község valamit jobban tudna értékesíteni és kezelni, úgy a jövőben az ugyanannyit ígérő magán-vállalkozó zsidókkal szemben a lehetőség szerint tekintetbe veendő.²³⁾

11. A grófnő birtokain mentesek a vám alól.

²³⁾ Az eredetiben így hangzik a 10. pont első mondata; Die Vorhand in dem *Apaldo-Bestand* und mehr dergleichen Kontrakten ist zwar der Jüden-gemeinde vor denen gleichesbietenden Privatpersonen von ihrer Nation auch bishero nicht zugeignet gewesen, noch je zugestanden, dass unsere Willkühr eingeschränkt werden kann. A feltűnő Apaldo szó Dr. Büchler keszthelyi collega ur felvilágosítása alapján egy 1717-ből való lexicon szerint: Apalto heisset im Italiänischen so viel als ein Pacht, Verpachtung eines Gutes, Zolles oder anderer herrschaftlichen Gefälle. Bestand osztrák és német jögi műszó = bérlet.

12. Háborítlanul tartathatják templomaikat és iskolájukat, temetőjükben szokásuk szerint takaríthatják el halottaikat, de csak jámborul éljenek, ne okozzanak botrányt; vasárnap és más ünnepen úgy magán, mint nyilvános helyen tartózkodjanak minden munkától, de nem szabad a végből senkinek az ő házaikat átvizsgálni és a grófnő parancsa nélkül zavarni. Mindenben védelmet és oltalmat nyernek.

A körültekintő grófnőnek eme védőlevele a férje által 1687.-ben kiadott levéllel szemben több tekintetben hajadást jelent, de egy pontban különösen súlyosító, amidőn a zsidó családok adójáért a községet egyetemlegesen felölössé teszi. Ezt az adót is a község által szedette be és annak kellett ügyelni arra, hogy senki a zsidók közül ki ne maradjon, mert különben büntetést fizet érte. Ez az elv érvényesült később a türelmi adó behajtásánál országosan és ez sok vizzályra adott alkalmat, mert biz a község minden tagjára kivetette az adót és a reklamációnak se hossza se vége nem volt. Ebből az álláspontból pedig nem akart engedni a grófnő és mikor, 1720-ban már azt kéri a község, hogy minden egyes tag személyesen fizesse be adóját a tiszttartó hivatalban, kereken visszautasítja, de elrendeli, hogy biztonság okából minden félévben összeírják az ott tartozkodó zsidókat.²⁴⁾

A földesur tehát a maga érdekében szigorú figyelemmel kíséri a zsidók állapotát és azoknak egymáshoz való viszonyát is gondoskodása tárgyává teszi, hogy esetleges zavaroknak, melyek őt is érinthetnék, mint a zsidók birtoкосát, elejét vegye.

²⁴⁾ A már idézett 1720. jun 9. okirat elutasítja azt a kérést, hogy kiki 1. évi adóját a „Rentamt“-nál fizesse be, és hozzáteszi: Alle halb Jahr die Juden beschrieben, die Gaben eingeschrieben u. die nicht eingeschriebenen in Arest geführt, in Füsse und Hand geschlagen, der Juden-Richter aber für ein jedes dergleichen P. 32 fl. bestraft werde.

II. FEJEZET.

A rohonci község szervezeti szabályzata. Judenpolizei, 1732. — Célja és hatása. — Fontos rendelkezései. — A Judenpolizei kiegészítése, 1737. — Különféle adózások terhe. Köteles ujévi ajándékok. — A község belső fejlődése. — Iskola és tanítók. Chevra-Kaddisa. — A község növekedése és vezérszerpe.

Amint láttuk, a rohonci zsidóság helyzete általában nyugodt és szilárd volt. És ha önállósága nem is volt, mert teljesen a földesur rendelkezése alatt állott, mégis rendezett viszonyok között élt. A rohonci zsidók nem is zugolódtak, hisz az országban átlag sehol sem igen volt jobb sorsuk a zsidóknak. Mindaz tehát, amit a földesur elrendelt, törvény volt számukra, amit jobbagyi hűséggel fogadtak. Ezen az alapon indult az a terjedelmes szervezeti szabályzat, melyet „Juden-Polizei” néven 1732. aug. 28-án adott ki, illetve hagyott jóvá gróf Batthányi Eleonóra.²⁵⁾

Nevezetes okmánya ez a „Judenpolizei” nem csak a rohonci, de az egész magyar zsidó történelemnek, amelyhez hasonló eddig nem ismerünk. Hiven tükrözteti azt a viszonyt, melyben a zsidók a földesurhoz állottak és viselték annak igáját, mely a földesur kegye szerint könnyebb vagy súlyosabb lett. És ha bizonyos tekintetben előnyére is volt ez a rendszabályozás a zsidóknak, főleg pedig a zsidó községnek, mert fegyelmet teremtett a földesur tekintélye által a külömben elég rendezetlen állapotban élő zsidók között és ugyszólván alapszabályokat adott nekik, másrészt azonban rájuk nehezedett gyámkodásával és megakadályozta őket a szabad fejlődésben. Kiterjeszkedik a „Judenpolizei” sok mindenre, a zsidók letelepedése, adózása, kereskedése, hitközségi választása, sőt magánélete ügyeire is, de nem foglalja az együvé tartozó kérdéseket rendszeresen össze, hanem inkább incidentaliter tárgyalja. Nem vehetjük sorra a 104 pontot, bár néhány kivételével mind érdekes, de képet akarunk

²⁵⁾ Juden-Polizei Nach welcher sich bey Unserer Herrschaft Rechnitz und denen incorporirten Orten nach schuldigkeit unterthänigst zu Regulieren seyn wird. Így kezdődik a nevezetes okmány, mely 55 oldalra

nyújtani e tagadhatatlanul fontos munkáról, miként avatkozik bele a zsidók ügyeibe. Egy azonban kétségtelen, hogy az egész rendszabálynak főcélja volt, hogy a földesur adóját és illetékeit, melyeket az ő zsidaitól különböző címteken szedett, lehető legjobban biztosítsa.

Ezért rendeli el mindjárt első pontjában, hogy a község tartozik bevételeiről és kiadásairól rendes könyvet vezetni, felsorolni azt, mivel és kinek tartozik, a jövőben pedig a földesur tudta nélkül nem szabad kölcsönt felvennie. Ezért nem szabad senkinek a zsidók közül az uradalom engedélye nélkül letelepedni, sőt ha oda nősül valaki, rohonci zsidó leányát veszi el, tartozik előre biztosítékot adni, hogy adóit 3 éven át pontosan fogja fizetni. (44 §.) Ha pedig valaki családjával együtt el akar Rohoncról költözni, ugyancsak tartozik azt a zsidó bírónak bejelenteni és a távozásra engedélyt kérni, azaz a hitközségi adók fizetésére nézve vele megegyezni. A védelmi díjat köteles elköltözése után is fizetni és annak összegére biztosítékot adni. Ha azonban szegénysége miatt kénytelen az illető zsidó elköltözni, akkor folyamodjék az urasághoz és csak a féldíjat kell lefizetnie. Ha viszont családját otthagyja és maga szolgálatba megy máshová, tartozik a községi adó felét fizetni, a védelmi díj tekintetében pedig az uraság határozatához alkalmazkodni (42 §).

És ha valamely hitközségi tag elhal, özvegye tartozik a folyó évre a védelmi díjat lefizetni, a többi illeték alól azonban felmentendő. Ha az elhunyt hátralékban van,

terjedő folió kötet, tiszta német nyelven írva, de sűrűn vegyítve idegen, főleg latin műszavakkal. Bizonyos, hogy művelt uradalmi tiszt szerkesztette és a zsidó község megbizottjai csak annyiban folytak be készítésére, hogy óhajukat kifejezték és a belélelükre vonatkozó adatokat szolgáltatták. Dr. Zipser nem ismertette e szabályzatot, mert az egész közzétételét igérte; ezt azonban nem tette meg és azt hittük, hogy elveszett az számunkra egészen. Szerencsére nem így történt. Ehrlich Mór rohonci rabbi ur megtalálta az elsárgult írásu kötetet, mikor kérésemre a községe birtokában még esetleg fellelhető iratok után kutatott. Valóban baráti készséggel volt e tekintetben segítségemre és lekötelő szíveséggel bocsátotta rendelkezésemre, amit még megtalált a régi okiratok közül, nem különben a sirfeliratok, templomi szerelvények feliratainak másolatát. Fogadjon ez uton is hálás köszönetemet, mert hozzájárult ahhoz, hogy községe történetét minél alaposabban írhattam meg.

a község elsőbbségi joggal bír minden hitelező felett a hátramaradt örökséggel szemben (48 §.).

A földesur a saját és a hitközség adóit mindenképp biztosítani akarja és míg pl. megszabja, hogy nem szabad senkit ünnepnapon adóssága miatt átok alá vetni, az urasági vagy községi adó érdekében megengedi (54 §.). Ugyancsak ezt a célt szolgálja az a határozat (28 §.), hogy a község beszedőket válasszon és fizessen, akik kötelesek minden 14 napban a földesuri adót bekövetelni, hogy a legszegényebb is lefizesse kéthetenként a 24 fillért és így az évi 6 frtot, amit minden családnak kellett fizetni, okvetlen le-rója.

Igen sok esetben szab meg büntetéspénzeket, amelyeknek fele mindig a földesurat illeti. Sőt pl. az esetben, ha valaki a zsidó bírót, választókat (elektorokat), kivetőket sérteni meri, 9 aranyat fizet büntetésül, amiből 7 arany a földesuré és csak kettő a szegénypénztaré (Allmosen Cassa).

Meghatározza, hogy ha valaki nem fizet, a végrehajtás eszközei fokozatosan ezek legyenek : 3 nap a kis átok, azután 3 nap a nagy átok alatt, végül 30 napi börtön, amíg kötelezettségének eleget nem tesz vagy nem esküszik, hogy képtelen fizetni és nincs vagyona (56 §).

A bebörtönzés joga persze a földesurat illette, hisz zsidó alattvalói végső esetben mindenképp az ő ítélőszéke elé tartoztak, habár a Batthányiak nem is éltek vissza korlátlan hatalmukkal. Így 1717-ben elrendeli a grófnő, hogy ha zsidó bünt követ el és ezért börtönbe kerül, nem szabad ütlegelni vagy mély tömlöcbe vetni, hanem a védőlevél értelmében enyhén kell bánni vele.

Az uradalmi tiszték és alkalmazottak azonban, amint az könnyen elképzelhető, nem mindig követték a felsőbb rendeletet az ő önkényüknek kiszolgáltató zsidóval szemben és 1731-ben ugyancsak panaszkodnak a zsidók a grófnőnél, a rajtok elkövetett ilyfajta sérelmek miatt, amire a grófnő újra megparancsolja, hogy kriminális esetet kivéve nem szabad a zsidókat mély tömlöcbe vetni. Ily esetek is bizonyára siettették a grófnő szándékának kivitelét, hogy a zsidókra vonatkozó rendszabályokat összefoglalassa, amint az a Judenpolizei kötetében meg is történt.

Körülményesen intézkedik a „Judenpolizei“ arról is, hogy a szabad kereskedelem jogáért fizetendő adó, amit mint fennebb láttuk, a község egy összegben rótt le és azután egyeseknek adott bérbe, vajjon kitől és mily mértékben szedhető? Minden rohonci zsidó kereskedő — mondja a 3 §. — minden 100 frt. üzlet után $\frac{1}{2}$ frtot fizet; kivételt képez ez alól, ha egyesek az uradalomtól vesznek vagy bérelnek valamit, ez esetben fel lesznek mentve az üzleti illeték (accise) alól, de nem úgy a község, ha mint testület bérel valamit a gróftól (5 §.).

Hogy pedig a bérlő kárt ne szenvedjen, köteles minden kereskedő üzleteiről rendes jegyzéket vezetni és hetenként a ráeső adót lefizetni. Ha valakit hamis bejelentésen érnek, az súlyos pénzbüntetést fizet. Ha pedig nem lakik Rohoncon, köteles rendes könyvet tartani, ahová fizetendő adóját bejegyzni és ha bejön, azt lefizetni (6 §.).

A kereskedők, kik a soproni vagy egyéb vásárokról árukat hoznak haza, tartoznak azt azonnal bejelenteni és az adót érte a bejelentéstől számított egy hónap alatt leróni (7 §.). Aki csak közvetit, alkusz vagy bizományban bir árut, más kulcs szerint fizet, mint az önálló kereskedő (16 §.). Viszont ha idegen zsidó jön Rohoácsra áruval, figyelemztetik, hogy nem szabad neki ott házalni vagy keresztényeknek eladni, csakis lakásán 8 napig árulni; ellenkező esetben büntetést fizet, másodizben pedig elkobozzák áruit (47 §.).

Nem különben szól a szabályzat a huskimérés és a kóser bor adózásáról (Wein-tatz), mit meglehetősen részletesen tárgyal, miután az különálló adó és nem a rendes üzleti illeték alá esik (12, 17-27 §.).

De nemcsak a földesurnak fizetendő adókról gondoskodik, hanem a községi adó kivetéséről is. Megszabja, hogy a községi adó minden 100 frt. után 2 frt. legyen és a tagok 3 osztályba sorozandók: a felső osztály 10 kr, a középső 4-9, az alsó pedig 3 kr-ig (68 és 86 §§.). Meghatározza, hogy a kivetés régi szokás szerint a sátoros ünnep után való napon (einen Tag nach dem Lauberfeste) történjék, a kivetésnek pedig elég érdekes és eredeti módon kell végbemenni, aminek alapgondolata a szegedi zsi-

dó község legújabb alapszabályaiban visszatér. A három osztályból három kivető (Anlagemacher) választandó, akik nem lehetnek egymással rokonok, továbbá három másodkivető (Unteranlagemacher); ezek a rabbival, bíróval és esküdtekkal a templomba mennek és azok előtt forma szerint esküt tesznek. Azután a rabbival külön szobába vonulnak és mindegyik önállóan végzi a kivetést, amit cédulákra felírnak és a rabbinak átadnak, aki azokat lepecsételi. Így folytatják mindaddig, míg a kivetést elvégezték, amikor a lepecsételt cédulákat felbontják, és megállapítják az adót (61-62 §§.). Joga van azonban mindenkinek, aki adóját sokalja, esküt tenni, hogy nem bírja el. Ha azonban kiderül, hogy hamisan esküdött, akkor 100 arany büntetést fizet, aminek fele a földesuré, fele pedig a községé és a szegénypénztaré (66 §.). Az esküttevő egyuttal köteles az uraságnak 1 frt. 30 kr, a kántornak 15 kr., a szegénypénztárnak 15 krt., egészben 2 frtot fizetni (67 §.). Az anyagi kérdéseken kívül, melyek még sok pontot vesznek igénybe részletes szabályaikkal, nem eléggé megbecsülhető figyelemben részesíti a zsidók belviszonyait és határozatait e tekintetben hivatva voltak arra, hogy a zsidók egymáshoz való viszonyát javítsák. Mily fontos és egyuttal jellemző a nehéz megélhetési viszonyokkal küzdő zsidókra, mikor megtiltja nekik 100 frt. büntetés terhe mellett, hogy senki se merje más helyeken, ahol zsidó bírja a kereskedési jogot, azt kibérelni (39 §.); vagy hogy ha valaki vámot vagy hasonlót már 3 éven át bérelt és azt, többet ígérve érte, bárki elvonná tőle, 32 frt. büntetést fizet, az eredeti bérlő pedig régi jogaiba visszahelyezendő. Csak ha már 3 éven át szabadon állott az illető bérlés, akkor vállalhatja más (40 §.). Ugyancsak ebbe a kategóriába tartozik az 52 §., mely megparancsolja, hogy senki se merje másnak a cselédjét elcsalni, nagyobb bért ígervén annak, vagy akár ugyanazon bér mellett lebeszélni. Csak ha már féléve eltávozott helyéről, szabad felfogadni, épp így kell eljárni másnak lakásával.

Bizonyos, hogy csak jótékony befolyással volt a zsidók magánéletére, és kétségkívül a zsidó megbizottak in-

ditványára történt, hogy a kupdobást (Kegelspiel) egyáltalán eltiltja nekik, a kártyajátékot pedig a félünnepek kivételével. A tilalom ellen vétő 1 tallér büntetést fizet (88 §.).²⁰⁾

Hasonló elbírálás alá esik, midőn (51 §.) a nők ruházatát szabályozza és fényüzésüknek akar gátat vetni, amit a középkorban zsinatok is megtettek, abból a célból is, hogy a másvallásuak irigységét fel ne keltsék. Megtiltja, hogy ezüsttel, arannyal szegélyezett fejkötőt viseljenek, kivéve ünnepponon, továbbá a menyasszony lakodalma napján, a koma asszony és a gyermekágyból kelő, mikor templomba megy. Ruhát sem ezüsttel-arannyal átszőtt kelméből, sem bársonyból nem szabad csináltatniok, csak damaszszövetből, az legyen a legelőkelőbb öltözet. Épp úgy tilos himzett téli kalapokat vagy szörmével szegélyezettet viselni, nem különben ezüst vagy arany homlokkötőt. A tilalom ellen vétő egy aranyat fizet a földesurnak, egy aranyat a szegénypénztárba.

Sok tekintetben figyelemreméltó a községi választások módozata, mely itt még közvetett választás, de később mégis kifejlődött belőle az elég demokratikus, zsidó választói jog. Az egész zsidóság 5 elektort és egy póttagot választ, hogy ha a választandó az egyik elektorhoz rokonságban állana, a póttag szavazzon helyette. Az első elektor a rabbi kezébe leteszi az esküt, a többi Ament mond rá. Azután választanak egy bírót, majd négy esküdtet, de nem egyszerre, hanem csak egymásután és épp így három templomatya. Birónak csak az választható, aki az adózók felső osztályába tartozik és előzetesen máresküdt, templomatya vagy beszédő volt. Ugyszintén követelmény, hogy nevét héberül tudja aláírni; különben is, aki nem tud olvashatóan írni és legalább a középső adóosztályba nem tartozik, az semminek sem választható. Épp így nem választható az se, aki uradalmi vagy községi adóját, vagy akár bérletét évente pontosan le nem fizette.

Érdekes az anyagi censuson kívül, amely zsidó községnél feltétlenül helyes, az az értelmi census is, amelyet

²⁰⁾ Később a chevra kaddisa saját tagjaira ugyanezen tilalmat alkalmazza; lásd alább.

itt a választhatóságra megállapít; a zsidó község vezetéseben nem szabadott analfabetának helyet foglalni! Még érdekesebb az a pont, melyet ma is jó volna a községekben, ha némi csekély módosítással is, alkalmazni, hogy 3 évnél tovább nem lehet senki bíró; a negyedik évben nem választható meg, ha csak a földesur nem kívánja. (74-86 §§.)

Ezek után csak természetes, hogy a választást melyet új év előtt 14 nappal kell megejteni, a földesurnak kell jóváhagyni, aki azt a jogot is fenntartja magának, hogy ha nem tetszenek neki a megválasztottak, másokat nevez ki helyökbe. (73 §.).

A jóváhagyás után viszont a bíró és az esküdtek választanak két pénztárost, akik tartoznak rendes könyvet vezetni és kiadást csak a bíró, meg 4 vagy legalább 2 esküdt aláírásával ellátott utalványra teljesíthetnek. Az év végén rendes számadást kell előterjeszteniük (95-99 §§.). Titkos vagy gyanus gyülekezések tartása 32 frt. büntetés terhe alatt szigorúan tilos. Ha valakinek panasza van, jelentse a rabbinál vagy a községnél, ha ott nem akarja, terjessze az urasági tisztek vagy végső esetben a gróf elé. Ha azonban kiderül, hogy alaptalan volt a vádja és csak vizsályt akart a községben támasztani, 32 frt. büntetést fizet (43 §.). Azonfelül még azt is meghatározza, hogy a község gyűlései nem tarthatók a bíró házában, hanem télen erre a célra bérelt helyen, nyáron pedig a templom mellett levő kis szobában, mindaddig míg a község saját házat fel nem építheti (58 §.).

Mindez és még sok más kérdés, mint pl. a rabbi melé rendelendő 2 juratus és a rabbi, valamint a hitközségi alkalmazottak választása (45-46 §§.) nyer megoldást az idő követelményei szerint és a kor szellemében ebben a „Judenpolizei” összeállításában, mely nagyjában felöleli mindama rendszabályokat, melyek alkalmasak voltak a zsidó község helyzetének megszilárdítására, a tagok jólétének emelésére, az egymással való békés együttélés előmozdítására. Tagadhatatlan, hogy a fegyelem és rend iránt való érzék annál a más vallású, szabadságban élő és művelt földesurnál, illetve annak tisztjeinél jobban ki volt fejlődve, mint az elnyomott zsidóknál és így az ő szelle-

mükben készült rendszabályok csak jótékony hatással voltak a rohonci zsidóságra, bármennyire rájuk is nehezedtek különben, főleg anyagi követeléseikkel. A zsidó község megbizottjai elfogadják és aláírják, hogy azután e szerint igazodhassanak el ügyeikben. ²⁷⁾

Igaz, hogy a „Juden-Polizei“ elég bő volt és figyelme kiterjedt sok mindenre, de azért mégis nem sokára pótlásra, javításra szorult, ami csak természetes, hisz minden rendszabály próbaköve a gyakorlat. Eleonóra grófnő, aki elég jóakarattal viseltetett az ő zsidó alattvalóival szemben, már 1737-ben tíz pontból álló rendeletet ad ki, mely a

²⁷⁾ A 104. pont után a befejezés így hangzik : Hierauf ergehet Unser Ernstlicher Befehl, willen und mainung, dass dieser von Uns ausgefertigt und in gnaden Ratificirter Polizey von seithen der gesambten unter unserem Schutz stehenden Judenschaft in unterthänig. Gehorsamb nachgelebet, alles auf das genaueste beobachtet, und dargegen keinerding gehandelt werde ; wie Uns dan frey gestellet bleibt, die juden räyttungen (? bizonyára : Rechnungen) nach unseren Belieben zum ersehen abzufordern, und das was wir darinnen ungeziemendes erfinden möchten mit allen Rigenz jedoch nach recht und Billigkedt abzustraffen, mitthin ein Exempl pro futuro zu statuiren. Absonderlich aber sollen die ausgesetzte Bestrafungen jederzeit in instanti angezeigt, auch würllich getreulich entrichtet und nicht das mindeste vorenthalten werden bey unserer schwehren ungnad und empfindlicher Bestrafung. Actum Schloss Rechnitz den 28-ten Aug. 1732.

Ez után más irással a következő elfogadási záradék : Dass Wür Richter geschworene und Deputirten, nebst den Rabiner diese Polizey ganz einhellig übersehen und ein gewilliget und Solche unser gnädigr Herrschaft Ihre Hochgräfl. Excellenz zur gnädigr Ratification in Unter—Thänigkeit vorgestellt und gehorsambstes Bitten, urkhunden mit unser eignr Handschrift Rechnitz den 28 ten Aug. 1732. Aaron Isaac Rabiner

נאם אהרן באיא מזי היה החסיד מוהרר יצחק זיל היה חיס קק רעכניין	
נאם יצחק בר אברהם זיל	Isaac Abraham
הקי יעקב בר אשר זיל	Jacob Samuel
בצלאל יעקב מסיב (מסרעסבורן)	Jacob Wolf
נאם יהודה בר אשר זיל	Löbl Ensel
יששכר בער סניל	Bernhard Brandes

Természetes, csak a héber a sajátkezü aláírás, a német az átírás. Ezután következik az első irással a jóváhagyás : Diese Polizey is hlermitt von Uns Ratificiret, in der Hofnung dass unsere juden gemeinde solcher getreulich nachleben wird. und der fried und einigkeit besser zunehmen, auch ihr Credit stabiliret werde. Geben den 28-ten Aug. 1732, wie oben Eleonora verwittibte Gräfin von Batthányi.

„Juden-Polizey“ egyes határozatait megváltoztatja vagy pedig kipótolja. A rendelet így hangzik :

1. Aki a községnél valamely hivatalt visel, az nem lehet sem közvetlen, sem közvetve községi jövedelem bérletének részese.

2. Az év végén adandó községi számadáshoz a szegényebb osztályból is 5 tag választandó.

3. A zsidóbíró választása a zsidó ujév idején tartasék, ²⁸⁾ mert akkor mind otthon vannak ; a választásnál 100 tallér büntetés terhe alatt tilos minden visszaélés elkövetése. A választás jóváhagyás végett a grófnénak bejelentendő és a megválasztott megesküszik, hogy választása rendben történt, valamint arra is, hogy ő és az esküdtek rabbijuk iránt barátsággal és tisztelettel fognak viseltetni.

4. Minden kiadás, a hova fordítás pontos megjelölésével, csak nyugta alapján teljesíthető, legalább öt aláírásra.

5. Minden per és egyezség a rabbi előtt folyjék le, kivéve, ha ő az egyik félnek rokona.

6. A községi szabályok (Juden-Polizey) kétszer évenként felolvasandók a templomban, nehogy valaki, nem ismerve azokat, ellenök vétsen.

7. Az uradalmi adók három havonként beszoigáltatandók.

8. Ha a községben büntetendő dolog fordulna elő, köteles a zsidóbíró 3 hónapon belül jelentést tenni.

9. Minthogy némelyek azzal dicsekszenek, hogy a grófnónél oly befolyásuk van, hogy mindent kivisznek és ezzel félemlitik meg ellenfeleiket ; aki még így nyilatkozik, az nem csak pénzbüntetéssel lesz sujtva, hanem, „a disznón is fog lovagolni.“ ²⁹⁾

²⁸⁾ A Judenpolizei szerint a polgári ujév előtt két héttel kellett a választásnak történnie ; ez tehát a gyakorlati kivihetőség szempontjából előnyösebb.

²⁹⁾ „Die Schuldigen werden auch die Sau reiten müssen“. A rendelet e kitétele igen feltűnő és eddig ismeretlen büntetést statuál. Valószínű, hogy tényleg úgy értendő, amint mondja, hisz a zsidóval mindent szabadott tenni. Így volnának azután érthetőek, amint Dr. Büchler keszthelyi collega véll, azok a középkori képek, melyek Georg Liebe, *Das Judenthum in der deutschen Vergangenheit* (Leipzig, 1903) könyvében zsidó disznón, néha meg kecskén lovagolva ábrázolnak.

10. A zsidóbiró és az esküdtek ügyeljenek a község pontos vezetésére, hogy a község hitelét, mely most teljesen leromlott, visszaszerezzék; készítsenek erre nézve tervet.

A grófnő tehát állandó figyelemmel kíséri az ő zsidó alattvalóinak sorsát és hosszú uralma alatt sokat foglalkozott ügyeikkel, különben pedig jól értette az ő kihasználásukat.

Min'ig újabb meg újabb adóval rójjá meg őket, úgy hogy 1733-ban a község már nagyon érzi a súlyos terhet és felszólal ellene, kéri a sokféle adó-vexatura enyhítését. Erre azt a feleletet nyeri, hogy a grófnővel lehet alkudni; hajlandó ugyanis arra az évre 300, a következő évekre pedig 200 frtot elfogadni, aminek fejében a következő módon rendezi a vitás kérdéseket:

1. Aki örökösöket hagy hátra, az nem fizet semmi örökösödési adót; aki azonban gyermektelenül hal el, annak hagyatéka után 12% örökösödési adó fizetendő. A zsidóbiró és az esküdtek pedig kötelesek, 50 arany büntetés terhe alatt, az illető elhunytnak vagyoni állapotát pontosan felvenni. 2. Idegen zsidó, ki Rohoncon letelepszik vagy oda nőszül, először is mutassa ki, hogy más földesurnak nincs lekötve, másodsor jámborul és becsületesen éljen, harmadszor 350 frt vagyonnal birjon, negyedszer megfelelő óvadékot tegyen le adói biztositására, ötödször pedig a letelepedési engedélyért 12 aranyat fizessen! 3. Ha rohonci ifjak vagy hajadonok máshová házasodnak, úgy — a szegények kivételével — 9 arany elvonulási díjat tartoznak fizetni.

Valóban nem volt olcsó mulatság rohonci zsidó polgárnak lenni és sokat kellett dolgozniok, küzdeniök azoknak a talán még másoktól irigyelt zsidóknak, hogy megfeleljenek az irántuk támasztott sokféle követelésnek. Hogy pedig mily tekintélyes összegre rugott, a rendkívüli adóktól eltekintve, rendes évi adózásuk, azt mutatja néhány fennmaradt hiteles jegyzék. Ime, 1740 körül a grófnak már a következő liszta szerint fizettek:

Nagy mézárszékért	400 frt.
Kis	80 „

Fiatal marha vágatásért	40	„
Kóser bor mérésért	400	„
Pálinka	400	„
Baromfivétel alól való felmentésért	75	„
Védelmi díj	1116	„
Régi kivetés átlag	200	„
Egyéb	300	„
	<u>3011</u>	„
	összesen :	3011 frt.

És e tekintélyes összeghez járult a sok mindenféle ujévi ajándék, melynek pontos beszolgáltatását a földesur a maga részére már az 1732-iki rendszabályozásnál kiköti³⁰⁾ és mely egy 1737 évi jegyzék szerint a következő csinos sorozatból állott: *A kegyuraságnak*: 13 arany, 2 süveg cukor, 4 font kávé, 3 tucat narancs és 3 tucat citrom, meg 2 lud. *A tisztartónak*: 6 frt., 1 lud. *Az uradalmi irnoknak*: 1 lud, 1 font bors. *A gazdának*: 1 lud, 1 font bors. *A két keresztény papnak*: t. i. a magyarnak és német plébánosnak egyenként: 1 lud, 1 font bors, 1 font gyömbér, $\frac{1}{2}$ lat sáfrány, 1 lat szegfűbors, 1 lat szegfűszeg, 1 lat szerecsendió, 1 lat fahéj. *A vásárbírók mindegyikének*: 1 lud, *a kisbírónak*: $\frac{1}{4}$ font bors. *A céhmesterek mindegyikének*: $\frac{1}{2}$ font bors. *A juhásznak*: $\frac{1}{2}$ font bors.

És ezek csak a rohonci hatalmasok voltak, akiknek kegyét a kiszabott ujévi ajándékkal biztosítani kellett, ezekhez járultak még a vidéki urak, az alispán, szolgabíró, ügyész, a szombathelyi és köszegi bírák évi 1-2 lud erejéig. Végül az ujévi ajándékon kívül állandó adót is kellett fizetniök, a két keresztény papnak évi 4, kántornak orgonapénz címen évi 5 forintot és még a toronyóra világítására 1 font olajat.

Mindezt pedig fizette az akkortájt körülbelül 200 családból álló zsidóság, melynek fele lakott Rohoncon, a másik fele pedig a hozzátartozó kerületben; nevezetesen: Vas megyében (Németujvár, Körmend, Szombathely, Vasvár, Sárvár) 30, Zalamegyében (Nagykanizsa, Szentgróth,

³⁰⁾ A Judenpolizei 38§. Das Uns als Herrschaftt und Obrigkeit gebührende neue jahr present sollen richter und geschworne gewöhnlicher massen zu unsren Handen abstatten und ss dieser schuldigkeit punctual nachgelebt werde, allwegens in Be g ziehen.

Egerszeg, Keszthely, Tapolca) 50 és Somogy megyében (Csörge, Marcali, Lengyeltófi) 20 család.

És a felsorolt sok és sokféle adózással még nem merült ki az áldozatok sora. Még más oldalról is ki voltak téve -- szeliden szólva -- a megadóztatásnak.

Mikor a rohonci gróf, Batthányi Ádám halála után a birtok nagyobb része özvegyére, a már ismert Eleonóra grófnőre szállott, a másik része pedig egyéb Batthányiakra, ez utóbbiak is részesedni akartak a jó fejős tehén, a zsidóság hozadékában. Ezért Zsigmond gróf, Városszalónak ura 1714-ben lefoglaltatja a birtokán megforduló rohonci zsidók áruját, azon ürügy alatt, hogy neki adó jár tőlük. A zsidók panasza mennek a grófnőhöz, ez fel is szólal a jogtalanság ellen a családban, de eredmény nélkül. Végre is a zaklatott zsidók kiegyeznek Zsigmond gróffal évi 12 aranyban, hegyébe egy jó kövér libát is ígérnek, hogy ne zavarja őket keresetükben. Batthányi Zsigmond gróf azután nagy kegyesen védőlevelet állít ki számukra, melyben biztosítja őket, hogy ha pestis vagy háború esetén kiüznék a zsidókat lakóhelyeikből, akkor nem tartoznak fizetni. Ez ugyan nem történt meg, hanem 1727-ben megint évi 50 frtot fizettet velök azért, mert néhány szegény zsidó átvonul az ő birtokán.

Hasonlóképp bánt el a rohonci zsidókkal Németujvár ura, Ádám gróf 1730 körül, eltiltja őket a vásárokról és elvéteti áruikat, ha nem fizetnek neki. A grófnő itt is protestál és hajlandó az ő zsidóinak elégtételt szerezni, de a zsidók már tapasztalatból tudják, hogy okosabb, ha ők megegyeznek a gróffal. Fizetnek is neki évi 35 frtot és két kövér libát, amiért azután a vásárokon és azokon kívül is szabadon kereskedhetnek a németujvári gróf birtokán.

Az egyes földesurakon kívül a kormány is szeretné őket megadóztatni, de ez ellen a kegyur, a maga jól befogott érdekében, védelmébe veszi a zsidókat, amint azt az 1727-iki védőlevelél 9. pontjában meg is mondja. Így 1748-ban kieszközli a gróf, hogy a zsidóknak az uradalomtól vett házaik után portiot nem kell fizetniök, mert hisz azok nem robotházak, hanem nemesi birtok voltak.

De azért a kormány is rótt ki rájuk adót, így 1721-ben a rohonci község akkor első ízben 100 frtot fizet le Pozsonyban diaetalis költségre. ²¹⁾

Féltek is a zsidók, hogy a kormány is rájuk teszi kezét és mikor 1727-ben a grófnőtől védelmek megújítását kérik, egyuttal kifejtik azt is, hogy biztos tudomásuk van arról, hogy Ő felsége a szegény zsidó községeket új adóval akarja megterhelni. Minthogy pedig oly szegények, hogy alig képesek az uradalom járulékait megfizetni, könnyörögnek, hogy a grófnő háritsa el róluk ezt a veszedelmet. Mert úgymond -- ha egyszer a kormány ilyen adót kiró, az többé meg nem szünik, hanem inkább mindig növekedik.

Ezt jól sejtették a rohonci zsidók előljárói és ha nem is hamarosan, de 1749-ben valóra vált félelmük a türelmi adó behozatalával, mely azután folyton növekedett. És mikor ez a végzetes adó már nyomorgatta a magyar zsidóságot, az uradalomnak akkor is tetemes adókat fizettek Rohoncon és azon kívül másnak is. 1770, máj. 19-én a megyei közgyűlésen is bemutatták azt a számadást, mely szerint a rohonci kerületbe tartozó 156 zsidó család fizetett: A hadi pénztárba 169 frt. 49 krt, türelmi adóban 816 frt. 82 krt, földesurának privat taxát 1094 frt. 6 krt. és rendkívüli taxa gyanánt 379 frt. 90 krt. A parochiának és hivataloknak 128 frtot, a plébánosnak 45, a keresztény tanítónak 10 frtot, ugyanakkor mikor a rohonci hitközség rabbijának, tanítóinak és egyéb községi alkalmazottainak összesen 374 frt. 30 kr. évi fizetést adott!

Elképzelhetjük tehát, hogy a zsidó szorgalom és élelmesség milyen nagy fokára volt szükségük, hogy az a nem nagyszámú zsidóság mindenben eleget tegyen kötelességének, melyet a mindenfelől megnehezített élet reája rótt. E mellett felekezeti intézményeik ellátása természetesen egyedül őket terhelte és mint láttuk, Rohonc községére e

²¹⁾ Az eredeti nyugalta a rohonci község irattárában, 1721, okt. 31 ről, aláírva: Franciscus Pongracz, Cassam administrans. Az okirat hátlapján cursiv betűkkel nem eléggé olvashatóan áll: 'קוויטונג מסך מאה זהוב' (Kammer =) ערלינט להקאמר ... נעלט וואס קהל בסעם ראישון כסיב

tekintetben nem lehetett panasz. Gyönyörű temploma mellett iskolát is épített és ha nem is a mai értelemben vett iskoláról van szó, de mindenesetre a maga nemében megállotta helyét. Jellemző a Dunántul zsidóságára, hogy már a 18. század elején sem lengyel melamedokat alkalmaz zsidó iskoláiban, hanem magyar származásúakat, akiknek lénye és módszere más volt, mint amazoké. És ha nem is tudjuk ezt végig évszámra kimutatni, elég bizonyíték, hogy az 1736-iki megyei összeírás Rohoncon: Szieszl Hirsch, Moyses Isac, Abraham Bolff és Parusch Joachim magyar származású tanítókat sorol fel; 1770-ben ugyancsak Leb Max Kann és Leb Isacról tünteti ki magyar származásukat, csak Ábrahám Leviről jegyzi meg, hogy 1730-ban jött Magyarországra. 1774-ben azonban Aron Leb Frank, Jacob Isac, Abraham Kumpricz, Moyses Isaac, Mayr Lipman és Samuel Saj, mind a hatan magyarok, akikre a szülők gyermekeiket bizzák. Habár ezek szerint a rohonci zsidók anyagi tehetségét eléggé igénybe vették községi kötelezettségeik, azért bizonyos, hogy emberbaráti feladataikról sem feledkeztek meg. Jótékony egyesületekről persze nincs szó községük életében, mert nem is volt azokra szükség; oly fejlett volt az időben a magánjótékonyosság a zsidóság körében, hogy bőven gondoskodott szegényeiről. De a község cedóko vagyis szegénypénztárán kívül, amint azt a Judenpolizei nevezi, a Chevra-Kaddisa, ez a páratlan, tisztán zsidó intézmény már akkor is áldásos működést fejtett ki e tekintetben is. 1746-ban készült alapszabályai 10. pontjában pl. meghatározza, hogy idegen, átutazó szegénynek csak mind a három chevra-gondnok (gabbaim) együttesen utalványozhat segílyt és csak különös tekintetre érdemes esetekben egy egyedül, holott községi szegény számára mindenkor kiutalhat egy is, ha a másik kettő nincs otthon.

Ugyancsak a Chevra-Kaddisa tartott fenn, mint másutt is hasonló módon, kórházat a szegény betegek részére, amely jótékony intézményt főleg az idegenek és a szolgálati viszonyban állók vették igénybe. Így az 1751-ben hozott alapszabály szerint (19. pont) minden zsidó gazdának jogában állott beteg cselédjét a Chevra kórházába beadni, amiért 2 frtot fizetett, a költség többi részét pedig

a Chevra teljesítette. A Chevra alkalmazottja köteles volt a beteget rendszeren ápolni, amiért heti fél frt. fizetést huzott. ³³⁾

És ha nem a helyi szükségletről, hanem a zsidó nagy közösségnek követelményéről volt szó, akkor sem maradt el a rohonci zsidóság. Amikor 1745-ben a prágai hitközség vad üldözés folytán nagy kárt szenvedett és Mária-Terézia kiadta a kegyetlen rendeletet, hogy a zsidóknak Csehországból 7 hónap múlva el kell menniök, a rohonci község rabbisága és előjárósága közös felhívásban rendeli el, hogy minden hétfő és csütörtök általános böjtnap lesz, amikor is az istentisztelet alatt a szerencsétlen hitsorsosok javára fognak gyűjteni. Tartsa tehát minden hitközségi tag szent kötelességének, hogy egyrészt tehetsége szerint hozzájáruljon szerencsétlen hitrokonai anyagi felsegítéséhez, másrészt a közös vezeklés által Izrael népe sorsának javulásáért működjék közre.

Amint látjuk, a rohonci zsidó község kebelében élt a felekezeti összetartás szelleme és általában azon a helyes uton haladt vallási kötelességének teljesítésében, hogy méltó volt arra a vezető szerepre, melyet a község nagysága és szerencsés helyzete számára kijelölt. Amint fennebb hallottuk, a 17. század első felében körülbelül 200 család tartozott hozzá, míg közelebbi és megbízható adatot csak az 1735-38-iki nevezetes országos összeírás nyújt, mely szerint a rohonci hitközség nagyságra nézve az országban a *hatodik* volt, 323 lélekkel. ³⁴⁾ A század második felében, az 1770-iki megyei összeírás szerint 156 család tartozik a rohonci község kerületéhez, mert fiókközségei közül többen elszakadtak tőle, miután önállóká lettek az idő folyamán. A későbbi összeírások magáról a község-

³³⁾ וואן איין כיב : זיין : די ערנסט חוזה ווירד, און ביי אונז חולה בייא זיך האלטען ארבעה ימים ולאחר די ימים וואן ער ווילל החולה אין הקדיט לענען זא מוס הביב נעבען לחיק ישי הזהב און ווען מערר איינפעהען זאללס יהי הצאות על החיק, און הקדשמאן ישניח על החולה מיט רעכט אכווארטונג און רעכט בעדינען, ננד זא זאללל הקדשמאן האבין מהחיק כל שבוע חצי זהב.

³⁴⁾ Acsády Ignác. Az 1735-38-iki összeírás. Imit. Évkönyv 1897, 179 l.

ről, illetve beltágjai számáról nyújtanak érdekes képet 1789-ben 95 család lakik ott 629 lélekkel, majd 1795-ben 101, 1798-ban 112, 1813-ban viszont csak 94, 1817-ben megint 107 család és 7 özvegy, 1818-ban 114 az özvegyekkel együtt, 1822-ben 152, 1831-ben 142 és 7 özvegy, míg 1848-ban 209 család.³⁴⁾ Az így fejlődő község már a 18. század első felében is vezérszerepet játszott a megye zsidósága közepette, de még inkább kitűnt ez a század második felében. Mert mikor Mária-Terézia kormánya a türelmi adót vetette ki a magyar zsidókra 1749-ben és azután a zsidóságot megyénként szervezte a kegyetlen adó behajtása céljából, akkor a rohonci hitközség hivatalosan is a megyei zsidóság élére került.

Rohonc volt a központ, ahol a kerületek megbízottjai a megye zsidóságának türelmi adóját községenként kivetették és a rohonci rabbi volt az, aki e kellemetlen munkában felsőbb rendelethez közreműködni kénytelen volt. Rohonci volt a megyei zsidóbíró (Comitats-Judenrichter), aki az egész kivetést láttamozta és a főbeszedő (Ober-einnehmer) szintén rohonci volt.³⁵⁾ Ez különben csak természetes, hisz a rohonci kerület fizette a legtöbb türelmi adót³⁶⁾ és a rohonci hitközség tagjai között voltak a legvagyonosabbak a megyében, akik egyénenként is a legnagyobb adót viselték, ami a türelmi adó igazságtalan emelésével mindig tekintélyesebb összeg lett.³⁷⁾

³⁴⁾ A vasvármegyei levéltárban őrzött összeírások szerint.

³⁵⁾ A 18. század második felében, még a 19. század elején is többször fordul elő a türelmi adó kivetéseken: Coram me vagy in Gegenwart meiner Aron Joel Unger, Comitatsjudenrichter. Mint Ober-einnehmer: Zwi Osman; más nevek e hivatalban nem ismeretesek.

³⁶⁾ Vas megyei levéltár, Zsidó ügy kimutatásai; pl. 1749-ben a rohonci kerület 925 frt. 02¹/₂ kr, a szalonaki 264, 51¹/₂, a németújvári 330. 03¹/₂, a körmendi 302. 02¹/₂, a sárvári 454. 22¹/₂ és a jánosházi 395. 44¹/₂ fizet. 1804-ben még hasonló az arány, később ez változik. 1821-ben a rohonci kerület 901 frt. a körmendi 1119, a németújvári 338, a szalonaki 619, a sárvári 404, a vasvári 276, a jánosházi 765, Kőszeg és Szombathely 1379 frtot fizet.

³⁷⁾ Uo. Pl. 1805-ben a legtöbbet fizeti, 60 frtot évenként, négy rohonci tag, utánuk következett 45 frttal egy németújvári, 36 frttal 1 vasvári, 25 frttal 1 körmendi, 22 frttal 1 sárvári, 16 frttal 1 jánosházi, 15 frttal

III. FEJEZET.

A község belétele. — Rabbijai emelik tekintélyét. — A rabbi hatásköre és befolyása. — A földesur és a rabbi. — R. Arje Jehuda Löh. — R. Izsák Prossnitz. — R. Abraham Epstein. — R. Sabbatai Aron. — A Chevra fejlődése. Alapszabályai. — Bész hamidras alapítása. — R. Jehuda Löh Stassov. — A sabbatizmus vádja. R. Elazar Kalir. — R. Áron Holics. — R. Alexander Meislis. — R. Gavriel Engelsmann. — Elemi iskola alapítása 1847. Dr. Zipser Meir. — A község átalakulása. — Ehrlich Mór. — A község hanyatlása. — Jelen állapota. —

Nagyon természetes, hogy ahol ily tekintélyes számu és részben vagyonos tag képezi a hitközséget, ahol kül-helyzetüik nagyjában rendezett és biztosított, ott a község belügyeivel is foglalkoznak és szilárd kereteket teremtenek a község működése számára. Rohoncon ez megtörtént már a 18. század elején, mikor a községi rendszabályokat (Judenpolizei) elkészítették, majd a község és a benne létező egyletek viszonyait rendezték. Ezen az alapon haladt a hitközség virulása utján, amit nagyban előmozdított az a körülmény, hogy fejlődése idejében oly kiváló rabbijai voltak, akik nemcsak a községben bírtak döntő befolyással, de az egész zsidóságban elismert tekintélynek örvendtek. Aki tudja, hogy mily hatással van a község fejlődésére, színvonalának emelésére a rabbi kiforrott egyénisége, tiszteletet parancsoló életmódja és komoly tudományossága, az belátja, hogy Rohonc hitközsége e tekintetben kezdettől fogva szerencsés helyzetben volt. Különösen fontos volt ez a körülmény a 18. században, még a 19. század első felében is, mert az ideig a községnek vezetése és irányítása hivatalosan is a rabbi hatáskörét képezte, mert a vallásukban élő zsidók elismerték minden hatalmi befolyás nélkül, hogy a vallás hivatásos képviselőjének első sorban van szava a vallásfelekezeti ügyek igazgatásában. Hozzájárult némileg az a tény is, hogy a keresztény földesur, az ő felfogása szerint egész természetesen, a rabbi hatáskörébe utalta a döntést minden a köz-

1 szalonaki, a többi mind kisebb összeggel. Ez is mutatja, hogy bizony nem sok vagyonos volt közöttük és a mindennapi megélhetésért küzdő tömeg volt megterhelve ezen adóval is.

séget illető ügyben, főleg pedig a tagok között fennforgó minden vitás kérdésben, hisz a biráskodás általában a rabbi hivatásához tartozott. Sőt e téren nem csak a zsidók, de igen gyakran a más vallásuak is hozzá fordultak.

1748, április 1-én szigoruan meghagyja gróf Batthányi Lajos, a nádor, hogy az ő birtokán mindenféle visszaélés, amit zsidó elkövetne, a rabbi közbenjöttével vizsgálendő meg, minden az ügyben érdekelt fél vagy tanu átok terhe alatt hallgatandó ki. Az egyhá-i átokkal való sujtás, a chérem, azonban nem csak ily esetekben, de más alkalmakkor is erős fegyver volt a rabbi kezében, amellyel talán néha a végső szükségen kívül is élt, amíg azután a 19. század elején felsőbb rendeletre be lett szüntetve. 1763, jun. 9-én ugyancsak meghagyja a nádor, hogy a rohonci zsidóság rendszabályait a rabbi és más értelmes tagok bevonásával dolgozzák át a megváltozott viszonyoknak megfelelően.

A türelmi adó idejében, szintén a felsőbb hatóság utasítása folytán, döntő szava volt a rabbinak az adó kivetésénél, ami bizony igen súlyos és kellemetlen feladat lett számára, de mindenesetre hivatalos hatalommal ruházta fel és kifelé emelte a tekintélyét.

Mindezt tekintetbe véve kétségtelen, hogy a rohonci hitközség egykori nagyságának, tekintélyének és a felekezeti életben való kiváló szerepének megteremtői és fenntartói első sorban nagynevű rabbijai voltak, akiknek élet-története így kiegészítő részét képezi a hitközség történetének.

Már a 17 ik század vége felé ismeretes egyik rabbija; az első, kiről tudomásunk van, bár nevén kívül más adat nem maradt ránk. Ez volt *R. Arje Jehuda Löb*.³⁸⁾

A másodikról, *R. Izsák Prossnitz*-ről sem sokkal többet tudunk, de már megállapíthatjuk róla, hogy 1700-ban halt meg és Rohoncon van eltemetve.³⁹⁾ Hivei csodatevő-

³⁸⁾ A nevét fia által tudjuk, ki 1757-ben *R. Naftali Kohn* művét adta ki *יער נפתלי* címen; aláírása: *ה"ק שלמה בן לא"א המוכיח ברבים מהו'אריה*; יהודה לייב נ"ע מרעכניץ במדינת הנר ארץ מולדת

³⁹⁾ Sirfelirata így szól: *י"ל דר"ח סיון ת"ם לס"ק (= 1700) ס"ט*

nek tartották és halála után is különös tisztelettel vették körül emlékét. Benveniste Mózes responzumaiban kétszer említi, de akkor bizonyára még nem volt rohonci rabbi.⁴⁰⁾

A harmadik a sorban *Abrahám halevi Eppstein*, mint elődje, szintén a chászid melléknevet viselte, kabbalával foglalkozott és szombatonként tiszta fehér ruhában jelent meg hívei előtt. Zóhár példányának széljegyzeteiben említi a thórához irt magyarázatát, melynek címe Binath hamaszkil lett volna és bizonyára kabbalisztikus irányu volt. A híres kismartoni rabbi, Maharam As munkájában fordul elő Eppstein egy döntvénye, mely elég liberális felfogásról tesz tanuságot.⁴¹⁾ Valószínűleg a 18. század huszas éveiben halt meg; 1720-ig kimutatható Rohoncon való működése, tovább nem tudunk róla semmit.⁴²⁾

R. Sabbattai Áron volt a negyedik, a második rohonci rabbinak, R. Izsák Prossnitznak fia. 1727-ben már mint rohonci rabbi ír responsumot, mely a Maharam kiadványába fel van véve, ahol Áron Mezeritsnek mondja magát, talán azért, mert ott hosszabb ideig tartózkodott.⁴³⁾

Az ő idejében rendezték a község és a kebelében fennálló egyletek viszonyait, készítették a nevezetes Rendszabályokat (Judenpolizei), melyeket a grófnő 1732-ben jóváhagyott és melyek azután némi változtatással majd 100 évig voltak érvényben.

הרב היה החסיד מהר"י יצחק ז"ל אב"ד ור"מ סה ק"ק רעכניץ בן הרב היה החסיד מ"ה אברהם ז"ל מפרוסניטין.

מכת ישנת התיז. 1669. II k 48 resp. (1646) asi mondja : כמחיר : השאלה עם תשוי החכם השלם הדיין המצויין כמחיר : על תשוי צחק פראסניץ ולהיה נאברה ממני אאנס מתוך הישובתי הלוו על תשוי החכם השלם הדיין המצויין המורה הנז' יוכן מעשה יהיה : és ugyancsak így a 49 resp., de a ולהיה ott nem áll és valószínűleg az első helyen sem eredeti és megbízható, mert akkor két Izsák Prossnitzot kell feltételezni. L. שם הנדולים s. v.

מהר"ם אש ח"ב ס' ס"ה. Aláírása : כיד הכותב יום ה' ניסן סה ק"ק רעכניץ תע"ח דס"ק (= 1718) אברהם הלוי עפשטיין.

1712—1719-ből szóló nyugtlait még látta Dr. Zipser a község irattárában.

מהר"ם אש ח"ב ס' ב' ⁴³⁾

A chevra-kaddisa alapszabályait is az ő felügyelete alatt készítették, R. Wolf Tornau dajjan és 3 chevratag közreműködésével 1746-ban. Már korábban is voltak megállapított alapszabályai e chevranak, amint az az új alapszabályok bevezetéséből kitűnik, de most javították és gyarapították a régieket. A héber nyelven írott szabályok 18 pontban foglalják össze a tagok jogait és kötelességeit a betegek és halottak körül előirt teendőkben, az előljárók választását és teendőit. Különösen érdekes mindjárt az 1. pontja, mely megtiltja a chevratagoknak minden kártyajátékot és hasonló élvezetet, akár otthon, akár uton vannak, kivéve a félünnepeken. Ha e tilalom ellen vét valaki, úgy két ízben pénzbírságot fizet, harmadszorra kizárják a chevrából.

Nem különben fontos és jellemző a 2. pont, mely pénzbüntetés terhe alatt arra kötelezi a chevratagokat, hogy a minden szombat délelőtt tartandó siurelöadásra megjelenjenek. Éppen úgy a 8. pont, miszerint Elul ujholdjának előestéje böjtnap a chevratagoknak, akik tartoznak ekkor a temetőbe kimenni, ahol egy vagy kettő beszédet mond az elhunyt rabbik és chevra előljárók sirjainál. Ugyanaznap este pedig chevralakomát rendeznek, melynek költségeihez minden tag 18 krral járul. Hogy mily féltékenyen örködtek a chevra jogai felett, mutatja a 17. pont határozata, mely szerint ha nem-chevratag engedély nélkül beleavatkozik a halott körül végzendő teendőkbe, úgy büntetésül a halottas eszközöket odaviteti a chevra az illető házába, amíg bocsánatot nem kér. Ha ez sem használna, úgy a chevraelőljárók három legtöbb adót fizető és három középosztályu chevrataggal egyetemben ítélkeznek és megállapítják, mi történjék az illető ellenszegülővel, ha ő maga vagy családjának valamelyik tagja meghalna. Hasonló az eljárás minden alkalommal, ha valaki a chevrat megsérti.

Bizonyos, hogy az ilyen elvek eredményezték azt, hogy a chevra kaddisa mindenütt határozott nimbussal volt körülvéve, a község színe-javát egyesítette magában és mindig kitüntetés számba ment, ha valakit tagjai sorába felvett. Minden demokrácia mellett is el kell ismernünk a chevra kaddisa eljárásának jogosultságát, mert a több százados tör-

ténet bizonyítja, hogy csak ezen az uton érhető el a zsidóság közepette azt a minden tekintetben felemelő eredményt, melyet a „szent egyletek” működése országsszerte felmutathat.

A rohonci chevra 1751-ben újból szükségesnek tartotta alapszabályai kiegészítését, főleg a tagfelvétel körülményeire nézve és megállapítja, hogy aki a chevrába magát felvétetni kívánja, előbb 2 éven át segédnek (Aufwärter) tartozik lenni; csak ha atyja révén van elsőbbségi joga, akkor egy évig. Nem különben érdekes azon határozata, hogy minden chevratag 50 éves koráig köteles az összes szolgálatokban résztvenni; 50-60 évesig csak betegek látogatása kötelező, 60 éven túl nem tartozik semmi szolgálattal.

1758-ban megtoldják egy új, 31. ponttal az addigiakat; ez pedig arról szól, hogy a sirhely előre megvételeért a chevra a tag 1 aranyat, a nem-chevratag pedig 6 aranyat (Spetzi-Dukaten) tartozik fizetni. 1763-ban a 32. pont járul az előbbiekhöz és szigorúan meghagyja, hogy a chevra előjárók választása csakis a templomban vagy a bész-hamidrásban történhetik, de semmi esetre az electorok házában. Végül 1764-ben, purim napján megtoldják az előbbi pontot azzal, hogy előfordult esetek alkalmából ezenek kimondják, hogy senki se állíthat helyettest magáért, ki- játszva így a chevra szabályait. ⁴⁴⁾

⁴⁴⁾ A חקנות החברה 19. pontjától kezdve már nem héber, hanem jargon nyelven szerkesztettek. Jellemző azonban az illető chevra tagok és főleg a gabbaim héber ismeretére, hogy az utolsó pont így hangzik: בהיום דלמשה איזט אצל ח"ק דני"ח בעירוף כל בני החברה בעשלאפן וואר- דן דמיט זיך איינינע האבין וואללין שמעללען בחריקאת אומצונעהן אונד זאלכס ננד החקנה וועהרי אויך לחיק הגיל קיין כבוד וועהרי זא איסט במוסכס נעבליכן אצל החיק דש מהיום והלאה זול קיינער ניכט אים ישטאנד זיין אחד בחריקאי צו ישטעהלען (וס. ישטעללען). זבזו יכבוד החוקה שלו אם דאס דעריענינע וועלכר אומנעהן זול חיו נוסל במשכב זיין אזי זולין הנבאים אותו האייש ניכט ארויז נעמיין ולראיי כאו אלוסי הנבאים עהיח היום יום א' פורים משיח בן דוד ינאלנו לפ"ק הקי צבי הירש באויה משולם A ritka szó זיסל זיל אברהם צבי בה"ב זיל. ישמואל ביה עוריאל זיל. אריקא = helyettes, lásd Aruch s. v. בהרק.

Amit tehát R. Sabbatai Áron alatt megkezdtek, azt később is folytatták, a chevra működését írott alapszabályok szerint irányították, amely így annál jobban megfelelt nemes céljának.^{45a)}

Ugyancsak R. Sabbatai Áron tiltotta el a község előjáróságával egyetemben a magánimaházakat, melyek — úgy látszik — annyira elszaporodtak, hogy veszélyeztetették a község egységét. A tilalmat tényleg azzal okolja meg, hogy azok a magán-minjánok nem csak anyagilag károsítják meg a községet, de alkalmat adnak a pártokra való szakadásra. Aki a tilalom ellen vét, 32 frt. büntetést fizet.⁴⁵⁾ R. Sabbatai Áron mindenképp törekedett a község színvonalának emelésére; az ő általa alapított bét-hamidrás számára 1743-ban épült a hitközségi épület mellett egy külön nagy szoba, azzal a rendeltetéssel, hogy az örök időkre a kitűzött célra szolgáljon. Persze az az örök idő sokkal előbb lejárt, mint R. Sabbatai Áron képzelte és már rég megszűnt a rohonci bét-hamidras, melyben egykor híres rabbik tanítottak. Meghalt 1747-ben⁴⁶⁾, özvegye pedig a hitközségtől holtáig nyugdíjat élvezett.⁴⁷⁾

Utódja volt R. Jehuda Löb Stassov, ki nevét a hasonló orosz-lengyel városról nyerte.⁴⁸⁾ Már 1748-ban Rohoncon működik. Erős jellem lehetett, mert egy időben nagy küzdelmet vívott községében támadt ellenfeleivel, de igazsága tudatában szilárdan megállotta helyét. Tanítványa

^{45a)} A chevra alapszabályait lásd a héber függelékben.

⁴⁵⁾ A rend let aláírása: (1745 =) רעכניטץ יום ו' כי שבת תקיה לסיק (1745 =) שבת אהרן בן א"מ מו' היה החסיד מהו יצחק מפראסטיץ ח"ס ק"ק רעכניטץ.

⁴⁶⁾ Sirköfelirata így hangzik: יין ליל משיק ונקבר ביום א' ר"ח כסליו: תקיז ס"ט הרב היה החסיד מהו שבת אהרן אביד וריס דקי רעכניטץ בן הרב היה החסיד מהו יצחק מפרוסטיץ.

⁴⁷⁾ A hitközségi irattárban volt héber nyelvű nyugtái bizonyítják.

⁴⁸⁾ Grünwald. הצומה מאריך הנר II évf. לקורות השכתאים באוננאריא (159 l.) azt állítja, hogy Stassov atyja, Izsák, rohonci rabbi volt és ő utódja volt atyjának. Hogy honnan vette ez adatot, nem tudjuk; mert az idézett II évf. szintén nem nyújt eredeti kútforrást, semmi bizonyítékot. A mi forrásaink szerint semmi alapja sincs ez állításnak; Stassovnak Izsák nevű atyja nem volt rohonci rabbi! Sirkövének felirata már teljesen olvashatlan, nem hozhatjuk bizonyítékkul.

volt a nagy Eibenschütz Jonatánnak, kiváló talmudista és kabbalista, akinek iskolájából több kitünő tanítvány került ki, így a nagymartoni rabbi, R. Nátán.

Hogy miként támadt viszálya községében, arról biztos tudomásunk nincs. Meglehet, hogy az átok alá helyezés jogát gyakorolta egyesek ellen, ami azután a sujtottakat, esetleg azok rokonait ellene ingerelte. Erre enged következtetést a községnek 1754, Chesvanban hozott határozata, hogy ezentúl nincs joga a rabbinak senkit az előjáróság tudta nélkül cherembe tenni, főleg hitközségi tisztviselőt nem, mert különben azonnal megfosztják állásától, illetve fizetésétől.

Mikor azután ellenfelei ürügyet kerestek a támadásra, talán félremagyarázott szavaiból vagy mivel Eibenschütz Jonatánnak volt tanítványa, azt a vádat koholták, hogy a híres álmissiás, Sabbatai Cevi hive. Ez a hír pedig akkor, miután Sabbatai álnoksága és hitehagyása kitűnt és ő minden hozzászítóval együtt átok alá helyeztetett, igen megbélyegző volt mindenkire. Ugyanabban az időben volt nagynevű tanítójának, Eibenschütznek is elkeseredett küzdelme e vád ellen, melyet az általa osztogatott amulettek alapján először Emden Jákob emelt, aki Eibenschütz ellen való támadásaiban határt nem ismert. ⁴⁹⁾

Könnyen érthető, hogy ilyen súlyos vád veszedelmes fegyver volt Stassov ellenfelei kezében, amit Stassov úgy akart ellensúlyozni, hogy, mint tanítója Eibenschütz is tette, a templomban a tóra előtt rettenetes átkot mondott ellenfeleire és Sabbatai Cevi minden hívére. Ez azonban nem némitotta el ellenségeit, akik Emdennek is feljelentették; ez pedig az ő templomában kiátkozta Stassovot és tüzelte a rohonciákat, hogy ne türjék meg rabbijuknak. Végre ellenfelei a grófnál is befolyásra tettek szert és Stassov kénytelen volt Rohoncról elmenekülni. Egy ideig egy közei faluban tartózkodott, majd azonban sikerült barátainak visszahozni és tovább működött mint rabbi, de fizetését csak barátaitól kapta. 1767, Elul 6-án meghalt és hivei

⁴⁹⁾ L. Grätz, Geschichte der Juden, X 400 l. és köv. és Szabolcsi Miksa, A zsidók egyetemes története, VI, 559—582 l.

nagy tisztelettel temették el, de ellenfelei még akkor sem tudtak vele kibékülni és koporsóját, meg sirját is kövekkel dobálták meg. A hagyomány szerint azonban az, aki ezt tette, Stassov legvadabb ellensége, Elias Semaja hirtelen megvakult mindkét szemére, mikor visszatért a temetőből. Rohoncon van eltemetve R. Izsák Prossnitz mellett. Sírfelirata sajnos nem beüzhető ki.

Stassov működéséről nem sokat tudunk, valószínűleg ellenfelei eltüntették annak nyomait. Az ő idejében alakult a „Zsoltáregylet” (חברת ישראל חתומים). Egy hitközségi tag hagyománya folytán ugyanis naponta az esti istentisztelet előtt 4 tudós férfi zsoltárokat tartozott mondani. Az egylet 1755-ben alakult és 1860 körül szűnt meg. A chevra ügyében, miután alapszabályait az ő idejében három ízben is kiegészítették, a következő intézkedést tette: 1) A chevra előjárói tartoznak fekete bársonyba kötött, ezüst kapcsolókkal ellátott könyvet beszerezni, amelybe az alapszabályok és az egylet tagjainak nevei beirandók. 2) Egy másik könyvbe a Chevra tulajdonát képező szerelvények, valamint a bevétel és kiadás jegyzendő fel.⁵⁰⁾ 3) Az előjáróság mellé két ellenőrt kell kinevezni, akik minden kiadást ellenjegyeznek. 4) A hitközség elnöke nem lehet egyúttal a chevra kaddisa elnöke. 5) Az egylet szekrényt szerezzen kettős zárral, melybe az egylet irományai és értékei teendők. A szekrény az első előjárónál, a két kulcs a másik kettőnél őrzendő.

Ez intézkedései is csak azt bizonyítják, hogy volt érzéke a gyakorlati élet iránt és bizonyára községe fejlesztésében is jelentékeny része volt, amit azonban némileg megakadályozott az az áldatlan viszály, mely az ellene támasztott vád folytán kitört. A vádat tényleg semmivel sem tudták bebizonyítani, megcáfolja azt maga Stassov egy nyílt levélben, melyet Emden Jákob beavatkozása után kiadott.⁵¹⁾ Amit pedig utódja ír a prágai főrabbinak, hogy Stassov rendeletére mondják a mindennapi ima után a 21.

⁵⁰⁾ A rohonci chevranék van is két régi könyve; az egyikben az alapszabályok vannak, a másikban 1755-től kezdve a chevra tagok. Ez utóbbi könyv színes initalékkal díszített remek példánya a chevra-könyveknek.

⁵¹⁾ L. Grünwald, i. h. 160—161 l.

zsoltárt, melyben célzást láttak Sabbatai Cevire, téves. Az imakönyv ugyanis, melynek alapján ezt a zsoltárt mondták, sokkal korább került már a község birtokába. 1720-ban írta Krakauer Mózes szófér, az akkori rohonci előímádkozó pedig megvette és a községnek adományozta, hogy nevét megörökítse. A kézirat — sajnos — már nincs meg. A menórán pedig, melyet Stassov idejében alkalmaztak az amudnál, szintén semmi sem volt, ami a vádra okot szolgáltatott volna.⁵³⁾ Épp úgy nem nyújtott bizonyítékot Stassov kabbalisztikus műve, mely kéziratban maradt fenn és Löw Lipót birtokába került.⁵³⁾ Az a viszály, mely a rohonci község belbékéjét mégis teljesen feldulta, úgy hogy szószerint szülők és gyermekek, testvérek és rokonok egymás ellen támadtak, amint az egyik vagy másik párthoz tartoztak, az Stassov halála után teljesen elült és nem éreztette hatását utóda alatt, mert az szerencsére oly kiváló és elismert tudós volt, aki előtt nem csak községe, de az egész zsidó világ tisztelettel hajolt meg.

R. Elázár ben Elázár Kálir volt ez, hatodik rabbija a rohonci hitközségnek. 1745-ben született Kismartonban, ahol szülei nagyatyjánál, a híres Maharam Asnál éltek.⁵⁴⁾ Litvániában tanult jesibákon és kiváló talmudtudós volt már fiatal korában. Első községe Zablotow volt Lengyelországban. Már akkor oly hire volt, hogy mikor 1768-ban Amsterdamba utazott, utközben Dessau községe megválasztja papjának, de minthogy ugyanakkor Rohoncra is hívják, ide jön, bizonyára azért, mert az szülőhelyéhez oly

⁵³⁾ L. נודע ביהודה II. ח"מ 16 resp. A 21. zsoltárban a célzást כישועתך szóban látták, melynek számértéke 814, egyenlő שבתי צבי számértékével. A menóra egy mázsa rézből volt. Dr. Zipsernek Rohoncra jövelele előtt adták el. Téves tehát Dr. Richtmann M., Landau Ezékiel és a magyar zsidók (M. Zs. Szemle, 1905, 300 l.) állítása, mikor az örökmécsesről szól, mely az előímádkozó helye előtt van. A נב is azt írja: המזורה ישלמי העמוד, ami tehát nem a תמיד.

⁵⁴⁾ L. Löw Leop, Gesammelte Schriften. IV k.

⁵⁴⁾ Dr. Zipser kételkedik, vajjon Rohoncon vagy Kismartonban született-e? Miután azonban anyja a Maharam Ás leánya volt és apja, szintén Elazar, fia születése előtt hunyt el, de nem Rohoncon, világos, hogy Kismartonban született, ahol szülei nagyatyja házában éltek. Helyes tehát Dr. Richtmann., i. h. 300 l. Kallir Eleázár.

közel van. 1766-ban ugyanis kiadta nagyatyjának, kora egyik legkiválóbb zsidó tudósának munkáját és függelékelül saját tóramagyarázatát és egyes talmudi novelláit közölte, amivel általános elismerést aratott.⁵⁵⁾ A rohonci község büszke is új papjára és ezt jelenti 1768-ban gróf Batthányi József, a kalocsai érseknek: „Miután most olyan rabbink van, aki igen tudós és igazságos férfit, aki világszerte híres és elismert. Az illető okos és az igazságszolgáltatásban járatos, amiért alázatosan kérjük, hogy a kültagok, a velünk perben álló családok nevezett rabbink előtt megjelenni tartozzanak.“ Az érsek elfogadja az érvelést, meg is ígéri, hogy irni fog Zalamegyének, hogy az ellenszegülő, adójukat nem fizető kültagokat utasítsa a rohonci rabbi elé, aki a földesurhoz való felebbezés fenntartásával itélni jogosult.

Kálir tényleg kitűnt mint kiváló talmudtudós, amit az akkor világszerte elismert tekintélyű prágai főrabbi, Landau Ezekiellel folytatott tudományos levelezése is bizonyít.⁵⁶⁾ Hogy a község békéjének és tekintélyének megszilárdítására jótékony befolyással volt, az természetes; amit annál inkább elérhetett, mert magyar születésű volt és közelebb állott a rohonciakhoz, mint lengyel származású elődje. Az 1770-iki megyei összeírás, mely Lazarus rabbinak mondja, szintén kiemeli, hogy magyar származású, úgy szintén a két juratus (dajjan) mellette, Meyr József és Jácob Feibel, akik egyuttal háztulajdonosok is Rohoncon.

Kálir 1776-ban kiadja talmudi magyarázatainak első kötetét, ami még jobban növeli híret, tekintélyét. Mikor e műve Frankfurt a. M.-ban megjelenik, ennek érdekében Németországba utazik és a moóri Rosenthal Naftálitól ajánló levelet visz Mendelssohn Mózeshez; nem beszélhetett ugyan vele, mert nem találta otthon, de e szándéka is mutatja, hogy nem volt elfogult a Mendelssohn által képviselt iránnyal szemben. Hire mindjobban terjed és több külföldi község választja meg rabbijának. Így 1778-ban Wischnitza, Lengyelországban, ami éppen talmudtudomá-

⁵⁵⁾ אור חדש על ס' התורה: Fürth 1766. függeléke.

⁵⁶⁾ Rohoncra 11 responzuma van intézve Kálirhoz; az első 1769-ből L. Dr. Richtmann, i. h. ahol pótlandó: ח"ט, 8.

nyának elismerése. ⁵⁷⁾ Ez állást azonban nem foglalja el. Két évvel később Boskovitz és Kolin községei választják meg és az utóbbi állást tényleg el is foglalja 1781-ben, lévén ott kiváló talmudtudósok a községben. ⁵⁸⁾

Mielőtt Rohoncról távozott, 1780-ban érdekes ügye volt a körmendi községgel, illetve annak rabbijával, Józsva Falkkal, aki Körmenden válólevelet állított ki első ízben. Az ügy a Noda Bijehuda elé került, aki annak elintézését Kálirra bizza, aki meglehetősen szigorúan lép fel. ⁵⁹⁾ Ugyancsak így hánt el a németújvári rabbihelyetessel, akit, mivel veje ellen való keresetében, aki rohonci származású volt, nem vette figyelembe a rohonci rabbiság idézését és a világi bírósághoz folyamodott, a németkereszturi és kismartoni rabbik bevonásával átok alá helyez, ha 30 nap alatt nem veti magát alá új vizsgálatnak Kismartonban.

De ha Rohoncról el is távozott, nem szakította meg régi községével az összeköttetést, sőt 1798-ban meg is látogatta, amikor is a község nagynevű vendégét értékes ajándékkal tisztelte meg. Hogy működése milyen emléket hagyott Rohoncon, azt mutatja az a tény, hogy 1790-ben, mikor akkori rabbiját Paksra hívták, azzal a gondolattal foglalkozott, hogy visszahívja Kálirt, ha megüresednék az állás. Új községe nem kevésbé ragaszkodott hozzá és mikor 1788-ban az akkor igen előkelő óbudai hitközség megválasztotta, a koliniak buzgó kérésére ott marad, bár szívesen térne vissza szülőföldjére. Maga helyett Münz Mózeszt ajánlja, aki tényleg el is foglalta az állást és Óbudán jó hírnévre tett szert. ⁶⁰⁾

⁵⁷⁾ Hogy Wischnitza milyen rabbit keresett, mutatja az, hogy a "חוקי חתני" az akkori wischnitzai rabbi ítéletét mértékadónak tartja, I. 88 vége.

⁵⁸⁾ Hogy Kolinban 1781-ben foglalta el állását kitűnik saját szavaiból: "חוקי חתני" דף ע"ג ואנכי דאירינין בזה אכתוב מה שאמרתי דרך דרוש נוסף. Nem helyes tehát a "חוקי חתני" responzumának dátuma 1780, mit Kolinba írt Kalirnak. Összesen 24 resp. szól Kolinba, az utolsónak dátuma 1790, de bizonyára van későbbi is, csak nem keltezett.

⁵⁹⁾ L. alább Körmend községe történetében.

⁶⁰⁾ "חוקי חתני" חוקי חתני בעשרת עשרת: "חוקי חתני" חוקי חתני בעשרת עשרת.

Kálir tovább folytatja tudományos munkásságát; 1792-ben új munkája jelenik meg, mely homiletikus magyarázatok gyűjteménye és a maga nemében kiváló. ⁶¹⁾ És ime, a zsidó irodalom munkásainak sorsa, a tudós szerző, ki nagy és jogos hirnévnek örvend, ezt a munkáját is saját költségén adja ki. Egyuttal talmudi magyarázatainak új kötete számára is kiadót keres és kijelenti, hogy nem kíván a kiadótól semmi anyagi előnyt, sőt ő kötelezi magát, hogy 100 frtért vesz tőle a kiadványból. ⁶²⁾

Irt ő azonfelül magyarázatokat majd az egész talmudhoz, de műveinek ez a tekintélyes része elveszett egy tűzvész alkalmával, mely Kolinban pusztított és nem csak községének, de az ő vagyonának nagy részét is felemészítette. E pusztulásból csak még egy műve menekült meg, melyet azután egyetlen fia a saját költségén adott ki és unokája, Horovitz Eleázár, bécsi rabbi rendezett sajtó alá 1838-ban. ⁶³⁾

Kálir valóban eredményes tudományos működést fejtett ki; művei, főleg talmudi fejtegetései, melyeknek címe „Ór chadas“ (אור חדש) örökitette meg szerzőjét, ma is tanulmányát képezik a talmudistáknak. ⁶⁴⁾ És ha 12 évi rohonci működésének egyes tényeiről nincs is tudomásunk,

החכם ונזר. וקבלוני לאביד נרצה ומכור. לקיך אובן ישן והאנשים. Tehát 1788-ban történt ez, nem 1786-ban, mint Zipser mondja (Ben Chananja, 1865. 131.), sem 1785-ben, mint Richtmann állítja, i. h. 304 l.

⁶¹⁾ חות יאיר חדש. Prag, 1792. Érdekes jelenség, mely ha talán az apai hiuságból folyik is, de jellemző, hogy e munkája utolsó fejezetében 111a -- 116b és 138 a ll., nem csak fia, Alexander Süszkind rövid talmudi fejtegetését hozza, de mind az öt vejétől is közöl magyarázatokat. Ezek közül négy rabbi volt és pedig Slonim Izsák, Litvániában, Fränkel Izsák, Lichtenstadtban, Mózes halevi Némelkereszturon, Horovitz Dávid a Haf-laah unokája, Boldogasszonyban; az ötödik volt Kletzkben jó módu kereskedő, R. Zalman, kinek családfáját a páduai R. Méirig vezeti fel. Tehát nem csak két Izsák vejének megjegyzéseit közli, mint Richtmann írja, i. h. 305 l.

⁶²⁾ חות יאיר Bev.

⁶³⁾ חקר הלכה Cheker Halacha, talmudische Definitionen, Wien 1848, a Chaszam Szófer ajánlásával.

⁶⁴⁾ Hogy mily elterjedésnek örvendett e munkája, mutatja a gyakori kiadása; a II. K. megjelent Frankfurt a. M. 1771, Prag 1781. Sidilkov 1835, Josifov 1858; a III. K. Wien 1770, Stettin 1860. Feltűnő, hogy Azu-

bizonyos, hogy nagy neve nimbust kölcsönzött a községnek is és kiemelte a többiek fölé. Tevékeny életét 1802-ben fejezte be Kolinban. ⁶⁵⁾

Utódja Rohoncon nem volt ugyan olyan jelentékeny férfit, mint ő, de szintén kiváló volt. Különösen jó hire volt, mint kitünő népszónoknak és megválasztatását Rohoncon szintén ennek a körülménynek köszönhette. A Nóda Bije-huda ugyan Kálir távozása után mindjárt R. Löw Teomimot, Lisszából ajánlotta a rohonciaknak, amit azok 1781, Tisriben kelt levelökben udvariasan megköszöntek, ígérvén, hogy az illetőt jelölni fogják, de azután a rákövetkező purimkor R. Áron Holics-ot választották, illetve hívták meg rabbijuknak, aki már előbb Prossnitz-ban is működött. Rabbínatusi levelében megígéri neki, hogy a heti-fizetésen kívül az is megilleti, hogy mindennemű adó alól felmentik, a husra kivetett fogyasztási adó (Fleischkreuzer) alól is; a sabbosz suvó és hagadól napján tartandó beszédeiért két aranyat kap, a megye zsidósága által fizetett türelmi adó után, melynek kivetésében, mint tudjuk, a rohonci rabbinak tevékeny részt kellett venni, minden forint után két krajcárt, az esküvőknél bizonyos illetéket biztosítanak neki. ⁶⁶⁾ Körülbelül 20 évig működött Rohon-

lai הגדולים ישם s. v. אור הדש és פנים מאירות, csak a munka I-II. kötetét említi, de sem a III. kötetéről, sem egyéb munkájáról nem szól.

⁶⁵⁾ Sirköfelirata, melyet a kolini rabbiság útján beszereztem, a következő: חררו כל עול ימים, ובר ושבו ונח שב דביטו וראו הייט כמכאובי אשר חלה ה' ביום ה' י"ד מרחשוון ישבו היה משבר לבנו כי בזה היום לשמים עלה רייט מתיבת' ורייט כלה, אהה על האי שופדא דבלי בעפדא. איש אישכולות יופי כלילות האיר באור תורתו כצאת השמש בנבורתו בספדיו הנחמדים על אדני הקודש מיוסדים. הרב הנאון האמתי סיני כר' יוסף ועוקר הרים כר' עקיבא בן יוסף, החסיד והענוו מרנא ורבנא מויה אלעזר קאליר שהי' אכיד ורימ בקהלות ובהכמתו חפוי עלינו פה קהלתנו וכוותו ינו עלינו הלך לאור באור החיים, תנצ"ה.

⁶⁶⁾ I. róla még Dr. Richtmann, i.-h. 320 l., aki nem mondja miért. Spitz Áronnak nevezi. A Noda Bije-h. II. אהיע, 92 אהרן שניד-nek czimezi. Az 1791-iki vasmegyei összeírás azt mondja: Áron Schönfeld Rabb. nus Judeorum in oppido R., aki nem lehet más, mint R. Áron Holics, Azt kéri a megyétől, hogy vejét, ki Pozsonyból való, magánál tarthassa. A megye ez ellen nem is emel kifogást, csak azt követeli, hogy az illető Pozsony megyétől hozzon bizonyítványt.

con, ahol 1786-ban kiadja Mózes I. könyvéhez irt predikációit. ⁶⁷⁾ 1790-ben a paksi község hívja rabbijának, de ő megmarad Rohoncon, azonban csak a század végéig. A szent földre vágyakozva, odahagyja községét és családját, elmegy Palesztinába, ahol meg is halt. Községe, méltányolva rabbija jámbor kivánságát, évi járadékot tűz ki számára, aminek ötödrészét azonban felesége számára, ki ott maradt, kötötte le. Ez az ötödrész azonban nem volt elég felesége megélhetésére, amiért is R. Áron utódja Rohoncon a Chaszam Szóferrel egyetemben úgy dönt, hogy miután az asszony nem kényszeríthető arra, hogy férje után elmenjen Palesztinába, annál kevésbbé, mert ott annak is rossz sora van, viszont a férj köteles eltartani nejét, tehát az egész évi járadék visszatartható. ⁶⁸⁾

Hogy miként fejezte be életét a szent földön, arról nincs tudomásunk, községe azonban csakhamar betöltötte a rabbiszéket és pedig ugyancsak kiváló tudóssal, R. *Alexander Meisli*-sal, aki fia volt Meisli Rafáelnek, a חספה תוספתה szerzőjének és dédunokája R. Jóel Zerkesznek, a ב"ח-nak. ⁶⁹⁾

Előbb Szerdahelyen volt rabbi, ahová Landau Ezekiel responsumai intézvék hozzá 1784-1787-ből; a prágai főrabbi baráti tisztelettel illeti és különösen asszorgalmát dicséri. ⁷⁰⁾ Rohoncra 1800 körül jött és onnan az akkor még Nagymartonban működő Chaszam Szóferrel levelez, aki viszont kitüntetésnek veszi, hogy a nála jóval idősebb és nagy tudós rohonci rabbi az ő véleményét kikéri. ⁷¹⁾

Irodalmilag nem működött, de azért tudták róla, hogy

⁶⁷⁾ ר' אהרן v. Sulzbach, 1786. Az אוצר הספרים szerint s. v. אהרן מרענניץ :

⁶⁸⁾ 132 sz. ח"ס אה"ע 1804-ben.

⁶⁹⁾ Benjacob, אוצר הספרים s. v. A תוס' שנת א. megjelent Frankfurt a M. 1767.

⁷⁰⁾ L. Dr. Richtmann i. h. 340 l. Dunaszerdahely alatt. A א"ח נ"ב, 19 (1787) így szólítja meg: . למשים לילות כימים .

⁷¹⁾ A ח"ס 1802-1805ig kilenc responsumot ír hozzá. L. Dr. Bacher, Századunk első feléből, M. Zs. Szemle, 1893, 118 l. Első responzumában אני איני כדאי לשלח לי אך להיות מצותו עלי להשיבו עכ"ם : 90 írja . עינתו בכרינו הנעמים . . A feleletek, egyet kivéve, mind gyakorlati, előfordult esetekre vonatkoznak.

mily bő tudás felett rendelkezett, aki a Sulchan Aruchnak mind a négy részében otthonos volt. Utolsó éveiben megvakult és hitközsége beleegyezésével 1818-ban, a későbbi szombathelyi rabbit, Königsberger Lajost, aki akkor ott lakott, bizza meg helyettesítésével, mivelhogy az minden tekintetben méltó volt erre. ⁷³⁾

1819-ben halt meg és a rohonci temetőben alussza örök álmát. ⁷⁴⁾ Ugy látszik, hogy az ő halála után eltért a rohonci hitközség régi szokásától és nem sietett a rabbi-székek betöltésével, mert Meislis rabbi utóda, a nem különben kiváló talmudtudós, *R. Engelsmann Gavriel* csak 1822-ben foglalta el az állását. ⁷⁵⁾

Előkelő gazdag család sarja volt, 1771-ben született Vágújhelyen. ⁷⁶⁾ Kora ifjúságától kezdve a talmudtanulásnak szentelte magát és már 14 éves korában nyilvános halachikus előadást tartott. Tanítványa volt az akkori nagynevű vágújhelyi rabbinak és annak halála után Hirsch Broda, a *חובת האמוני* szerzőjének. Hazatérve 18 éves korában megnősült és kedvező anyagi viszonyok között élve, tovább is tanulással töltötte idejét. Évek múlva sorscsapások neheztedtek rá, elvesztette két fiát és két leányát fiatal korukban, majd utánuk nemsokára a vagyonát és akkor a vág-

⁷³⁾ A szombathelyi hitközség levéltára őrzi az erre vonatkozó érdekes okiratot, melyet Meislis rabbi diktált egyik hívének, azután aláírta Megerősíti a nála vendégségben levő szalonaki rabbi, Leipnik Pinchas Lāb is.

⁷⁴⁾ Sirlfelirata a következő; sorainak vége mind olvashatatlan, a zárjelbe tett szótagok, véleményem szerint, kiegészítésük. A 8. sor homályos, mit jelent a *יד נקי*? Talán kéziratos munkájának címe.

אדמיר ההיג מהו אלכסנדר אביר דקהילתנו בן הרב המחבר תוספת ישנת וציל.
 אראלים נכרו וצועקים במלחומהו דעה והיים מיטשט ועו תמיומהו
 לחשך נהפך אור ולשומהו ראה וידע אך לו תהלה דומהו
 כסה צלמות עטרה הנעיומהו מפיו יצא יד נקי הקשובה נאיומהו
 סגלת ההמדה עלה הרומהו זה לו לתהילה לא יותר מאיומהו
 נפש הכל בנפש ענומהו

י"ג יום עשיק ר"ח אדר ה'מיו"ת ליחסידייניו לסיק תנציבה.

חלוקא דרבנן שאמרתו במקהלות ה' 34 l. müe II. K. 34 l.: עניי ישראל ⁷⁴⁾
 כשבאחי הנה ישבת פי הקת תקשיב לשיק 1822=

⁷⁵⁾ Sirlfelirata szerint 1851-ben 80 éves korában halt meg, tehát 1771-ben született.

ujhelyi község megválasztotta dájannak. Mint ilyen működött nagy tisztelet közepette, míg nem a rohonci község rabbijának hívta meg és már 50 éves volt, mikor ez állását elfoglalta. A súlyos sorscsapások megviselték őt is, de még inkább nejét, ki buskomorságba esett és nem sokára meghalt Rohoncon. Másodszor Kismartonból nősült, de második neje is előtte szállt sirba, míg nem megtörve a sok lelki, majd testi szenvedéstől ő is követte 1851, tévés 24-én. ⁷⁶⁾

Rohoncon 29 évig működött a még mindig fejlődő hitközség javára. Éleseszű és nagyszellemű férfinak hírében állott, aki elődeinek nyomdokain haladva a talmudmagyarázat terén tünt ki két kötetes munkájával. ⁷⁷⁾ De már a kor igényeit is törekszik kielégíteni; tiszta német nyelven beszél és ír, amint a vasmegyei levéltárban levő véleménye a zsidó házasságok ügyében mutatja. ⁷⁸⁾ Nyolcvan éves korában halt meg községe nagy gyászára, mely a kiváló rabbi gyönyörű sírfeliratában élénk kifejezésre talált. ⁷⁹⁾

⁷⁶⁾ Életrajzát, főleg családi vonatkozásaiban, megírta fia Engelsmann Pinkas, מויה נכריאל הכהן . . . תולדות az עולת התמיד című gyűjteményes könyvben.

⁷⁷⁾ יעני ישראל a munka címe, atyjának nevét. viseli. I. K. Sabuoth és Baba bathra tractatusokra, megj. Wien 1822, alcime מאיר עינים, első elhalt fia, a II. K. Chulin tractatusára, megj. Wien 1825, alcime בני משה második fia nevét örökíti meg. Írt még magyarázatot az אה"ע codexére, számos rezponzumot, a talmud nagy részéhez megjegyzéseket, amit azonban nem tudott kiadni. L. Életrajza. i. h.

⁷⁸⁾ Vasmegeye levéltára, Zsidó ügy csomó. Wir Endesgefertigte erklären hiermit die Ehen welche unter Verwandten nach dem israelitischen Rituale erlaubt oder nicht erlaubt sind, 19. pontban. Gabriel Engelsmann, mp. Rabbiner zu Rechnitz. Moises Weinrebe, Rabbiner zu Schlaining. A vélemény 1835, Mindszent hava 13-ról kelt, a vármegye 1837, Bőjt előhava 27-iki közgyűléséből eredetiben felterjeszti a helytartótanácshoz. E véleményadást a Chaszam Szóférnek a zsidó házasságok ügyében való beadványa idézte elő. L. Löw, Leop. Zur Geschichte der Juden in Ungarn Budapest 1874. 155, Hogy azonban a Hagadát németre fordította volna, mint Magyar Rabbik V. 12. sz. állítja, téves, amint ezt kérdésemre Engelsmann Izráel zalaegerszegi rabbi ur kijelentette.

⁷⁹⁾ סיני

נבור חיל בשדה תורת יקוחיאל רבץ תורה משמנה עשרה שנה
בעיני ישראל האיר עיני ישראל יחד חלפו בו ימי עונג וצרה

R. Gávriel hakóhén halála után a rohonci község meglehetősen hosszú szünetet tartott, még a modern hitközségek legújabb szokását tekintve is hosszut, mielőtt rabbiszékét újra betöltötte. Ugy látszik itt is érvényesült az átmeneti korszak hatása, mely a haladásnak jelszava alatt sok helyütt új viszonyokat hozott létre, melyek között az ellentétes elvek és nézetek összeütközésbe kerültek. Azért nem talált a rohonci község is egy könnyen rabbit, ki a talmudikus tudományban kitünő és amellet modern, világi képzettséggel is dicsekedhetett volna, míg végre, hét évi üresedés után, *Dr. Zipser Méirt* választotta meg papjának, 1858-ban.

Megválasztását a rohonci hitközség felvilágosodott elnöke, Pick Áron eszközölte, aki meggyeszerzte nagy tekintélynek és közkedveltségnek örvendett.⁸⁰⁾ Mint a zsidó tudománynak barátja meg tudta becsülni a zsidó tudósokat és így érthető, hogy az akkor már ismert nevű székesfehérvári rabbit, akinek helyzete akkori községében minden egyéb volt, mint kellemes, örömmel hivatja meg Rohoncra.

Dr. Zipser ez állását, melyre 1858, márc. 4-én választották meg, már márc. 21-én el is foglalta és ha Székesfehérvárott uttörő tehetségének még előbb szervezn kellett a fiatal, kezdő községet, Rohoncon a régi, évszázados keretekben hirnevéssé lett községben egyengetett utakon haladhatott, hogy a kor szellemének megfelelően új életet hozzon belé.

עוב אותנו ליגון ואנחה	אחרי בלותו היתה לו עדנה
לא כהתה עינו ולא נם להה	לרב ומורה מקהלה קדשה נקרא
מושל היה עד אחרית ברוהו	עד שהגיע לשנות הנבורה
אך נחמתנו ישעלה לשמים	נלקח מאתנו ארנו התורה
ישמהו צרורה בצרור ההיים	נאון עולם הלך למנוחה
הצדיק אנד ביום א' כיד טבת עדי' מית' הכיהן הינדיו'ל' לפיק.	
מצבת הכהן הגדול אשכול הכופר זרע קריט מצבתו.	
איט מלאכי בן ישראל.	

⁸⁰⁾ Pick Áron a rohonci község kiváló vezérférfiai közé tartozott, ki a zsidó névnek becsületet szerzett. Megh. 1871-ben, 87 éves korában. Emlékét ma is őrzi az unokája által létesített Pick alapítvány, melynek kamatait a 3 felekezeti iskola növendékei között osztják ki az évszázad vizsgákon.

Zipser 1815, aug. 14-én született Balassa-Gyarmaton, ahol a nagynevű Eisenstadt Meyr rabbinak jesiváján már mint 11 éves gyermek kitűnt a talmudtanulásban. 15 éves korában Prossnitzba ment tanulni, majd onnan mesterét, Trebitsch Nehemiást követve, Nikolsburgba kerül. Itt már nem csak a talmudtanulás foglalja le éles elméjét, hanem titokban ugyan, magánuton, megtanul németül, majd franciául és angolul. 1837-ben a nikolsburgi országos rabbittól nyer rabbiképesítőt, melyet a már híres Chaszam Szófer Pozsonyban is aláírt. De még ekkor nem foglal el állást, hanem Ó-Budára megy nevelőnek egy előkelő családhoz, ahol tovább képezi magát és a latin és görög nyelv és irodalom alapos ismeretét szerzi meg. Közben a pesti rabbi, Schwab Löw beszédei hatnak rá mélyen és képezik ki tehetségét új irányban.⁸¹⁾

1843, december havában a székesfehérvári község hívja meg rabbijának, ⁸²⁾ ahol bő tere nyílik lelkes működése számára. Az 1840-ben alakult község az ő általa készített alapszabályok szerint építi fel szervezetét és helyezkedik a bizonyos tekintetben haladásnak nevezhető álláspontra, mely rendezett istentiszteletet, rendes elemi iskolai oktatást létesít a fejlődő hitközségben.

Eleinte szép eredményeket ér el buzgó működésével, de csakhamar ellenáramlat keletkezik ezzel szemben a község szigorúan conservatív tagjai részéről, akik rossz szemmel nézték az ő „reformtörekvéseit.” Amikor pedig azt

⁸¹⁾ Életrajzát 1862-ig terjedőleg megírta: Reich Ignác, Beth-El, IV. füzet. Pest 1862.

⁸²⁾ Fehérvári működéséről lásd: Dr. Steinherz Jakab. A székesfehérvári zsidók története, Budapest, 1895, 7—30 ll.

a meggondolatlanságot követi el, hogy kellő ok nélkül tul-
teszi magát a hagyományos szokáson, mely a get: váló-
levél kiállításához rendes rabbicollegiumot követel, elke-
seredett harcot idéz fel maga ellen. E küzdelem vezetője
a későbbi fehérvári orthodox hitközség rabbija, Fischer
Gottlieb, akkor tekintélyes és gazdag kereskedő, aki al-
pos talmudi ismeretekkel rendelkezett és Zipser eljárását,
melyet az „Mé hasilóach” című iratában bő tudással igá-
zolni iparkodik, szigorú és elítélő bírálat tárgyává teszi,
támogatva kiváló talmudtudósok tekintélye által. ⁸³⁾

Fischer Gottlieb és több hasongondolkodású társa
már korábban elégedetlenkedett Zipser bár mérsékelt, de
mindenesetre reformáló tevékenysége miatt és most fel-
használta a kedvező alkalmat, hogy nyíltan megtámadja;
támaszul szolgált erre még Zipsernek egy véleménye a
zsinagógai reformok ügyében, melyet a Pápáról hozzá in-
tézett kérdésre adott. ⁸⁴⁾ Ez a viszálykodás éveken át sok
keserőséget okozott Zipsernek, aláásta a község békéjét,
ugy, hogy Zipser 14 évi működés után szívesen hagyta oda
Fehérvárt.

Ottani működése idejébe esik az 1848-iki szabadság-
harcz, melyet megelőzőleg Fehérváron is, mint sok más
helyen, zsidóüldözés tört ki. Fehérvárról el is kellett menni
a zsidóknak, ha csak néhány napra is, egyedül Zipser ma-
radt ott betegsége miatt, de bántódása nem esett. Pulszky
Ferencz kormánybiztos megjelenése, április 9-én véget ve-
tett a szomorú állapotnak és visszahelyezi a zsidókat régi
jogaikba. ⁸⁵⁾

Zipser már fehérvári működése idején élénk tuda-
mányos munkálkodást fejtett ki és a „Der Orient” folyó-

⁸³⁾ A דלתים וברית השלוח megjelent Ofen. 1853, az ellenirat ellen az éppen nem conservativ nagykanizsai rabbi, Fassel H. is állást foglalt, aki ellen Z. a Ben-Chananja 1866. évfolyamában védekezik: Das Beth-Din bei Ehescheidungen cikkeiben.

⁸⁴⁾ Zulässigkeit und Dringlichkeit der Synagogen-Reformen, Wien 1845, 70-81 l.

⁸⁵⁾ L. Dr. Bernstein Béla. Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók, 55-59 l. Zipser is leírta röviden a kiűzetést a Jewish Chronicle 1851. évfolyamában: A scene from the hungarian war in 1848.

iratban több dolgozatot közöl. ⁸⁶⁾ Majd a londoni „Jewish Chronicle”-ben lát napvilágot több értékes cikke, melyek között különös feltűnést keltett az, melyben „a hegyi beszéd” zsidó forrásait mutatja ki. A londoni hitközség a cikk különlenyomatát kiosztotta a parlament tagjai között és ennek kedvező hatása nagyban hozzájárult az angol zsidók egyenjogúsításának eléréséhez. ⁸⁷⁾

Rohoncon már sokkal nyugodalmasabb volt élete és ugyancsak szorgalmasan dolgozott, kiváló irodalmi működést fejtve ki. Értékes dolgozatai a Löw Lipót szerkesztette Ben-Chananja folyóiratot gazdagították és emelték hírnevét a zsidó tudományos világban. Nagyobb önálló munkája: Des Josephus Flavius Werk „Ueber das hohe Alter des jüdischen Volkes gegen Apion”, csak halála után 1871-ben jelent meg Jellinek előszavával, bizonyítékául annak, hogy a kiváló szerző korán hunyt el a zsidó tudomány nagy kárára.

Elképzelhetjük, hogy oly kiváló talmudi készültséggel bír, oly mély tudományu, modern képzettségű rabbi, amint ez Dr. Zipser személyében egyesült, aki amellet még a legtisztább jellem is volt, mily áldásos működést fejthetett ki községe javára, abban a forrongó átmeneti időben, mely sok községnek békés fejlődését megtámadta, sőt tönkre tette. Zipser alatt a rohonci hitközség szerencsésen átjutott a veszedelmes ponton és haladhatott a maga útján. Beszédei, melyek közül több nyomtatásban is megjelent, nagy művelő hatással voltak közönségére. Figyelme kiterjedt a község emberbaráti intézményeire is, ⁸⁸⁾ különösen pedig a községnek 1847-ben alapított, nyilvános elemi iskolájára. ⁸⁹⁾ Ez iskolán eleinte 2, majd virágzása idejében

⁸⁶⁾ L. fejt — I. és Reich, i. h. 21--23 l.

⁸⁷⁾ A különlenyomat címe: The sermon on the Mount. By the Rev. Dr. Zipser, Chief-Rabbi of Alba in Hungary. London 1852.

⁸⁸⁾ Érdekes bár, nem tudni, mi indította arra, hogy 1862-ben egyik templomi beszédében együletet sürget, mely kiszolgált szegény zsidó katonák támogatására szolgáljon. A község bizottságot küld ki az egyület megalakítására; Ben-Chananja. 1862.43 b l.

⁸⁹⁾ Az iskola alapítására szóló okiratot őriz a hitk. levéltár. Címe: Bestätigung és 115 tag aláírásával kijelenti, hogy a hitk. előljáróság ama határozatát, hogy az alapítandó iskola céljaira jegyzett önkénytes adomá-

3 tanító működött, most pedig egy tanító vezeti 5 osztályát, melyben 43 tanuló van ez évben és ezeknek is jó része vidéki.

Az iskolaalapítás idején különben a hitközség tetőpontján állott fejlődésének. Az 1848-iki összeírás szerint 209 család képezte a községet és ezek, csekély kivétellel, mind önálló keresettel bírtak; képviselve volt köztük nem csak a kereskedői, de az iparos osztály is többféle ágával. A hitközség tisztviselőinek és alkalmazottainak száma is teljes volt, megfelelő a község állapotának. Volt főrabbija és dajanja vagyis papisegédje, mint az összeírás mondja, továbbá két tanítója, hitközségi jegyzője, egy metszője és egy kántora, végül egy községi szolgája. ⁹⁰⁾

Zipser idejében még megőrizte a község régi nimbusát; emelkedéséről ugyan nincs tudomásunk, de hanyatlása sem kezdődött még meg. Annál rohamosabb volt ez az ő halála után következő évtizedekben, amit közelből szemlélni és tapasztalni az ő utódjának jutott nem irigylendő osztályrészül.

Dr. Zipser 1869, dec. 10-én bekövetkezett halála után ⁹¹⁾ *Ehrlich Mór* lett utódja, aki már betegsége idején is helyettesítette október 10-ike óta. A jőnevű R. Jákob

nyokon kívül minden tag heti 3 krt. Ww. fizessen, a hitközség pénztárából pedig évi 450 frt. Ww. adassék, elfogadja és megerősíti 1847, ápr. 11.

⁹⁰⁾ Érdekes az összeírás részletezése, mely szerint a 209 család foglalkozása így oszlott meg: Kereskedő 27, Kisboltos 7, Szabó 11 (4 mellényvarró). Házaló 22 Rongyszedő 29. Irhás 6, Timár 2. Korcsmáros 6, Fuvaros 3, Keszkenős 4, Bádogos 1, Kenyérsütő 2, Szücs 2, Sapkás 1, Posztós 1, Katulacsináló 1, Dohányvágó 1, Hangász 4 (egyiknek 3 fia is) Mészároslegény 5, Napszámos 3, Hitesalkusz 1, Atyafiai gyámolításából él 27. Szolgálatban: Főrabbi 1, Papisegéd 1, Tanító 2, Sakter 1, Kántor 1. Községjegyző 1, Községi szolga 1, Koldus 6, Pénzéből él 2.

⁹¹⁾ Sirfeliratát, a címezést kivéve, maga szerkesztette halála előtt több mint 10 évvel egy súlyos betegsége közben, mikor az orvosok már lemondtak az életéről. Így hangzik: אמרו הרב הנאון הגדול מופת הדור

אביד דקהלתנו מויה מאיר ציפסער, יום ו' טבת תריל לפ"ק

In Kummer gelebt

Nach Wahrheit gestrebt

Zum ersteren geboren

Ging letztere verloren.

כעד האמת יצאתי

ורק ינון רב מצאתי

ימי חיי ההבל

נהפסו לי לאבל.

Nádas ⁹¹⁾ fia, ki a nagyváradai rabbi Landesberg jesiváján tanult, majd érettségi vizsgát téve, a wien-i Béth-Hamid-ras hallgatója lett és egyidejűleg az ottani egyetemet is átogatta. ⁹²⁾

Eleinte mint helyettes rabbi, majd mint a község megválasztott rabbija vette át a dicső emlékű Dr. Zipser örökét; átvette ugyan a maga egészében, de a beállott gazdasági átváltozások folytán nem tarthatta meg azt a régi alakjában, az egykori nagyságában. Községe elhalálózás és elköltözés folytán mindinkább kisebb lett, ma 60-70 családból áll, amelynek tulnyomó része nem a vagyonos osztályhoz tartozik. A község költségvetése, az iskolával együtt, 6000 K., amit csak nagy erőfeszítéssel tud előteremteni. Alapítványi vagyonnal, ami a község biztos jövedelmét gyarapítaná, nem rendelkeznek; hisz láttuk, hogy a rohonci község tagjainak elég küzdelembe került a sok mindenféle adót leróni, amellet az egyéni és községi rendes szükségletek ellátása, úgy hogy érthetjük és valóban nem csodálhatjuk, ha nem hagyományoztak azok a derék, válásukért sokat áldozó elődök községi alapra. Így azután megvan a szép és nagy keret, melyet a régi rohonci zsidóság megalkotott, meg van a gyönyörű templom, a tágas községháza és iskola, de nincs anyag, ami kellőképp betöltse.

A magyar zsidóságnak bizony nemes feladata, és egyuttal szent kötelessége volna, olyan hatalmas országos községalapot teremteni, amely ilyen arra érdemes községeket hathatósan támogatna, hogy a megváltozott viszonyok között is megfeleljen, dicső multjához méltón, a reá háramló vallásfelekezeti hivatásnak, miután az államtól hiába várjuk a megfelelő segélyt, csak morzsákat dob a mi felekezetünknek. Most még összetartja buzgó, derék rabbija, kiben a régi jó idők emlékei élénken élnek és ki mindent

⁹¹⁾ L. Dr. Bacher, M. Zs. Szemle, 1892, 704 l. A ד"ר 7 responsuma szól hozzá.

⁹²⁾ Önálló műve: Königtum und Staatswesen der alten Hebräer, Szombathely 1885. Megjelent több alkalmi szónoklata és felekezeti kérdéseket tárgyaló cikke. Ez utóbbiak a wien-i Österreichische Wochenschrift és a budapesti Ungarische Wochenschrift heti lapokban.

megtesz, hogy községét megtartsa hivatásának magaslatán, de bizonyos, hogy nem ok nélkül néz komor gondokkal a jövő elé. Vajha sikerülne az egykor oly kiváló és nevezetes rohongi hitközség helyzetét úgy megszilárdítani, hogy helyét, mint a magyar zsidóság érdemes tényezője, mindenkor megállhassa a vallásfelekezet üdvére!

II. SZOMBATHELY.

I. FEJEZET.

A PRIVILEGIÁLT VÁROS KÜZDELME A ZSIDÓK LETELEPEDÉSE ELLEN.

Szombathely privilegiuma. — Kolonics érsek és a rohongi zsidók. — Kereskedő zsidók kiutasítása. — Az érseki tisztartó és a zsidók. — A sóárenda kiadása és a zsidók. — A város hullót ad bérbe rohongi zsidóknak, 1718. — Pálincás zsidó kiutasítása, 1725. — A város enged rideg álláspontjából. — Engl Jakab, az első zsidó lakos Szombathelyen. — Kohn Löbl, a második zsidó lakos. — Porlicz Farkas, a harmadik zsidó lakos. — Visszautasítások. — A megye a város ellen. — A város felebbez a királyhoz. — Egyes zsidók kiutasítása 1825. — Az új polgárok esküje. — Szent-Mártoni zsidók kereskedése a városban. — Két zsidó orvos letelepedése.

Szombathely városa az ősi Sabaria helyét foglalta el. Vajjon Sabaria területén laktak-e zsidók? Azt nem tudjuk. Nincs kizárva. Hisz a római telepésekkel jártak zsidók is, vagy mint legionáriusok, vagy pedig mint kereskedők, szállítók. Hogy azonban az újkori Szombathelyen nem lakhattak zsidók, egészen a XIX. század elejéig, azt kútforrásaink alapján kimutathatjuk. Szombathely szigorúan elzárt kapuit a zsidók elöl, mert azt tartotta, hogy ez az ő nevezetes szabadalma, melyet hűen meg kell őriznie. De még tovább is ment. Nem csak zsidót nem fogadott be falai közzé, de protestáns vallásut sem. Még 1790-ben is visszautasít egy protestáns embert, aki Szombathelyen házat akart venni, mert — úgymond az 1790 április 24-ről szóló jegyzőkönyve ¹⁾ — „II. Maximilián Római Tsászár és

¹⁾ Szombathely város levéltárában levő jegyzőkönyveit, az 1687–1850-ig terjedő korszakra vonatkozókat átvettem és a zsidókra vonatkozó adatait itt dolgozom fel. Ahol más forrást nem nevezek meg, a jegyzőkönyvek értendők történetünk kútforrásai gyanánt.

Magyarországh királyának még 1567-ik Esztendőben emanalt kegyelmes Privilegiumában fundált régi szokása volt ezen városunkban, hogy az más, mint-sem igaz Római Catholika hiten lévőknek, nem tsak ezen határban levő Fundusok-birása meg nem engedtetett, de az városi községbe vagyis Purgerségre sem vétettek be."

1687-ig nem emlékeznek meg a város jegyzőkönyve a zsidókról, azután azonban igen sűrűn hoz határozatokat a Szombathelyen kereskedni vagy lakni akaró zsidók ellen, mindenkor jellemzően a városi „Purgerség” türelmetlenségére ésszük látókörére. Mert a Privilegium féltékeny megőrzése csak abból a félelemből eredt, hogy a bevándorló zsidók a városi kalmárok és mesteremberek kárára lesznek versenyökkel, amint azt nem egyszer nyíltan ki is mondják.

Tényleg sikerült Szombathely városának terve, hogy az 1840, XXIX. tcz. életbelépéseig távortartotta magától a zsidókat és ennek a körülménynek köszönhetette, hogy még a XIX. század elején is megmaradt 2—3000 lakásával teljes jelentéktelenségben; sem ipara, sem kereskedelme nem volt, ami felvirágoztatta volna. E tekintetben messze túlszárnyalta a megyének akkor első helyen álló városa, a korántsem oly szerencsés fekvésű Rohonc ^{*)}. Csak a XIX. század második felében, amikor már nem a középkori szabadság elrozsdásodott eszközeivel dolgozott, hanem a szabadság szellemének hódolt és megnyitotta kapuit a szabad verseny minden rendű harcosának, akkor emelkedett bámulatos gyorsasággal, az amerikaiak nevezett haladás tüneményes magaslatára. Így lett azután Szombathely a modern városok egyik legigazibbja, Magyarország kultürközéppontjainak egyik legkiválóbbja. És ebben a dicső eredményben, bátran állítjuk, a sok közreműködő tényező mellett, a városnak folyton szaporodó zsidó polgárai derekasan kivették a részüket. A viruló Szombathely városában viruló zsidó hitközség fejlődött, amely egész berendezkedésével diszére és büszkeségére válnék bármely előkelő városnak.

Midőn tehát mi szombathelyi hitközségről szólunk,

^{*)} Vas megye monografiája, Budapest, 1898, 214 l.

mely ma az ország első hitközségei között foglal el méltó helyet, akkor csak az 1840 után következő időre mehetünk vissza, mert eladdig a tulajdonképpeni Szombathelyen néhány kiváltságos családon kívül zsidónak nem szabadott lakni. És amikor az 1795-iki megyei összeírás 13 zsidó családot foglal össze „Sabarienses” név alatt, azok közül tényleg csak egy lakott Szombathely területén, a többi mind a vele szomszédos kis helységeekben, a püspöki uradalomhoz tartozó Szent-Márton és Ó-Perint faluban, meg a Batthányi herceg tulajdonát képező Szőkeföld kurialis területén tartózkodott. ³⁾ Igaz, hogy csak egy-egy hid választotta el e helyeket Sabariától, Szent-Mártont a Gyöngyösön, Ó-Perintet pedig a Perénten átvezető hidak, mely utóbbiak közül az egyiket „Zsidó hid”-nak nevezték ⁴⁾, de azért mind a három külön hatósággal bírt, egészen 1885-ig, amikor közigazgatásilag is egyesültek Szombathellyel.

A régi Szombathely tehát sokáig zsidómentes volt, de azért sorsát el nem kerülhette. Már 1682-ben megengedte Kolonics érsek, akinek birtokához tartozott a helység egy része, hogy a rohonci zsidók évi 40 frt. bér fejében Szombathely területén is kereskedhetnek. Ezt a jogot, amint láttuk, a rohonci zsidók gyakorolták is hosszú időn át és be-bejártak Szombathelyre, bár a szombathelyi városi kalmárok elakarták őket e kiváltságtól ütni. ⁵⁾ Már az 1687, október 5.-iki gyűlésen azt határozta el a város, hogy a zsidóknak nem szabad a vásári napokon kívül a városban járni és árulni, „mivel sérelmes károkat érzik a városi kalmárok és mesteremberek, hagi ők (t. i. a zsidók) unta-

³⁾ Vas megyei levéltár, Zsidó ügy. Megyei összeírások. Az 1795-iben „Sabarienses” cím alatt felsoroltak közül csak Jakob Engl lakott benn a városban, amint azt később ki fogjuk mutatni. A többi Samuel Leb Preyer, Sapsi Moyses, Lazarus Ábrahám, Salamon Ábrahám, Samuel Gronem, Chejem Leb, Jakob Hirsch, Noe Joachim, Isac Jakob Schachling, Wolf Porlicz, Hirschl Eliás, Schey Perl, mind Szent-Mártonban lakott, amint ez a későbbi összeírásokból ki is tűnik.

⁴⁾ Az 1781. ápr. 25-iki jegyzőkönyv arról szól, hogy a bíró megengedi a peréntieknek, hogy a „Zsidó-Hid” táján marháikat legeltethessék. Tán azért nevezték Zsidó-Hidnak, mert ez vezetett a zsidók lakta részre.

⁵⁾ L. Rohonc hitközsége történetében.

lan az városon árulván az vevőket magokhoz hitegetik és mindent fölkapdoznak." Ime, hinc illae lacrymae! A zsidó szorgalom és élelmesség versenyétől akar szabadulni a városi kereskedő és iparos, és azért folyton azon vannak, hogy a zsidót távoltartsák helységüktől. 1710-ben a püsztitő pestis szolgáltatót ürügyet arra, hogy a zsidókat kitiltsák a városból, mert — úgymond a gondos tanács — „az mely járással s keléssel S portéka be hozattatással az pestises Infectioy be szokott Fertékezny az helységekben." 1711-ben megint törvénybe hozza a város, hogy senki a polgárok közül zsidónak boltot ne adjon bérbe 12 frt. büntetés terhe alatt, annál kevésbbé merészeljen bárki a piac körül levő házakban zsidónak lakást adni; ha pedig ott volna már zsidó lakós, azt „Tisztük s becsületüknek elvesztésük alatt" azonnal elküldjék, különben 24 frt. büntetést fizetnek. A zsidóknak ugyanis — úgymond a városi tanács — csak a belső sorompón kívül, Karicsában engedtetett három ház „obsteigul", ide szállhatnak és abból, amit ezért a gazdáknak fizetnek, fele a várost illeti. A város tehát a zsidóktól eredő jövedelmet nem veti meg, de azt csak nem engedheti meg, hogy azok szeréken bejárjanak a városba, hanem csak „Ronczlival Hátukon árulhatnak."

A város vezetősége tehát igaz buzgalommal megtesz mindent, hogy a zsidók valahogy be ne jussanak a városba. Amde máshonnan fenyegeti most ez a veszedelem. Az érseki uradalom tisztartója, Mállik Ferencz a neve, 1711-ben a vámot zsidóknak akarja bérbe adni; ebből pedig, ha megtörténik, az következnek, „hogy a Pusztá háznál jó házakat építenének s az után az Sidóság h megszaporodnék és az Vám a keziknél maradna." Ezt nyilván nem tűrheti a város, inkább maga veszi a vámot bérbe. El is mennek a tisztartóhoz küldöttségileg ez ügyben, de Mállik uram — úgy látszik — keményfejű ember volt és nem engedett a tanács kérésének, mert három héttel később a város az érsekhez magához küld deputációt, „minthogy Mállik Ferencz Tisztartó ur sokféle novitussokat akar be hozny és a Sidókat be akarja venny az városnak Pjudiciumára." Hogy a küldöttség mily eredménnyel járt az ér-

seknél, arról nem szól a jegyzőkönyv, de azt elmondja alkalmilag, hogy Mállik Ferenczen bosszút állt a város vakmerőségért, mert mikor 1714-ben a város házát akarta bérbe venni, kereken elutasították, sőt marháit sem engedték a város erdejébe hajtani. És mikor Mállik ezért azzal fenyegetődzik, hogy pár száz katonát fog fogadni, hogy jogát érvényesíthesse, a város azt feleli neki, hogy kész a katonák ellen is felvenni a harcot. Büntetlenül tehát nem vehette védelmébe a zsidókat Mállik tisztartó; szolgáljon neki vigasztalásul, hogy emlékében megtiszteljük elfogultlanságáért, melyet Szombathely város türelmetlenségével szemben a zsidók iránt tanusított.

A nemezis azonban elérte a várost. Már 1714, április 26-án, mikor a sóarendát zsidó akarja bérbevenni és pedig nagyobb összegért, mint a mennyit eddig fizettek érte, azt határozza a város, hogy inkább adja kereszténynek, ha az úgy felveszi, ha azonban nem, „tehát aki többet ad s nagyobb hasznot fordít a városnak, annak adattatik.” Mikor 1715-ben a N. szüics és más becsületes céhek panaszkodnak, hogy a városban levő zsidók és görögök, sok kárt tesznek nekik, megint csak azt határozza a város, hogy nem szabad a zsidóknak szállást adni, sőt a Cardinalis Eminentiaját és a Vármegyét is meg kell ez ügyben keresni, de nagy resignatioval hozzáteszi, „ha csak ideben köl ezeket szenvedni a városnak, nagy sullyos adót kell reájuk vettni.” Még 1717, április 27-én újra eltiltja mindenkinek, hogy a zsidóknak büntetés terhe alatt szállást ne adjon és ime 1718, április 1.-én maga a város köt szerződést Markó nevű rohonci zsidóval, hogy ez egy társával egyetemben bérbe veszi a város házában levő boltot évi 32 frtért, ahol is mindent árulhat, amivel a céhbeli mesterek ellen nem versenyez! Mi vitte rá a várost e szörnyű elhatározásra? Megmondja a szerződés elején, „hogy a sok kárvallásunkra s városunknak szűkült állapotára nézve” kénytelen ezzel, de persze kiköti, hogy ez praecedensül nem szolgálhat, hanem a jövőben is a város tetszésétől függ, vajjon bebocsát-e zsidót vagy nem? A sok kikötése között a legnevezetesebb az, mire a város különös sulyt vet, hogy feleségét és gyermekeit be ne merje a bérlő a városba hozni.

Ugy látszik azonban, hogy a Markó zsidóval és társával, a Salamon zsidóval meg volt a város elégedve, mert 1719-ben ez utóbbinak külön ad ki boltot 16 frtért egy évre és a régi adóhátralékát, 8 frtot elengedi, zálogját és adóslevelét visszaadja neki, míg Markó ugyanakkor lefizeti 4 frt. tartozását. Mintegy a maguk megnyugtatóására jegyzőkönyvbe írtatják ugyanaz év május 9-én, hogy „több Sidókat a város be nem vészen s be sem ereszti lakóul, úgy, hogy Boltok se adattassanak nekik”; a régi két zsidóval azonban továbbra is szerződik, 1725-ben már 19 frt. 50. kr. és 1729-ben három évre 24 frt. évi bér mellett. Jóval később, 1747-ben újra találunk „Zsidóval való Contractus-“t a jegyzőkönyvben, amelyben szintén Salamonnal szerződik a város 10 évre és a boltja mellé kis szobát és konyhát is ad neki, de annál nyomatékosabban kiemeli, hogy „csak egy étsakán által is Feleségét itt ez városban magánál tartanyi, annyival inkább töb üdeigh aval itten laknyi az Mgtus által dictálendő kemén büntetés alatt nem lészen szabad.” E szerződés megkötésekor is mentegeti magát a város, hogy kénytelen vele, mert a piacon levő házban három szoba és az előtte levő folyosó „allya vagyis Padimentuma leszakadóban van” és halaszthatatlanul javításra szorul; azért ennek a költségeire, meg hogy a jövőben is hasznot hajtson a beruházás, a szobák alatt készíti a kiadandó helyiségeket, melyekért Salamon már évi 60 frt. bért fizet, sőt az építési költségekre, mint-hogy a városnak erre pénze nincs, azonnal előre ad 50 frtot. Ezért azután a város szívesen megígéri, hogy a szerződés tartama alatt, az az tíz évig, más kereskedő zsidót be nem bocsát^{*)}. De változnak az idők és változnak az emberek! Mikor Salamon halála után, annak fia, Ábrahám a szerződést 1761, juniusban meg akarja ujítani, a város készséggel meghosszabíttja azt öt évre, már évi 70 Rhénes frtokért és megengedi neki, hogy feleségével ott lakhassék, meg öccsét is társul veheti, amíg az meg nem házasodik.

Ugy látszik azonban, hogy hiába vigyázott a város

^{*)} Az 1718 és 1747-iki szerződések szövegét közöltem: Magyar-Zsidó Szemle 1897, 280-282 ll.

oly argus szemekkel területének zsidómentességére, mégis bebecsuszolt időnként egy az ő akarata ellenére. Így azután alkalma nyílik arra, hogy 1725, dec. 22-én a következő jellemző határozatot hozza: „Mint hogy mind nagyobb kárára hogy sem mint hasznára látja az Nemes város az Pálinkás Sidónak bent való lakását, edgy az, más az, hogy régenten edgy éiszakán sem mert az Sidó Feleségestül itt városunkban hálny, nagyobb az, hogy Lutheránust, kálvinistát sem szenved az város, annyival inkább Sidót feleségestül éppen nem? azért megfizetvén az Városnak az hátra való árendáját menjen ki az városból.”

Hogy vajjon ki volt az a pálinkás zsidó, aki családotól benn lakott a városban, Markó és Salamon zsidókon kívül, azt nem tudjuk; többé azonban nem esik szó róla a jegyzőkönyvekben és így bizonyos, hogy a fenti határozatot végrehajtották és elküldték a városból. Ezután a rohonci zsidókon kívül, főleg körmendi és a palatinus curiáján lakó, szőkeföldi zsidók fordulnak első peres ügyekben a város jegyzőkönyveiben.

Lassan azonban enyhül a város szigora a zsidókkal szemben és miután 1761-ben Salamon Ábrahámnak megengedte a bennlakást, később is hajlandó elnézni, hogy egyesek beköltöznek lakásra, amit a városi polgárok szívesen fogadtak, mert így könnyebben bérbeadhatták házaikat. Így 1787, május 2-án maga elé idézi a város rohonci Perl zsidót és Holl Jakabot, akik szállást fogadtak Hegyi Józsefnél és csak azt adja tudtokra, hogy ha itt akarnak lakni, úgy kötelesek a város minden terhében részt venni és a rohonci uraságtól bizonyítványt hozni, hogy ott nincs adósságuk. Hogy meddig laktak benn az említett Perl és Holl, nem tudjuk. 1788, aug. 27-én azonban „szombathelyi Engl Jakabnak” — talán azonos Holl Jakabbal — nevezi a jegyzőkönyv azt a hitrokont, akinek a városi, megyei és plébániai erdőkben levő gubacsot 750 frtért bérbe adják.

Ez az *Engl Jakab tehát az első zsidó, aki állandóan Szombathelyen tartózkodott és akit a város hivatalosan is elismert lakosának.* A városnak enyhébb elbánása ez ügyben, úgy látszik, felbátorította a város polgárait, hogy ked-

vük szerint befogadják a zsidókat lakóul. Ezt persze a város nem akarta és már 1788, október 8-án nagyon felpanaszolja, hogy az 1774, március 18-iki határozat, „Eö felségének az eránt érkezett kegyelmes parancsolatya ellen is” némelyek befogadnak zsidókat házaikba, anélkül, hogy azt a városnak bejelentenek; ez által pedig, — úgy mond — kárt okoznak a városnak, mert „az ilyes jövő menő zsidók, kik a várost illető terhekben nem concurrálnak, sőt inkább hazugságokat tevén, a Contributióval résztván elszöknek.” Meghagyja tehát szigoruan, hogy senki se merjen, 4 frt. büntetés terhe alatt, zsidónak bejelentés nélkül szállást adni, akinél pedig volnának már, a közelgő Szent-György napnál tovább, kemény büntetés alatt, ne merészeljék ott tartani. E rendelkezés azonban Engl Jakabot nem éri, ő tovább is ott marad. Majd pedig, biztosan megállapítani nem tudjuk, hogy mikor, de *körülbelül ez időben egy másik is jön melléje, Kohn vagy mint a jegyzőkönyv írja, Khon Löbl, aki szintén mindvégig szombathelyi lakós marad.* Kitűnik ez abból, hogy mikor 1801, június 20-án a város több beköltözni akaró zsidót elutasít, kijelenti, hogy az 1791, 38. tcz. szerint csak azokat kell megtűrnie, akik 1790-ben már a városban laktak, akkor azonban Szombathelyen állandóan zsidók nem voltak, kivéve Engl Jakabot, kinek még 1802, januárig van szerződése házigazdájával és Löbl zsidó, kinek ugyancsak egy év alatt jár le szerződése. Még ezekre nézve is azt határozzák most, hogy ha lejár szerződésük, tiltassanak ki a városból; ezt a határozatot azonban nem hajtották végre. Engl Jakab jómódu ember létére a városnak kívánatos hasznot hajtott, Löbl Kohn pedig másként volt a város előnyére. Így, amikor 1808, jun. 13-án újra folyamodik a városhoz, hogy tovább is ott lakhassék, a város megengedi ezt, mert 1804, márc. 19-én a Kám utcában keletkezett tűz alkalmával Löbl és fiai annyira kitüntették magokat az oltás körül, hogy „annakutána ezen jó és hasznos iparkodásukat Városunk ex publico nekiek meg is köszönte.”

Kohn Löbl tehát szintén szombathelyi lakós marad, pedig igen szegény lehetett, mert többször perlik őt polgárok és a szombathelyi káptalan is adósságai miatt, sőt

a város is elengedi neki 1818, okt. 21-én „tehetetlensége, szegénysége és nyomorult állapotja tekintetbe vetetödvén“, hátralékos 36 frt. 14 kr. adójának a felét.

A jég tehát kis léket kapott, de azért még fel nem olvad. Most azután szigoruan ügyel a város arra, hogy a befogadott két zsidó családnál több meg ne telepedjék benne. Így, midön az addig a Batthányi Curián lakozó Porlicz Farkas Jakab folyamodik 1812-ben, hogy a városban vehessen lakást, kereken elutasítják. Porlicz azonban nem nyugszik meg e végzésben, hanem a megyéhez felebbez. A megye, mint azt többször fogjuk látni, türelmesebb a városnál; most is kiküldi a főszolgabírót, hogy a városi tanács meghallgatása után referáljon az ügyről. Ez meg is történik, és bár jó ideig elhuzódik a dolog, a megye a város ellenzése dacára is helyt ad *Porlicz Farkas* kérésének. Ő a *harmadik állandó zsidó lakosa Szombathelynek*, akinek azonban még ezután is ki kell küzdeni lakhatási jogát. Ebben már a városi tanács is segíti, mert mikor 1815, május 10-én Porlicz panaszt tesz, hogy Grossinger Ferencz német szabó a magistratus közbenjöttével kötött szerződésnek nem tesz eleget és a neki bérbe adott szál-lásba maga megy, a tanács megint az illetőt, hogy tegyen eleget elvállalt kötelezettségének. De a szabó uram nem hajt a jó szóra és mikor hazamennek az ítélet után, egyszerűen kidobja Porlicz lovát, szénáját az istállóból, sőt még azt is mondja: „Ő a zsidónak többet is fog cselekedni,“ amely fenyegetéseért azután bezárják Grossingert és így tesznek igazságot a zsidónak.

Mikor azonban ugyanazon időben, 1815, május 6-án Stukovics Márkus, szentmártoni zsidó folyamodását tárgyalja a város, mely szerint az illető boltot akar bérelni a városban, Megyessy László táblabíró házában (Kiskaricsában), a tanács elutasítja. És midön maga a táblabíró ad be kérvényt ez iránt, azt feleli a város, hogy miután „két zsidó familiánál több az 1791. Eszt. Törvény ellen meg nem szenvettethetne,“ nem hajlandó határozatát megváltoztatni; „mindazonáltal, hogy az Instans Assessor urnak enyhülése lehessen, az Érdemes Communitas azon Boltjában egy keresztény Katolikus bötsületes kereskedőt hova előbb a

ttlált. Instans Assessor urral együtt szerezni igyekeznek."

Azt tehát belátja a város, hogy a házbirtokosnak jávára szolgálna, ha a zsidónak bérbe adhatná boltját, de inkább ügynökösködésre is rászánja magát, semhogy új zsidót engedjen be a város területére. *Valóban érdekes nyomról nyomra kísérni azt a küzdelmet, melyet egy jobb ügyhöz méltó következetességgel folytat a város a zsidók letelepdése ellen és pedig saját kárára, mert megfosztja magát az élelmes, szorgalmas kereskedőtől, kik a város fejlődését előmozdithatnák. Szegezzük azonban le azt aényt, hogy csak a hivatalos város, a városi tanács az, mely ily makacs állásfoglalásában, nem pedig a város polgárai. Sőt ezek ellen is fel kell vennie a küzdelmet és minduntalan büntetéssel kényszerítenie őket, hogy határozatának engedelmeskedjenek.* A polgárok ugyanis szívesen bérbe adják helyiségeiket a zsidóknak, sőt velük társaságban is kötnek üzletet, amit a magistratus 1805. június 1-én kemény büntetés terhe alatt tilalmaz. 1807. szeptember 12-én újból van alkalma fennakadni azon, hogy a közzei zsidó kereskedő borát a kibérelt pincéből a város parancsa ellenére sem vitte el és két tanácsost küld ki a szigorú eljárás fogatosítására. Előfordult, ez különben még többször is, míg végre 1820-ban az a rettenetes dolog is megtörtént, hogy maga N. N. Pletnics János Ord. Biró ur ad bérbe egy rohonci zsidónak pincét, hogy oda borát beraktározhassa. Ezt már nem tűrheti a városi tanács és elhatározza febr. 12-én, hogy ha az illető zsidó borait 14 nap alatt el nem viteti, elkobozza azt. Ha pedig más városi gazdák még Szent-György nap után zsidónak helyiséget kiadnak, 32 frt. büntetést fizetnek. Hogy pedig a városi tanács határozatát ki ne játszassák, kiküld két tanácsost, hogy a zsidóknak bérbe adott helyiségeket írják össze és tegyenek jelentést.

A megye azonban megint engedékenyebb, mint a város és fellebbezés folytán oly végzést hoz, ami a városi polgárok kívánságának is megfelelt, hogy vehetnek ugyan a zsidók lerakodó helyeket bérbe a városban, de áruikat nem szabad ott eladniok. Ez persze azért mégis megtörtént és ez ellen újból tiltakozik a város 1824. márc. 24-én,

kijelentvén, hogy ha még előfordul ez a hallatlan dolog, úgy confiscálni fogja az árukat.

A megyével, mint látjuk, többször ellentétbe jut a város a zsidók ügyében és rendesen vesztes. Így történik ez 1821-ben is, midőn „Volf Porlicz, szombathelyi zsidónak fiai számára a Város fundusán nyerendő különös lakás megengedéseért tett kérelmét” a város elutasította, a megye azonban a város határozatát megsemmisíti, mert hisz a folyamodónak és familiájának már korábban megengedte „a városi funduson való különös lakást éltek lefolytáig”, így tehát az engedély továbbra is fennáll, amiről „a szombathelyi Város Boros Ferencz főszolgabíró által ahhoz való szoros maga alkalmaztatása végett tudósíttatni rendeltetik”. Ámde a város nem akar ebben megnyugodni és *főlebbiz Öfelsége a királyhoz, mint aki őre az ő privilegiumának.* Persze a mi közigazgatásunk 1821-ben sem volt valami gyors és a város várhat az ügy elintézésére. Mikor már türelmetlenné lesz a várakozásban, 1825, szept. 10-én a következő érdekes határozatot hozza: „Ezen Privilegiált Szombathely Városa által a leg Felsőbb helyen a zsidók iránt tétetett Recursus állapotjának hathatósbabb előmozdítása végett nzetes Mittermayer Ferencz ord. Bíró és Nagy György fiscalis Belső Tanácsos Urak ezen Város részéről Bécsben oly formán deputáltatván, hogy a szokásos informátiók megtételével ezen Város Jussainak kívánatos helybenhagyását megszerezni és akképen a tellyesítettokról ezen Városi Tanácsnak Törvénszerinti Tudósításokat is annak ideiben beadni ne terheltesenek.”

Most tehát Öfelsége kegyelmétől várja jogának védelmét a megyével szemben; az alatt természetes kénytelen Porlicz fiait külön-külön is megtűrni, de annál inkább érvényesíti jogát új letelepülőkkel szemben. 1822, nov. 23-án Grünwald Löbl, szőkeföldi Szarvas fogadóban lakozó zsidó folyamodik, hogy a városba mehessen lakni, amire ezt a feleletet kapja: „Minekutánna a városnak a zsidók Lakásának megszorodása eránt különös és a Törvényben gyökerezett statutumai volnának, arra való nézve az Instans kérelmének hely nem adattatik.” Sőt még azt sem engedi meg 1823-ban a város Grünvald Márton és Grünvald Fü-

löp szőkeföldi lakósoknak, hogy a városi csordába egy-egy tehenet hajthassanak. Persze ki tudja, milyen veszedelmes keveredés származnék ebből! És midőn 1824-ben Engl Jakab fiai, Engl Samu és Engl Moyses kérnek külön lakási engedélyt, nem csak elutasítja őket a város, de okulva a multon, egyuttal „alázatos recursust” tesz a megyénél, hogy pártfogását kikérje.

Igy védekeznek a város a vélt baj ellen, de azt nem akadályozhatta meg küldöttjei által sem, hogy legfelsőbb helyen is elutasítsák felebbezését és így 1828, május 8-án kénytelen tudomásul venni, hogy a „Porlicz zsidók dolgában érkezett kir. Parancs” jóváhagyja a megye döntését és a város köteles magát ahoz tartani.

Mindebből azonban nem tanul a város és tovább is ragaszkodik régi álláspontjához a zsidók ügyében, kész ennek alapján erőszakos, sőt kegyetlen eljárásra is. Mert, hogy „Gyémánt Jakab szakállas zsidónak” 1825. okt. 8-án keményen meghagyja, hogy 8 nap alatt távozzék a városból, mert különben magának tulajdoníthatja ami rajta történik, azt még értjük eddigi gyakorlata alapján, de az már alig igazolható, hogy régi, hü lakósa, Kohn Löbl vejét, Mayer Náthánt, aki ideiglenesen ipjánál tartózkodik, nejével együtt kiutasít a, bár az illető könyörög, hogy neje várandós lévén, hadd maradjon egy ideig szüleinél. A tanács kegyetlen és hajthatatlan, ráparancsol újból, hogy ha okt. 24-ik napjáig el nem költözik, ami rajta fog történni, engedtlenségének tulajdonítsa. Mayer Náthan azonban folyamodik a megyéhez, az irgalmasabb és okt. 17-én elrendeli az alispán, hogy Mayer okaira való tekintettel ne kényszerítse a város távozásra, míg felesége a gyermekágyból fel nem épül. A város most nem recurrál Öfelségéhez, hanem kénytelen-kelletlen belenyugszik a megye határozatába, hozzáteszi azonban: „annak utána pedig takarogyanak ki a Városi jurdisictioból.” Sőt Kohnnak fiait, Sámuel és Leopoldot sem türi meg külön lakásban és Kohn Löbl halála után annak özvegye csak egyik, Sándor nevű fiával lakhatik együtt, akire azután 1832-ben a város engedélyével átruházza a lakhatási jogot, „minekutána a folyamodó az előregedett édesanyának jó gondját viselte.”

Hogy a Szombathely körül levő kis falvakból szeretnének a zsidók a városba beköltözni, az csak természetes; hisz megélhetésük a kis területen nagyon nehéz volt és a város vonzotta őket, hogy sorsukon könnyíthessenek. Miután pedig egyenes uton nem sikerül a beköltözés, nem vetik meg a kerülő utat sem. Így Grünvald Ignác, Grünvald Leopold fia 1829-ben megveszi Porlicz Farkastól a lakhatási jogot és kéri a várost, hagyja ezt jóvá, hisz a város ezzel nem üt rést régi álláspontján, mert így a Porlicz család helyett jönne ő be. A város azonban nem fogadja el ezt az okoskodást és azt feleli, minthogy Grünvald Ignác „azon három zsidó nemzetségbeliek közül való nem lévén, akiknek ezen Privilegiált szombathelyi Városban Törvény szerint szabad Lakás engedtetett, mint-hogy az említett Lakásbéli szabadság adás és vevés alá tartozandó nem volna; elutasítandó!” Sőt mikor 1830-ban Porlicz tényleg elköltözik a városból és Grünvald Ignác újra kéri a várost, hadd foglalja el annak helyét, a városi tanács megint visszautasítja, mert egyrészt csak a Porlicz familiának szólt az engedély, ha az megszűnt, megszűnt az engedély is; másrészt megtörténhetik, amint az az Engl Jakab családjával megtörtént, hogy néhány évvel ezelőtt Rohoncra költözött, de onnan megint visszatért, úgy visszakerülhetne a Porlicz család ¹⁾ is és akkor a város, horribile dictu! — „tulajdon maga vétkes lépése miatt négy Sidó familiának kebelében leendő szenvedésével terheltetné!” Ugy-e ez csak nem kívánható? A városi tanács tehát kimondja, hogy folyamodót újra és mindenkorra elutasítja, nem hajlandó a három izr. családon kívül, sem Grünvald-nak, sem másnak soha lakást engedni, „a tanuló Ifjuság erköltsőségének könnyebb és bizonyosabb elől mozdítása kedvéért.”

Hogy mit jelentsen ez az új ok, azt talán a bölcs tanács sem tudta volna megmondani, előttünk teljesen érthetetlen; de hát miként várjunk szabadelvűbb városi politikát olyan vezetőségtől, mely 1828, nov. 28-án azt állítja

¹⁾ A Porlicz család 1838-ban tényleg visszaköltözött a városba és utó-dai ma is ott laknak.

fel szabályul, „*hogy az ujonnan leendő Polgárok ennek utána a hit formulában arra is megesküdni köteleztesse- nek, hogy akár minő szín alatt is Zsidónak semmi féle épületet, avagy helet sem arendában sem amugy nem ad- nak; különben a Polgárság számában be ne iktattassanak.*”

Ily szellemben őrzi a tanács a városnak privilegiumát, megnehezítvén annak haladását. Ha kereskedni akarnak bejárni a szomszéd Szent-Mártonban lakó zsidók, azért is külön kell folyamodniok és pl. 1831-ben egyenként 12 frtot fizetnek e jogért. De csak akkor, ha portékájukat maguk viszik, ha azonban más által hordoztatják, akkor még kü- lön „Hauzér-czédulát” is kell váltaniok. Arra pedig ügyel a városi tanács, hogy a Hauzér-czédulát megváltsák, ki- hirdetvén, hogy ha valaki e nélkül házaló zsidót „behajt”, az 5 frt. büntetésnek $\frac{1}{3}$ részét megkapja jutalmul. Sőt 1833-ban a város területén gyakorolható rongyszerzés ki- zárólagos jogát is bérbe adja a város Porlicz Jakab, szent- mártoni lakosnak, évi 10 frtéért és formális szerződést köt vele ez ügyben.

A zsidóktól eredő jövedelmet tehát nem veti meg a város, csak a területén való lakást nem akarja nekik megengedni. Mikor 1833-ban *Elkán Leopold* seborvos folyamodik letelepedési engedélyért, a város elutasítja, mert hisz régi elve, hogy az Engl, Khon és Porlicz családokon kívül más zsidó nem lakhatik a városban, bár elismeri, hogy Elkán „az elől mutatott Pesti Universitásbeli Diplomai szerint mint Chirurgiae magister, Anganser (?) és marha orvos (!) az egész országban magát mindenné.nü szabadon letelepithetné.” Miután azonban Elkán irást adott arról, hogy semmiféle kereskedést nem akar Szombathelyen folytatni, egyedül csak gyógyítani, halála után pedig sem felesége, sem gyermekei nem tarthatnak igényt az ottmaradásra, megkapja végre az engedélyt.

* Ugyancsak ilyen reversalis mellett telepedhetik le 1837- ben *Lieberles Baruch*, „Prágai diplomaticus orvos Doctor.”¹⁸⁾

¹⁸⁾ Dr. Lieberles később a község életében élénk szerepet vitt hogy kiváló volt. mint orvos is, bizonyítja az a tény, melyet a vármegyei jegyzőkönyv 1846. márc. 9. jelent: Liebellesz Bernát orvos tanár urat tisz- teletbeli megyei orvosnak nevezte ki a főispán.

II. FEJEZET.

A VAROS PRIVILEGIUMÁNAK MEGSZÜNÉSE ÉS ENNEK KÖVET-
KEZMÉNYEI. 1840—1848.

Az 1840. 29 tcz. — Zsidó letelepülők 1840-1846. — A zsidók száma 1848. — Zsidó üldözés 1848 ápr. 4. — A zavargás oka. — A rend helyreállítás. — Uj korszak a szombathelyi zsidók történetében. — Zsidó önkéntesek. —

Amint eddig láttuk, a zsidóknak Szombathelyen való letelepedésükért minden egyes esetben kemény küzdelmet kellett folytatni, ami nem is járt mindig sikerrel.

A város elzárja területét a letelepülő zsidók előtt mindaddig, míg az 1840, XXIX. tcz., az 1839/40-iki dicső országgyűlés vivmánya megtörte az u. n. privilegiált városok gögjét, kimondván, hogy a zsidóknak mindenütt szabad lakniok, kivéve a bányavárosokat. Ez a törvénycikk, mely az országgyűlés által tervezett teljes egyenjogusítás helyett jutott sovány ajándéknak a magyar zsidóknak, mindenesetre fontos és korszakalkotó eredményt jelentett az addigi viszonyokkal szemben. ⁹⁾

Ime, most már Szombathely is kénytelen tudomásul venni, hogy lejárt az a szép idő, mikor szabadalmára hivatkozva, egyenesen visszautasíthatta a zsidókat és ezentul nem zárkozhatik el a felvételért jelentkezők elől, nem engedi ezt a szentesített törvény. Azt azonban megteszi, hogy nem csak a törvény 1 §. értelmében szükséges magyar honosság kimutatását követeli meg a folyamodótól, hanem azonfelül szigoruan ügyel arra is, hogy az illető előbbi tartózkodása helyéről jó erkölcsi bizonyítványt és bizonyos vagyont hozzon magával. Nem mulasztja el, hogy kiküldöttei által meggyőződést ne szerezzen, vajjon a beköltözőnek tényleg megvan-e a bemandott vagyona? És mikor *Königsberger Eduárd Rohoncról* 1840, szeptemberben, az *első, aki az új törvény szerint beköltözik*, előbb nyitja ki boltját, mintsem bejelentett 1000 frt. vagyonát bemutatta volna, meghagyja neki a tanács, hogy okt. 22, d. u. 2 óráig pótolja mulasztását, mert különben karhatalommal zárhatja

⁹⁾ L. Dr. Bernstein Béla. Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898. 13—16 l.

be üzletét. Es mikor már jóvátette mulasztását, még okt. 24-én maga elé idézi a tanács és keményen megdorgálja engedetlenségeért.

A városi tanács nem igen tud beletörödni az új rendbe és időnként ki-kitör belőle a régi virtus. Így, mikor 1843, február 18-án Kohn Gáspár folyamodónak, ki egyenesen az 1840, 29 tcz. 1 §. alapján kér lakhatási engedélyt, azt feleli, hogy „mivel ezen város az ő terhét semmi esetre magára nem vállalja, azért ha a folyamodó akár maga akár gyermekei valamely excessust teendnek, tüstént ezen városi hatóság alól születések helyére fognak kergettetni, ily feltételek mellett az itteni lakhatása nem elleneztetik.” De azért, ha nagy óvatosság mellett is, felveszi a jelentkező zsidókat, akik Rohoncra, Város-Szalonakról, főleg pedig a közvetlen szomszédos Szent-Mártonból, Ó-perintből és Szőkeföldről költöznek be a városba. 1840-ben 2, 1841-ben 8, 1842-ben 3, 1843-ban 6, 1844-ben 8, 1845-ben 3, és 1846-ban 8 család telepedik meg Szombathelyen¹⁰⁾, tehát korántsem oly nagy szám, hogy a város meg ne bírná őket. És mégis már 1846, aug. 3-án elhatározza a város, hogy kiküldi Tassler József beltanácsos és Donaszky Károly népszónok (!) urakat, hogy a zsidókat mind család, mind főszám szerint összeírják és jelentésüket mielőbb beadják,

¹⁰⁾ A 38 letelepülő a városi jegyzőkönyvek szerint, korábbi lakóhelyük megjelölésével, a következő volt, akiknek nevei érdekesek az utódok szempontjából. Jellemző a mi viszonyainkra, hogy ma már csekély töredéke lakik Szombathelyen a 40-es évek letelepülőinek. 1840: Königsberger Eduárd (Rohonc), Levy Wilhelm, tanító (Szent-Márton). 1841: Kurländer Márton (Böny, Győr m.), Stadler Isak (Sz.-M.), Filipp Sámuel (Ó-Perint), Singer Herman (Roh.), Lipsitz Lajos (Sz.-M.), Neuman Salamon (Sz.-M.), Grünwald Ignác (Szőkeföld), Weisz Jakab (Devecser), 1842: Mayer Löbl kiszolgált katona, Steinberger A. tanító (Lakompak), Grünwald József. 1843: Khon Gáspár, Kohn József (Roh.) Perl Bernát (Roh.), Blum Márton (Tana) Steiner Móricz, Neuher Herr Henrik (Roh.), 1844: Rosenberger Henrik, Kohn Károly, szabó (Ratzesdorf, Pozsony m.), Liebermann Mátyás (Szőkef.) Hofmann Moyses, sakter (Sz.-M.) Hochsinger Áron (Szalonak), Pick Áron (Roh.). Grünwald Sámuel (Szőkef.), Eisenstädter Adolf (Szalonak). 1845: Ulmann Ábrahám (Sz.-M.), Angelus Adolf (Roh.), Feiglstock Henrik. 1846: Neustadt León, tanító (Prága), Rechnitzer Max (Zala m.), Rosenberger Miksa (Ó-Perint), Pinkas Berl (Szőkef.), Volf Dávid (Bajor orsz.), Salamon Mór (Ó-Perint), Kohn Lipót (Sz.-M.) és Mayer Náthán (Sz.-M.)

mert azt tapasztalta a város, hogy némely zsidó egyének egyes családokhoz tartozás címe alatt bejöttek, pedig erre tanácsai engedéllyel nem bírnak. Ez az összeírás nem áll rendelkezésünkre, de nem hisszük, hogy sokkal többet tudott kimutatni, mint a jegy-ökönyvekből kitünő 38 család. Az 1848, májusban kormányrendeletre fogánatosított megyei összeírás már némi szaporodást mutat fel 1846-tal szemben, midőn 289 zsidó lélekről, tehát 55—60 családról számol be. Ezek közül 2 morva, 3 cseh, 1 lengyel származású, a többi mind magyar születésű és mind rendes foglalkozással bír, amellet, hogy magaviselete — mint az összeírás mondja — kivétel nélkül: jó.¹⁹⁾

Aki azonban azt hitte, hogy ezek után minden rendben van és a derék szombathelyiek beenyugodtak a törvény teremtette megváltozott helyzetbe, az csalatkozott. Elfojtott dühvel engedtek a törvény rendelkezésének, de mikor azt hitték, hogy elérkezett az idő a törvényes rend felforgatására, nem haboztak és megragadták az alkalmat. Kétségtelen, hogy úgy mint eredetileg sem a polgárság zöme kívánta a zsidók távoltartását, hanem az érdekelt céhek, a városi kalmárok és mesteremberek, meg a velük egy követ fuvó tanács, úgy most is, 1848-ban, a zavargást, a pusztító zsidóüldözést nem a nép maga akaratából, hanem a titokban bujtogatók működése folytán rendezte. Egyik bizonyítéka ennek az a jegyzőkönyv, melyet az 1848, április 5-én, d. u. 3 órakor a városháza udvarán tartott rendkívüli népgyűlésről készített szakavatott toll, mely elárulja, mily készséggel öntötték formába a vezető férfiak azt, amit állítólag a fékevesztett tömeg követelt. Április 4-én ugyanis megtámadta Szombathely népe, hogy vajjon kik, azt kideríteni soha meg nem kísérelték, megtámadta a zsidó templomot, annak belsejét teljesen összerombolta, a 10 tóratekeresztet a frigyszekrényből ki-

¹⁹⁾ Vasmegeyi levéltár. Zsidó ügy csomó. A megyei összeírás szerint volt Szombathelyen: Rőfös kereskedő 4, kereskedő nagyban 5, szabó 3, kereskedő 18, lókereskedő 2, gyapjúkereskedő 1, Piperész (Modisztin) 3, Kotsis 1, gyermekei tartják 5, Aprólékos boltos 4, Zsibáros 4, zsidó népszáros 1, Tanító 4, serfőző 1, Pántlikás 1, vendéglős 1, Irhás 2, Pipakötő 2, orvos 1.

ragadta, összetépte és egy kutba dobta, a szőkeföldi telken létező zsidó pincéket feltörte, a bort kifolyatta, egyes zsidók lakásait, persze nem házait, mert azok a polgároké voltak, pusztította, „s nem remélt szerencsének tekinthető — mondja másnap a jegyzőkönyv —, hogy kisebb s nagyobb, de élet-veszély nélküli sebzéseken kívül a lázadásban egy élet sem esett áldozatul. Félni lehetett, hogy a zsidók elleni eme harcz, a személy s vagyónbiztosság elleni általános harczczá fajul s azért a lecsillapítás eszközének választásában nem a jogszerűség elvét s a lélekismeret szózatát, hanem a rendkívüli körülmények parancsoló hatalmát kell e követni.”

Ez a mentegetődzés beillik vádbeszédnek is, mely a városi vezetőség ellen irányul, hogy nem kísérelte meg egy szóval sem, hogy az u. n. nép helytelen eljárásával szembehelyezkedjék, hanem ellenkezőleg mindenben engedett követelésének és a zenebona után következő napon határozattá emeli a következő pontokat: 1. „hogy a zsidók f. é. Szent-György napon tul nem csak városunkból, de a szomszéd Szent-Márton és Perént helységekből, úgy a szőkeföldi telekről s minden kivétel nélkül eltávolittassanak. 2. hogy ennél fogva minden ház és telekbirtokos annyiszor mennyiszor fizetendő ezer pfgrt. kötés terhe alatt örökösen kötelezze magát: miként Szt.-György nap után zsidó egyént házába vagy bárminő telkére lakóul s haszonbér-lőül be nem fogad, sőt az eddigleni szerződvényeket is megsemmisítve e határidőn tul házától s telkeiről haladéktalanul elutasítandja. 3. hogy jövőre a zsidók által üzetni szokott házaló kereskedés is, a város, Perént és Szent-Márton körében eltiltassanak, az aláírási iv tüstént megnyittatván, miután azt megyei püspök úr ő Méltósága, egy küldöttség általi felszóllítás után megkezdi, — a tanácsnak kötelességül tétetett: hogy a városi, szent-mártoni és perénti lakosokat s herczeg Batthányi Fülöp urat ő kegyelmességét, mint szőkeföldi telek birtokost az aláírásra felszólítsa.”

A három pontnak alapgondolata nem uj előttünk, hallottuk azt már unos-untalan Szombathely város érdemes tanácsától; az 1687-1840-ig terjedő jegyzőkönyvekben

ismételve tárult elénk, pedig soha sem volt mögötte pusztító néptömeg. Most csak arról van szó, hogy a munka alaposabb legyen, a türelmetlenség nagyobb határra terjeszkedjék ki, ne csak Szombathelyre, de a mellette fekvő három helység is, mely a zsidókat mindig szívesen látta falai között, csatlakozva hozzá, adja ki az utat a zsidóknak. És a biztonság kedvéért most ne 12, meg 32 frt. legyen a büntetés, ha valaki zsidót befogad lakónak, hanem 1000 pfrt ; ez okvetlen eléri célját.

És mi volt az oka a zsidó-heccnek? Világos volt az az eddigi történet ismerője előtt az április 5-iki jegyzőkönyv nélkül is, de felfogásunk igazolására kimondja az maga, hogy „a zsidó néposztály iránt a nép kebelében rég óta élő elenszenv sőt gyűlölség, melyet az 1840, 29 tcz. úgy a zsidók vallási és társadalmi különöz szokásaik, s ingerlő önviselőik *napról napra emeltebb fokra csigázott.*” Bizony nem a zsidók vallási szokásai, melyeket a nép századok óta ismert és mindig józan türelmességgel fogadott, nem is társadalmi különöz szokásaik, melyekkel nem törődött, hisz társadalmilag nem vegyült velök, hanem az 1840, 29 tcz. volt az u. n. lázadás kutforrása, melyet a zsidók magaviselete annál kevésbbé szíthattott, hisz az, épp az 1848-iki megyei összeírás szerint, általában kifogástalan, jó volt.

A városi tanács most már a legnagyobb buzgalommal lát hozzá a népgyűlés határozatának végrehajtásához, két bel- és egy kültanácsost küld el Bécsbe, hogy Batthányi Fülöp herceg aláírását megszerezzék. A herceg a zsidókkal szemben mindig a legnagyobb jóakaratot tanusította, mint látni fogjuk, templomot is épített számukra szőkeföldi telkén, védelmébe vette őket már akkor, mikor Szombathelyen megtűrni sem akarták, most is aggodalmát fejezi ki a küldöttség kívánságával szemben, minthogy azonban annak állítása szerint, a közbiztonság fenntartására okvetlen szükséges az intézkedés, aláírja a neki bemutatott ívet.

A jól megszerkesztett határozatok azonban még sem léptek életbe, mert már április 24-én megjelentek Szombathelyen Széll József első alispán és Csányi László, mint kormánybiztosok és az első felelős magyar miniszterium

nevében megsemmisítették azokat. Ez alkalomra újból népgyűlést hívnak egybe, a hol is „hű színekkel adták elő azon szennyfoltot, melyet az érintett botrány az egész haza színe előtt a városra borita” és, „kihirdetvén a min. orsz. ideiglenes bizottmány április 3-án s a magyar felelős miniszterium f. é. ápr. 17-én kelt rendelményeit, melyekben a zsidók további törvény ellenes üldöztetése szigoruan eltiltatik, *az izgatók s tényesek minden kárért felelősekké tétetnek*; felszólították a népet, hogy a fentebbi botránytól reájuk hárult szemet lemosni s városunk eddigi szep-lőtlen hírét az ország s közvélemény széke előtt helyreálítani törekedjék. Minden nyugodt hangulattal ön fogadva.”¹³⁾

A jegyzőkönyv befejező nyilatkozata is azt tanúsítja, hogy az u. n. lázadás a zsidók ellen csak mesterségesen szított volt, amire a kormánybiztosok is utaltak, mikor az izgatók felelősségre vonását helyezték kilátásba. Ezzel azután befejeződött nem csak az a csunya incidens, de egyuttal az a korszak is, mely Szombathelyen a zsidókat kivételes szabályoknak vetette alá és melynek utolsó fellobbanása volt, a lángnak teljes kialvása előtt, az a régi türelmetlenség szelleméből folyó üldözés, melyet Szombathely polgárai röstelhettek azután legjobban. Új korszak kezdődik tehát nem csak Szombathely városa, de a szombathelyi zsidó község részére is, mely ezentul joggal viseli ezt a nevet és szabadon fejlődhetik a tágasabb teren, melyet a város nyújt neki.

Nem sokára egyesíti a szombathelyi polgárokat is a zsidókkal a haza veszedelne, mely mindig nagyobb fokra hágott és Szombathely zsidósága is állit önkénteseket a haza szent ügyének védelmére.¹⁴⁾ Ez önkéntesekhez Königsberger Lajos rabbi intéz felesketésük előtt buzdító beszédet, melyben a község köszönetét is tolmácsolja nekik, amiért a vészben forgó haza védői közzé sorakoznak. Töb-bek közt azt mondja nekik: „Magyarország a mi édesanyánk, mely szült és nagyranövelt bennünket; és habár nem is ismernek el honpolgároknak, ha sok helyen kegyet-

¹³⁾ L. Bernstein, i. m. 59—63 l.

¹⁴⁾ L. .u o. 132 l.

lenül üldöznek is, ha a mi templomunkat és szent tóratekerceinket gyalázatos módon megszejtetlennitették és megrongálták, nem szabad szívünkben a gyűlöletnek és bosszúnak tért engedni. Sőt imádkoznunk kell jószágos Atyánkhoz, hogy ezt a gáztettet ne torolja meg és ellenségeinknek bocsásson meg." ¹⁴⁾ Jellemző ez a gondolkodás nem csak a finomlelkű Königsberger rabbi, de a zsidóságra is, mely így fogta fel feladatát egész Magyarországon a szabadságharcz kitörésekor és egész tartama alatt.

III. FEJEZET,

A KÖZSÉG KIALAKULÁSA A SZABADSÁGHARC UTÁN.

A község létszáma 1850. — Zsidók Szombathely szomszédságában. — A község önállósága 1830. — Templomvétel 1836. — Batthányi herceg fölindulata. — Königsberger Lajos, a község első rabbija. — A község vallási iránya. — Első összeütközése az u. n. orthodoxokkal. — Templomrend. — Esküvő a templomban 1846. — Az almemor áthelyezése 1852. — Külön minjan. — Iskolaalapítás 1846. — A község jövedelemforrásai. — Bekebelezési díj és eltörlése 1868. — Vidéki tagok. — A község fegyelmi joga és annak gyakorlása. — A község szervezése. — Egyletek ellenőrzése. — Miszki-lel-Dal egylet. — Adóbehajtás módja. — Alapszabályok 1858. — Templomrend kiegészítése 1855. — Zugimaházak eltiltása. — A község és az absolutistikus hatóságok. — Ő felsége Szombathelyen 1857. Königsberger rabbi halála 1861. A rabbiállás betöltése és templomépítés. — Az új rabbi kvalifikációja. — Az iskola 1847—1869. — Dr. Rokonstein Lipót rabbi és működése. — Hitoktatás. — Dr. Rokonstein lemondása. — Az iskola 1869—1876. — Dr. Stier József rabbi — Az orthodox párt kiválása. —

Miután a szomorú végű, de végtelenül dicsőséges lefolyású szabadságharc lezajlott és a magyar zsidóság tiszta hazafiassággal, becsülettel kivette a maga részét küzdelmeiből, szenvedéseiből ¹⁵⁾, mindenki visszatért megszokott munkakörébe és az abszolút kormányhatalom rendet teremtett, mely megfelelt az ő kívánságának, de nem az ország, a nép vágyának. Az általános nyugalom, mely sok helyütt ugyan a siri csendhez hasonlított, mindenesetre hoz-

¹⁴⁾ Königsberger rabbi beszéde héber betűs kéziratban a szombathelyi Congr. hitközség levéltárában.

¹⁵⁾ Bernstein, i, m. 122—188 és 265—312 ll.

zájárult ahoz, hogy a társadalom egyes szervei felvegyék a munkát saját létük és fejlődésük érdekében.

A szombathelyi hitközség most már teljesen beolvastja magába a szomszéd helységek zsidóságát és mindinkább igazán szombathelyi lesz, miután a zsidó lakosság ide terelődik át. 1850-ben már Szombathelyen 65, Szent-Mártonban 31, Szőkeföldön 4, és Perinten 2 zsidó család lakik, melyek együtt képezik a hitközséget.¹⁰⁾

Hogy Szombathelyen mint ment végbe hosszú küzdelem után a zsidók letelepedése, azt kimutattuk; a mellette levő helységekre nézve e tekintetben bár nem oly folytonos, de szintén megbízható adataink vannak. Már 1759-ben említi Szombathely város jegyzőkönyve *Notl Adám* zsidót, ki a Batthányi nádor kuriáján lakott és a szombathelyi polgárokkal kereskedett. 1761-ben pedig a szintén Szombathely tőszomszédságában levő, de még ma is önálló hatósággal bíró *Szóllős* faluban lakik Salamon Farkas, aki a szombathelyi városi tanácsnál pereli Korándy Varga Mihályt, hogy mikor ő Rohoncról szekeren jött, az illető botjával ráütött. A vádlott azonban tagadja és felmentik.

Az 1770-iki megyei összeírás szerint *Szent-Mártonban* 2 zsidó család él 8 lélekkel, *Perinten* pedig 1. 1780-ban viszont *Szőkeföldön* találjuk Salamon Bernátot. Így tehát már abban az időben szorványosan letelepedtek Szombathely környékén a zsidók, akik mind Rohonc hitközségéhez tartoztak; 1789-ben valóban azt is jelentették a megyei összeírónak, hogy őket már a rohonciakkal vették fel. 1795-ben már 13 családot jelent az összeírás Sabariensesnek, akik közül azonban tényleg csak az egy Engl Jakab lakott Sabariában, amint azt bebizonyítottuk. 1809-ben Szent-Mártonban 12 család és egy özvegy, Szőkeföldön pedig 5 lakik. 1813-ban Szent-Mártonban 16 család, a Sabaria alatt összeirt 9 közül: 3 Szombathelyen, a többi Szőkeföldön és Perinten lakik. Legpontosabb az 1817-iki összeírás, mellyel az 1818-iki is egyezik; e szerint Sabaria 3, Szent-Márton 15, Szőkeföld 5, O-Perint 3 zsidó család-

¹⁰⁾ Hitközségi levéltár, 4. 1850 sz. községi összeírás.

nak adott lakást, amikor is rabbijuk Salamon Löbl és metszőjük Hofmann Moyses Szent-Mártonban laktak. ¹⁷⁾

Mindezek a kis gyülekezetek a rohonci tekintélyes hitközség fiókját képezték, melynek ideiglenes imaháza Szökeföldön volt, a mai Sabaria szálló végében. 1830-körül azonban már önálló lett a hitközség és állandó templomot épít számukra Batthányi Fülöp herceg, amiért azután a kis község évi bért fizet, *mig nem 1836-ban elhatározza, hogy megveszi a hercegtől a templomot.*

Tényleg ugyanazon év Szent-Mihály havának (szeptember) 29-én megkötötte a község a herceg tisztviselőivel a szerződést, melynek értelmében a „szökeföldi curialis Fundusson Uradalmi költséggel épített Israelita Sinagógát, ahhoz kimért háromszázhat öltre menő udvarral együtt” eladja a herceg 5000 frtért pengő pénzben, „egy forintot három huszasokban számítva, de úgy hogy a házhely földesuri jussának elismerése gyanánt évente Szent-Mihály napján, egy cs. kir. aranyat fizet a község. ¹⁸⁾ Építhet a község a telken rabbi vagy templomszolga lakást, de más változtatást nem szabad ott eszközölnie, az udvarból el nem adhat és az épületet sem idegenítheti el. Különben, mondja a szerződés, „a 3-as könyv 3-ik része 30-ik cikkelye értelmében a földesuri Jussok és igazak fentartatván a Kasa bor árultatási és a zsidó vendéglői haszonvétel, melly eddig a Sinagógával egy szerződésben volt kiadva, külön haszonbérlei szerződésre utasítatik.”

Jellemző az 1848 előtti állapotokra a hercegnek ama

¹⁷⁾ Vas megyei levéltár, Zsidó ügycsomó, mely az összeírásokat tartalmazza. Az 1817-iki összeírás a következő neveket mutatja fel: *Szent-Márton*: Jakobus Kellner, Moyses Betlehem, Mandl Tétt, Salamon Lázár, *Salomon Rabbiner Löbl, Moyses Schacter*, Israel Hörszl, Sal Löbl Kohn, Lövi Khan, Michael Anas (?), Jakobus Lebl, Dávid Kohn Hendl Vittib, Jakobus Stadler. *Ó-Perint*: Lazarus Ábrahám, Josephus Hirsl, Benedikt Salamon. *Szökeföld*: Mathias Libermann, Pinkus Berl, Lebl Grünwald, Adam Grünwald, Philipp Grünwald. *Sabaria*: Jacob Engl, Volf Porlicz, Löbl Kohn, Az 1822-iki összeírás lényegtelen eltérést mutat, Szent-Mártonban 15, Szökeföld el Sabaria 7. Ó-perint 4 család.

¹⁸⁾ Az évi 1 drb. aranyat még 1858-ban is fizették, amint azt a hitközségi levéltárban levő nyugta bizonyítja. Hogy mikor szűnt ez meg, nem tudjuk.

kikötése, hogy az eladott telek, mint valóságos curialis birtok, soha semmi szín alatt adó-összeírásban föl ne vétethessék s ennél fogva közadózás alá ne juthasson. ¹⁹⁾

A kis hitközségnek természetesen nem volt annyi pénze, hogy a templom vételárát kifizesse, hanem adós marad vele és három tagja, Grünwald Ignác, Berl Pinkás és Salamon József írja alá a kötelezvényt, saját vagyonuk lekötése mellett, hogy négy részletben kamatokkal együtt kifogják fizetni; amit pontosan meg is tartottak. ²⁰⁾

Ime tehát akkor, mikor Szombathelyen a zsidók szabad lakhatási engedélyt sem kaptak, Batthányi herceg már a saját költségén templomot is épített számukra és minden tekintetben emberségesen, jóságosan bánik velök. Hálásak is ezért a névleg szombathelyi zsidók és a templomvétel után hódoló feliratot intéznek a herceghez, egyuttal kérik, hogy küldöttségileg személyesen is kifejezhessék köszönetüket, amit az első részlet fizetésekor meg is tesznek. Különben más alkalommal is tapasztalták már a herceg jóindulatát, aki temető helyet is adott nekik és segítette őket, hogy azt kőfallyal körülvegyék. ²¹⁾ Nem különben bebizonyította a herceg kegyességét később, mikor a megnövekedett község 1857-ben új, nagyobb templomot akar építeni és ezt újból a herceg jóságától várja. Erre ugyan már nem vállalkozik, de hajlandó arra, ha a község maga épít, hogy a régi templomot visszaveszi az eredeti vételárért és vesz a községnek megfelelő telket a templom céljaira, vagy mint 1858-ban módosítja ajánlatát, bizonyos összeggel járul hozzá. ²²⁾

¹⁹⁾ A szerződés eredetije a hitközségi levéltárban. Ennek és a hitközségi jegyzőkönyvnek adatai szolgálnak történetünk ez után következő részének alapjául, ahol más forrást meg nem nevezünk. A szerződést a község nevében aláírták: Grünwald Ignác, Szombathelyi közönségének bírája Landesberg Isak, Esküt, továbbá: Berl Pinkus, Kohn József, Deuts Sándor, Salamon József, Stadler Jakob és Neuman Jónás.

²⁰⁾ Az obligatio eredetije magyar nyelven. Rajta a fizetések nyugtázása; 1839, dec. 31. fizettek ez ideig négy részletben 5000 frtot ezüstpénzben és 362 frt. 30 kamatot.

²¹⁾ L. alább a chevra kaddisa történetében.

²²⁾ Horvát Boldizsár, a herceg ügyészének, két szép német levele a hitközséghez, 1857, okt. 7 és 1858 szept. 5-ről.

A község tehát 1836-ban megfelelő saját templommal rendelkezik, rabbit azonban csak 1838-ban választ, *Königsberger Lajos* személyében, aki azután 1861, dec. 14-én bekövetkezett haláláig viselte a fiatal község rabbisztjét.²³⁾

Rendkívüli szerénység és szívjóság egyesültek benne egyrészt, másrészt mély talmudi tudomány és a világi ismeretek szükségesmértéke, úgy, hogy állásában, mint a *szombat-helyi hitközség első rabbija*, mindig méltón állotta meg helyét.

A fejlődő hitközségnek vezetésében és irányításában eleinte bő része jutott, gyűlésein is részt vett és az 1836-1847-ig héber betűkkel írott német jegyzőkönyvek közül néhányat ő szerkesztett. A hitközségi választásokon, mint a pártatlanság ellenőre vett részt és még az 1859-iki alapszabályok is (12 §.) azt kívánják, hogy a választásnál a régi előjárók mellett a helyi rabbi is bevonandó az ellenőrzés gyakorlására.²⁴⁾ És valóban, ki hivatottabb arra, hogy a pártatlan választási elnök legyen, mint a rabbi, akinek mindenkor a pártok felett kell állnia!

A hitközség eleinte haladt a régi utakon, melyeket a conservatív zsidóság kijelölt, de már az 1850 után való időben itt is nagyon éreztette hatását az u. n. felvilágosodás szelleme, mely gyakran kész volt vélt igazáért harcba menni a maradiságnak mondott hagyományos szokások ellen. *Königsberger* rabbi természeténél fogva nem volt a harc embere, és bár meggyőződése, vallási felfogása teljesen a tiszteletreméltó multban gyökerezett, hisz neveltetése és tanulmányai minden tekintetben conservatív rabbinak praedestináltak,²⁵⁾ több pontban engedett az

²³⁾ Állásának elfoglalásáról nincs adatunk, de a haláláról kiadott utólagos gyászjelentés azt mondja: Er war Gründer des hiesigen Rabbinates, hat in der hiesigen Gemeinde *durch volle 23 Jahre* als Oberrabbiner und Religionsvorsteher fungirt, tehát 1838-ban kezdte hivatalos működését.

²⁴⁾ 1842 és 1845-ből egy-egy jegyzőkönyv az ő írása; aláírva: פה אין מיינער גענענווארט ליב קאניטבערנער אביד פה בעשמעטיגע היערמיט דאס דיא וואהל כהנשר. 1842-ben a választási jegyzőkönyv végén azt írja: נסור על ידי כוררים געשעהען

²⁵⁾ Rabbiképesítését, hattáróját, midőn 1818-ban Rohoncon a megvakult R. Szender Meisels helyettesítésére vállalkozott [L. Rohonc hitközsége története] a nikolsburgi országos főrabbitól nyerte el. Ezt azután a szalonaki rabbi R. Pinkás Löb közbenjárására, a pozsonyi Chaszam Szófér a

ujtók kívánságának, ami kétségkívül hozzájárult községében a két ellentétes iránynak kiélesedéséhez, míg majd a teljes szakításra került a dolog.²⁶⁾

Első összeütközése a szigoruan conservativekkel, az u. n. *orthodoxokkal*, a rituális fürdő ügyében volt. 1840-ben ugyanis a község fürdőjét, melybe mint a legtöbb ilyen régi fürdőnél a forrás fekvésénél fogva, a mélységbe husz lépcsőn kellett lemenni, Königsberger rabbi szerencsés terve szerint átalakították szivattyu segítségével úgy, hogy a vízmedence a talaj színvonalára került. 1850-ig nem volt baj, ekkor azonban párt alakul a községben, mely kifogásolja a fürdő rituális voltát. Königsberger rabbi ugyan a fürdő tervrajzát alapos dolgozatával együtt, melyben álláspontját nagy tudással kifejti, beküldte kiváló talmudikus tekintélyeknek és azok kijelentik, hogy a fürdő a vallás törvényeinek teljesen megfelel, az ellenpárt azonban nem nyugszik bele, hanem másik rituális fürdőt készített saját szükségleteire.²⁷⁾

maga hattárájával is megerősíti. sőt kivételesen elegendi, hogy Königsberger, ki addig kereskedő volt, nála vizsgára megjelenjék. K. különben tanítványa volt még Nagy-Martonban. A hattára 1819 Tévész 24 kelt a hitközsegi levéltárban meg van.

²⁶⁾ L. alább a templomi esketés és az almemor ügyét. Ide számíthatjuk azt a tényt is, hogy a királyimát nem héberül, hanem magyarul mondta, ami a szigoru orthodox felfogás szerint nagy reform számba ment. Königsberger iratai között megvan, nem ugyan az ő irásával, az általa mondott királyima szövege. Ugyancsak öregségére felvette a papi címadát és összerakott taliszt. Így áll arcképmetszetén, melyet többek között Dr. Zipser rohonci rabbinak ajándékozott a következő jellemző dedicatióval: *Andenken dem Herr. Dr. M. Zipser zur Ansicht Dies Bildniss ohne Gewicht. Er betrachte nur das Gesicht, die Mönchskutte aber nicht. Diese diene schon zum Aerger, Ihrem Freunde L. Königsberger. A kép Ehrlich M. rohonci rabbi ur birtokában van, aki szives volt a dedicatiót számomra lemásolni.*

²⁷⁾ Az eredeti okiratok a szombathelyi hitközség irattárában מקורו úgy alatt összegyűlte. Königsberger dolgozata és a fürdő alaprajza; R. Wolf Homburg, fürth-i és Engelsmann Gávriél rohonci rabbik feltétlenül helyeslik eljárását. Hozzájárulnak többek között Sommer Sámuel, németujvári. később pápai, Landesberg Izsák Áron, nagyváradi, Unger Joel, paksi rabbik. Érdekes Dr. Zipsernek 1860-ban K.-hez intézett levele, mely találóan fejtegeti a szivattyu szerepét a fürdő létesítésében. Lásd még Ben-Chananja. 1865. 590—299 l. ugyancsak Zipser által röviden kifejtve, hogy az ily rituális fürdő a szigoru vallástörvényeknek mindenben megfelel. Ma már több orthodox községben is van ily alapon készült mikvo.

Ezzel be volt verve az ék és az előbb egységes község pártokra szakadt, hogy többé egészen össze ne forrjon. A viszálykodás magva elhintve mindig bővebb aratást hozott, ami az érzékeny lelkű Königsberger rabbinak sok keserőséget okozott, amint ezt 21 éves működése évfordulóján, 1859, chanukka szombatján tartott beszédében felpanaszolja. ²⁸⁾ A község zöme azonban feltétlen tisztelettel és igaz szeretettel viseltetett rabbija iránt, amint azt több alkalommal be is bizonyította. 1855-ben jegyzőkönyvbe igtatja a rabbiszereződés szövegét, melyet — úgy látszik — előbb nem tartott szükségesnek írásba foglalni. Megszabja ez, hogy megfelelő lakáson kívül élethossziglan 600 frt. évi fizetést ad a község, amiért viszont Königsberger rabbi kötelezi magát, hogy amíg ereje bírja, kötelességeit pontosan teljesíti. De még tovább is megy a község és rabbija halála esetére az ő nejének évi 300 frt. nyugdíjat biztosít. Oly eljárás ez, mely — sajnos — még ma sem általános, sőt a legkritkább esetekben fordul elő ily alakban a hitközségek tulnyomó többségénél, mert szervezetlenségünkben nem tudnak a községek saját érdekekben sem egyesülni, hogy létrehoznák közös akarattal és áldozatkészséggel az országos nyugdíjintézetet, mely felmentené a hitközségeket ama kínos zavar alól, melynek többé kevésbé mindegyik, főleg a kisebbek ki vannak téve, ha — Isten ments! — rabbija, vagy hivatalnokainak egyike elhalálozik család hátrahagyásával. ²⁹⁾

A békés összetartás tehát meglazult a községben és nem is tért többé vissza, míg nem a conservatív rész teljesen kivált az anyaközségből és 1871-ben orthodox községgé alakult.

(Folytatása köv.)

²⁸⁾ Beszéde, csekély számú iratai között a hitközségi levéltárban.

²⁹⁾ Érdekes a szerződés utolsó pontja, mely szerint az előjáróság engedélye nélkül nem szabad K. rabbinak elutazni. Ennek az a története, hogy nagyon gyakran elutazott, főleg mások érdekében, mert jószívűségét bizony kihasználták sokan. Az utazás akkor sem volt olcsó mulatság, ami K. rabbinál, ki a pénzzel nem tudott bánni, súlyosan esett a latba. Ezt akarták meggátolni, mikor az idézett pontot a szerződésbe felvették. Erre mondta ő, amint azt több kortársától hallottam: *Lass' ich Euch gehn!*

Tagadhatatlan, hogy a szombathelyi hitközség fejlődésében korán éreztette hatását az u. n. modern áramlat és tagjainak nagy része állandóan arra törekszik, hogy ez a község intézményeiben is kifejezésre jusson. Amennyiben ez az áramlat a rend és jó izlés követelményeit szolgálja, bizonyára kifogás alá nem eshetik; csak akkor vétett a község zavartalan egysége ellen, mikor megszentelt hagyományokhoz is hozzányult és tagjai egy részének vallási meggyőződését érintette.

Már 1846-ban templomrendet szab meg az előjáróság és képviselő, követeli a templomban a rend és csend szigorú fenntartását; ezért a tórához hivatás (עליות) tisztsegeit nem engedi, mint az addig történt, hangos kikiáltás útján elárverezni, hanem táblafelmutatás által a kívánatos csendben és pedig már a tóraolvasás megkezdése előtt. Ki ne helyeselné ezt az intézkedést, mely már abban az időben a község jobb érzését bizonyította. Az intézkedés be is vált, a conservatív községekben még ma is így dívik. De ugyanakkor megtoldják azt azzal is, hogy a tagokat nem névvel hívják a tórához, hanem csak a tábla által jelzett szám szerint. Sőt még tovább is mennek a rend érdekében és a rabbinak írásban beadott véleménye alapján elhatározzák, *hogy az esketések azontul nem a templomudvarban tartandók, mivelhogy az rendtelenségre, sőt botrányra ad alkalmat, hanem a templomban.* Ha valaki mégis az udvarban kívánná megtartani, úgy külön 4 frt. díjat fizet ezért. A következő évben, 1847, április 9-iki ülésen, e határozatot oda módosítják, hogy a templomudvarban semmi esetre sem engedik meg az esketést, hanem vagy a templomban, vagy esetleg az illető házában.

Ez már nagy ujtás számba ment az időben, de a vagy-lagos intézkedés legalább módot nyújtott a szigorú felfogásnak a maga meggyőződése szerint való eljárásra, habár ezért — bizonyára helytelenül — külön megadóztatják.

Amikor azonban 1851-ben a templomot 12445 frt. 51 kr. költséggel kijavítják, amire az 1848-iki rombolás után az ideiglenes helyreállítás mellett is nagyon rászorult, egyuttal az *almemort a templom közepéből a frigyláda elé helyezik* és a kántor mellé kórust szerveznek.

Aki tudja, hogy az almemor kérdés mily viszályokra adott alkalmat és szolgál nem ritkán okul a községek kettészakadására, be fogja látni, hogy a szombathelyi hitközség is helyesebben tette volna, ha meghagyja még az almemort a régi hagyományos helyén, mert bizony amellett is lehet rendezett, szép istentiszteletet tartani, olyant, mely a mai igényeknek is megfelel. Így pedig okot szolgáltatott a község egy töredékének, hogy lelkiismereti szabadsága nevében megtagadja a templomnak igénybevételeit és a helyett külön minjant rendezzen magának, a saját vallási felfogásának megfelelő módon. A község ez ellen persze tiltakozott és a rendelkezésre álló eszközökkel törekedett is annak a megakadályozására. Hogy ez azután a béke és egyetértés rovására történt, az természetes.

Pedig a község már kezdettől fogva szépen indult, szilárd kereteket teremtett magának, amelyek között szent feladatainak méltón megfelelhettek. Hisz láttuk, hogy már 1836-ban megszerzi templomát, ami mindenesetre hatalmas lépés volt fejlődésében. Tíz évvel később viszont, 1846-ban, oly új intézményt létesít, mely ékesen hirdeti, hogy a község hivatásának magaslatán áll. Ekkor ugyanis *nyilvános elemi iskolát létesít*, amely a vallásosság és a művelődés tüzhelye legyen egyaránt. 1846, március 25-én elhatározzák, hogy az addig szegény átutazók segélyezésére szolgáló „Maszkil-el-dal, valamint a Talmud-tóra egyesület pénztárába befolyó összegek az évi április 24-étől kezdve „zur allgemeinen Schule“, a községi iskola javára fordítandók. Volt ugyanis már előbb iskolájuk, de azt csak egyleti alapon tartottak fenn, azért „Vereinsschule“-nek nevezték. Ez volt a *Talmud-tóra iskola*, hol a héber, az az a vallási tárgyak tani-

tása volt a főcél, de azért a világi tárgyak számára is volt külön tanítója. Hogy ezt az iskolát mikor alapították, az nem tűnik ki a feljegyzésekből; bizonyára a község megalkulásával együtt lépett életbe, hisz a zsidóságnak ősidők óta az volt egyik erőssége, hogy gyermekei tanítására nagy gondot fordított és azért szívesen áldozott. Ahol tehát több zsidó család együtt lakott, ott közösen tartottak tanítót és minden kisebb községben is eo ipso létezett talmud-tóra. Így volt ez természetszerűen Szombathelyen is. A héber tárgyak tanítására két tanítója volt a talmud-tórának és hogy mily figyelemmel kísérték működését, mutatja az, hogy pl. 1846 január 1-én, a megejtett vizsga sikerének elismerésül, Freistadtl és Strehm tanítókat a község felmenti a huskrajcár és a kültagok (Chucim) által fizetendő adó alól.

1846, április 15-én szerződött a község, egyelőre egy évre, három havi felmondás kikötése mellett, Neustadt L. S. főtanítót az új iskolához, aki már előzőleg is működött a talmud-tóra iskolán, a világi tantárgyakat tanítva. Fizetése 700 frt. (W. W.), amiért napi 8 órát kell tanítania, délelőtt négyet és délután négyet. Nemsokára, ugyanaz év július havában, még egy tanítót vesznek melléje, aki szintén napi 8 órát köteles tanítani.

Különösen nevezetes a község eme kulturális törekvésében, hogy azt egyuttal a magyarság szolgálatába kívánja állítani. 1847 április 1-én azt határozza el, hogy az iskoláján *a magyar nyelv tanítása kötelező* lesz ezentúl, azért is most már magyar izr. községi elemi iskolának (ungarische Isr. Gemeinde Normalschule) nevezi azt. Épp azért német ajku tanítói mellé magyar leckeadó alkalmaz, aki a tanuló ifjúság magyarosodását van hivatva előmozdítani. Ugyancsak gondoskodni kíván a község arról, hogy az iskola ne legyen a tandíjakra utalva, hanem önmaga tartsa fenn magát, a község hozzájárulása, illetve a létesítendő iskolaalap által. Igazgatására külön négy tagu bizottságot szervez, melybe két tagot a közgyűlés, kettőt pedig az előljárásság választ, ³⁰⁾ mely az iskola kül- és beléletét igaz-

³⁰⁾ Az első ilyen bizottság (Direction) tagjai voltak: Grünwald Lajos, Grünwald Sámuel, Neuher- Henrik és Hochsinger Henrik.

gassa, vallási tekintetben pedig a rabbié a felügyelet. Így tehát rendben van az iskola szervezete és a község mindent megtesz annak felvirágoztatásáért; nem sajnálja a költséget, ha nehezebbre esik is és 1847 elején új tanítót alkalmaz, akinek már 1000 frt. évi fizetést biztosít, mert azt reméli, hogy általa az iskola nagyban fog emelkedni. ²¹⁾

A község kiadásai tehát állandóan növekednek és gondoskodnia kell azok fedezéséről, ami nem is volt mindig könnyű munka. Jövedelme eleinte, mint rendszeren a régi községeknél, a fogyasztási adókból állott. Első helyen állott e tekintetben a huskrajcár (Pfenniggeld), amit a kóser-hus után és a szárnyasok vágatási díja gyanánt fizettek a hitközség minden rendű tagjai. Hogy mily fontos volt a községre nézve ez a jövedelem, bizonyítja az a körülmény is, hogy rendkívül ügyeltek annak pontos behajtására és már az 1836. április 24-iki jegyzőkönyv szerint az e téren elkövetett kihágás miatt szigorú büntetést szabnak ki; nevezetesen: I.) 6 frt., II.) 12 frt., III.) kizárás a községből volt a büntetések fokozata.

A jövedelem e főforrása mellett rendelkezésükre állott a bormérés joga, melyért pl. 1842. októberig évi 1000 frtot kapott a község, attól kezdve évi 600 frtot, továbbá a mézárszék és a kóser vendéglő bérbeadása, mely utóbbiért 1845-ben is évi 600 frtot érnek el.

Ilyen jövedelemek persze csak addig voltak biztosak, míg a szigorúan vallásos élet általános volt, hogy minden hitközségi tag rendszeresen hozzájárult; mihelyt azonban lazult a vallásosság, meg kellett változni a község jövedelmi forrásainak is. Lassanként bizony háttérbe szorultak a közvetett adók és helyet adtak az egyenes kultuszadónak, melynek terhét pedig sokkal jobban érezték a tagok. Már 1855-ben látjuk annak rendszeres kivetését, midőn öt osztályba sorozzák a hitközségi tagokat kultuszadójuk tekintetében, évi 32, 22, 15, 10 és 4 frttal, ami az akkori viszo-

²¹⁾ Lásd: Dr. Bernstein Béla. A szombathelyi izraelita elemi népiskola története. Budapest, 1896, 5-7 l. E monográfiára utalunk az iskola történetének részleteire nézve, itt csak a fővonásokban ismertetjük azt.

nyokhoz mérve elég tekintélyes összeg volt amellelt, hogy még mindig fennállottak az indirekt adók.³³⁾

Volt azután a községnek még egy jövedelmi forrása, éppen nem megvetendő és pedig a *bekebelezési díjak*. Mindenki ugyanis csak akkor lehetett a hitközségnek valósgos tagja, ha előbb bekebelezési díját lefizette, mely legalább 60 frt. volt, de a belépő vagyoni viszonyai szerint több is lehetett.³³⁾ A folyton fejlődő hitközségnél e díjak elég tekintélyes jövedelmet jelentettek, melyre nézve pl. 1847-ben azt határozzák, hogy azt takarékbba helyezik el, míg a község nem épít.

Ezen az alapon állva volt a hitközségnek háromféle tagja: Bekebelezett tag, ki minden jogot élvezett, be nem kebelezett, a város területén lakó kültag (חויק), ki sem cselekvő, sem szenvedő választó joggal nem birt és a templomi előjogokat sem vehette igénybe,³⁴⁾ végül vidéken lakó kültag (filiálista), ki csak némi csekély járulékot fizetett és természetesen községi tag jogaival nem birt.

Az új tagot csak a közgyűlés vehette fel, ha az illető erkölcsi kifogás alá nem esett; amíg azonban a bekebelezési díjat be nem fizette, semmi joga sem volt. Hogy ezt megtenni el ne mulassza, arra szigoruan ügyel-

³³⁾ Összesen 104 tagot adóztattak meg; az I osztályban volt 15, a II. ban 22, a III-ban 12, a IV. ben 26' az V. ben 29.

³³⁾ Így pl. 1845-ben Pick Salamonra 70, 1846-ban Steinberger Antalra 110 frt. bekebelezési díjat rónak ki.

³⁴⁾ Hogy mik voltak azok a templomi előjogok, az kitünik az 1858-ban készült alapszabályok függelékéből: Anhang zur Geschäfts-Ordnung der israel. Cultusgemeinde Steinamanger. Az alapszabályok folytatása gyanánt a 26 §. meghatározza, hogy a községbe fel nem vett tag (חויק), sem szombat, sem ünnepnapon nem járulhat a tóra elé, még ha köteles volna is (חויב); nem is veheti meg a מצות, a felhivatalási tisztségeket. A kültag זכר hirdetéseért 50 krt. fizet, a rendes tag semmit. Esketésnél a világitásért kétszeres díjat fizet. Ilyen kültag fia, ha confirmans: בר מצוה lesz, felhivható ugyan, de a jogot erre rendes tag után kell megvétetni, míg ez utóbinak fia hasonló esetben, mint חויב 15 krért kapja ugyanazt. Gyász eset alával a kültag is tarthat otthon minjánt a gyászhetben, de tórát nem kap hozzá, mint a rendes tag. A 30 napos gyász alatt pedig négy frtot kell fizetnie a minjánt tarthatásért, míg a rendes tagnak csak 2 frtot.

tek és ha háromszori felszólításra le nem fizette, mint pl. Pick Salamonnal történt 1845-ben, kimondták, hogy ezentul semmi szin alatt fel nem veszik és az illető mindig kültag marad.

Fennállott ez a szabály az egyenjogusítás idejéig és csak 1868, dec. 8-án határozza el a község, hogy az egyenlő jog elve alapján hatályon kívül helyezi alapszabályainak azt a pontját, mely a bekebelezési díjról szól. Ezentul minden adófizető rendes tagja lesz a községnek, de szenvedő választó joggal csak az fog birni, aki már 3 év óta adófizető. Sok baja volt a községnek, mint másutt is mindenfelé a zsidó községeknek, a vidéki tagokkal, akik tettségük szerint válogattak az anyaközséghez való tartozásában. Mikor templomra, vagy temetőre volt szükségük, akkor jelentkeztek a központi községnél, de mikor adózásra került a sor, akkor kivonták magukat az alól azzal, hogy nem oda tartoznak. Így volt ez csekély kivétellel egész 1885-ig, amikor végre a vallás- és közoktatásügyi miniszterium november hó 13-án, 1924 eln. szám alatt kibocsátott rendeletével megteremtette az anyakönyvi, illetve rabbisági kerületeket és ez uton kényszerítette a vidéken lakó kültagokat, hogy állandó és meghatározott anyaközséghez tartozzanak, amely azután törvény szerint megadóztathatja őket.

A szombathelyi rabbiság már 1850 után többször fordult ez ügyben a megyei hatósághoz, mely az anyakönyvi kimutatásokat kéri tőle a vidéki tagokról is, akik pedig nem jelentik be nála az anyakönyvelendő eseteket. Végre 1858, jan. 29-én a hitközség keresi meg a megyei főnökséget, hogy irassa össze a szombathelyi főszolgabírói kerületben lakó zsidókat és vagy kényszerítse őket arra, hogy a szombathelyi hitközséghez tartozzanak, vagy, ha ez nem lehetséges, úgy vallják be, hogy tulajdonképpen hova tartoznak. Erre a megyei hatóság tényleg összeírattja a kerület zsidóságát és az összeírást már 1858, január 25-én meg is küldi a községnek. Ebből kitünik, hogy 30 helységben lakó 68 család a szombathelyi anyaközséghez tartozónak vallotta magát, míg 12 helységben lakó 14 család a rohoncihoz, 2 helységben levő 2 család a szalonakihoz, egy-

helységben lakó 1—1 család pedig a lakompaki, ill. a németkereszturi községhez tartozónak. Viszont voltak a szombathelyi hitközségnek is tagjai, kik más szolgabírói kerületben, sőt más megyében vagy külföldön laktak.²⁵⁾

De ha vidéki tagjait nem is tudta rendbehozni a szombathelyi hitközség, annál inkább tudott rendet tartani a saját körében, otthon. Azt a fegyelmi jogot, melyet a régi zsidó hitközségek tagjaikkal szemben gyakoroltak, a szombathelyi is alkalmazza. Tagadhatlan, hogy csak előnyére szolgált a hitközség tekintélyének az a körülmény, hogy saját hatáskörében tudott kellő fenyítést alkalmazni rakoncátlankodó tagjai ellen és nem kellett ezért világi bírósághoz fordulni. Manapság is sokszor lenne alkalma egyes községeknek ilyen eljárásra, ha nem vesztett volna hatásából a fenyítő eszköz, mely rendelkezésére áll.

A szombathelyi hitközség annak idején bizonyára elérte célját, mikor 1836, június 11-én egyik tagját a megejtett vizsgálat után azért mert a hitközség elnökét a templomban megsértette, közgyűlésileg arra itéli el, hogy 3 évre kizárja a községből, minden jogát felfüggeszti, a templomban úgy az ő, mint felesége ülését lezárja. Vagy 1845, okt. 16-án K. Jesáját a rabbi ur ellen elkövetett vétsége miatt, 3 évre kizárja a községi ülésekből és választó jogát az időre elveszti, 1846, máj. 10-én K. I.-t, minthogy nyílt piacon megsértette a községet, azzal bünteti, hogy templomülést nem vehet, a tóra elé nem járulhat és a községbe rendes tagnak fel nem veszi. Miután azonban K. I. bocsánatot kért és 18 frt. W. W. büntetést fizetett, feloldják szept. 14-én a korábbi megtorló határozatot. Még többször is szól a régi jegyzőkönyv ilyen esetekről, melyekben a község mindig megtalálta a békéje, tekintélye vagy egyéb érdeke ellen elkövetett vétség megfelelő megtorlását.

²⁵⁾ 1858, jun. 28 fősolgabírói felszólításra jul. 3-án felel a hitközség és jelenti, hogy 5 wieni. 1 triesti és 2 szt. péteri (Horvát-orsz.) lakóit is tagjai közé számít. Továbbá vannak tagjai a sárvári, kiscelli, körmen-di, felső-eőri, községi, vasvári és szentgotthárdi szolgabírói kerületekben, sőt Zala megyéből is 2, összesen : 25. A megyei hatóság 1858. február 6. rendelete feljogosítja a hitközséget, hogy az ilyen vidéki tagjaira is vethet ki adót; hogy sikerült-e ezt behajtani, az más kérdés

Természetes, hogy az ilyen szórványos esetek nem mértékadóak a község egészének jellemzésére, amely mindenkor tudatában volt magasztos feladatának és haladt is a helyes úton annak megoldására. A község igazgatása kezdettől fogva szilárd alapokon nyugodott és a viszonyokhoz mérten folyton fejlődött. Az első választási jegyzőkönyv 1836, április 7-ről csak bíró és esküdtek választásáról szól, de 1839 ápr.1-én már elhatározzák, hogy 11 tagú előjáróságot választanak a község ügyei intézésére. Ez előjáróság álljon: elnök, 2 alelnök (טובים), 2 templomatyá (הנבאי צדקה) és 6 ülnökből, továbbá 2 jegyző és pénztárosból. E három utóbbi lehet nőtlen is, ha azonban nős, akkor beleértendő a 6 ülnök számába és minden tanácskozásba bevonandó. A választandókat 5 választó (כוררים) jelöli ki, akiket, mint később 1846-ban látjuk, sorsolás útján szemeltek ki. A község tagjai csak azokra szavazhatnak, akiket az elektorok kijelöltek és pedig egyszerűen igen vagy nemmel. Az elnökség tagjainak nem szabadott másodízben rokonoknak lenni egymással, a 6 előjáró között nem lehetett apa és fia, sőt a pénztáros és a két jegyző sem állhatott egymással rokoni viszonyban. A választást jóváhagyás végett a helyi szolgabíró elé terjesztik.

Ha tehát még nem is volt pontokba foglalt alapszabálya a községnek, mégis megszabta ügyvitelének módozatait, amire persze okvetlen szüksége is volt. Ezeket a szabályokat mindig kibővítették és lassanként kiterjesztették a kívánatos módon. 1846-ban az elnök helyettesítéséről és a gyűlések rendes megtartásáról gondoskodnak.

Négy hetenként tartandó előjárósági ülés, ha valaki azonban rendkívüli ülést kíván, 2 frtot tartozik lefizetni; ha azt akarja, hogy mind a 11 előjáró ott legyen, úgy 3 frtot. Körülírják az elnök utalási jogát, nem különben a közgyűlés hatáskörét.

Érdekes és a viszonyokra jellemző az a határozat, hogy községi engedély nélkül senkinek sem szabad valamely szegény számára gyűjteni. Ime, már akkor is az volt a szokás, mint ma, hogy a zsidó község tagjai között minduntalan gyűjtéseket eszközöltek és bizonyára nem mindig az arra hivatottak. Nem különben fontos az a sza-

bály, hogy az előljáróságnak joga van minden egyület számadásra felhívni és ellenőrizni.

Hogy ez időben már több egyület lett volna a községben, arról nincs tudomásunk. A Chevra kaddisán kívül azonban volt még egy és pedig olyan, melynek fennállása ma is kívánatos és jogos volna minden hitközségben. Ez volt a *Maszkil el dal egyület, átutazó szegények támogatására*, melyet már 1845-ben úgy alakítanak át, hogy az addigi heti befizetések helyett, kivetik a tagsági díjat a községi tagokra, vagyoni állapotuk szerint. Ez eljárás feltétlenül helyes; hisz miért viseljük az átutazó szegények nem csekély terhét egyes kiválasztottak, kötelessége abban részt venni minden egyes hitközségi tagnak! 1845-ben még nem volt nagy a kivetendő összeg, de mindenesetre számottevő az akkori viszonyokhoz képest. Évi 250 frt. állott az egyület rendelkezésére, amihez a legnagyobb hozzájárulás évi 10 frt. volt. A kivetett összegeket azután a hitközségi adóval szedték be és pedig kétszer évenként minden hátralékkal együtt, az u. n. *Jomkippur és Peszach-zettel* után. Az az mindenkinek le kellett fizetni félévi tartozását a hitközség pénztárába, hogy jomkipurkor szabadon használhassa templomi ülését és peszachra megkapja kovásztalan kenyérét. Ime, a végrehajtás mily egyszerű módja, melyre a nélkülözhetlen vallási szükséglet nyújtott biztos eszközt!

Igy hozott a község időről-időre szabályokat, *mig 1858, június 7-én bizottságot küld ki alapszabályainak kidolgozására.*³⁶⁾ A bizottság elég gyorsan dolgozik és már november 29-én kész a templomrenddel együtt 44 szakaszból álló alapszabálytervezet, melyet a község közgyűlése el is fogad és mely a megyei hatóság által 1859, január 17-én jóváhagyva, érvényes volt mindaddig, míg a község az 1868-iki congressus által kidolgozott szabályokat fogadta el irányadóul.

Ezek az 1858-iki, szép németiséggel megírt alapszabályok felölelik mindazt, amit már előzetesen alkalomadtán

³⁶⁾ A bizottság tagjai voltak, akik az alapszabályokat alá is irták Dr. J. Nobl, Dr. Wilhelm Feigelstok, Joseph Grünwald, Wolf Mayersberg, Albert Neimann, Philip Wohl, Anton Steinberger, Josef Feigelstock, M. Blum Ignatz Spitzer, Leopold Feigestock, Ignatz Stadler.

e téren határoztak és röviden intézkednek mindarról, ami a község vezetésére szükséges. ³⁷⁾ A tagok három osztályát, miről már szoltunk, fenntartják és pontosan körülírják azok jogait és kötelességeit. A választás módozata is a régi marad, azzal az eltéréssel, hogy az öt elektort és még egy póttagot hozzájuk, nem sors útján jelölik ki, hanem az összes választóképes tagok titkos szavazás útján választják meg.

Nevezetes dolog, hogy 50 évvel később a szombathelyi congressusi hitközség visszatér a közben elejtett régi módhoz és alapszabályai 101 §-ában nem ugyan a közgyűlés, hanem a képviselőlet által választott kijelölő bizottságot állít fel, meghatározván, hogy csak a bizottság által kijelölt egyénekre lehet, mint hitközségi elnökre szavazni. Ez a mód persze nem oly helyes, mint a régi, mert nem az egész község, hanem a képviselőlet többsége, tehát esetleges párturalom dönt a jelölendő elnök személyére nézve. ³⁸⁾

A régi alapszabályok elég bölcsen intézkednek a község vezetésére nézve. Belső és külső tanács, az első 6, a második 12 tagu, képezi a község képviselőletét és intézkedhetik minden ügyben. Mégis 1000 frton felül levő ügyek, rabbi és kántor választása, nem különben az alapszabályok megváltoztása a nagygyűlés elé tartoznak. A belső tanács titkos, a külső azonban nyílt szavazás útján választandó. A választás ellenőrzésére a régi elnökség és a község rabbi hivatott (9-12 §§.)

Hogy már akkor sem igen törték magukat a hitközség tagjai, csak úgy, mint ma, főleg az arra igazán hivatottak, a gyakran kellemetlenséggel, sok nehézséggel járó és mindig hálátlansággal fizetett községi tisztségek után, mutatja az alapszabályok 13 §., mely előrelátóan megszabja, hogy minden megválasztott tag köteles a reá bízott tiszteletbeli

³⁷⁾ Az irott példány a hitközség levéltárában. Külső címe: Statuten der isr. Cultusgemeinde Sabaria, תרי"ט, 1859. Belül: Geschäftsordnung der isr. Cultusgemeinde Steinamanger. Az egész a község kiváló jegyzőjének, Bodanzky Károlynak derék munkája.

³⁸⁾ A szombathelyi kongr. isr. hitközség alapszabályai, Szombathely 1909. A 116 §-ból álló tervezetet a község 1907-ben fogadta el és a vallás és közoktatásügyi miniszter 112. 16919 1907 sz. rendeletével hagyta jóvá.

állást elfogadni. Különben fennállott már 1846-ban ez a határozat és pedig büntető sanctióval ellátva, hogy aki a választást el nem fogadja, az 18 frt. Ww. büntetést fizet. És ha 3 év letelte után nem volt hivatala, újra kiróható rá a büntetés, ha megint visszautasítja az esetleg reá eső választást. Tényleg, mikor 1857, novemberben Rechnitzer Sálamon nem akarja a pénztárosi állást elfogadni, az ő terhére megbizzák, 20 frt. évi tiszteletdíjjal Bodanzky Károly hitk. jegyzőt a teendőkkel és erről értesítik Rechnitzert.

Az alapszabályok különben minden tekintetben rendezett viszonyokat kívánnak teremteni; megkövetelik, hogy a jegyző évente költségelőirányzatot csináljon és az előljáróság azt tárgyalva, állapítsa meg a szükségletet, melyet adóban vetnek ki.

Különös sulyt vetnek a templomrend betartására; ez valóban egyik főgondját képezte a vezetőségnek, ami modern felfogását kedvező színben mutatja be. Már 1846-ban állapítottak meg templomrendet, ezt 1855-ben kiegészítve, márc. 21-iki kelettel megszerzik számára a megyei hatóság jóváhagyását. Így hatósági tekintéllyel ruházták fel, hogy annál eredményesebb legyen és tényleg kimondják 10. pontjában, hogy aki a templombiztos figyelmeztetésének nem engedelmeskedik, azt a második megintésnél pénzbüntetésre fogják itélni, harmadszorra pedig, mint a hatóságilag szentesített rendszabállyal ellenkezőt, kiutasítják a templomból. Valószínű, hogy e szigorú eljárásra soha se volt szükség, mert hisz a közönséget lehet rendre nevelni és a szombathelyi hitközség ezt idejében megkezdte. Megkövetelte kezdettől fogva, hogy mindenki csendben legyen a templomban, ne beszélgessen, ne forduljon háttal a frigy-ládnak, ne üdvözöljön senkit hangosan, még a tórától lejövőt sem, a rabbit se a szónoklat végeztével, hanem mindez csak néma meghajlással végezzék el, amint azt intelligens emberek között lehet is.

Most is az új alapszabályok kiegészítő részét a templomra vonatkozó intézkedések képezik, melyek az 1855-iki rendszabályokat kibővítik. Különös jelentőséggel bírt az a határozata, hogy zugimaházat sem bekebelezett, sem kütagoknak nem szabad tartani, ami a község disszidens tag-

jai ellen irányult. Ezek ugyanis, mint már említettük, a templomot nem tartva vallási szempontból megfélemlenek, külön imahelyiséget kívántak berendezni. Ezt a hitközség nem engedi és meg is akadályozza, míg nem 1868-ban felsőbb rendelet jogot ad rá az elkülönődőknek.

A község tehát minden tekintetben rendezte működésének menetét, amiben a szabadságharc után következő absolutistikus időben a hatóságok is segítségére voltak. A község autonomiájával bizony nem sokat törődött ez a hatóság és a maga ellenőrzését kiterjesztette a községek belügyeire is. Így nem csak a választásokat kellett jóváhagyás végett bejelenteni, bár a választó közgyűlésen mindig jelen volt a hatóság képviselője, de a költségvetést és az adókövetéseket is bekövetelte évről-évre. ³⁹⁾

És nem csak ez uton volt segítségére a német hatóság a községnek belügyei rendezésében, hanem kifelé is. A városi képviseletben, a hatóság rendeletére, a zsidó községnek egy általa kinevezett tagja foglalt helyet, hogy a község érdekeit, főleg a letelepülő zsidók ügyében, megvédje. ⁴⁰⁾

Jelentős esemény volt a községre nézve is, mikor Öfelsége országos körutján 1857-ben Szombathelyt is meglátogatta. Hogy miként vett részt a hitközség a hivatalos ünnepségben, azt nem tudjuk, csak annyit jelent a jegyzőkönyv, hogy a fogadtatás költségeire 200 frtot szavaztak meg. Az azonban tény, hogy a község nem mulasztott el egy alkalmat se, hogy a felekezeti ügyei iránt való érdeklődését kimutassa és kifejezést ne adjon jogos követelményeinek. 1861, márc. 7-én küldöttséget meneszt a megyei követekhez, hogy a zsidóság ügyének védelmére felkérje őket; április 7-én pedig két tagját, Pik Bernátot és Salamon Mórt küldi ki a zsidó községek képviselőinek gyűlésére, míg nov. 24-én küldöttséget választ, mely a városnál tiltakoz-

³⁹⁾ Így pl. fenmaradt a megyei hatóság 1858. febr. 6. átírata, mely a január 11 és 29-én beérkezett költségvetést és adókövetést jóváhagyásával kíséri.

⁴⁰⁾ 1860. febr. 20 panaszkodik a község, hogy jelenleg nincs képviselője a városi képviselő testületben, mint az szokott lenni és erre már c. 26. leirattal a megyei hatóság extra statum kinevezi oda Grünwald Józsefet.

zék az ellen a türelmetlen határozat ellen, mely a városi helyiségek bérbeadásánál a zsidókat egyenesen kizárja a versenyből.

Igy haladt a község kötelességei teljesítésében, mikor 1861, december 14-én, szombat napján súlyos csapás zavarta meg nyugalmát, mert közszeretben álló rabbija, *Königsberger Lajos meghalt.*

Hosszas betegség, nem különben a községi viszályok súlyosan nehezettek rá utolsó éveiben a szelidlelkű, ritka jószívü rabbira ; keserü hangulata nyer kifejezést a maga készítette héber sirfeliratban is. ⁴¹⁾ Községe mélyen meggyászolta ; temetésén Dr. Zipser rohonci, Engelsmann zalaegerszegi, Weinrebe szalonaki, Bodanzky körmendi rabbi és Grünwald községi rabbihelyettes tartottak beszédeket.

A harmincnapos gyász leteltével pedig gyászistentiszteletet rendezett a község, melyen ismét Dr. Zipser ecseelt a súlyos veszteséget.

A gyászév leteltéig nem is gondol a község a rabbi-állás betöltésére ; dájjan, helyettes rabbi látja el a teendő-

⁴¹⁾ a sirkő felirata :

ס"נ

אדמו"ר רב ומורה ראשון דקהלתנו
וזאת אשר צוה לכתוב על מצבתו

סה ספון וטמון

כל עברי העובר על קברי	אני יהודא ליב קענינסבערנער
יתפלל על נשמתו העלובה	הראתי את עצמי בארץ רק כנר
הוא ירסא לשברי ויה' לי לאורי	ונגעה בי יד ה' בעת זקנותי
אם ישוב סה בלב שלם בתישובה	ועול הרבנות על שכמי טענתי
אזכה לחוות בנועם אלוהי ישמים	ומקווים כי דברי גמרא וחכמיה
חה"י נשמתו צרורה בצרור החיים	אוי לרבנות ישמקברת כעליה

מת ביום שי"ק י"א טבת ונקבר ביום ב' שנת תרכ"ב לס"ק

Itt nyugszik a nagy tudós és bölcs Főrabbi és nemes emberbarát Főt. Königsberger Lajos, a kimultáért mély gyászba borult szombathelyi izr. hitközség rabbinátusának elfeledhetlen alapítója. jobb létre szenderült 5622 Tévész hó 11-én, élte 71 évében. Béke dicsőült hamvaira !

A felirat másolatát, valamint számos jegyzőkönyv és okirat kivonatát Dénes Sándor ur, a szombathelyi hitközség derék hivatalnoka volt szíves számomra elkészíteni. Fogadja kitünő szolgálataiért, melyeket munkám érdekében végzett, ez uton is őszinte köszönetemet,

ket, Juda Lövy, aki Neustadtból származott. 1863, jan. 1-én azonban furcsa határozatot hoz a hitközség, hogy miután a gyászév letelt és esetleg idegen rabbik jönnek beszédek tartására, kijelenti, hogy a község semmiféle díjazást az illetőknek nem ad, ha a beszéd tartását meg is engedi!

Egyelőre azonban nem kerül erre a sor, csak okt. 11-én küldenek ki bizottságot a rabbiállás betöltése ügyében, amely bizottság egyuttal a templom átépítésére nézve is dolgozzon ki tervet. Amint hallottuk már 1857-ben is akartak új templomot építeni, de akkor nem tudtak Batthányi herceggel megegyezésre jutni; most a bizottság elaborátumot nyújt be a nemesszivü hercegnek, amelyet az el is fogad. Erre új bizottságot küldenek ki, az építés végrehajtásának megállapítására.

A templomépitésből azonban, bármennyire is érzik annak sürgősségét, nem lesz semmi és pedig még igen hosszú ideig nem, mert hiányzott, amint az zsidó községek-nél természetes, a pénz. Hisz vagyonuk nincs, a rendes szükségletek pedig kimerítik a tagok adózó képességét; amikor tehát oly rendkívüli eset áll be, mint a templomépités, a tagok végsőig feszített áldozatkészségén kívül csak egy forrás marad még fenn: az adósságcsinálás.

Egyelőre a rabbiállás betöltése foglalkoztatja a hitközséget.

Minden hitközségben kiválóan fontos és nehéz kérdés ez, mely rendszerint mozgásba hozza a község minden rétegét. Bizonyítéka ez a tény is annak, hogy a rabbi mily jelentős tényezője a hitközségi életnek, habár ezt hivatalosan nem igen akarják elismerni, főleg az u. n. modern hitközségek nem. A rabbi nem hivatalnoka a hitközségnek, hanem vallási vezetője, akit fel kell ruházni a kellő hatáskörrel, akinek rendelkezésére kell bocsátani a kellő eszközöket, hogy feladatának megfelelhessen a hitközség léte és fejlődése érdekében. Igaz, hogy sok függ a személyétől, mely az állásnak fontosságát és hatását emelheti vagy esetleg lesülyesztheti, de végre is általános szabályt nem mérnek egyesek személyére, azt a nagy egyetemesség szempontjából kell megalkotni. A rabbinak tehát részt kell juttatni a község vezetésében, akár országos, akár helyi

alapszabályok útján, azzá kell tenni, aminek hivatásánál, vallási és világi tudományánál fogva lennie kell, a községnek döntő befolyással bíró valláserkölcsei vezérévé!

A szombathelyi hitközség csak 1864, júliusban foglalkozik komolyan elárvult rabbiszékének betöltésével és felállítja jellemző követeléseit: *A rabbi tudjon magyarul, korszerű szónok és jó talmudista legyen; azonfelül pedagogus is, hogy az iskolára felügyeljen.*

Ez utóbbi követelmény is azt mutatja, hogy mily súlyt vetett a község iskolájára és mily szeretettel gondozta azt. Amint láttuk már 1847-ben, nem sajnálta az áldozatot, hogy iskolájának színvonalát emelje és úgy látszik, hogy 1855-ig zavartalanul folytatta az működését, mikor azonban az absolutistikus kormány rendelete értelmében be kellene zárulnia, mert nincsenek vizsgázott tanítói. A község azonban félelmi halasztást nyer, hogy az időre tanítói letehessék a „Präparandialprüfung“-ot. 1856-ban ajánlkozik a község, a hivatalos felszólítás folytán, hogy kész az izr. iskola-alapból létesítendő „Hauptmusterschule“ számára helységet adni és fenntartani, de ebből nem lesz semmi és a község továbbra is maga erejéből tartja fenn elemi iskoláját. 1857-ben házat vesz céljaira, melybe azonban a szükséges átalakítások után csak 1859 tavaszán költözhetik be a „3 osztályu alreáliskola“. Együttal hozzálát a hitközség, hogy az absolutistikus időben elnémetesedett iskoláját újból magyarrá tegye és elhatározza már 1860 elején, hogy 1861, október 1-től vagyis az új iskolaév kezdetétől fogva magyar legyen a tanítás nyelve, mert — *úgy mond* — „hivatásunk, mint magyaroknak, ezt kötelességünké teszi.“ És e dicséretes határozat végrehajtását valóságos ünneppé teszik. A gyermekek a Szózatot és a Hymnuszt énekelik, egy tanító buzdító beszédet intéz hozzájuk és ez alkalommal megtiltják nekik, hogy az iskola falain belül németül társalogjanak. Az iskola tehát a magyarosítás eszközévé válik és mint ilyen is megfelel hivatásának derekasan, úgy mint általában feladata magaslatán állott. Egészen 1869-ig volt három osztályu, akkor a negyediket is megnyitják.

A rabbikérdés azonban a követelmények világos kifejtésével még korántsem jutott dülőre. Nehéz kérdés volt

hogyan találják meg azok alapján az igazit? Erre kissé különös határozattal felel a község 1864. aug 14-én, melynek értelmében minden hitközségi tag ajánlhat rabbit és pedig választó cédulán beadja névalírás mellett a jelölendők listáját. A listát azután négy hétre kifüggesztik, mikor is az ajánlásokat lezárják. Az ajánlottak eljöhethetnek próbaszónoklatra, de azokon kívül más kiváló papok is; ha pedig méltóságukon alól volna, hogy próbára eljöjjenek, azért választás alá kerülhetnek. A megválasztatáshoz abszolút többség kell.

Íme, elég bő teret nyújtott a község, hogy a fontos állás betöltésénél a megfelelő személyiség érvényesülhessen. Szeptember 25-én megejti a jelöléseket ⁴³⁾, de választásra nem kerül a sor, nov. 21-én elhalasztják azt jobb időre.

1865 elején jelenik meg a községben *Dr. Rokonstein Lipót*, ki paksi születésű volt, már Topolyán és Zágrábban működött mint rabbi, most pedig állás nélkül Pesten élt. Magyarul és németül egyformán jól tudott, alapos talmudi készütsége is volt, irodalmi működésre is utalhatott ⁴⁴⁾, de vallási felfogása és korábbi papi működése nem volt olyan, hogy a szombathelyi község conservatív részét is kielégítette volna. Mégis megválasztják febr. 26-án három évre és bár már választása előtt kifogást emeltek egyesek Dr. Rokonstein rabbiképesítője ellen, az előljáróság erre ügyet nem vetett és elhatározta, hogy március 8-án beiktatja új papját. ⁴⁵⁾ Évi fizetését 800 frtban állapítják meg, lakása

⁴³⁾ A jelöltek voltak : Stern, Lengyeltóti ; Schwarz J., Csáktornyan ; Dr. Ehrenthal, Horic ; Morgenstern M., Marcali és Róth Áron, Siklós.

⁴⁴⁾ Munkái : אמרי יהודה ünnepi szónoklatok héberül. 1857 és דברי יהודה, 9 szónoklat halachikus fejtegetésekkel bevezetve. Ennek címlapján azt jelenti a szerző magáról : שהיה מורה עדה ישן עיר אנראם וטאפאליא והמתגורר כעת פה עיר ואם פעמט. A kiadás helye : Wien, de az évszáma nem lehet תרכ"ה, hanem תרכ"ה : 1865. hisz 1868-ban szombathelyi rabbi volt már 3 éve. A címlap egyébként sem pontos, mert Topolyán volt előbb rabbi, 1851 szept.—1852 szept.-ig mint Dr. Goldfahn rabbi ur velem közli és onnan ment Zágrábba.

⁴⁵⁾ A viszály hírlapi nyilatkozatokra adott alkalmat ; Ben-Chananij 1863. S. 320 Május 1. Unger Joél paksi rabbi nyilatkozata, hogy ő R.-a

berendezésére 500 frtot szavaznak meg, utiköltségeit meg-
térítik és első szombati beszéde után ezüst gyertyatartó-
kat adnak neki ajándékba. Beiktatása tényleg tervszerűen
ment végbe, ami felett különben kiküldött bizottság örkö-
dött; a beiktatási ünnepélyre meghívták a város előkelő-
ségét valláskülömbőség nélkül. Dr. Rokonstein Vasvár felől
érkezett, ahova küldöttség ment eléje és megérkezése nap-
ján délelőtt magyar, délután pedig német szónoklatot tar-
tott. Mindkét szónoklat nyelve emelkedett, a magyaré is
elég tiszta, az akkori modorban használatos nyelvezet.
Héber tudása mellett tehát műveltsége megfelelő volt, mert
— mint beszédjében mondja — „a buta balitélet nem ma-
rasztott soha hátra a korszellemtől, mellyel sőt léptenként
haladtam mindig, tántoríthatlan hűségű vallásos érzeim
mellett nem sajnáltam s nem kíméltem a fáradságot, a vi-
lági tudományok virányait is bejárni s onnét mennyei táp-
lálékot nyújtó üde terményeiből minél többet gyűjteni.”⁴⁶⁾

A választás még sem mondható szerencsésnek, mert
pártoskodásra adott alkalmat és egy okkal több volt a
disszidensek teljes kiválására.

Hat évig működött Dr. Rokonstein Szombathelyen,
de nem találjuk érdeemes nyomait a munkásságának.

azelőtt ajánlotta, de most nem, miután Zágrábban és azután Pesten való
viselkedésével erre rá nem szolgált. Azt ugyan nem hiszi, hogy **אוכל טרסות**
és **מחלל שבת** lett volna, de nem tartja méltónak, hogy az ő tanítója és
nagybátyja (t. i. Königsberger rabbi **ר"י**) utódja legyen. Erre a község
előjárósága (S. 430, Beilage) nyilatkozik, közli Unger Joel hattaráját,
melyet 1851-ben adott Rokonsteinnak és melyet 1859-ben újra megerő-
sített; egyúttal ama nézetének ad kifejezést, hogy bizonyára szombathelyi
fanatikuskok, paksiakkal együtt hirták rá Unger rabbit a nyilatkozatra. A
Neuzeitben is jelentek meg cikkek R. ellen, de az előjáróság nem érde-
mesíti azokat feleletre; ő kérdezősködött Pesten R. felől, és kielégítő
feleletet nyert

⁴⁶⁾ A két beszéd egy füzetben jelent meg Szombathelyen 1865; ára
30 Kr. „a tiszta jövedelem a városi szegények gyámolítására fordítatik.”
A magyar beszéd címe: Aggodalmak. Beköszöntő beszéd, mellyel hitköz-
ségét Szombathelyen 1865. évi márc. 8-án (5625, Ádár. 10-én) üdvözlé Dr.
R. L. főrabbi. A németnek címe: Der Rabbiner als Lehrer der Thorah
ist er der Vertreter derselben. Predigt gehalten zu Steinamanger bei Ge-
legenheit des Rabbinatsantrittes am 8 Maerz 1865 (10. Adar 5625) von Dr.
L. R. Oberrabbiner.

Ha csak azt nem nevezzük annak, hogy 1867 elején megszüntetik a tórához való felhívás jogának (חילול) eladását, kivéve ujév és engesztelés napján, és sorsolás útján osztják ki a tagok között. Vagy azt, hogy 1869. május 27-én arról tesz jelentést a jegyzőkönyv, hogy a rabbi írásos véleménye alapján kiküszöbölik szombat és ünnepnapokon a piutim (pótímák) mondását. Az 1868-iki congressuson ő képviselte a községet, de egyébként nem tudott gyökeret verni működési körében. Írott nyomát ugyan nem találtuk, de valószínű, hogy ő végezte a főgymnasiumba járó zsidó tanulók hittanítását, amit 1855-óta külön hitoktató látott el, akit a megyei hatóság felszólítására alkalmazott a hitközség, *Bodanzky Károly, hitközségi jegyző személyében.*⁴⁶⁾

Mikor 1870, májusban lejárt Dr. Rokonstein szerződése, nem újították meg és 1870, dec. 25-én tudomásul veszik állásáról való lemondását. Elkövetett erkölcsi vétése lehetetlenné tette, hogy tovább is pap maradjon és *1871, marciusban távozott Szombathelyről, bucsut mondván egyuttal a rabbiállásnak is.*

Dr. Rokonstein távozása után a hitközség, tekintettel anyagi viszonyaira, oly rabbihelyettest kívánna alkalmazni, aki az iskolában az egyik tanító tisztjét is betölthetné. Ebből a kombinált tervből azonban nem lesz semmi. Iskolájáért a község újabb, meg újabb áldozatot kénytelen hozni. Az épület, melyet 1857-ben vett számára, csakhamar szűk lett; 1867-ben két új terem építenek hozzá, miután egészen új építkezésre nincs pénz. 1869. szeptemberben hajlandó lenne a község, szabadelvűsége bizonyítékául, iskoláját feloszlatni, ha a város átveszi tanítóit.

⁴⁶⁾ A megyei főnökség 1855. ápr. 12 értesíti a községet, hogy jóváhagyja Bodanzky megválasztását. Az illető hitoktatóknak joga, minden tanulótól 1 frt. tandíjat szedni és miután B. 120 frtért vállalja, ami hiányzik ebből a tandíjak után, azt a község tartozik fizetni; jobb lenne, ha a község szedné a tandíjat és a hitoktatót maga fizetné. Érdekes, hogy a szombathelyi község 1855-ben a többi községhez fordul, járuljanak hozzá a hitoktató fizetéséhez, miután ő eleget áldoz a vidéki községekből idejövő szegény tanulókért. Rohonc, Körmen, Szalonak. Sárvár és Jánosháza készséggel megfelel a kérelemnek, évi 5-10 frtot szavazva meg, Vasvár és Németújvár elutasítja.

Több község elkövette az egyenjogusítás után való mámorban ezt az öngyilkossági kísérletet, Szombathelyen szerencsére nem sikerült a terv és a hitközség továbbra is biztosítja iskolája fennállását. Tanítóinak fizetését is emeli, de ez által a teher oly súlyos lesz számára, hogy 1876-ban négy tanító helyett csak hármat kíván tartani és az I-II osztályt összevonja. Két év múlva azonban újra szétválasztja azokat és az I. osztály részére új tanítót alkalmaz. Most azonban többet nem tesz iskolájáért, bár az nagyon rászorulna, mert épülete alkalmatlan céljaira és a vármegyei közigazgatási bizottság folyton sürgeti a roskadozó, egészségtelen iskola újjáépítését. Mind hiába, a hitközség nem vállalkozik erre a feladatra, mert másik áll előtte, melyet sehogy sem odázhat el tovább. Temploma oly szűk és a község igényeinek meg nem felelő, hogy kénytelen ennek építésével sürgősen foglalkozni.

Miután a rabbihelyettes és tanító egy személyben való egyesítésének fantasztikus tervét elejtettek, *megválasztja a község 1871, április 16-án új papját, Dr. Stier József személyében.* Dr. Stier bár magyar születésű, vág-ujhelyi volt (szül. 1844, ápr. 22), de tanulmányait Pozsonyban, Wienben, majd Breslauban végezte és magyarul nem tudott. E tekintetben tehát visszaesés állott be a község haladásában, mert rabbija csak német szónoklatokat tartott és ha később meg is tanult valahogy magyarul, sem a szószéken, sem az iskolában nem tudott e tekintetben a jogos várakozásoknak eleget tenni.

Ekkor már a szépen fejlődő község egységes volt, mert az u. n. orthodox rész, miután az anyaközség 1869 végével teljesen a congressusi szabályzat alapjára helyezkedik, önálló község alakítására törekedett, mint ország-szerte igen sok helyen. Ez végre sikerült is országgyűlési hozzájárulással és a lelkiismereti szabadság nevében pártokra szakították a magyar Izráelt, hogy többé soh' se legyen egységes. *Szombathelyen is létrejött az orthodox hitközség, mely 1871, Ijjar hóban rabbihelyettest is választott magának, Kornfein Márkus személyében,* mikor is 54 tagból állott az új község.

IV. FEJEZET.

A CONGRESSUSI KÖZSÉG FEJLŐDÉSE. AZ ÉPÍTKEZÉSEK KORA.

Templomépítés. — Templomavatás. — Súlyos pénzügyi helyzet. — Szabó Imre püspök. — Az orgona. — Új építkezés. Béke az orthodox községgel. — Az iskola hanyatlása. — Feloszlásának tervei. — Dr. Stier lemondása. — A rabbiválasztás nehézségei. — Dr. Bernstein Béla megválasztása. — Az új rabbi teendői. — Községháza építése. — Új iskola építése. — A község áldozatkészsége. — Dr. Goldschmied Vilmos elnöksége.

Az anyaközség 1870-ben felveszi a *congressusi* nevet és zavartalanul halad ezentúl a maga útján. Megvalósítja az erejét felülmúló feladatot és új templomot épít, mely az ország legszebb zsinagógái között méltán tesz számot. 1878, február 24-én fogadja el a közgyűlés az indítványt, hogy új templomot építsenek, bizottságot küld ki a terv keresztülvitelére és 1880, augusztus 30-án már felavatja *monumentalis templomát*, mely Schöne, wien-i építész sikerült terve szerint készült. 60.000 frttal indult meg a terv és 130.000 frtba került a templom. A község tagjai adományaikon felül a templomülések vétele által külön-külön nagy áldozatokat hoztak, de mindaz nem volt elégséges; az építkezés súlyos helyzetbe sodorta a hitközséget, nagy adósságba döntvén azt. Még 1884, szeptemberben is 42.000 frt. váltóadósság terheli, melynek rendezése sok gondot ad a vezetőségnek. Ugyanakkor még 252 férfi és 132 női ülés eladatlan, azért bizottságot küld ki, hogy azokat eladja és kölcsön felvételére nézve javaslatot tegyen. Tényleg egy hónap leforgása alatt újból 8000 frtot vesz be a község ülésekért, 14000 frtot pedig kényszerkölcsön útján tagjaitól.⁴⁷⁾ Mindez azonban csak ideig-óráig segített a bajon, 1886-ban a község már kamathátralékban van, nem képes a folyó szükségletek mellett rendkívüli kötelezettségének eleget tenni. A függő adósság emészti a község költségvetését, míg végre 1892-ben sikerül a Magyar jelzálog hitelbanknál 50 évre szóló törlesztéses kölcsönt szereznie és ezzel összes nyomasztó adós-

⁴⁷⁾ A kényszerkölcsön kivételése volt: 22 tagra á 260 frt., 10 tagra á 195 frt., 25 tagra, á 130 frt. és 53 tagra á 65 frt.

ságait rendezni, úgy hogy még 16000 frt. felesleg is maradt, ami új paplak és községháza építésére fog szolgálni.

A diszes templom tehát hosszú időre bénította meg a község anyagi helyzetét, viszont másrészt erkölcsi tekintélyét nagyban gyarapította, amit azzal is bizonyított, hogy lelkes odaadásra bírta a község tagjait, akik diadallal kerültek ki a súlyos viszonyokból. És még azzal is dicsekedhetik ez a templom, amivel zsidó templom Magyarországon nem igen, hogy felavatásán a róm. kath. püspök is jelen volt; persze olyan püspök, mint az igazán fenkölt gondolkodású *Szabó Imre*, aki nagyobb téгла adománnyal járul hozzá a templom építéséhez, mikor a város összesen 300 frt. segílyt adott e célra. Hogy a hitközség tagjainak önértetét és a megyei zsidóság testvéri összetartását nagyban emelte az új templom, az kifejezésre jutott a felavatás fényes ünnepén.⁴⁸⁾ Sajnos azonban, a minden tekintetben imponáló, gyönyörű templom belső zavarok okozója is lett, habár csak átmenetileg is. A község ugyanis, főleg az ifjuság ösztönzésére, *orgonával látta el új templomát*, ami ellen rabbija vallási szempontból kifogást emelt és bizonyára joggal, mert hisz mikor ő állását Szombathelyen elfoglalta, nem volt szó orgonás templomról. Ámde ily esetekben tűnik ki még ma is szervezetlenségünk egész nyomorusága, nincs hivatalos forum, mely ily életbe vágó vallási kérdéseknél bíraskodhatnék és a pap, mint egyes ember a tömeggel szemben, ki van szolgáltatva a község önkényének, még ha lelkiismereti kényszerrel kell is elszenvednie.⁴⁹⁾ Dr. Stier is küzdött a rendelkezésére álló eszközökkel, vallásos meggyőződése nevében, míg végre is belenyugodott a megváltozhatlan helyzetbe.

⁴⁸⁾ Az avatási ünnepről megjelent: Dr. Stier, Festschrift zur Einweihung der Synagoge in Steinumanger, 1880. Dr. Stier avató beszédén kívül szónoklatot tartott Dr. Löw Jmmánuel Szegedről. L. Beszédei, Szeged, 1900, 199 l.

⁴⁹⁾ Így tette néhány évvel ezelőtt a z-gi, majd az e-mi község, hogy conservatív felfogásban és életmódban megöszült rabbijait, minden méltanyosság és kegyelet ellenére, kényszerítette az orgonás új templomban való működésre.

Dr. Stier idejében a község sokat fejlődött és emelkedett épp temploma által; a tekintélyes hitközségek között vív ki helyet magának, bár még igen sok a teendője, hogy teljesen berendezkedjék a megnövekedett igényekhez mértén. 1887-ben a templom mellé, mely szabad telken, a Batthányi téren épült, kénytelen házmesterlakást készíteni és azt 1200 frt költséggel meg is teszi, amit megint kölcsönből fedez. 1890, márciusban az iskolájával szomszédos házat veszi meg 4500 frtért, tíz éven át való törlesztésre és ott szárnyas vágóhelyet rendez be.

Ime, új meg új terheket vállal a község magára, amikor alig bírja a régit; amelletts iskolája rossz, céljaira mindig alkalmatlanabbá váló épületben tengődik. Foglalkozott is a község azzal a tervvel, hogy régi templomát alakítja át iskolának, ez azonban nem vált be. El is adta a templomépületet magán embernek, de ezt a hatóság nem hagyta jóvá, mert az orthodox hitközség perbe száll az anyaközséggel és magának követeli a régi templomot, mint a melyhez joga van. Hosszu pörösködés után végre meg egyezik a két község és 1890, május 1-én átveheti az orthodox község a templomot nagy telkével együtt 7500 frt. kártérítés fejében. Így azután igen jutányosan jutott fontos intézménye birtokába és ez által nagy lépéssel haladt előre viszonyai megszilárdításában. Már 1886-ban külön anyakönyvvezetői jogot is kapott a vallás-és közoktatásügyi miniszter rendelete folytán és mindig előbbre jutott önállóságában.

Most azután szent a béke a két község között, mind-egyik halad a maga útján, egyik nem zavarja a másiknak köreit. Különben nem csak az élők utjai váltak el egymástól vallási téren, de a halottaké is, midőn az orthodox község 1880-ban külön chevra kadisát alapít és külön temetőt szerez magának, közvetlen a régi inellett, melytől csak egy fal választja el. Még csak az iskola közös, az orthodox szülők is túlnyomóan a congressusi község iskolájába küldik gyermekeiket.

És épp az iskola áll ez időben rendkívül gyenge lábon. Szánalmat gerjeszt az a vergődés, amelyben a rohamosan felfelé törekvő község iskoláját látjuk már 1876-

tól kezdve, amióta unos-untalan visszatér a hitközség vezetőségének tárgyalásaiban a fojtogató kérdés, mit csinálnak az iskolával? Építeni nem bírnak, mert nincs anyagi erejük hozzá, jelen állapotában nem maradhat, mert egészségellenes, roskatag az épület. Mit tegyen a hitközség? Ujra meg újra elhatározza, „bár fájó szívvvel,” hogy *felosztatja elemi iskoláját, nem talál más megoldást*. Elhatározza, de határozatát végre nem hajtja; mint a szülő gyermekétől, kit el kellene bocsátani a vad idegenbe, hogy talán többé viszont se lássa, nem tud megválni és mindig huzza-halasztja a végleges szakítást, úgy tesz a szombathelyi hitközség is iskolájával. A városhoz folyamodik segítségért, de nem kap, így tehát foldozgatja a maga erejéből, hogy ideig-óráig még tartsa benne a lelket, ami annál nehezebben megy, mert a külállapot vigasztalansága mellett az iskola belállapota is rossz lábon áll; egyik tanítója tuberkulózisban szenved, a másik teljesen elaggott és a taneredmény bizony nem igen felel meg a zsidó iskolához fűzött kívánalmaknak.

Eközben fontos esemény áll be a község életében, *rabbija Dr. Stier József, 20 évi működése küszöbén lemond állásáról*, mert a berlini hitközség választotta meg egyik rabbiállására. 1891, január 1-én hagyta el Szombathelyt, legszebb férfikorának küzdelme helyét, hogy mind máig folytassa papi működését a német birodalom fővárosában.⁶⁰⁾ A községet tehát új gond terheli, miként töltsse be majd rabbiszékét, hogy az a megváltozott viszonyok között minden tekintetben javára váljék. Egyelőre a közeli Kőszeg rabbiját, az 1911-ben Érsekújvározt elhunyt Richter Zsigmondot, bizza meg az előljáróság január 20-iki üléséből, hogy az előforduló rabbi—funkciókat ellássa és már a legközelebbi peszachünnepre meghiv egy rabbijelöltet próbaszónoklásra. Elhatározza, hogy csak a budapesti rabbiképzőben végzett papot választ és egymásután hívja meg az

⁶⁰⁾ Irodalmi működése a következő: Deák Ferencz, Emlékbeszéd 1875; Festschrift zur Einweihung der Synagoge zu Steinamanger 1883; Priester und Propheten, 1885; Zunz, szónoklat, 1893; Theismus und Naturforschung in ihrem Verhältnisse zur Teleologie 1896; Die Ehre n der Bibel, 1897; Die Ehre im Talmud, 1912.

eme feltételnek megfelelő jelölteket, de bizony a meghallgatott nyolcz szónok közül választani nem tud. Már-már komoly veszély fenyegeti a község belhékéjét a rabbiválasztás miatt, mikor pályázaton kívül, az 1892, május 16-iki közgyűlés határozata alapján meghívták e sorok íróját a közelgő pünkösdünnepre, magyar és német szónoklat tartása céljából. Ezzel azután szerencsésen dülőre jutott a dolog, mert a próbaszónoklatok után azonnal, sábuóth második napján megegyezett a rabbiválasztó bizottság, a közönség egyhangu ítélete alapján, hogy az összes pályázatoktól eltekintve, *Dr. Bernstein Bélát ajánlja megválasztásra.* Ez indítványhoz csatlakozik június 19-iki ülésében az előjáróság is, miután a jelölt közben, június 15-én sikeresen letette a rabbivizsgát; egyuttal a választást július 3-ra tüzi ki. Pappá avatásom ünnepélyén leendő hitközségem már képviseltette magát Budapesten, két érdekes tagja Feldmann D. T. és Dr. Viola Ödön által, majd a kitűzött napon egyhangulag rabbijává választott a nagygyűlés.³¹⁾

1892, augusztus 18-án foglaltam el állásomat Szombathelyen, az ifju tetterő lángolásával, sok szép remény és felemelő terv boldogító ideáljával lelkemben. Nagy kitüntetés volt az iskola falai közül közvetlenül az életszinpadára lépő fiatal pap számára a tekintélyes község bizalma, melyet azontul mindenképp igazolni kellett. Első dologom volt, hogy az elhanyagolt középiskolai hitoktatást újja szervezzem és az országszerte uralkodó tervtelenség közepette annak határozott irányt és célt tűzzek ki; nemkülömben sürgős teendőm, hogy az elemi iskolát, melynek feloszlását utóljára 1891, április 26-án mondta ki a képviseleti ülés, megmentsem a pusztulástól és tespedéséből új életre keltsem.

³¹⁾ A teljesség kedvéért ideiktatom rövid életrajzi adataimat, 1868. jan. 7-én születtem Várpalotán (Veszprém m.), hol édesatyám, Bernstein Lipót ליפא, mint tekintélyes kereskedő élt. Az ottani zsidó elemi iskola elvégzése után, magánuton folytattam a főgymnasium 4 alsó osztály tanulmányait; talmudikus és egyéb héber ismereteimet főtt. Singer Ábrahám rabbi ur bölcs vezetése alatt szerelem. A budapesti orsz. rabbiképzőben 9 évet, Breslauban 1 évet töltöttem A hűlésészettudori oklevelet 1890-ben Leipzig-ban nyertem, a rabbivizsgát miniszteri engedéllyel, fél évvel a kitűzött idő előtt: 1892, június 15-én tettem le.

Uj iskola építésére még mindig nem került a sor, mert közben a hitközség áldozatkészségét a paplak, illetve községháza építése vette igénybe. Eladdig ugyanis nem rendelkezett a község paplakkal, irodája és tanácsterme is a régi iskolaépületben oly rossz és alkalmatlan volt, hogy az a megnövekedett hitközség jogos igényeit sehogy sem elégithette ki. 1892-ben készült a gyönyörű templom mellett, hozzá alkalmazkodó stylusban, a diszes, egyemeletes *községháza*, 28,000 frt. költséggel, melynek felavatása a megfelelő ünnepély keretében 1893, március. 3-án ment végbe, amikor egyuttal a község első rabbijának, néhai *Königsberger Lajosnak*, az új tanácsterem részére művészkéz által megfestett, arcképét is lelepleztük. Az avatóbeszéd alkalmát is felhasználtam arra, hogy a község tagjainak szívéhez, lelkéhez férközzem ama kéréssel, hogy a remek templom és községháza kiegészítőjeként most már az új iskola építésére gondoljanak. A talaj alkalmas volt a mag számára, elő volt készítve a viszonyok által, az eredmény nem váratott soká magára. Már 1893, március 26-án elhatározza a képviselőtestület, *hogy újból 28.000 frt. kölcsönt vesz fel az iskolaépület céljaira és április 17-én ki is adja a munkálatokat, úgy hogy 1894, március 19-én felavathattuk, a hatóságok jelenlétében, az iskolának pompás egyemeletes épületét*, és az 1893, 94-iki tanévet már ott fejezhattük be.

A község két utcára nyíló telkének torna-utcai végében emelkedett az új iskola, melyet a régitől ritka szép, 4300 □ m. nagyságú udvar választ el; a régi iskolából pedig lakások készültek a hitközségi alkalmazottak számára, egy részét meg páskasütővé alakították át.

Ezzel azután igazán feltette a község a koronáját bámulatos áldozatkészségének, megszabadította iskoláját több évtizedes nyomorgásából!

Ime, tipusa a zsidó községeknek a szombathelyi, mely rövid 15 év alatt 200.000 frtot áldoz intézményeinek méltó ellátására és teszi ezt minden egyházi vagyon hiányában egyedül tagjainak lelkes odaadására, megfeszített adóviselésére támaszkodva! Tagadhatlan, hogy a szombathelyi congressusi hitközség, mely akkor 350 adófizető tagból

állott, oly elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki, nem csak a saját, de az egész felekezet dicsőségére, mely előtt hódolattal kell megállani mindenkinek; első sorban a történetírónak, aki elmélyed az egykori feljegyzésekbe és a száraz adatok mögött meglátja azt a lelkes, áldozatkész tábor és lángbuzgalmu vezéreit, kik vállvetve dolgoztak egyházuk tekintélyének, haladásának és virulásának előmozdításán!

És ha az utókor hálás elismeréssel tartozik mindnyájuknak, különösen kiérdemelte azt a községnek akkori elnöke, *Dr. Goldschmied Vilmos*, ki a nemes, de rendkívül nehéz munkában fáradhatatlanul járt elől, a kezdeményezésnél és a kivitelnél egyaránt. Tizenegyévi elnökségének ideje, 1886-1897-ig, a községnek sok gonddal és küzdelemmel teli korszaka volt, mely azonban maradandót és dicsőt alkotott, ami által az ország legelőkelőbb községei közé emelte a szombathelyit.

V. FEJEZET.

A BELSŐ MEGERŐSÖDÉS KORA.

Az iskola emelkedése. — A hitoktatás szervezése. Héber tanfőlvam alapítása. — Talmud-tóra egyesület. — A templom hatása. — A szószék magyarosodása. — Iskolaalap. — Nyugdíjalap. — Pótimaház. — Alapítványok. — Az orthodox hitközség fejlődése. A congressus. hitközség haladása. — Dr. Bernstein Béla távozása. Új rabbi választása. — A község eddigi elnökei. — A VIII. községkerület működése.

A sok erőmegfeszítéssel, a nagy áldozatokkal járó külső berendezkedés ideje után, következett szükségképpen a belső megerősödés kora, melynek hivatása volt, hogy a külsőleg oly fényesen kiépített intézményeket belsőleg is megszilárdítsa és minden tekintetben szent feladatainak megoldására képesítse.

Sikerült ez első sorban és pedig teljes mértékben az elemi iskolánál, mely új otthonában, miután már az 1893-ik tanév elején nyugalomba vonult két munkaképtelen tanítója, új és fiatal tanerőkkel indult neki nagy és nemes munká-

jának.⁵²⁾ Rövid idő leforgása alatt valódi mintaiskolává fejlődött, mely javára és büszkeségére vált a községnek. Tanítói egytől egyig kiváló, lelkiismeretes munkásai lettek a vallásfelekezeti és nemzeti művelődésnek, akikre bátran rábízhattuk a gyermekek nevelését és oktatását. És tényleg, amíg a megelőző korszakban sok szülő főleg a tehetősebbek, inkább magán uton taníttatták gyermekeiket, vagy a városi elemi iskolába küldték, most kivétel nélkül a zsidó elemi iskolát keresték fel. Valóban, ha valami elégtételt nyújthat a pap önzellen fáradozásáért, úgy bizony a szombathelyi zsidó iskola általánosan elismert, az egész község osztatlan hálájától kísért, diszes eredménye jól eső büszkeséggel, igaz megelégedéssel töltötte el e sorok íróját, mint az iskola egyik vezetőjét, aki annak érdekében sohasem sajnálta a munkát.

Ez a munka azonban nem lehetett volna oly eredményes, ha az iskola világi vezetősége, az iskolaszék nem lett volna magasztos hivatásának annyira tudatában, mint állandóan volt. Papjával mindig zavartalan összhangban működött az iskola érdekében, tőle telhetőleg támogatta törekvéseit, melyek az iskola emelését célozták és a legnagyobb megértéssel fogadta indítványait, melyek az iskolai előmenetel fokozására irányultak, úgy a vallási, mint a világi tantárgyakra nézve. Különös érdeme volt ebben az iskolaszék concilians és bölcs vezetőjének, Dr. Engel Sámuel iskolaszéki elnöknek, ki ezt a tisztséget már több, mint két évtizede viseli és utánzásra méltó példáját mutatta annak, mint dolgozhatik valamely intézmény világi és egyházi vezetője egymással karöltve, anélkül hogy a legkisebb hatásköri összeütközés előfordulna.⁵³⁾

A hitoktatás átszervezése szintén megtermette gyü-

⁵²⁾ Dr. Bernstein Béla. A szombathelyi izr. elemi iskola története Budapest, 1896, 14 l. Azóta az iskola tanítói: Altstädter Lajos, Friedrich Hermina, Kardos Samu, Kardos Samuné és Körösi József.

⁵³⁾ A valóban bensőséges viszony, mely e sorok írója, mint rabbi és az iskolaszék között fennállott, kifejezésre jutott Szombathelyről való távozása alkalmával. Az iskolaszék nem csak testületileg vett bucsut és jegyzőkönyvben örökitette meg működésém emlékéit, hanem elhatározta „dr. Bernstein Béla főrabbi iskolai alapítvány” létesítését.

mölcset, amidőn leküzdve az átmenet nehézségeit, évről évre szilárdabb alpra helyezkedett azon tanterv szerint, melyet számára kidolgoztunk.

Mikor 1897-ben megalakult a Dunántuli Rabbiegyesület, e sorok írója lett a hitoktatás fontos ügyének előadója és azt a megbizatást nyerte, hogy egyetemes, részletes hittani tantervet dolgozzon ki az egyesület részére. Ezt a feladatot meg is oldotta és több közgyűlési (székesfehérvári, szekszárdi és szombathelyi) tárgyalás után az egyesület elfogadta a tantervet és ki is adta 1901-ben.⁶⁴⁾ Ennek alapján folyt azután a tanítás a szombathelyi elemi és középiskolákban, míg nem 1906-tól kezdve az országos egyetemes hitoktatási tantervhez alkalmazkodtunk, melynek kidolgozásában, mint az a célra kiküldött szűkebb bizottság tagja, élénk részt vettem.

Hogy a hitoktatásnak a héber szöveg tanítására különös súlyt kell helyeznie, azt elvül elfogadta nem csak a Dunántuli Rabbiegyesület, de később az országos hitoktatási bizottság is. E szerint minden községben arra kell törekednünk, hogy talmud-tóra iskolák, héber tanfolyamok létesüljenek, ahol az arra alkalmas tanulók bővebb héber ismereteket szerezhessenek. Ez sikerült Szombathelyen néhány évi előkészítés után az 1897-98-iki tanévben, amikor is megnyílt a három csoportra osztott *héber tanfolyam*, mely azután a hitközség egyes lelkes tagjainak áldozatkészsége folytán állandósult.⁶⁵⁾

A tanfolyam, melyet az 1899, október 22-iki képviselői ülés hitközségi intézménnyé tett, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva, az elemi iskolát figyelmen kívül hagy-

⁶⁴⁾ A Dunántuli rabbiegyesület egyetemes, részletes hittani tanterve, Szombathely 1901.

⁶⁵⁾ A tanfolyam költségeit egyesek évi adományai fedezték, amiről, valamint a tanfolyam működéséről a szombathelyi izr. iskola értesítője függelékében: Kimutatás a középiskolai hitoktatásról, számolt be minden évben. Alapítványai: Weiner Károly 3000 K., melynek kamatait évszázó vizsgálat alapján ítélte oda a kiküldött bizottság a legtöbbet tudó tanulóknak. Továbbá a Löwenstein Henrik 1900-90 és a Hunig Dávid alap 1901-902 tanévtől kezdve.

ta és csak a középiskolákba járó, önként jelentkező tanulók oktatására szolgált. Az I. csoportba jártak a főgymnasium és polgári fiúiskola I-II, a II. csoportba ugyanazon iskolák III-IV, a III. csoportba a főgymnasium V-VIII és felső kereskedelmi I-III. osztályaiban levő tanulók, kik heti 2—2 órában a tóra és próféták fordítását tanulták. Hogy az intézmény életképes volt, azt megmutatta a minden tekintetben kielégítő eredmény, melyet elért. Évente 70—80 tanuló sajátított el ez uton kiváló héber ismeretet és nem egy érettségizett ifju érte el azt, hogy a tórában bárhol önállóan tudott eligazodni. Jelenleg, az alapítványokon kívül, az 1911-ben alakult Talmud tóra-egylet gondoskodik a tanfolyam fenntartásáról.

A hitoktatás rendszeres fejlődését bizonyítja az a tény is, hogy míg az 1892-93-iki tanévben az összes középiskolai, illetve polgári iskolai tanulók heti 12 órában nyertek hitoktatást, addig az 1908-909-iki tanévben már heti 23 órában, majdnem mindenütt osztályonként elválasztva.

A templom is teljesítette magasztos hivatását. A díszes külsőnek megfelelően mindig rendezettebb és lélekelőbb lett az istentisztelet, melyet szombat és ünnepnapok előestéjén magyar ina vezetett be; lassanként a szószéken is teljesen meghonosult a magyar szó. Amidőn e sorok írója állását elfoglalta, felváltva tartott magyar és német szónoklatokat; idővel az utóbbiak mind gyérebbek lettek és 1905, június 10-ikén sáb_óth másnapján hangzott el a szombathelyi zsinagógában az utolsó német szónoklat, miután községi határozat szentesítette azt a nagy haladást, hogy ezentul a *szónoklatok nyelve kizárólag magyar lesz.*

Nevezetes tény ez a hitközség magyarosodására nézve, mert hisz kétségtelen, hogy a zsidó istentiszteletnek ősidőtől fogva kiegészítő része a szónoklat, mely, ha feladatahoz hű marad, mindig írásmagyarázon alapul. Tudjuk, hogy a szónoklatok hatása rendesen ephemer, de mégis tapasztalhatjuk, hogy nem egy üdvös eszme a szószék-ről utnak inditva, megvalósul a hitközség életében annak

javára.⁶⁶⁾ A zsidó predikáció, ha ősi mintaképeit utánozza és igazi muszárral, valláserkölcsei intellemmel áthatott, nem maradhat nyom nélkül. Mint egy lezárt multnak bírálata gyanánt, örömmel és megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a szombathelyi congressusi hitközség dicséretére mondhatom, szigorú, magas mértékkel mérő beszédeimet mindig kiváló figyelemmel kísérte. Ennek meg is volt az észrevehető hatása: a közszellem állandóan javult, zsidó önérték és vallásos gondolkodás gyökeret vert a községben, mely természetesen tartotta, majd el is várta, hogy a vallásfelekezeti élet e fontos tényezőit a templom és az iskola minden rendelkezésére álló eszközzel ápolja és emelje.

Nem különben meleg érdeklődéssel kísérte a község azt az irodalmi működést, melyet az ő papja kifejtett és annak elismerésében a maga dicsőségét is látta.⁶⁷⁾

⁶⁶⁾ Csak néhány adatot ragadok ki tapasztalataimból; bizonyos, hogy minden rabbi utalhat hasonló esetekre és ez szolgál buzdításul a nehéz munkában. Így a szászok hatása érlelte meg az iskola építés ügyét 1893-ban, érte el a héber tanfolyam alapítását, az iskolaalap létesítését, a jötekonyság ügyének rendezését, melyről alább a VI. fejezetben lesz szó. Nem különben mindig eredménnyel járt a templom felszerelésére való felhívás. 17 év alatt három új tórát avattunk: Hagel Benőné, Wolf József és Schwarz Henrik adományát. A templom 25 éves fennállása évfordulójára egy szónoklat folytán 3000 koronát gyűjtöttek a község hölgyei Isten háza liszteletére. Lásd: A szombathelyi hitközség elöljáróságának általános jelentése az 1898–1906 évekről. Szombathely, 1907.

⁶⁷⁾ Irodalmi működésem a következő: *Önálló művek és értekezések*: 1. Die Schrifterklärung des Bachja b. Ascher ibn Chalawa und ihre Quellen, Berlin 1891. 2. A Szombathelyi izraelita elemi népiskola története, Budapest 1896. 3. A tóra, Mózes öt könyve. Az IMIT tibliája részére készült fordítás. Budapest, 1898. 4. Az 1848-49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898. 5. Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn, Breslau, 1900. 6. A Dunántúli Rabbiegyesület egyetemes, részletes hittani tanterve, Szombathely, 1901. 7. A tóra, Mózes öt könyve. Héber szöveggel iskolai használatra fordítva. Budapest 1902-1904. 8. Az izr. vallásoktatás országos tanterve, Budapest 1904. 9. Az egyetemes vallásoktatási tanterv. Budapest 1906. 10. 1848 és a magyar zsidók. Magyar zsidó könyvtár. XI. Budapest. — *Egyes szónoklatok*: Beköszöntő beszéd Szombathelyen, Nagykanizsa, 1892. Szabadság, egyenlőség, testvériség a zs. vallás törvényeiben, Szombathely 1895. Halottak emlékezte, Mazkir Imák. Szombathely 1899. Az intelligencia hivatása.

Igy haladt a község erkölcsi tekintetben minden téren, amellet azonban anyagi megerősödése sem maradt el, amiben nagy érdeme volt a hitközség elnökének, *Geist Lajosnak*, ki erős kézzel és sok buzgalommal fogott hozzá hivatala átvétele után mindjárt, 1898-ban, a község anyagi viszonyainak rendezéséhez.

1898-ban még 269.000 K. vagyon mellett 180.000 K. törlesztéses kölcsön terhelte a hitközséget, szükségletei pedig állandóan növekedtek; hisz pl. egy tételnél, tisztviselőinek javadalmazása, 1898—1906-ig, 3500 K.-val emelkedett. Mégis a rendszeres gazdálkodás, főleg pedig a tagoknak beköltözés által való szaporodása lehetővé tette, hogy a hitközség nem csak pontosan megfelelt kötelezettségeinek, de vagyonát is gyarapította. 1900-ban e sorok írójának kezdeményezésére iskolaalapot létesítettek, mely, évente-pusztán a templomi adományok által gyarapítva, ma 4050 K. Ugyanakkor kezdte meg a község nyugdíjalapjának gyűjtését, melyre az egyesek adományain kívül az évi költségvetés 5%-át fordítja és amely ma már 10,000 K.

Es míg meglevő intézményeit folyton fejlesztette, addig új feladatok elé is került. Gyönyörű temploma sokkal szűkebbre készült, semhogy a hatalmasan megnövekedett hitközség tagjait az őszi nagy ünnepek idején befogadhatná. Ezért már évek óta tanácstermében külön istentiszteletet rendez róshassono és jómkippur ünnepén, 1909-ben pedig 40.000 Koronáért nagyobb telket vásárolt iskolája mellett, hogy oda pótimaházat építhessen. Ez a terv ugyan még nem valósult meg, de a község anyagi viszonyai oly

M. Sziget, 1903. Templomszentelő Felső-Eőrött. Szombathely, 1904. Bucsusbeszéd Szombathelyen, Dombóvár, 1909. Izrael házának öre. Székfoglaló Nyiregyházán, Budapest, 1909. Több szónoklat a Magyar Zsinagóga évfolyamaiban. *Tanulmányok az I. M. I.T. évkönyveiben* : 1895; A zsidók az 1848-49-iki szabadságharcban. 1896: Az ember tragédiája és a zsidó irodalom. 1898: Reformmozgalmak a magyar zsidóság körében. 1902: A türelmi adó Vas megyében. 1905: Jókai Mór. 1910: A zsidók az 1848-iki szabadságmozgalmakban európaszerte. *A magyar-zsidó Almanachban*, 1911: A gyermekvédelem a zsidóságban.— *Különféle cikkek* az Egyenlőség, A Jövő (1897-98) heti lapokban, A Magyar-Zsidó-Szemle, Izraelita tanügyi értesítő, Mult és Jövő folyóiratokban, a Vasvármegye, Vas megyei Hirlap, Szabolcsvármegye, Szabolcs, Az igazság és Nyirvidék helyi lapokban.

rendezettek, hogy bátran néz a jövőnek ezen és hasonló kisebb-nagyobb feladatai elé.

Íme, 1898-ban a szegény gyermekek felruházására szolgáló 2000 K. Deák-alap és a 2000 K. kiházasítási alap állott csak a község rendelkezésére, ma pedig 50.000 K. különféle célú alapítvány van kezelésében, mely mind megfelel rendeltetésének.⁶⁹⁾

A folyton növekedő congressusi község mellett az orthodox hitközség is fejlődött és teljesen különállva haladt céltudatosan a maga útján. 1898-ban az utolsó szálát is elvágta, mely még némileg összefűzte a congressusi községgel, t. i. *külön felekezeti elemi iskolát alapított*. Ennek 1900-ban megfelelő épületet emelt temploma mellett, egyuttal diszes paplakot és tanácsstermet készíttetvén az új épület emeletére. Ugyanezen évben töltötte be újra rabbiállását igen szerencsésen, megválasztván a kiváló talmudtudós és igaz békeszerető nagy-jókai rabbit, *Benedikt Markust*, aki is minden tekintetben megfelelt a hozzá fűzött várakozásoknak. Szüksége is volt erre a szépen fejlődő hitközségnek, mert 1896—1898-ig Jungreis Pál, most abaujszántói rabbi, volt a község papja, aki a dunántuli viszonyokba bele nem illő, u. n. „unterlandi” felfogásával és viselkedésével komolyan veszélyeztette a község békéjét és jólétét.

Most a község, bár olyant, aki a szombatot és ünnepeket nyíltan megszegi, alapszabályai értelmében tagjai sorába fel nem vesz, 150 tagot számlál; évi költségvetése pedig 20.000 K.

Iskoláján egy rendes tanító és egy óraadó kézimunkatanítónő működik, kiket egy vallástanító (meiamed) támogat. A tanulók száma az utolsó évben 78 volt, akik közül a III-IV. osztályu fiúk, a polgári fiúiskolába, főgymnasiumba és főreáliskolába beiratkozott magántanulókkal együtt a Talmudtóra iskolába is járnak, míg a nagytudományu rabbi által vezetett jesivat állandóan 15 bachur

⁶⁹⁾ Az iskola segély és ösztöndíj alapjai csak 1896-ban kezdődnek és a következők: Weiner Salamon és Anna 2000 K., Poszlavszky Ferencné 310 K., Bernstein Rózsika 250 K., Dr. Bernstein Béla főrabbi 1000 K. és Wolf József és neje alap 2000 K.

látogatja, akiknek felvétele bizonyos feltételektől függ⁶⁹).
 Ime, bizonyítéka annak, hogy a két hitközség egymástól függetlenül, teljes békében halad egymás mellett mind-egyik a maga boldogulása felé, ha pedig az össze nem illő elemeket egy ka!ap alá szorítanók, csak békétlenség és harc volna a szomorú eredmény, mely a legjobb ügyet is képes tönkretenni.

A nagyobb kongressusi község, melynek adófizető tagjai vannak a 650-t meghaladták, minden tekintetben modern intézményeit nagy áldozatok árán tartja meg előkelő színvonalukon. Utolsó költségvetése 62780 K. 57 f. volt, mely összegből — jellemző a zsidó hitközségek vagyoni viszonyaira — 35814 K-t kellett kultusadóból fedeznie. Meg is terheli tagjait, a közvetett járulékokon kívül, nagy közvetlen adóval. A legmagasabb kultusadó évi 500 K, a legkisebb 4 K., a két végösszeg között a vagyoni viszonyok szerint az osztályoknak egész skálála foglal helyet.

⁶⁹) Az orthodox község belételeire vonatkozó adatokat Klein Gyula tanító ur közlésének köszönhetem.

Az adó beszédését is új alapokra helyezték, amennyiben nem a pénzbeszedő jár el érte, hanem a hitközségi irodában fizetendő a felek által. Érdekes, hogy már 1886, januárban Jünker Gusztáv csak ama feltétel alatt fogadja el a pénztárosi állást, ha az adót nála fizetik le havonként; a késedelmes tagot felszólítja és ha 8 nap alatt nem tesz eleget kötelezettségének, végrehajtás alá kerül. A terv azonban akkor csak a mar dugába dőlt; a hitközségi tagok még korántsem voltak ily reformra érettek, és már öt hónap múlva oly nagy a hátralék, hogy a község kénytelen a régi módhoz visszatérni. 1899-ben azonban újból áttérnek az adókönyvvel való befizetésre és már jobb eredménnyel. Ez a módosítás ma is fennáll, de 1910 óta az adókönyvek helyett, jobban ellenőrizhető könyveléssel nyugtatják a lefizetett összegeket. A község adminisztrációja minden tekintetben a kor színvonalán áll, valamint alapszabályai is, melyeket utoljára 1907-ben dolgoztak át. A község 48 tagú képvisellete a virilis és választott tagoknak egyenlő számából áll, ami épp a hitközségi tagok rendkívüli adózásánál fogva teljesen jogosult; bizonyára inkább, mint a városoknál és a megyéknél, hol ez a rendszer állami törvény által nyer szentesítést.

Ha azonban fontosak is a jó alapszabályok, megfelelő végrehajtók, lelkes és buzgó vezetők nélkül csak holt keret maradnak, melyből hiányzik a lélek. A szombathelyi hitközség szerencsére rendesen megtalálta tagjai között a hozzá való vezetőket és ha néha nem is ütötték meg egészen a mértéket, melyet ily haladó és előkelő

hitközség vezetése szab meg, kipótolta a jóakarát, mely egyből sem hiányzott.

A község tehát az utolsó két évtizedben mindinkább emelkedett, úgy számra, mint belső értékre nézve és működése által küzdötte fel magát az ország legelőkelőbb hitközségei közé!

1909. április 1-én hagyta el e sorok írója a diszes hitközség fontos rabbiállását, amely által 17 éven át részt vett a község kifejlődésének legszebb és legtermékenyebb korszakában. A rabbiállás betöltése azután két éven át izgalomban tartotta a hitközség tagjait. Heves, szenvedélyes küzdelem fejlődött a választandó pap ügyében; éles ellentétű pártok állottak egymással szemben és a kölcsönös agitáció elérte három ízben azt, hogy a jelölt nem kapta meg a kívánt ²/₃ szótöbbséget.

Már-már túllépte a pártoskodás a megengedett határokat és az elkeseredett harc veszélyeztette a hitközség fejlődését, mikor győzött a békeszeretet jobb belátása és 1911. április 2-án majdnem egyhangúlag megválasztották *Dr. Horovitz József*, karánsebesi rabbit, akit azután állásába május 28-án ünnepélyesen beiktattak. Ötödik rabbija ő a nagyrahitott községnek, melynek történeti fejlődését egész ez ideig bemutattuk. A község négy rabbija, a négy egyházi vezető mellett, nevezetesen Königsberger Lajos (1838-1861) és Dr. Rokonstein Lipót (1865—1871), Dr. Stier József (1871—1890) és Dr. Bernstein Béla (1892—1909) mellett sokkal nagyobb számú világi vezetője, elnöke volt a községnek ugyanazon idő alatt, ami az állás természetét tekintve könnyen érthető. Ez a tiszteletbeli állás nagy feladatot ró a viselőjére, különösen nagyobb községben és amily nehéz, épp oly hálátlan. Tényleg nagyon fontos a hitközségre nézve, hogy kinek kezébe van letéve az elnöki hatalom, mert a zsidó községek szervezete folytán gyakran tőle függ a község jóléte, emelkedése vagy süllyedése, elzüllése.

Szombathely hitközségének elnökei között nem egy volt, kinek igen sokat köszönhetett a község. A már említetteken kívül, főleg *Feldmann D. T.*, *Deutsch I. M.* és

Lackenbacher Fülöp emelendők ki. Az utóbbi idejébe esik a monumentális templom építése; *Deutsch I. M.* pedig nem csak rövid időn át mint elnök, de mint állandó előjáró és a templom-előjáróság örökös diszelnöke, majd pedig mint a VIII. községkerület elnöke hatalmas oszlopa volt a szombathelyi hitközségnek. Erős jelleme, rendkívüli okossága és szilárd akarata mindenkor érvényesültek, amikor községe javát és érdekét kellett szolgálni⁶⁹). *Feldmann D. T.* pedig nem csak diplomatai ügyessége, de főleg valóságos tudása és lelkesedése által vált ki és volt hitközsége haladásának fontos tényezője. Különben a diszes névsor mindegyike megérdemli, hogy megörökítségük neve a község történetében. Ime, a következő az :

Grünwald Ignác 1836-1841 ; Landesberger M. 1841-1843 ;
 Grünwald Lajos 1843-1855 ; Salamon Miksa 1855-1858 ;
 Hochsinger Henrik 1858-1860 ; Neuherr Henrik 1860-1861 ;
 Neumann Albert 1861-1862 ; Rechnitzer Salam. 1862-1863 ;
 Fleischner Miksa 1863-1864 ; Pick Bernát 1864-1869 ;
 Feldmann D. T. 1869-1870 ; Fränkl Lajos 1870-1871 ;
 Deutsch I. M. 1871-1872 ; Singer Albert 1872-1873 (máj.)
 Deutsch I. M. 1873 (máj.)-1874 ; Rosenberg Áron 1874-1875 ;
 Spitzer Adolf 1875-1877 ; Lackenbacher F. 1877-1886 ;
 Dr. Goldschmied V. 1886-1898 ; Geist Lajos 1898-1913 .

Jelenleg legifj. *Deutsch Samu* az elnöke annak a hitközségnek, mely a legnagyobb a VIII. községkerületben és hivatva volna arra, hogy az egész kerület községeinek működésére és fejlődésére befolyással legyen, ha nem volna a községkerületek úgynevezett szervezete holt keret, hatáskör és eszközök hiányában tehetetlen testület. A VIII. községkerület megalakult ugyan már 1869, november 15-én és elnöke *Pick Zsigmond* lett Rohoncra, de működéséről szó sem esett. Némi kis élet költözött belé, mikor 1892, február 14-én újra alakult és *Rosenberg Henrik*, *Kis-Czellből* lett az elnöke. Folytatta ezt a hivatalt és amennyiben lehetett dolgozott is benne *Deutsch I. M.*

⁶⁹) *Deutsch I. M.* 1829-1904. Gyászbeszéd, tartotta Dr. Bernstein Béla szombathelyi főrabbi. Szombathely, 1904.

ki Rosenberg Henrik, 1895, április 1-én bekövetkezett halála után vette azt át. Ő szintén egész haláláig vezette 1904, június 14-ig; utódja lett *Dr. Rosenberg Gyula* országgyűlési képviselő, táplánfai (Vasmegeye) birtokos, aki helyett az ügyeket az alelnök *Dr. Feldmann Bódog*, kirtanácsos látta el 1912, szept. 30-ig, amikor is meghalt.

Valóban már ideje volna, hogy a magyar zsidóság megteremtene életképes, erős szervezetét, mely a magukra hagyott községeket egyesítené közös felekezeti munkára!

VI. FEJEZET.

A chevra kaddisa és a jótékony egyletek.

A chevra kaddisa eredete. — A szombathelyi chevra alakulása. — Első alapszabályai 1828. — Temető — Temetőfal építése. — Új alapszabályok 1833. — A chevra szervezete. — A chevra és az 1848-iki üldözés — Német alapszabályok 1858. — A chevra és az egyenjogusítás. — Horvát Boldizsár disztig. — A temető kibővítése 1875. — Az orthodox chevra alapítása. — Magyar alapszabályok 1881. — Alapszabályok módosítása 1900. — A chevra szelleme és működése. — Temető kibővítése 1904. — Tagok száma. — Eddigi elnökei. — A jótékony egylet szervezése. — Maszki el-dal egylet. — Feloszlása és alapítványai. — Chónén Evjónim egylet. — Alakulása és céljai. — Töméch Dalim egylet alakulása és működése. — Izr. jótékony nőegylet. — Elnökei és működése. — Fiók egyletek. — Be-fejezés. —

A chevra kaddisa-Szentegylet kizárólagosan zsidó intézmény, melyhez fogható nincs egy más felekezetenél sem. Magán viseli eredetétől kezdve mai fejlődéseig a zsidó gemilusz cheszed: a szeretet gyakorlása erényének jeleit és habár nem tudjuk történetét levezetni kiindulási pontjáig, számos adat mutat arra, hogy bizonyos formája meg volt már a talmud idejében. Világosan kimutatható azonban 1418-ból Granadában, Spanyolországban⁶¹⁾. Teljesen való-

⁶¹⁾ Lásd Goldfahn S. H., Magyar Zsidó Szemle, 1888, 280 l. Uo. 289 l. Dr. Klein Mór e kérdésről. Továbbá Uo. 1889, 6—11 l. A chevra kaddisa eredete, Beck Mor és Fischer Mihály, kik nyomós bizonyítékokat hoznak fel az állítás igazolására.

színütlen tehát az a nézet, hogy a 16-ik században keletkezett német „Bruderschaft” utánezata volna⁶³).

Bizonyos, hogy az idők folyamán átalakult, felvett céljai közzé olyant, ami eredetileg nem volt benne, változtak eszközei is, melyekkel céljait el akarta érni, de a gondolat, hogy a halottak iránt való kegyeletet köteles a felekezetnek minden tagja gyakorolni és ha a hozzátartozók nem képesek a halott eltakarításáról gondoskodni, akkor az a hittestvérek feladata, ez képezi a chevra kaddisa létének alapját. Nem is szabad azt temetkezési egyletekhez vagy vállalatokhoz hasonlítani; épp ezeknek a keletkezését tette feleslegessé, mert vallási alapon, a legtisztább jótékonyság eszméjének megtestesülése gyanánt, kezdte és folytatta működését mindenütt, ahol zsidó közösségek alakultak.

A chevra alakítása rendesen együttjár a község alakulásával, de gyakran meg is előzi azt; mert a halállal nem lehet alkudni, elér az mindenkit és a zsidó közösség bármily kicsiny is volt, törekedett halottjaihoz való ragaszkodás és szeretetből, hogy helységében szerezzen temetőt azok számára. Mihelyt ezt el tudta érni, már előállott a chevra kaddisa alapításának szüksége, mely azután széleskörű autonómiával működik és a hitközséggel, bár rendszerint felügyelete alatt áll, csak néhány istentiszteleti pontban érintkezik. A község szívesen is látja a chevra alakulását és bizonyos előjogokat ad neki templomában, a hitközségi életben, amint a szombathelyi hitközség előljárósága is kijelenti a chevra 1833-ban készített alapszabályai függelékében, hogy sem most, sem a jövőben nincs joga a községnek a Szentegyletnek alapszabályaiban biztosított jogait megtámadni, mert azokhoz készséggel hozzájárult az egész hitközség.

Ime tehát, Szombathelyen is megalakult a chevra, még mielőtt a hitközség önálló lett, és pedig 1828-ban, mikor a község még fiókja volt a rohonci hitközségnek,

⁶³) Ezt a véleményt kockáztatta meg Löw-Kulinyi, A szegedi chevra 1787 — 1887, Szeged 1887, és utána Hochmuth Ábr., M. Zs. Szemle. 1888, 156 l.

hova addig halottait is szállította. Most azonban temetőt szereznek a Szombathely mellett lakó zsidók és miután a temető meg volt, formailag is megalakult a chevra kaddisa. A temető legrégebbi sirköve 1827-ből (י"קפ"ח) való, az első alapszabályok pedig 1828-ból. Hogy kik alapították a chevrat és készítették az alapszabályokat, nem tudjuk, mert ezek nélkülözik a záradékot, a készítők aláírását.⁶³⁾ Az alapszabályok elég bőven szólnak a chevra tagok jogairól és kötelességeiről, mely utóbbiak meglehetősen súlyosak voltak, miután minden tagnak részt kellett venni személyesen nem csak a beteglátogatásban, de a halottak körül előirt összes teendőknben, sirásásban és temetésben is. Épp úgy kiterjeszkednek az alapszabályok a temető felhasználására, a chevra kórházának kezelésére és egyéb teendőire.⁶⁴⁾

Ez alapszabályok azonban még sem voltak soká érvényben, éppen a súlyos teher miatt, melyet a tagokra a személyes közreműködés által róttak és már 1833-ban újak váltják fel, melyek megengedik a tagoknak a helyettes állítását és nem kívánják a temetéseken való megjelenést.

Az új alapszabályok, csak úgy, mint az elsők, szép héberséggel irattak, egyuttal megerősítést nyertek a rohonci hitközség kiváló rabbijától, Engelsmann Gábrieltől, akinek kerületébe akkor még a község tartozott.⁶⁵⁾ Az alapszabályok bevezetése megörökíti azt a szép tényt, hogy sikerült a fiatal chevranak temetőjét fallal körülvenni és

⁶³⁾ Téves Feldmann D. T.. A szombathelyi kongr.-izr. chevra kadisa egyfelének története, Szombathely, 1893. 5 l. azon állítása, hogy 22 tag alapította a chevrat, akiket ő névleg is felsorol, mert ezek az 1833-iki alapszabályokat irták alá és nem az 1828-ikiakat.

⁶⁴⁾ Az alapszabályok 46 pontból állanak és keltük: **הַכּוּן חַמְלָתִי**, **קְטוּרַת לַפְּנִיךְ יְמִישָׁא כַּפֵּי מִנְחַת עֶרֶב**, tehát **חַקְפִּיָּה** = 1828. Megmaradtak német fordításban is: **חַקְנוֹת שֶׁל חֲבֵרָא קְרִישָׁא פֶּעֶרְדֵּי־שֵׁשֶׁט**, mert hisz minden évben fel kellett azokat a tagok előtt olvasni és a hébert nem mindenki értette volna meg. Mindkettő a chevra kaddisa levéltárában van, másolatukat Dénes Sándor urnak köszönöm.

⁶⁵⁾ Az alapszabályok elfogadási záradéka után a kelet: **חַקְצִיג לַפִּיק**, 1833 és a következő aláírások héberül: Pinkasz Berl, Jakob b. Zanwil (Stadler), Liebermann Fülöp, Kellner Juda, Grünwald Let., Kohn Jakab, veje Áron, Rosenberg Mordechai, (Kohn) Sámuel Chajjim, (Neumann) Menasse, (Grünwald) Wolf Leb, Kohn

így annak háborítatlanságát jobban biztosítani. A temetőt ugyanis, mint később a templomot, Batthányi hercegtől vették, a mint azt az 1836-iki templomvételi szerződés 5. pontja is jelenti: „A szőkeföldi határban egy fertály holdra való föld temető helynek már lévén mutatva és köfal-kerítéssel is ellátva ezen fundusnak az említett célra való használása évenként Szent-Mihály napkor fizetendő két ezüst forint földbér mellett a felebbi 3-ik pontban érintett Földes Uri Jussok és Igazak fentartásával a közönség számára által engedtetik.”

De nem csak a temetőhelyet adta a nemeslelkű herceg, hanem a fal építéséhez is nagyban hozzájárult; 20'000 téglát ajándékozott gyárából, a többit pedig jutányos áron adta, két évi hitelbe. Mindez persze nem lett volna elég a mű végrehajtásához, ha nem adózott volna minden egyes hitközségi tag 10 frttal a célra és azonfelül önkénytes adományokkal is. Ugyancsak e célra kapott az egylet a nagykanizsai Löwenstein Lea örökösaitől 1000 frt. alapítványt, melynek révén még ma is tisztelettel őrzik a nevét a szombathelyi hitközség körében. Ámde a fénnel jár az árnyék; az általános, felemelő áldozatkészség mellett voltak egyesek, kik nem akarták a rájuk kirótt 10 frtot lefizetni. Ezekről az alapszabályok 38 §. intézkedik és pedig aként, hogy ha az illetők fia házasodik vagy leánya férjhez megy, úgy a fia vagy a veje tartozik a lakodalom napján az összeget megadni, ha azok is vonakodnának, akkor adott gyász esetben, úgy tekintessenek a dijkiszabás ügyében, mint ha nem is tartoznának a hitközséghez. Mert természetes, a chevra külömbséget tett nem csak chevra-tag és nem chevra-tag között, hanem hitközségi tag és idegen között is, mikor arról volt szó, hogy mint fizettesse meg az illetőve a chevra szolgálatát. A dijakat pedig a gondnokok állapították meg, akik a chevra összes ügyeit intézték. Volt ugyanis a chevranak 3 gondnoka, kiket évenként az Adár 7-iki közgyűlés választott meg (10§) és pedig úgy, amint

József, Kohn Mihály, Kohn (Weinberger) Dávid, Hofmann Abrahám, Cevi Kohen, (Fülöp) Sámuel, Deutsch Mordéchai, (Náthán) Mayer Kitsee, Deutsch Sándor, Schwarz Izráel Hirs, Grünwald Jesaja. A zárójelekbe tett nevek Feldmann kiegészítései az identifikálás alapján. Majd a rohonci rabbi megerősítése következik: **ל. נביראל כ"ץ ח"ס גליל רעכניטץ ואנטיה** L. fűggelék.

az a hitközségi választásoknál is alkalmazásban volt, hogy sors utján jelöltek ki három elektort, akik azután jelöltek valakit első vagyis főgondnoknak (Obergabboi); erre szavazott a közgyűlés és ha nem nyerte meg a többséget, akkor az elektorok újat jelöltek, mindaddig míg a kívánt eredményhez jutottak. Épp így a másik két gondnok választásánál. Aki pedig a ráeső választást el nem fogadta, 2 frt. büntetést fizetett.

A főgondnok volt az egylet vezetője, ma elnökének mondjuk, a másik kettő a pénztáros és az ellenőr, akiknek a régi gondnokok a közgyűlés napján tartoztak átadni az egylet vagyonát, számadásukat pedig még három, a közgyűlés által választott számvizsgáló előtt. (11§).

A gondnokok viszont tartoztak a főgondnoknak havonként elszámolni, ez utóbbi az 50 frt. pénzkészletet tőlük átveszi és elzárja a chevra ládjába, melynek kulcsát a második gondnok őrzi. (19§) A perselyeket, melyekbe minden ujhold előtt, Adár 7-ikén, böjtnapokon, purimkor gyűjtöttek, havonként nyitotta ki és vette tartalmukat számba a három gondnok együtt. (20§).

A gondnokok kezében volt tehát az egylet egész kezelése, de vigyáztak is az ő tekintélyükre. Ha valaki a gondnokokat megsértette (12§), úgy a bocsánatkérésen kívül első ízben 4 frt., másodikban 6 frt. büntetést fizet, harmadikban pedig kizárják a Szentegylet kebeléből, vagy mint az alapszabályok mondják, elveszti jogait és kitörlik nevét a lapról, melyre a chevra könyvében jegyeztetett.⁶⁹⁾ Ugyanilyen büntetés éri azt, aki temetkezésnél nem fogadja meg a gondnok rendelkezését (13§). A gondnokoknak általában nagy hatalmuk volt, ők rendelték ki sors utján a tagokat, akiknek betegeknél, haldoklóknál őrsegi tisztet, temetéseknel pedig a halottat illető összes szertartások végzését kellett teljesíteni. Betegekhez két tagot, sirásához négyet; ha azonban az illető, kire a sors esett, nem teljesíthette a kívánt szolgálatot, köteles volt azt pénz-

⁶⁹⁾ Az 1828-iki alapszabályok szerint csak negyedszerre zárták ki a tagot; ott a terminus technikus: קדישא החברה שלו מסנמם יקרע דף שלו מסנמם קדישא = kitépi lapját a chevra könyvéből és elveszti aagsági jogait.

zel megváltani (21-22§§). A gondnokok maguk fel voltak mentve az őrségi szolgálat alól, de a temetési szertartásnál elsőnek kellett lenniök a munkában.

Különösen érdekes az alapszabályok 2. pontja, mely bizonyos munkásbiztosítást létesít, amidőn meghatározza, hogy minden chevratag, aki szolgát vagy szolgálót fogad, köteles azonnal a bérösszeg minden forintja után 2 krt felévenként a chevranál befizetni. Ha a szolgálat időközben megszűnnék, a gazda visszakapja a befizetett összeget. Ez összeg fejében pedig joga van arra, hogy ha a szolga vagy szolgáló megbetegszik, a betegség első 8 napja után a chevra kórházába küldje, ahol is minden további ápolási díj nélkül ellátja a chevra.⁶⁷⁾ És ha az a kórház nem is felelt meg a mi fogalmainknak, melyekkel ilyen intézményről birunk, a maga idejében mindenesetre fontos szolgálatot teljesített a maga módja szerint.

A chevra tehát feladata magaslatán állott, amint az alapszabályaiban kifejezésre jutott és amint azt működése, mely azoknak megfelelt, bizonyította. Tulajdonképpen nem nevezhette még magát szombathelyinek, mert hisz csak 1840 után telepedhettek le ott a zsidók szabadon és képezték a szombathelyi hitközséget. Amint azonban már fentebb hallottuk, ez a szabadság sem volt tökéletes és mikor a szabadságharc szenvedélyes ideje előrevetette árnyékát, akkor a szombathelyi zsidók könnyen végzetessé válható üldözést éltek át 1848, április 4.

Ezt a szomorú eseményt a chevra kaddisa nem csak jegyzőkönyvében örökitette meg, de elrendelte, hogy a veszedelemből való megmenekülés emlékét évről évre hálaistentisztelettel és esetleg chevralakomával üljék meg. Azért megállapodtak abban, hogy az üldözés napján Niszan ujholdnapján legyen ezentúl a chevraelöljárók választása, valamint számadása, Adár hó 7-én pedig csak a .tcmc-

⁶⁷⁾ Az első alapszabályok 44 §. szól ez intézményről de úgy, hogy ha a szolga megbetegszik, akkor az első 8 nap után elhelyezheti gazdája a kórházban és 4 frtot fizet érte. A többi kiadást a chevra viseli. Ha azonban a gazda nem chevra-tag, akkor a 4 frton felül 2 héten át napi 10 krt fizet a chevra szolgának. A 45 §., ami az 1833-iki alapszabályokban a 37 §-ban van, elrendeli, hogy ha a jesiva valamely bachurja les beteg, azonnal felveendő a kórházba és minden kiadása a chevrat terheli.

tő látogatása és annak elhatározása, vajjon tartsanak-e az évben chevralakomát vagy ne?

Az 1848-ban hozott határozatot ugyan minden időre szólónak gondolták a chevra akkori tagjai⁶⁸⁾, de bizony nem soká maradt érvényben. 1858-ban, mikor a hitközség új alapszabályokat készített, a chevra is reorganizálta működése módozatait. És ime, az új alapszabályok már megszüntetik a tíz évvel előbb elfogadott rendelkezést; Adár 7-ikét meghagyják régi jelentőségében istentiszteleti napnak, de Niszan elsejéről szó sem esik, hanem ahelyett pészach félünnepekre tűzik ki a választás és számadás napját. (11§)

Az új alapszabályok persze, az abszolút korszak követelményei szerint, német nyelven készültek és elég röviden, 28 pontban foglalják össze a chevra teendőit, céljaul megjelölve: a) Betegek látogatását, b) Halottak eltemetését, c) Szegény halottak díjmentes eltakarítását, d) Betegek ápolását és gyógyítását. Az alapszabályokat a megyei hatósághoz terjesztették be jóváhagyás végett, ez azonban 1860, április 1-én a községhez intézett terjedelmes leírátában különböző kifogásokat emel és több pontnak átdolgozását követeli. Valószínű, hogy a chevra eleget is tett a követeléseknek, bár a végleges jóváhagyásról nincs tudomásunk.⁶⁹⁾ Ugyanazon évben 500 frtot kölcsönöz a chevra a hitközségnek házvételre, tehát nem csak adminisztrációja, de anyagi helyzete is rendezett volt.

⁶⁸⁾ A határozat a chevra jegyzőkönyvében 1848-ról így hangzik: מאחר שבר"ה ניסן תר"ח היינו בעה"ר בצרה גדולה שבאו לעת ערב שודדים החריבו היכלנו וכזו מה שבתוכו וקרעו חישעה ספרי תורה ורצו להשמיד להרוג ולאבר את כל היהודים הדרים פה והשי"ב ברוב רחמיו וחסדיו הצילנו מידם הסכמנו יחד כלי מחלוקות כל בני החברה בציר"ה הרב אב"ד נ"ו ודבר טוב זה יהיה לנו בלי נדר לחק נמור שלא יכסלו עד ביאת משיחנו . . .

⁶⁹⁾ Az alapszabályok címe: Statuten der Chewra kadischa des unter den israelitischen Einwohnern zu Steinamanger bestehenden Vereines für fromme und wählthätige Zwecke. Az eredeti példány a chevra levéltárában. Záradéka: So geschehen Steinamanger am 9- ten May 1858 Josef Weiner, Vereins Vorstehler, Carl Bodanzky Vereins Notar és a következő 38 tag, kik valószínűleg az egylet egyetemét, mindenesetre tulnyomó többségét képezték: Samuel Rosenberger, Josef Feiglstock, Sigmund Hoffmann, Moritz Salomon, Samson Weiner, Jakob Scheier, Bernath Kanitzer, Heinrich Hoffmann, Bernat Weiss, Nathan Mayr, Joseph Kohn, Salamon Wiener' Jakob Bauer, Heinrich Feiglstock, Marcus Schwarz, Jacob Porlitz,

Jó ideig nem tartkítja nevezetesebb esemény a Szentegylet életét, mig nem a zsidók egyenjogusítása örömnepet szerzett a szombathelyi chevranak is, melyet a legszebb módon örökitett meg. Joggal tehette ezt azért is, mert az egyenjogusítás törvényének beteresztöje, a kiegyezés után az első alkotmányos kormány igazságügyminisztere, az igazi demokrata és becsületes szabadelvűségű *Horvát Boldizsár*, Szombathely szülötte volt. A szombathelyi chevra kaddisa tehát helyesen járt el, mikor a kiváló ministert hálásan üdvözölte és csekély hálája jeléül disztagjává választotta 1868, junius 29. Horvát Boldizsár pedig hű maradt önmagához, midön a következő sürgönnyel köszönte meg disztaggá való megválasztását: „A Chevra Kadischa izraelita egyletnek Szombathelyen üdvözlöm önökben szabad polgártársaimat szivemből örülök hogy én is részt vehettem a szép munkában: Önökröl a bilincseket leoldani A mily kitartók voltak önök a szenvedésben és türelemben: Legyenek olyanok a haza szeretetében s a szabadság védelmében is. Köszönet a bizalomért a tagságot szives örömmel fogadom Horváth Boldizsár.”

A szombathelyi Szentegylet valóban büszke lehetett e disztagjára, aki a puritán jellemű, igaz, nemes emberek közé tartozott. Valahányszor meghívták chevra-lakomára, nagy figyelemmel köszönte meg és pl. 1873, decemberben a temető kibövitésére rendezett lakomára köszönete mellett 20 frtot küldött A temető kibövitése sikerült is a hitközségi tagok áldozatkészsége folytán és 1875-ben végrehajtották, 3125 frtot fizetve a földesurnak az uj területért. 1880-ban azonban kellemetlen esemény zavarta meg a chevra működését, szakadás állott be tagjai között. Az a kárhözatos pártoskodás, mely a hitközségeket szétdarabolta, a chevra-ba is beférközött és az orthodox hitközség tagjai kiválnak belöle, *külön chevrat alakitva és külön temetőt szerezve maguknak.* Most már a régi, 1828-ban

Philipp Mayr, J. Grünwald, L. Kohn, Anton Steinberger, Leopold Pollák Joseph Grünwald, Dawid Weinberger, S. Neumann, Joseph Bader, H Hochsinger, H. Neuherr, Jo. Weiss, Herrmann Singer, Albert Neumann Bernhard Salomon, Max Handley, Dr. Feiglstöck Wilh., Salomon Rechnitz Ignatz Spitzer, Max Liebermann. Simon Neumann. Mind német aláírás végül: In meiner Gegeowart Ludwig Königsberger Rabbiner.

alapított chevra csak a congressusi község tagjait foglalja magába, ami kifejezésre jut az 1881-ben készült új alapszabályok címében is, mely így hangzott: *A congressusi alapon szervezett szombathelyi izr. hitközség jótékonyczélú temetkezési egyletének (חברה קדישה) alapszabályai*. A 71§-ből álló alapszabályok immár magyar nyelvűek, a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva modern alapon szervezik a chevrat, de helytelenül nevezik temetkezési egyletnek. A Szentegylet nem az, hanem sokkal több, bár ez a kegyeletes szolgálat foglalja el céljai között a főhelyet. Ám ha új magyar neve nem volt is megfelelő, működése a régi héber név jelentőségének magaslatán állott és maradt továbbra is. Kezeskedett ezért akkori elnökének, *Deutsch I. M.*-nek erős egyénisége, nemkülönben az utána következő elnök, *Feldman D. T.*, akinek a chevra fejlődése sokat köszönhet.

Az 1881-iki alapszabályok két évtizeden át maradtak érvényben, míg nem az 1900 április 17-iki közgyűlés sokban módosított alapszabályokat fogadott el, amelyek szerkesztésében e sorok írója is részt vett. Ezek 95§-ban mindenben számolnak a kor követelményeivel, de azért a chevra kaddisa hagyományait feltétlenül tiszteletben tartják és conservatív szellemben öröködnék az egylet vallásos jellegének megóvása felett. Amidőn visszaállítják az egyedül helyes „Szombathelyi Szentegylet: חברה קדישה” címet, ennek megfelelően rendelkeznek, hogy a halottak körül való szertartásokban a hagyományos törvények és szokások legyenek irányadók és azok változatlanul fentartandók (32-34 §§). Csak ezek szellemében járnak el, midőn előírják (44§), hogy „koszoruknak a koporsón, a kocsin, vagy siron való elhelyezése hagyományos szokás szerint tilos.” És ez nem csak a papiron volt, hanem a valóságban is. Nem is kapott lábra itt az a veszedelmes luxus, melyet sok helyütt a zsidó temetés megható egyszerűségének és grandiózus benyomásának rovására megengednek némely chevrák. Épp így érvényesült az a követelésük (57§.), hogy a sírkövek feliratainak héber és magyar nyelvűeknek kell lenni.

A hitközséggel való összefüggésének jele gyanánt (66§) a hitközség rabbija és elnöke hivatalból tagja a választmánynak. E körülmény csak előnyösen érvényesítette hatását. Külömben természetes is, hogy a hitközség elnöke, mint a hitközség kebelében fennálló egyetek felügyelője és a hitközség rabbija, mint a vallási ügyek ellenőre, ott üljön a chevra határozatai hozatalánál. Hisz a chevra egészében vallási alapon áll és lépten-nyomon vallási törvények és szokások nyomulnak előtérbe működése kifejtésekor. Helyes felfogású vezetőség mellett azért soha sem kell összeütközésnek előfordulni, aminthogy a szombathelyi chevra vezetői és e sorok írója, mint rabbi, az elképzelhető legszebb egyetértésben iparkodtak a chevra ügyének előmozdításában közreműködni.⁷⁰⁾

A kongresszusi izraelita hitközség chevraja tehát minden tekintetben hivatása magaslatán állott és midőn három évenként ünnepélyes tagfelvételt rendezett, ez nagy hatással illeszkedett bele az istentisztelet után következő közgyűlés keretébe Ádár 7-én. Mindebben kiváló érdeme volt a chevra elnökének, *Dr. Viola Ödönnek*, ki a Szentegylet iránt való szeretetét lelkes ügybuzgalommal párosította. Sikerült is neki a chevra haladását biztosítani, 1904-ben a temetőt 633 □ öllel 10133 K. költség árán kibővíteni és egy oldalról új fallal körülvenni. 1912-ben pedig új cidduk-hadin csarnokot és temetőőr lakást épít, új gyász-

⁷⁰⁾ Ez a körülmény jutott kifejezésre abban az elismerésben, melyben a chevra papjának a chevra érdekében kifejtett tevékenységét részessítette és Szombathelyről való távozása alkalmából tiszteletbeli tagjává választotta, amiről remek kivitelű, művészi ezüst plaketten nyújtotta át, ezüstveretű börtokban, a diszoklevelet a következő felirattal: A szombathelyi **חברא קדישא** Szentegylet folyó évi február hó 28 (Ádár 7) tartott közgyűlésen a választmány ajánlatára fő tiszteletendő Dr. Bernstein Béla főrabbi urat jámborsága, igazi hitbuzgósága és jótékonyossága elismeréseül, melyekkel egyetünk erkölcsi értékét emelte és annak hosszú időre kijelölte azt az utat, melyen haladva kegyes céljait az ő inteniói és szent vallásunk parancsolta irányban teljesíteni fogja, egyetünk örökös tiszteletbeli tagjává egyhangulag megválasztotta és elrendelte, hogy erről az egyetünket megtisztelő választásról ezen oklevél kiadassék. Szombathelyen, 1909 évi február 28 Dr. Viola Ödön, elnök. Wolf József alelnök. Hoffmann Ignác, ellenőr.

kocsit és megfelelő szerelvényeket szerez be 7000 K. költséggel. Ugyanakkor rendes és rendkívüli segélyezésre majd 4000 koronát fordított a chevra, mely ezt a nemes kötelességét mindenkor a legemberszeretőbb módon teljesítette.⁷¹⁾ A jótékonyság természetesen a chevra céljai közé tartozik, hisz a legszebb jótettet végzi eredeti rendeltetésénél fogva, mikor szegény halottakat minden ellenszolgáltatás nélkül takarít el, de ezenfelül az élőkkel is jót tesz, mikor betegeket orvossal és gyógyszerrel lát el. Mindezzel még nem elégszik meg, hanem egyébként is segélyezi pénzzel a szűkölködőket, az arra szorulókat, akár a helységben lakók, akár csak átutazók.

Ámde a chevra mégsem egyenesen erre a célra alakul és nem tekinthető olyan egyletnek, mely a jótékonyság megszokott munkáját egészen magára vállalja. Azért alakulnak minden zsidó hitközségben a község cedokóhpénztárán és a chevra kaddisán kívül jótékony egyletek, mert a zsidóság megszokta, hogy szegényei, árvái, özvegyei, elhagyottjai első sorban és többnyire kizárólag zsidó testvéreik támogatására utaltatnak és nem igen remélhetnek az általános, felekezeti jelleg nélkül való egyesületek részéről megfelelő segélyt. A zsidó sziv pedig eddig sehol sem tagadta meg magát, mindenütt megnyilatkozott finom érzékenységgel, odaadó áldozatkészséggel, ahol csak a nyomor, a baj jelentkezik. Minden elfogulatlan ítélőnek tisztelettel kell meghajolni ama nemes munka előtt, melyet zsidó községek, kicsinyek és nagyok egyaránt, a jótékonyság terén végeznek.

A szombathelyi hitközség e téren sem maradt el soha hivatása mögött, megértette és teljesítette feladatát a leg szebb módon. Midőn erre vonatkozó eredményeit az eddig lezárt multból feltárjuk, csak szükségszerűen kiegészítjük azt a történeti képet, melyet róla mások okulására megrajzolunk.

Már az 1840 után következő időben, mikor a község

⁷¹⁾ Tagjainak száma ma már 234. Elnökei, kiknek működési ideje kideríthető, a következők voltak eddig:

Weiner József 1858—1866,

Singer Albert 1867—1873,

Weisz Márkus 1873—1879,

Deutsch I. M. 1879—1884,

Feldmann D. T. 1885—1894,

Dr. Viola Ödön 1894 óta.

súlypontja Szombathelyre helyeződött át, volt kebelében egy átutazó szegények támogatására szolgáló *Maszkil* el-dal egylet, mely, mint fent láttuk, igen helyes alapon állott, de nem sokára megszűnt, mert 1846-ban a talmudtóra céljaira fordították.

Később, 1873-ban újra alakult *Maszkil el-dal* név alatt egy betegsegélyző egylet, mely tagjainak heti 5 kr. befizetés ellenében, betegség esetére heti 3 frt. segélyt nyújtott, amely összegnek elfogadása minden tagra nézve kötelező volt. Minthogy azonban tagjainak jó része visszaajándékozta az összeget az egyletnek és általános segélyezés nem tartozott céljai közzé, a különböző hivatalos betegsegélyző egyletek alakulásával feleslegessé vált. Mikor e sorok írója a hitközségi jótékonyág szervezését megindította, elérte azt, hogy a *Maszkil el-dal* egylet, melynek elnöke 25 éven át *Löwenstein Ignác* volt, kimondta feloszlását és a hosszú idő alatt felgyülemlett vagyonát két jótékony alapítványra ajánlotta fel. Az egyik *Maszkil el-dal betegsegélyző alap* 6000 K. azzal a rendeltetéssel, hogy kamataiból fürdőre vagy műtétre szoruló szegény betegek egyenként 80 K. segélyt nyerhessenek; a másik *Maszkil el-dal szegényalap*, melynek célja előmozdítani azt, hogy a hitközség elaggott szegények számára menhelyet létesíthessen. Ma már ez alap felszaporodott kamataival együtt 10.000 K. és nem sokára betölti rendeltetését, midőn a hitközség, lelkes tagjai áldozatkészsége folytán, ezzel együtt oly alapot teremt meg, mely a célba vett menhely megvalósítását lehetővé teszi.

A feloszlott egyesület alapítványainak kezelését a község másik jótékony egyletére bízta, mely ugyancsak 1898-ban alakult, e sorok írója által kidolgozott alapszabályok szerint. Az egylet „*Chónén Eujónim, izr. hitközségi jótékonyági egylet*” nevet vett fel és átvette azt az alapot, melyet eladdig egy alapszabályok nélkül működő hasonló nevű egylet gyűjtött.

Az új egylet a különféle segélyezéseken kívül, melyeket csak hitközségi szegénynek adhat, felvette céljai közzé azt a nemes tervet, hogy keresetükben megszorult egyéneknek 200 koronáig terjedő, kamatmentes kölcsönt ad. A jótékonyágnak e legszebbik fájával sok üdvöset

cselekedett és cselekszik folyton, midőn nem alamizsnát ad, hanem munkára serkentő, önézetre nevelő kölcsönt. És ha talán el is veszik e czimen bizonyos összeg, az számba sem jöhet amellet a felemelő tény mellett, hogy a legföbben, kiket szorultságukban megsegített a testvéries kölcsön, rendesen visszafizetik azt és előmozdítják azt, hogy mások is részesülhetnek ilyen sokat érő jótéteményben.

Az egylet választmányának hivatalból tagja a hitközség papja és elnöke, mint akik a hitközség élén állva első sorban ismerik a szegények ügyeit. Különösen a hitközség papja az, akihez hivatásánál fogva bizalommal fordulnak a megszorultak és szükölködők, és aki, a jótékonysági egyletek vezetésében részt véve, mintegy középpontot képez a szegényügy szervezetében. Ez igazolódott be a szombathelyi jótékony egyleteknél, amelyek között a Chónén Evjónim tekintélyes szerepet vitt, évente 4-5000 koronát juttatva a szent célra, amellet a hosszú időn át felszaporodott feleslegekből 10.000 K. vagyont gyűjtve. Tagjainak száma 200, elnöke alapítása óta *Löwenstein Henrik*, ki sokat fáradozott az egylet ügyében. 1904-ben alakult egy másik jótékony egylet: *Tóméch dalim: Izr. szegénytámogató egylet*, melynek célja, hogy jövedelmét lehetőleg teljesen kiossza a rászorulóknak között. Tagjainak száma nem nagy; tulnyomó részben ugyanazok, mint a Chónén Evjónim egyleté és mégis, 65-75 tag között váltakozva, majd évi 2000 koronát oszt ki a szegények között és rendeltetésének teljesen megfelel. Elnöke alapítása óta: *Wolf József*.

Kiváló munkát végez a jótékonyság terén az *Izr. Nőegylet*, melynek alapítási évét nem ismerjük, de a hitközségi jegyzőkönyv szerint már 1858-ban működött, habár bizonyára szerény keretekben, amikor elnöke volt Singer Johanna. Későbbi elnökei közül ismeretesek: Engel Miksáné, Hagel Benöné, Guttman D. J.-né, Weiner Károlyné és jelenleg Dr. Szili Miksáné.

A női szivnek sajátos birodalma a jótékonyság, melynek terén a zsidó női sziv a legméltóbban érvényesül. A szombathelyi izr. nőegylet is a legszebben teljesíti nemes hivatását, megadóztatva a hitközség tagjait a jótékonyság nevében. Tagjainak száma állandóan meghaladja a 320-at és évenként körülbelül 4000 koronát fordít szegényei se-

gélyezésére. 1904-ben alakította meg a saját kebelében fiókegyletét, betegágyas nők támogatására 205 taggal és Babyegylet név alatt működve, buzgó elnöke Rainer Ignáczné fáradozása folytán 1909-ben már 270 taggal és 3324 K. vagyonnal birt.

Ime, ha kell a zsidó jótékonyosság intenzivitása számára bizonyíték, megtaláljuk azt a sok között a szombathelyi községben is. A hitközség Cedókoh-pénztárának 1500 K. évi kiadásán felül, a négy jótékonyági egylet, a Szentegylettel együtt 1907-ben 9988 K. 39 ft., 1908-ban 12174 K. 10 ft. és 1909-ben 11528 K. 32 fillért adott ki segélyezésekre, míg a Szentegyletet leszámítva, a kizárólag jótékony célra alakult egyleteknek ugyanakkor 35434 K. 85 f. volt a vagyona. ⁷⁹⁾ Ehhez járul még évente 40-50 iskolás gyermeknek felruházása és tankönyvvel való ellátása 1200-1500 K. értékben és a különböző hitközségi alapok gyarapítása. Valóban olyan eredmény, melyre a szombathelyi congr. izr. hitközség jogos büszkeséggel mutathat rá és mely utánzásra méltó példát szolgáltat más gyülekezetek számára.

Amidőn így végére értem a zsidók történetének Szombathelyen, az előre kitűzött időpontig, azt hiszem, megállapíthatom, hogy az a tény, hogy mint *volt* papja irtam meg, csak előnyére vált a dolgozatnak. Így a távol-ság perspektíváján keresztül talán még elfogulatlanabbul láthattam a község működését és haladását, személyekre való tekintet pedig nem feszélyezett, mint esetleg a község tényleges rabbiját.

És ha egyes történeti tények megítélésénél egyéni nézetemet is nyilvánítottam, ez nem ment a tárgyilagosság rovására, nem befolyásolta az események hü előadását. Céлом nem az volt, hogy főképpen a szombathelyi zsidóság számára irjam meg ezt a történetet, mert akkor igen sok részletre ki kellett volna még terjeszkednem, ami első sorban helyi érdekekkel bir, hanem mint a vas megyei zsidók történetének fontos részét, a nagy egyetemesség szempontjából kívántam megörökíteni. Ha ez a szándékom sikerült, úgy ebben találok munkám legszebb jutalmát.

⁷⁹⁾ A szombathelyi congr. izr. hitközség Elöljáróságának általános jelentése, Szombathely 1910.

III. CZELLDÖMÖLK. ¹

A község keletkezése. — Önállóvá lesz. — Iskolája. — Temetővé-
tel. Chevra Kaddisa — Templomépítés. — A templom hagyományelle-
nes. — A hiba jóvátétele. — Orgona. — A község kettéválik. — Ortho-
dox község és templom. — A község mai állapota. —

Néhány évvel ezelőtt még Kis-Czell volt a helység neve; élénk mezőváros és fontos, nagy forgalmu vasuti csomópont, ami természetesen döntő befolyással volt fejlődésére. A zsidó község e város falai között egyike a legfiatalabbaknak a megyében. 1840 előtt ez a város is elzárta kapuját a zsidók elől és csak az 1840, 29. tcz. életbelépése után telepedett le ott az első zsidó, aki a város fejlesztése érdekében nemcsak mint gazdász és kereskedő, de mint városbíró is sokat tett, az érdemeiért magyar nemességgel kitüntetett: *nemesdömölki Pick Zsigmond*.

1848-ban már 39 zsidó lelket talál ott a megyei ösz-
szeírás¹⁾, akik között bajorországi származásu egy és mor-
va egy, a többi mind magyar születésű. A morvaországi
származásuról azt jelenti az összeírás, hogy az örseregnél
van és felesége nem tudja előmutatni a lakhatási engedélyt.
Dr. Freund Benedek volt az, aki 1847-ben telepedett le
Kis-Czellben és mint orvos elment a Drávához vonuló
nemzetőrséggel. A város zsidó lakossága azután lassan
szaporodott és évtizedeken át nem alkotott önálló hit-
községet, hanem a simonyi községhez tartozott, mely azon-
ban orthodox vallásos irányával nem tudta a kis-czelli

¹⁾ A bevezetésben, fent 16 l., kifejezett szándékomtól eltérően nem a községek keletkezésének időrendjében tárgyalom azokat, hanem betűrend szerint.

¹⁾ Vasmegyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

zsidókat kielégíteni és a congressus után csakhamar nyílt összeütközésbe is kerültek az anyaközséggel. 1870-ben már nem is kísérlik meg a kibékülést, hanem kimondják, hogy önálló községgé alakulnak a congressusi szabályzat alapján. A község elég széper haladt fejlődésében. Tagjai majd mind jómódu emberek voltak, kik szívesen áldoztak a községi intézményekért. 1872-ben lett az addig magánosok által fenntartott iskola nyilvános felekezeti iskolává, mely ma is fennáll, egy tanító vezetése alatt átlag 50 tanulóval. 1874-ben vette meg a hitközség temetőjének földjét, mert addig Simonyiba szállították halottaikat. Ugyanakkor alakult meg a Chevra Kaddisa : Szentegylet, mely hivatásához méltón működött és a temetőt fallal vévelte körül, építvén egyuttal halottas csarnokot.

Még nagyobb feladat állott az ifju hitközség előtt, mint az első kettő és pedig, hogy megfelelő templomot építsen tagjai számára. Mert amig kevesen voltak, a szomszédos Nemesdömölkön végezték istentiszteleteiket, majd 1850 után Kis-Czellben bérelt imaházban, a nagy ünnepek alatt pedig az anya-hitközség, Simonyi templomában. Mikor azonban a hitközség önálló lett és tagjai mindinkább szaporodtak, szükségét érezték annak, hogy méltó helyet szerezzenek istentiszteleteik számára. Ez sikerült is, a községet képező 51 család nagy áldozatkészsége folytán. 18.000 frtba került az igen szép templom, melyet a szombathelyi congressusi község gyönyörű templomának építésze, Schöne Lajos bécsi mérnök tervezett és melyet 1882, március 31-én avatott fel az országos rabbiképző intézetnek első végzett növendéke, Dr. Neumann Ede, akkor még rabbi-jelölt.

Ez a templom nem csak abban tünt ki, hogy ily kis község különös szépen állította elő, hanem abban is, hogy eltért az összes többi zsinagógáktól, amennyiben női karczata nem volt, hanem a földszint két oldalán, kissé emelkedettebb helyen, nyertek ülést a nők is és vettek részt, ha részt vettek, az orgonás istentiszteleteken. Mindaddig fennállott a templomnak ez a hagyományellenes berendezése, míg 1900 körül a közel falvakból szigorubb vallásosságú hitfelek költöztek be nagyobb számban. Ezeknek el-

ső dolga volt, hogy a községnél a női karzat megépítését követeljék, ami csakhamar meg is történt.

Ezzel azonban még nem elégedtek meg az új tagok, hanem azt kívánták, hogy az, amúgy is rendesen elromlott, orgonát tegye ki a község templomából. Hogy ez a kívánság csak ürügy volt-e a szétszakadás előmozdítására, avagy teljesítése meghozta volna a szilárd békét, nem dönthető el. A tény az, hogy a község nem akarta ezt az áldozatot meghozni és erre az elégedetlenek kiváltak belőle, megalapítván 1902-ben az önálló ortodox hitközséget. A simonyi hitközség szerette volna a vele egy párthoz tartozó új községet fiókjának tekinteni, de váasztott bíróság elutasította követelésével. Így aztán haladt az új orthodox hitközség a maga útján és már 1908-ban csinos templomot épített magának, csak az iskolát és temetőt használja közösen a congressusi községgel. Tagjainak száma ma már meghaladja a negyvenet, kik intenzív vallásos életet teremtettek a maguk körében, míg a régebbi congressusi község tagjainak száma 59, holott 1895-ben 74 család képezte azt. ³⁾

Az orthodox hitközség azonnal rabbi-helyettest alkalmazott, míg a congressusinak csak kántora, illetve met-szője volt. Bár már 1872 óta anyahitközséget képezett, annak kriteriumát, az anyakönyvvezető rabbi választását, kivételesen elengedte neki a vallás- és közoktatásügyi miniszterium. Ez a kivétel is jellemző a mi felekezeti viszonyaink szervezetlenségére. A község rabbifunkcióit rendszerint a szombathelyi congressusi község főabbija végze-
te és végzi ma is. A község évi költségvetése 7-8000 korona között mozog⁴⁾ és a zsidó lakosság kettészakadása folytán elég nagy küzdelemmel képes azt előteremteni.

³⁾ Érdekes annak kimutatása, mint oszlott meg ez a zsidó lakosság foglalkozás szerint: Földbirtokos 7, ügyvéd 2, orvos 1, állatorvos 1, hivatalnok 16, kereskedő 26, vendéglős 1, mészáros 8, asztalos 1, szabó 1, szobafestő 1, regale-bérlő 1, magánzó 4, fodrász 1, üvegező 1, kefekötő 1, szülésznő 1.

⁴⁾ A község történetét elég alaposan megírta jegyzője és tanítója: Kemény József, A kiscelli zsidók története 1895-ig. Devecser, 1900. Neki köszönöm a mai állapotokra vonatkozó adatokat is.

IV. JANOSHAZA.

A község eredete. — Első rabbija. — A község növekedése. Grünwald rabbi. — Távozása. — Reichenfeld Mózes rabbi. — Iskolalapítás. — A község tagjainak száma. — Áldozatkészségek. — Templonépítés. — Egyletek. Weisz Ábrahám rabbi.

A község eredete visszanyulik a 18. század második felébe, pontosan azonban meg nem állapítható. 1782-ben már temetője is volt, a legrégebbi sírkő erről az évről van keltezővel⁵⁾. Az 1789-iki megyei összeírás szerint 66 lélekből álló 14 család lakott ott, mely az 1783-88-ig terjedő időközben 1391 frt. 57 kr. türelmi adót és 19 frt. 22 kr. kincstári adót fizetett. ⁶⁾ A község maga tehát még igen jelentéktelen volt, de a körülötte levő falvak zsidósága is hozzá tartozott. A jánosházi kerület, melyet a türelmi adó behajtása céljából hivatalosan szerveztek, 1795-ben már 45 családot számlál. Rabbijuk a székhelyen lakott, amint a megyei összeírás jelenti: „Jeheskel Leve Rabinus in Jánosháza“, akinek évi fizetése 72 frt. 48 kr. volt. Vezetékneve, mint a hagyomány tartja, Stern volt, Jánosházán van eltemetve, sírköfelirata azonban — sajnos — olvashatlan. Kivülről egy metszöt is tartott a község, továbbá ismeretes még az időből Aron Sepultor neve évi 13. frt. fizetéssel, aki nyilvánvalón a Chevra kaddisát képviselte, mint „Lieberer“. 1799-ben már 49 család és két özvegy, összesen 216 zsidó lélek él a kerületben és 395 frt. 94 ³/₄ kr. türelmi adót fizet évenként.

Lassanként maga Jánosháza zsidó lakossága is növekedett, bár igen szerény arányokban. 1809-ben 18 család, 1813-ban 19, 1817-ben 24, míg 1818 és 1822-ben csak 20, majd 1831-ben 27 család képezte a községet ⁷⁾.

Tulajdonképpen csak ez időponttól fogva számítja a község létét, amikor már Grünwald József volt rabbija, aki 1850-ig működött ott, de a rituális fürdő ügyében viszálya támadt községével⁸⁾ és elment Gálszécsre, ahol

5) הַאִשָּׁה טָרַח יִשְׁרָאֵל בַּת כִּיָּה אֶלְעָזָר אִשְׁתּוֹ כִּיָּה צָבִי הַרְדֵּיִשׁ הַקָּטָן לִפְנֵי

6) Vasmegyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

7) Ugyanott.

8) Ben-Chananja, 1864, 559. lap.

1870, február 20-án halt meg 65 éves korában. Hozzá szól a Chászám Szófér responsuma 1831-ben⁹⁾, majd 1850-ben, Sebát 3-ról a Ketáb Szófér responsuma, mint jánosházi rabbihoz, később 1867-69-ből ugyanaz mint gálszécsi rabbihoz.¹⁰⁾ A község eltávozó rablija utódját még az évben, 1850-ben megválasztotta *Reichenfeld Mózesben*, aki bár a régi iskola neveltje volt, nem idegenkedett a korszerű műveltségtől és épp az ő buzgalma folytán alakul már abban az időben a község öt osztályú iskolája, melyet az abszolút idő kormánya jóváhagyott. 1920. november 10-ig működött ott nagy tiszteletben és halt meg működésének *ötvenedik* évében.

A község a congressus után alakult orthodox párthoz csatlakozott és ma is ezt a nevet viseli. Tagjainak száma 90, kerületében 25. Iskolája, melynek 1882-ben nagy áldozatkészséggel új épületet emelt, két tanítóval és évenként mintegy 80-90 tanulóval bír. A község évi költségvetése 13500 kor., amivel eléggé igénybe veszi tagjainak adózó képességét, akik különben is szépen áldoznak hitközségük intézményei érdekében. Templomukat, mely első ízben 1836-ban épült az akkori 23 tag erejéből és az idő folyamán szűk és rozzant lett, 1896-ban újraépítették a réginek helyén, 30,000 Kor. költséggel. A kebelében fennálló Chevra Kaddisán és Nőegyleten kívül különösen figyelemreméltó „Tómééh Évjonim“ egylete, áltutazó szegények támogatására, melynek jövedelméhez, évi 900-1000 Kor., a tagok tetszés szerint való összeggel járulnak, ami által a zsidó jótékonyosság eme különleges ágát igen helyesen gyakorolják. „Malbis Arumim“ egylete szegények felruházására szolgál, míg „Ló Almon Jiszróél“-egylet, melyet 38 évvel ezelőtt egyik derék tagja, néhai Schlesinger Márkus ala-

⁹⁾ L. Dr. Bacher, Századunk első feléből, M. Zs. 1892, 706 l. 232-3, ahol a Grünwald név pótlendő. Az 1835 téves, mert a responzum kelte חקצ"א = 1831. Ha a címezésre lehet valamit adni, az mindenesetre kiütemítő, amit nem mindenkinek ír a Chászám Szófér: שדום וכ"ט לרב טוב כיה הרב הניאה"ג החסיד ישר ונאמן חכם בכלכל והימן כש"ת מויה יוסף אבדק"ק יאנאשהאו נ"י.

¹⁰⁾ Pressburg; שו"ת כתב סוסר 1 (1868), 72 (1867), 112 (1869). A három utóbbi Gálszécsre: טשעטשאוו"י címezte.

pitott, az elemi iskolából kikerülő fiuk talmudtanításáról gondoskodik, azonfelül, hogy az elemi iskolai tanulók számára is van Talmud-tórája.

A község, bár szigoruan ragaszkodik az orthodox hagyományokhoz, a magyarosodásban is kiválóan halad. Jegyzőkönyvei, melyek 1847-1863-ig héber, 1863-1876-ig pedig német nyelvűek voltak, azóta magyarul vezetettek. Rabbija *Weisz Ábrahám*, ki három évi üresedés után 1903. nov. 8.-án foglalta el állását, kitünő magyar és alkalomadtán magyar szónoklatokat is tart. ¹¹⁾

V. KORMEND.

A megye második hitközsége. — Kezdeté a 17. században. — Józsva Falk, 1780. — Vallerstein rabbi. — A község növekedése. — Bodanzky Götz rabbi. — A templom. — Batthányi herceg támogatása. — Bodanzky Izsák rabbi. — Esketési beszéd. — Lichtschein hitszónok. — Bodanzky távozása. — Ehrlich Miksa rabbi. — A község magyarosodása. — Iskola és épülete. — A község létszáma. — Kedvező helyzete. — Chevra Kaddisa. — Alapszabályai 1705-ből. — A herceg disztagsága — Egyletek és alapítványok.

A körmendi hitközség ¹¹⁾ a szombathelyi után a legnagyobb a megyében és habár lassan, de a helység növekedésével halad előre. Kezdeté visszanyulik a 17. századba, amikor már a helység Batthányi birtok volt. A Batthányiak szívesen fogadták a zsidókat birtokaikon és állandóan védelmükbe vették őket; nem csak anyagi, de vallási ügyekben is támogatták őket, amint azt már Rohonc és Szombathely példáin láttuk. Adatunk a község keletkezéséről nincs; eleinte bizonyára nem volt önálló, hanem Rohonc fiókhitközsége. 1705-ben már megalakult Chevra Kaddisája, ami arra mutat, hogy állandóan laktak ott zsidók és azért először is temetőről gondoskodtak. ¹²⁾

¹¹⁾ Szivességének több adatot köszönök a hitközség jelen állapotából.

¹²⁾ A város héber neve többféle változatban fordul elő: קערמענר, נערמענר, גירמענר. Az első a leghelyesebb, így írja egy régi pecsétnyomója is, melynek hibás latin körirata is van: Israelita Commantas (sic!) Körmend.

¹³⁾ 1853. márc. 19-én kiadja a hitközség a „Todten-Beerdigungs Verein” alapszabályait, melyeket a bevezetés szerint 1705-ben állapítottak meg. A helytartótanács azután ezeket jóváhagyja.

A 18. század vége felé már meglehetősen száma zsidó él ott; 1770-ben a megyei összeírás 17 családot mutatott ki 83 lélekkel. 1780-ban már annyira voltak, hogy rabbijuk is volt, *Józsuá Falk*, aki kellemetlen összeütközésbe került a nagy tekintélyű rohonczi és pozsonyi rabbikkal. Ugyanis két laikussal egyetemben válólevelet (gel) állíttatott ki. Körmenden eladdig nem szoktak ilyent kiadni és különben is több kisebb-nagyobb hiba volt a válólevélben, aminek a törvény pontos kezelése mellett nem szabadott volna előfordulni. Ezért is a híres rohonczi rabbi, Kallir Eleázár és a pozsonyi Barbi Méir érvénytelennek nyilvánították a válólevelet. Az előbbi az ügyet a kor legnagyobb tekintélye, Landau Ezekiel, prágai főrabbi elé vitte, aki meglehetősen keményen itéli el a körmendi rabbi eljárását és őt e fontos vallási ügyben járatlannak mondja; az általa kiállított válólevelet szintén érvénytelennek jelenti ki és kötelezi Falkot, hogy bocsánatot kérjen a rohonczi rabbtól, akit megsértett, továbbá arra, hogy három éven belül ne merjen válólevelet kiállíttatni, azután is csak akkor, ha a pozsonyi és rohonczi rabbik megengedik neki. Falk már akkor idős ember volt, mert mint a prágai főrabbi mondja, csak öregségére való tekintettel nem bánik el vele még szigorubban¹⁴). Hogy a nagy port felvert eset után meddig működött Falk Körmenden, nem tudjuk. Az 1795-iki megyei összeírás azonban Hirschl Vallersteint mondja körmendi rabbinak, amikor a község kerületével együtt már 63 zsidó családot számolt¹⁵), holott két évvel előbb csak 59 család volt ott 190 lélekkel és 1799-ben ugyancsak 63 család és 10 özvegy 297 lélekkel, akik 302 frt. 02 $\frac{7}{8}$ kr. türelmi adót fizettek évente, amely összeggel a megye hat kerülete között az utolsó előtti helyen állottak.

¹⁴ ועכשיו שבאו דברי : נודע ביהודה אהיע קיה. קיו כה המסדר לידי ראיתי שאינו בקי בטיב ניטין וקידושין כלל כי נמצאו בו כמה טעויות. Majd alább : והוא הדיוט עכ"ס בהלכי ניטין. L. Dr. Richtmann M., M. Zs. Szemle. 1903, 322 l.

¹⁵) Vasmegyei levéltár, Zsidó ügy csomó. Vallerstein rabbiról nem tudunk közelebbit; évi fizetése az összeírás szerint 104 frt. volt. Ugyanakkor Joachim Pollak Cantor 78 frt., Chaim Hirschl, Schachter 52 frt és Jakob Sámuel Sepultor 15 frt. évi fizetéssel állottak a község szolgálatában

A 19. század elején fokozatosan halad a község szaporodása, de néha visszaesést is mutat fel, ami a zsidók megélhetési viszonyaival függött össze, mert e miatt gyakran változtatták egyesek lakóhelyüket. Így 1809-ben Körmen-d városában 49 zsidó család lakik, 1813-ban 53, 1817-ben 61, míg 1818-ban csak 54 ; épp így 1822-ben 77 a családok száma, míg 1831-ben csak 74.¹⁶⁾

1820-ban régi temploma már roskatag, úgy hogy ujat akar építeni a község és rabbija, a nagy tudós *Bodanzky Gótz* kérdést intéz a Chászám Szóferhez, vajjon szabad-e a régi templomot lerontani, hogy annak helyén építsék az ujat.¹⁷⁾ A felelet igenlő, de a kivitelre csak 1822-ben kerül a sor, amikor is Batthányi Fülöp herceg a hitközség kérelmére telket ad hozzá és jutányos ár mellett, részletfizetésre, téglát. A templom helyeért a község egész 1891-ig két arany bért fizetett a hercegnek, ekkor azonban, temetőjével együtt, megvette a telket 1500 frtért és így teljesen birtokába került a főtéren álló csinos templom.¹⁸⁾ Bodanzky rabbi külömben, aki németkereszturi születésű volt (sz. 1781. mh. 1845), igen jó hírnévnek örvendett, először Kaboldon (Sopron m.) működött két évig, 1806-ban pedig Körmen-dre választották meg, ahol 39 évig élt hivatásának, mint elismert tekintélyű rabbi, akihez számosan fordultak felvilágosításért vallási kérdésekben. Feleletei, valamint agadikus művei csak kéziratban maradtak ránk. 1845, Kol-nidre este halt meg és hálás községe sirkövére vésette nemcsak dicsőségét, de egész életrajzát.¹⁹⁾ A kiváló

¹⁶⁾ U. o.

¹⁷⁾ חתם סופר, או"ח, ל"א, ו'.

¹⁸⁾ Hitközségi levéltár, Körmen-d. A herceg leirata a templom ügyében.

¹⁹⁾ Az érdekes sírfelirat így hangzik : לזכר עולם יהיה צדיק חמים :

איש אלקים אמיו הרב הנאון האמתי חספורסס, נשית מוה"ר אליקים באדנצקי וצ"ל הנקבר פה. בן האשה רבקה קריסל ז"ל נולד בק"ק צעהלים בשנת תקמ"א ונתקבל לרב בקהל קאבערסדארף בשנת תקס"ד. ועוד לא כלו שני שנים נתקבל לאב"ד פה בשנת תקס"ז והיה כשל לישראל מ"ל שנים, אשר ושב על כס הרבנות פה ק"ק קערמענד. פרה כשושנה ויך ירשיו כלבנון, כבישמן חורק בן שמו הלך בכל הארץ עד אשר הביאו לסניו מקרוב ומרחוק לחרוץ משפטין על כל דבר קישה עליהם ע"פ רוחב בינתו ודעתו הנשגבה אשר המה כתובים אשר קראם בישם נודע למישגב. גם היה דורש נאה

férfiú állandó összeköttetésben állott a Chászám Szóferral, aki a legnagyobb elismeréssel adózik Bodanzky tudásának.²⁰⁾ Rabbiszékét az elhunyt kivánsága szerint fiával, *Bodanzky Izsákkal* töltötték be, bár a község egy része ellene volt, ha nem is tudott alapos kifogást felhozni megválasztatása ellen.²¹⁾

Husz évig viselte hivatalát, mint nagynevű atyjának méltó utóda, de 1866-ban családi okok miatt elhagyta Körmentet és Pápára ment, hol mint dájján működött haláláig, 1884, Elul 8.-ig. Körmenten nem volt nyugalmas állása, talán mert túlszerűen volt és nem oly szónoki tehetség, mint édesatyja, a község pedig, már a haladó iránynak hódolva, igényelte ezt. Igen érdekes, hogy már 1845-ben szerződésileg kiköti a község, hogy kívánatra köteles Bodanzky rabbi minden jegyespárhoz az esküvő előtt, „mindenki által érthető nyelven“ beszédet intézni, melyben kötelességeikre figyelmezteti, amiért egy frt. Cm. jár neki²²⁾ Bodanzky rabbi mellett működött rövid egy és fél évig, Lichtschein Lajos hitszónok és iskolaigazgató, akit 1865 augusztusban N. Kanizsára választottak meg dájjának.²³⁾ Így azután Bodanzky rabbi távozásával teljesen megüresedett a fejlődő hitközség rabbiállása, melyet 1866-ban

ומוכיח עצום ומפורסם כנחל נובע ממקור החכמה כן היו נוסת צופים אמרי פיו כלם מלאים זיו ומפיקים נונה. כנראה מספר האגדה אשר קרא אתם וישגב לעתות. האיש אשר תמיד צדקת ה' עשה ומיטפסיו עם ישראל איננו כי לקח אתו אלקים. הוא עלה שמימה להתהלך לפני אלקים באור החיים, יולם מהעיר פנה וזיה ופנה הדרה, נפלה נורה והורד לארץ כבוד ישראל בליל כל נדרי עת יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה ונאסף אל עמו בכבוד גדול. A hatalmas sírfelirat másolatát Ehrlich M. rabbi ur lekötelező szivességének köszönöm.

²⁰⁾ A *השם* hét responzuma szól hozzá, az első 1805-ből, az utolsó 1823-ból. L. Dr Bacher, Századunk első feléből, M. Zs. Szemle, 1892, 700 l. 137 és 139 sz., a kettő azonos.

²¹⁾ Ez kiténik a szombathelyi hitközség levéltárában levő hattárából, melyet Königsberger Lajos szombathelyi rabbi adott 1845-ben Bodanzky Izsáknak. Az okirat évszáma igen ügyes összeállítás: ונדול יצחק הלוך ונדול. התרה לסיני עד כי גדל מאוד לסקי.

²²⁾ A héber nyelvű rabbilevél, szerződés a hitközség levéltárában.

²³⁾ Ben-Chananja, 1865, 450 l.

Ehrlich Miksa foglalt el, ki azóta áldásosan működik ott. R. Jakob Nádas fia, (sz. 1834, Nádas, Pozsony m.), a rohonczi rabbi, Ehrlich Mór fivére; eleinte a tanítói pályán működött, Hódmezővásárhelyen és Szentesen, de magasabbra törekedve, otthagyta állását és Lőw Lipót tanácsára Prágába ment, hol a kiváló Rappaport Salamon főrabbi talmudelőadásait és amellet az egyetemet látogatta. Ott megszerezve a rabbiképesítőt került Körmentre és bár ifju korában csak németül tudott, hisz egész műveltsége az volt, később a kor követelményeihez alkalmazkodva megtanult magyarul, úgy hogy már évtizedek óta magyar szónoklatokat is tart és a község magyarosodásának fontos tényezője lett. Megválasztatása nem csak mint rabbinak, hanem iskolaigazgatónak is szólt és tényleg mindenkor kiváló gondot fordított az iskola munkásságára, irányítva azt és tevékeny részt is véve benne. A község halála 40 éves működése fordulóján, 1906-ban Ehrlich Miksa felruházási alapo létesített, 2000 koronával.²⁴⁾

Iskolájáért különben mindig szívesen áldozott a hitközség; 1852-ben vásárolt számára házat a hercegtől 3500 pfrtért, aki szerződésileg kiköti, hogy miután csak iskola céljaira adta el az épületet a községnek, ha másra akarná azt felhasználni, úgy a hercegnek joga van az eladási összegért visszaváltani. Az iskolának, mely a magyarosodás ügyét kiválóan szolgálta, már eleinte három tanítója volt, 1878 óta még külön kézimunkatanítónője is. Minthogy azonban tanítványainak jó része a környékből került ki, ahol idővel szintén létesültek iskolák, továbbá a városban polgári fiu és leányiskola nyilt meg, annyira megfogyott már e század elején tanulóinak száma, hogy jelenleg csak 88-rarug és két tanítója van.

A hitközség pedig fejlődött az utolsó évtizedben is.

²⁴⁾ Ehrlich Miksa rabbiképesítőjét Rappaport Salamon, Juda Tevelesz, prágai dájján, Kämpf és Hübschtől nyerte ugyanott, később magyar rabbiktól is szerzett hattárát. Önnálló műve nem jelent meg, de szorgalmas munkatársa a felekezeti lapoknak, így a Ben-Chananja, Back, Ungarischer Israelit, Stern, Hamechacker, Weisz. Bëth Talmud, Magyar-Zsidó Szemle és a Magyar Izráel folyóiratoknak és kiterjedt levelezést folytat kora zsidó tudósaival.

1897-ben pl. csak 140 tagja volt, ma 189 és remélhetőleg ezentul sem veszíti el haladókéességét, miután a város kedvező fekvésü és minden tekintetben lépést tart a kor követelményeivel. A hitközség utolsó költségvetése: 13644 K. 79 f. volt, ami a tagok számát tekintve, nem mondható nagynak, sőt összehasonlítva más községekével a megyében, igen kedvező helyzetre mutat. Amellett a hitközség igen szépen vesz részt az országos felekezeti intézmények támogatásában,²⁵⁾ amit -- sajnos -- a vidéki hitközségek tulnyomó többségénél nem tapasztalunk. A hitközséget feladatai teljesítésében nagy mértékben támogatják a különféle egyletek, ezeknek élén a Chevra Kaddisa, mely, mint láttuk, 1705-ben megállapított alapszabályokra tekinthet vissza.²⁶⁾ A Chevra magas kora mellett bizonyít az is, hogy immár a harmadik temetőt vette meg szomorú céljára. Az első már 1851-ben megtelt, amikor is a hitközség a hercegtől kér új temetőhelyet. A herceg 1851, dec. 30-án Wienben kelt leiratával ad is a községnek bér nélkül 1806 □ öl területet, azzal a feltétellel, hogy azt csak a kijelölt célra szabad használnia és fallal kell körülvennie. A régi temető helye pedig a megfelelő idő lejártával visszazáll a herceg tulajdonába. Ez ugyan nem történt meg; mert a Chevra

²⁵⁾ Így az Orsz. izr. közalap számára 600 K.-át adott a hitközség, amely alappal szemben pedig igen sok hitközség nem tette meg kötelességét. Tagja a község az Izr. magyar irodalmi társulatnak, a Magyar zsidó ifjak egyesületének, az izr. tanító-egyletnek, az orsz. izraelita patronage-egyesületnek, az Itonak és az izr. kézmű és földmives egyesületnek.

²⁶⁾ A nevezetes alapszabályok eredetije — sajnos — nincs meg, de 1853, márc. 14-én a községi elöljáróság által hitelesített másolata. Bizonyára keresztény ember fogalmazta a halóság részére; ezt bizonyítja többek közt a 2. pont vége is. Az érdekes okirat így hangzik: *Todten-Beerdigungs-Verein*. Nachdem die Todten, nach Mosaischen Gesetze, gereinigt in reiner Wäsche beerdigt werden muss (helyesen: müssen), und bei einen eingetretenen Todtenfalle der Blutverwandschaft jede Beschäftigung und Obsorge untersagt ist, so hat dieser Verein den doppelten Zweck sowohl die angehörigen in diesen betrübenden Augenblick nöthigende Gegenstände herbei zu schaffen, überhoben; als die ärmere Klasse von übertrübenden forderungen sicher zu stellen, da diese einer sowohl nöthigen Wäsche, Bare, uneigennützig zur Bestattung des Todten herbeischafft;

megváltotta később a területet, de a hercegnek kegyességeért mindenesetre hálával tartozott. Ennek jeléül 1869 elején tiszteletbeli tagiává választja, amit a herceg jóindulattal vesz tudomásul.²⁷⁾ A második temető is betelvé, 1909-ben 2400 koronáért vette a Chevra jelen temetkezési helyét.

A Szent-egyleten kívül van a község kebelében: Bikkur Chólim, Maszkil-el-Dal: Aggok segélyegylete, Emberbaráti-egylet és Izr. Nőegylet. E tisztán jótékonyági egyletek mellett működik az Ifjúsági kör, melynek főcélja ugyan, hogy az ifjúság szellemi továbbképzését előmozdítsa, amire főleg nagy könyvtára szolgál, de azonkívül egyik célja, hogy középiskolai tanulókat segíyezzen tanulmányaik folytatásában. Ugyanezt a célt akarja szolgálni az I. Ferencz József alapítvány, melyet az elemi iskola huzgó tanítói gyűjtenek és mely csak akkor kezdi meg nemes munkáját, ha

hat die Obliegenheit für Beerdigungsplätze zu sorgen, und dieselbe zu ordnen, wonach dieser Verein im Jahre 1705 mit nachstehende Statuten versehen, sich gegründet hat.

1. Auf Anordnung des Vorstehers des Vereins wird jedes Mitglied nach Aufforderung an den Krankenbett sich abwechselnd 24 Stunde zu verfügen haben oder statt seiner ein anderes Individium auf eigene Kosten dahin bestellen. 2. Hat selbes Individium welches um den Krankenlager an seinen Ende ist, es sogleich zur Kenntniss des Vorstehers zu geben, um damit der Krankte die letzte Salbung vor dem Ableben halte. 3. Hat der Verein, bei Ableben eines sowohl Fremden, als gemeinde Mitglied zu nöthige Reinigung des Todten: Leute herbei zu schaffen: selben mit der vorschriftmässigen reinen Wäsche zu bekleiden, dass hierin bei Reichen und Armen gleichmässig zu verfügen sei. 4. Hat der Verein die grosste Uneigennützigkeit zu beobachten, und nur stränge die Wahrhaft geleistete Auslagen in Anspruch zu nehmen. 5. Wird das Vertrauen der Geschäftsführung dreyer aus unserer Mitte gewählten Vorstehern, und stellen diesen Verein, unter Aufsicht des Gemei de-Vorstandes und das Gedeihen wohlthätiger Herzen. - Welches den Originale gleichlautend ausgegen wurde. Körmend, am 19-ben März, 1853. L. David Stern, Vorsteher. Ph. Eisler, Gerson Karpeles. Ezt a másolatot azután a helytartótanács jóváhagyta.

A leirat hiteles másolata a község levéltárában.

²⁷⁾ 1869, április 1. a következő sürgönyvel veszi tudomásul a herceg: An den israelitischen Brüder-Verein Körmend. Ich nehme die Ernennung zum Ehrenmitgliede dieses Vereines wohlgefällig an und danke für die mir ausgedrückten Wünsche. Philipp Fürst v. Batthányi.

a jelenlegi 2907 K. eléri a 4000 K. összeget. Egyéb alapítványok is állanak az elemi iskola és a jótékony-ság szolgálatában, amelyek között szintén dicséretes és külön kiemelendő a koszoru megváltásból eredő 1400 K. szegény-alap.⁸⁸⁾

Igy halad a hitközség vallási és kulturális feladatainak méltó teljesítésében és rendezett viszonyai között szép jövőnek néz elébe, mint a VIII. községkerület második legnagyobb községe.⁸⁹⁾

VI. KÖSZEG.

Zsigmond király adománylevele. — Köszeg Ausztriáé. — Visszacsatolása. — Zsidó községe a mohácsi vész előtt. — Új letelepülők — A község kezdete — Haladása. — Schey Fülöp báró. — Temető. — Schey báró templomot épít. — Schey alap. — A község kivételes helyzete. — Első rabbija, Dr. Ungerleider. — Dr. Silberberg É. — Richter Zsigmond. — Dr. Wieber Márk. — A község jelen állapota.

Zsigmond királynak 1893, július 24-én kelt okirata azt a kiváltságot biztosítja Gara Miklós, macsói bánnak és testvérének, Jánosnak, hogy vasvármegyei Köszeg nevű városukban Némethonból, Csehországból vagy a külföldről bárhonnan érkező zsidókat befogadni, ott megtelepíteni, tartani és birni, őket vallási és törvényes szokásaikban megőrizni, megadóztatni és fölöttük tetszés szerint rendelkezni, szabad és korlátlan hatalommal birjanak. A tárnokmester, a kincstárnok, a zsidók bírái és bármi néven nevezendő királyi hivatalnokok ezen zsidók ügyeibe és cselekvésébe semmi módon ne avatkozzanak.⁹⁰⁾

⁸⁸⁾ A hitközség egyéb alapítványai: Mattersdorfer Salamon szegény-alap 1000 K, Kauders Hermina 600 K, Pressburger Lipót iskolai alap 400 K, Batthányi Fülöp herceg iskolai 44 K. 44 f., Grünbaum Béla Szegényalap 2000 K, Neu Jenő barmicvó alap 200 K és Pressburger Sándor-né 1000 K.

⁸⁹⁾ A hitközségi levéltár okiratait és adatait Wurmfeld Ignác, tanító, hitk. jegyző ur volt szives rendelkezésemre bocsájtani, amiért őt hálás köszönet illeti.

⁹⁰⁾ Dr. Kohn Sámuel, A zsidók története Magyarországon, Budapest, 1884, 182 l. Az oklevél közölve: Magyar-Zsidó-Oklevéltár, Budapest 1903, 106 l.

Ez az egyetlen adat, mely a kőszegi zsidók legrégebb történetéről ránk maradt. Hogy telepedtek-e le akkor és hányan Kőszegen, arról tudomásunk nincs. Valószínűleg gondoskodtak a vár urai arról, hogy ne hiába birják a királyi privilegiumot. 1439-ben azonban Erzsébet királyné elzálogosította Kőszeg várát III. Frigyesnél, aki azt, csekély szünet kivételével, meg is tartotta. Mátyás király ugyan visszafoglalta a várost, de 1490-ben megint Miksa császáré lett, aki Ulászlóval kötött szerződése által, az ország tudtán kívül, biztosította birtokát Ausztriának egész 1649-ig, amikor azután III. Ferdinánd végleg visszakapcsolta Magyarországhoz.³¹⁾

Mikor 1544-ben Alsó-Ausztria zsidóságát kiutasítással fenyegették, Kőszeg, németül Güns, zsidait ép úgy kivették ez alól, mint Kismartonét. De már korábról is kimutathatók zsidók ott az osztrák uralom alatt, 1509-ből. Viszont 1565-ben Kőszegről származó zsidók élnek Kismartonban, ugyancsak Alsó-Ausztria alattvalói gyanánt, kik a földesur védelme alatt állottak és a zsidó ruházat viselete alól felmentettek.³²⁾ Kőszegi származásukról nyerték az egyes családok a Güns és Günser nevet, amilyenek később is gyakran előfordultak.³³⁾ Valószínű tehát Dr. Kohn az a következtetése, hogy Kőszegen a mohácsi vész előtt középnagyságu zsidó község létezett, körülbelül 500 lélekkel.³⁴⁾

De az is valószínű, hogy a sok viszontagság folytán, melyen a város, illetve a vár a török háború idején, majd később a kuruc hadjárat idején keresztül ment, hisz pld. 1710-ben a kurucok teljesen felégették, általában a lakossága, de különösen a zsidók megfogytak. Nem is hallunk róluk ez időből. 1726, január 22-iki kelettel azonban császári rendelet érkezik Vas megyéhez, mely azt jelenti, hogy Schlesinger Wolfgang és Izráel testvérek, az első privilegiált bécsi zsidó, mint Kőszeg városának vámszedői, az országban bárhol lakhatnak, szabadon kereskedhetnek és üz-

³¹⁾ Vasvármegye Monográfiája, Budapest, 1898, 140-141 l.

³²⁾ L. Grunwald, Dr. Max, Samuel Oppenheimer und sein Kreis. Wien u. Leipzig, 1913, 20 l. és 21 l. 2 j.

³³⁾ U. o. 289 l. 2 j. Löw Güns 1732

³⁴⁾ Kohn, i. m. 394 l.

hetnek ipart.³⁵⁾ Hogy vajjon a testvérek egyike, Izráel állandón Kőszegen lakott-e, nem biztos, de könnyen lehetséges. Majd egy 1748, április 5-iki bécsi rendelet már határozottan Kőszegen lakó Wolf József adóssága ügyében jár közbe a megyénél, hogy a zsidó hitelező jogát megvédje.

Hogy rajta kívül még hány zsidó lakott ott, arra nézve adatunk nincs, de úgy látszik, hogy többen voltak, mert nem sokkal később imaházuk is volt, amint azt egy 1769-ből fenmaradt frigyszekrényfüggöny bizonyítja.³⁶⁾ De, mint általában, nagyon változott a zsidó lakosok száma, mert megélhetésük bizonytalansága folytán gyakran költöztek ide-oda. Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy a megyei összeírás sem vesz tudomást róluk és csak az 1795-iki jelent Kőszegen 5 zsidó családot, majd 1798-ban 9 zsidó családot és 1 özvegyet, összesen 50 zsidó lelket.³⁷⁾

A XIX. század elején már lassan emelkedik a Kőszegen letelepülő zsidók száma, bár állandón szűk határok között marad. 1809-ben 11, 1817-ben 12, 1822-ben pedig 13 család a főösszegük. E számban már benne van Schey Mózes, a község későbbi nagy jótevőjének, báró Schey Fülöpnek atyja, aki már 1818-ban felebbez az ellen, hogy a rohonczi község türelmi adóval rójjá meg a kőszegi zsidókat, mert külön vetik ki maguk között a reájuk eső részt. A felszólalás sikerrel jár és már 1821-ben külön kerületet képez Kőszeg zsidósága Szombathely városával együtt, még pedig 1379 frt. quotával az első helyen áll a megyében, fizetvén a megyei zsidóságra kirótt 5396 frt. évi összegnek több, mint ötödrészét.³⁸⁾

(Folyt. köv.)

³⁵⁾ Vasvármegye levéltára, Prothocollum Áb Anno 1722-usque 1727, 309 l. A Schlesinger családról, illetve közigazdasági tevékenységéről az osztrák kormány érdekében l. Grunwald, i. m. 183—289 l.

³⁶⁾ A frigyszekrény függöny felirata : **ד' ש' להאלוף הק' ה' יונה ביה :** זלמן, סגל איש (Eisenstadt = Kismarton) ואשהו ט ליבלה ביה יעקב זילחקים, לסיק, tehát 1769. Az eredetileg kis függönyt 1860-ban báró Schey Fülöp megtoldatta, hogy az új templomban használható legyen és az új rész külön felirata lett : **נדבה מהנביר הנכבד והנדיב סליף כאראן :** שייא סאן קאראמלא

³⁷⁾ Vasmegeyi levéltár, Zsidó összeírások.

³⁸⁾ Uo. Zsidó ügy csomó.

Csak a század második felében alakul ki jobban a zsidó község. 1852-ben ismeri el legfelsőbb rendelet, mint anyaközséget és ugyanazon évben alakul meg Chevra Kad-disája, mikor is a várostól ingyen kap temetőt. Ezt azután köfallal véteti körül báró Schey Fülöp, ez a nagylelkű patronusa a községnek, amely neki köszönheti mai napig is biztosított helyzetét. Ő építtette 1860-ban a község igen csinos templomát, melyet Dr. Jellinek Adolf bécsi rabbi avatott fel, természetesen báró Schey meghívása folytán, aki akkor már bécsi lakos volt. A templomon kívül 32.000 frt. alapítványt is adományozott a községnek, amely összeg évi kamatai a község költségvetése javára szolgálnak. E tekintetben nem csak Vas megyében az egyetlen község, de az egész országban sem igen akad párja, ahol ily tekintélyes hitközségi alap enyhitené a hitközségi tagok kultuszadó terhét. A községiiek nem is kénytelenek a kultuszadót emelni és nagyobb nehézség nélkül fenntartják a községet, bár az utóbbi évtizedekben megapadt a jómódu tagok száma. Az 53 adófizető tagra egyenként évi 16 K. adó esik, amiért templomi ülőhelyet is kap.

A község első jegyzőkönyvét 1859, február 6-án vették fel és egy darabig meglehetősen hézagosan vezették. 1862, június 15-én választotta meg első rabbiját, eladdig rabbi-helyettes működött ott. Az utolsó ezek között Grünwald nevű volt, kiről a községben semmit sem tudnak, ugyszintén Weinrebe Mózesről sem, ki 9 évig működött ott és 1834-ben városszalónaki rabbi lett. *) Első rabbija pedig Dr. Ungerleider R. volt, ki néhány évig működött ott és onnan Berlinbe került, hol mint a nagy község rabbija vonult nyugalomba 1896-ban. Utána Dr. Silberberg Éliás működött

*) A szombathelyi rabbi, Königsberger Lajos temetésén, 1861, dec. 16-án Grünwald tartott gyászbeszédet, amint a birtokomban levő, utólagos gyászjelentés megemlíti. Weinrebe Mózes rabbiról lásd Város-Szalónak történetében.

Köszegen, körülbelül négy évig és szintén Németországba távozott onnan. Majd némi szünet után *Richter Zsigmond* volt a község rabbija, aki 1891, november 15-én ment el onnan Érsekújvárra, hol 1910-ben meghalt. Helyét 1892, ápr. 1-én a község jelenlegi rabbija, *Dr. Wiener Márkus* foglalta el, akinek működése alatt lett a hittanítás teljesen magyarrá, mert külömben a község zöme, úgy mint a város lakosságáé is, németajku. Elemi iskolája nincs a községnek és csekély számú tanulói az evangélikus felekezeti elemi iskolába járnak, a község alkalmazottja által részesülvén hittanításban. A katonai reáliskolában, a kath. főgymnasiumban és tanítónőképzőben, valamint az evangélikus felsőbb leányiskolában, a község buzgó rabbija látja el a hitoktatást.⁴⁰⁾ A város, megtartván felsőbb engedéllyel sz. kir. város címét, utóbbi időben némi fejlődésnek indult, bár egykori jelentőségét elvesztette. A zsidó hitközség pedig — említett alapítványa folytán -- nem jutott a vármegye néhány más zsidó községének sorsára, nem kénytelen szép intézményeit anyagi erő híjján tengődni hagyni, hanem teljesen rendezett, bár szerény viszonyok között fenntartja azokat és felel meg vallásfelekezeti, valamint kulturális feladatának minden tekintetben méltón.

VII. MURASZOMBAT.

A község fiatalsga. — Keletkezése. — Önálló lesz. — Dr. Frank József. — Templomépítés és paplak. — Dr. Schweiger Albert. — Távozása. — Dr. Kis Henrik. — A község létszáma és költségvetése.

A hitközség, mint ilyen, egyike a legfiatalabbaknak a megyében. Az 1727, szeptember 24-iki helytartótanácsi rendelet ugyan arról szól, hogy a Muraszombatban is fennálló anomália, mely szerint zsidó a vámbérlő, megszüntendő; ez azonban nem bizonyítja, hogy ott laktak zsidók. A vámbérlő lehetett idegenben lakó zsidó is, amint azt Köszegen is láttuk. A megyei összeírások alapján tudjuk, hogy a 18. században nem laktak ott zsidók. 1798-ban csak két zsidó család található Muraszombatban, 1809-ben már 4, 1813-ban 5 és 1822-ben 13.⁴¹⁾ Így azután lassanként

⁴⁰⁾ A község jelen viszonyairól, templomáról szóló adatokat Dr. Wiener Mark collega szivességének köszönöm.

⁴¹⁾ Vasmegyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

községet is alkottak, amelynek elejéről azonban semmit sem tudunk. A 19. század első felében bizonyára a szalonaki hitközség fiókhitközsége volt, mert tagjai odafizették a türelmi adót már 1818-ban és 1850-ben a türelmi adó megváltásához való hozzájárulásokat szintén ⁴⁹⁾.

Hogy mikor lett önálló községgé, azt nem tudjuk; jegyzőkönyve csak 1891-ben kezdődik és azután fejlődött és erősödött mindjobban.

Első rabbija volt *Dr. Frank József*, most fiumei rabbi, ki 1897-1904-ig működött ott, előtte csak rabbihelyettes végezte az összes teendőket. Hosszas készülődés után 1908-ban sikerült a tagok áldozatkészsége folytán új templomot építeni, mely célra 60.000 K. törlesztéses kölcsönt vettek fel. Ugyanakkor szép községházát és paplakot is szereztek, mely utóbbinak első lakója *Dr. Schweiger Albert* rabbi volt, ki az igen csinos templom felavatása alkalmával foglalta el állását 1908, augusztusban, de nem soká maradt Muraszombaton, 1911-ben Kremsierbe távozott. Utódját csak 1914-ben választotta meg a község, *Dr. Kis Henrik* személyében. A hitközségnek iskolája nincs és így gyermekeinek vallásoktatása bizony némileg hiányos. Tagjainak száma 45, kerületéhez tartozik még 50, évi költségvetése 10-12.000 K.

VIII. NÉMFTUJVÁR.

A község eredete. — A Batthányiak védelme. — Első temetője nyomai. — A második temető is eltűnt. — A község növekedése. — Rabbijai. — Templomépítés. — A község virágkora. — Iskolaalapítás. — A község hanyatlása. — Sanyaru helyzete. — Grünfeld Jakab rabbi. — Statusquo párti. —

A hitközség a múlt század közepéig növekedett és virult, azontul a megváltozott gazdasági viszonyok folytán hanyatlásnak indult és ma már csak tengődik. Tagjainak nagy része lassanként elköltözött, elhalt és újak, számottevők nem léptek helyükbe.

A hagyomány azt tartja, hogy a stájerországi zsidók kiűzetése, Miksa császár idejében, 1496 végén hozta az

⁴⁹⁾ Ezt tanúsító okmányok a város-szalonaki hitközség levéltárában vannak.

első zsidó letelepülőket Németujvárra. Ezt ugyan bizonyítani nem tudjuk, de arra már utalnak egyes adatok, hogy a kiűzött stájerországi zsidók, akiknek nagy része a császár rendelete alapján Kismartonban (Eisenstadt) nyert új otthont, onnan, újabb bevándorlások után, elszéledtek a közeli Vas megye területén és pedig főként Rohonc, Szalónak és Németujvár községeibe.⁴³⁾

Németujvár már 1524-ben Batthányi Ferencz tulajdona lett és azóta a Batthányiak birtoka is maradt. Ezek pedig a zsidókkal mindenütt elég kegyesen bántak, nagyon természetes tehát, hogy vedőszárnyaik alatt Németujvárott is szívesen telepedtek meg. A Batthányiak mindig védőleveleikben biztosították zsidó alattvalóik helyzetét, amint azt különösen Rohoncra láttuk; sajnos azonban, a németujvári község birtokában egy régi okmány sem maradt fenn és így a pusztá következtetés lehet csak utmutatónk.

A hitközség hagyománya három temetőről tud, ami magas kora mellett bizonyít. Az első temető a mostani városkutja helyén lehetett, mert mikor ezt a múlt század első felében ásták, ott sírokat és azokban talliszokat találtak, ami feltétlenül zsidó halottakra mutat. A második temetőre, sőt annak sirköveire is emlékeznek a község legöregebb tagjai, de az is nyomtalanul eltűnt már. A mostani temető szintén mintegy száz éve áll fenn és itt van eltemetve a község egyik rabbija, Pollák Jakab.⁴⁴⁾

Eszerint már legalább a 18. század elején volt ott zsidó község, mely kezdetben bizonyára a rohonczinak volt fiókközsége. A 18. század második felében már megnövekedett és valószínűleg önálló is lett. Hisz 1789-ben már 47 család képezi azt, mely 1783-1788-ig 3885 frt. türelmi adót fizetett, ami elég tekintélyes összeg, főleg olyanoknál, akik ingatlanul nem bírtak.⁴⁵⁾ 1793-ban a község kerületével együtt 54, 1795-ben pedig 52 családot számlál. Magában a városban is növekszik a zsidók száma, bár néha visszae-

⁴³⁾ L. Rosenberg, Arthur, Zur Geschichte der Gründung der israelitischen Cultusgemeinde in Graz. Grazer isr. Gemeindebote, V. Jahrgang, 1912, S. 47.

⁴⁴⁾ Grünfeld Jakab rabbi új szíves közlése.

⁴⁵⁾ L. fent, 11 l. 20 j.

sést is mutat. Így 1798-ban 49 család és 9 özvegy 257 lélekkel 1809-ben 114, 1813-ban 101 család és 11 özvegy, 1817-ben viszont csak 86 család és 22 özvegy, 1822-ben pedig 95 család képezi a németujvári zsidóságot.⁴⁶⁾

Már a 18. század végén rabbija is volt a községnek, R. József,⁴⁷⁾ akiről azonban bővebbet nem tudunk. Utána R. Tóbia hakohén, akihez a Chászám Szófér reszponsumai 1804-1817-ig szólnak, mint németujvári rabbihoz, aki azonban Németujvárról Vepelére ment. Utódja a Chászám Szófér kiváló tanítványa, R. Wolf Tercisz volt, akinek idejében, 1833-ban kibővítette a község templomát, mely a földesurtól bérelt területen, bizonyára annak a jóvoltából épült fel⁴⁸⁾, amint ez más Batthányi birtokon, nevezetesen Rohonczon, Szombathelyen és Szalonakon is történt.

Ugy látszik azonban, hogy a kibővített templom sem felelt meg a község igényeinek, mert nem sokára azután más helyen építették fel, 1839-ben, a ma is fennálló templomot.⁴⁹⁾ Ennek a felépítését is kétségkívül nagyban előmozdította a jóakaratu földesur, Batthányi Fülöp herceg, aminek bizonyítéka lesz az a hála, melyet iránta a község azáltal tanusított, hogy 1840-ben a hercegéért mondandó héber és német nyelvű imát szerkesztetett és azt keretbe foglalva a templom keleti falára helyezte el.⁵⁰⁾

⁴⁶⁾ Vasvármegye levéltára, Zsidó ügy csomó.

⁴⁷⁾ L. Chászám Szófér. אה"ע, 36 resp.

⁴⁸⁾ Uo. א"ח, 26 és י"ד, 225 resp. a templom ügyében R. Wolf נייסינג-hez intézve. Az első a kibővítés folytán előállott kártérítési igényekről szól melyeket egyes tagok támasztottak a községgel szemben, az utóbbi pedig arról, vajjon a földesurtól bérelt helyen épült zsinagóga, mit ő mindenkor visszavehet, bir-e szentséggel? R. Wolf (Tercisz חרצים) tehát azonos R. Wolf németujvári rabbiával. Eszerint egészítendő ki Dr. Bacher, M. Zs. Szemle, 1893, 118 l. 437 és 445 sz., ahol még pótlandó: II, 169 (1832). R. Wolf Nagymartonból származott, de nem volt ott dajján, mint Schwarz, הגר הנדוולים מא"ו הגר s. v. állítja. Önálló műve: חסארת שנת סabbath traktatusához.

⁴⁹⁾ Az építés ideje a templom menyezeten levő kör alakú feliratból tűnik ki ביהודה אשר בירושלים אשר לו בית בשנת רכנ"ח לו בית כנ"ח, a kör közepén pedig: בשנת תקצ"ט רס"ק = 1839 áll.

⁵⁰⁾ Az ima — melynek másolatát, valamint több adatot Grünfeld Jakab rabbi úr volt szives szolgálatni — sokban hasonlít ahoz az imához, melyet az ország fejedelméért szoktunk szombatonként elmondani. Beve-

Ebben az időben már nem R. Wolf működött Német-ujvárott, mert ő közben nagytapolcsányi rabbi lett. Utána Sommer Sámuel volt németujvári rabbi, de ő sem mint olyan halt meg, hanem előbb Verbóra, majd Pápára ment rabbinak, ahol 1859-ben hunyt el.⁵¹⁾ Utódja volt R. Pollák Jákob, aki mint R. Wolf Tercisz veie, már apósa mellett mint dajján működött, majd ugyanilyen minőségben Sommer rabbi alatt, mígnem ennek távozása után a község rabbijává választotta és mint ilyen halt meg 1888-ban.

Ekkor már lehangyatlott a község csillaga, lassanként elvesztette tagjait és velük jólétének biztosítékát. 1848-ban még 634 lélekből állott a hitközség, sőt még az 50-es években is fejlődik; 1855-ben elemi iskolát alapít, melynek részére 4000 frtért vesz épületet.⁵²⁾ Ez időben, 1856-ban kezdődik rendes jegyzőkönyve a hitközségnek, anyakönyvei azonban már 1841-ben.

Az a gazdasági átalakulás azonban, mely a kiegyezés után jött létre, a németujvári hitközséggel is nagyon érezte hatását. Már ugyan előbb is költöznek el egyes tagjai és csak úgy mint a határszéli Szalonakról, innen is a közel Stájerország fővárosába, Grazba törekszenek, vagy talán mondhatjuk, visszavándorolnak és képezik a graz-i hitközség alapító tagjait. Így látjuk a többi között, hogy Kadisch Lajos, németujvári lakos, Graz városától már 1850-ben engedélyt kér arra, hogy ott az átutazó vagy letelepülő zsidók részére rituális vendéglőt nyithasson. A város azonban elutasítja kérelmével, amit a kormány is jóváhagy. Tíz évvel később mégis elnyeri az engedélyt.⁵³⁾

zetése így hangzik: חסלה לדוכוס. הבורא אשר כרא השמים והארץ וכל צבאם ואשר ברך את אבותינו אברהם יצחק ויעקב, נא יכרך ויזמור וינצור ויעזר וינדל וינשא למעלה את אדונינו הדוכוס פיליפס מן באשפתאני ירום הודו
A vége pedig teljesen azonos a király-imával. A német szöveg hű fordítása a hébernek.

⁵¹⁾ Mindháromhoz a Chászám Szófért több reszponsuma szól. L. Dr. Bacher, M. Zs. Szemle, 1893, 117—118 l.

⁵²⁾ A község levele a stombathelyi hitközséghez, ez utóbbi levéltárában. L. fent. 114 l. 46 j.

⁵³⁾ Rosenberg Arthur, i. m. VI. Jahrg. S. 5-6; az engedélyokmány így szól: „Die Kais. Kön. Statthaltereien für Steiermark findet dem israeli-

Lassanként több és több zsidó költözik el Németujvárról, mert megélhetésük nem volt biztosítható és így az egykor virágzó hitközség mindig szorultabb viszonyok közé kerülve, súlyos küzdelmet vív intézményei fentartásáért. Elemi iskoláját, minden jóra való zsidó község legféltettebb kincsét, 1909-ben kénytelen bezárni, mert tovább képtelen volt kiadásait fedezni. Ekkor már tagjainak száma 40-re apadt le, akiknek jó része nem alkalmas nagyobb adóteher viselésére, mert ahhoz szegény. A község évi költségvetése ma körülbelül 2500 K., amely összeg előteremtéséhez is nagy szüksége volna megfelelő állami segélyre, amit azonban — sajnos — a mi szomorú felekezeti viszonyaink folytán, nem kap meg. A hitközség a statusquo párthoz tartozik és e tekintetben az egyetlen a megyében. Rabbija Grünfeld Jakab, szép képzettségével jobb sorsra volna érdemes, a józan, conservatív irány követője.

IX. SÁRVÁR.

Draskovich gróf és a zsidók 1680. — A zsidók szaporodása. — Engel Mózes rabbi. — Vértád ellene. Működése. — Utódjai. — A község kettészakadása 1882. — Két templom. — Két iskola. — Egy Chevra és egy temető. — A községek létszáma.

Sárvárott vagy még inkább a vele összeépített Vármellék községben, ahol a vár is állott, rég laktak zsidók, csak hogy történetükre nézve alig van adatunk. 1677-ben Sárvár felső és alsó vidékével Gróf Draskovich Miklós és nejének adatott el⁵⁴⁾: ő a birtokán vagy talált már zsidókat, vagy ő fogadta be azokat, de 1680, április 2-án Sopron városához irt levelében bebocsátást kér az ő zsidai részére, annál is inkább, mert csak az ő ügyében járnak

tischen Tracteur Ludwig Kadisch aus Güssing in Ungarn die Bewilligung zum Aufenthalte in Graz, behufs Ausübung seines Gastgewerbes auf die Dauer bis Ende Dezember 1863 mit dem Bemerken zu ertheilen, dass er gehalten sei, in jedem Bezirke, in welchem er Aufenthalt zu nehmen beabsichtigt gegenwärtigen Lizenzschein dem K. K. Bezirksamte vorzuweisen und insoferne er den Hausirhandel betreibt sich genau nach den Vorschriften des Hausirpatentes vom 4 Sept. 1852 zu benehmen. Graz, am 5 Jänner, 1863,

⁵⁴⁾ Vasmegye monográfiája, Budapest, 1898, 94 l.

el.⁵⁶⁾ E megbízható jelentés után azonban hosszú ideig nem hallunk semmit a sárvári és vármelléki hitfeleinkről. Az 1770-iki megyei összeírás szerint 19 zsidó család lakik ott 76 lélekkel, amely szám még 1783-ban is fennáll. 1788-ban 22 zsidó családot mutat ki az összeírás, ez a szám azonban később lepad. Tíz évvel később, 1798-ban csak 17 családból áll a község és ez a szám is csökken még idővel, mert 1809-ben 16, 1813-ban 15 lesz belőle, míg 1817 és 1818-ban 20, 1822-ben pedig 24 családra emelkedik.⁵⁶⁾

Bővebbet a község fejlődési mozzanatairól nem tudunk. Az 1795-iki megyei összeírás szerint Isaac Hinauer Rabinus Sarvariensis évi 91 frt. fizetéssel volt ott; de csak a nevét ismerjük, mást nem tudunk róla. Utána következett, hogy mikor, bizonytalan, R. Fisel, akihez a Chászám Szófér responsuma szól 1835-ből. 1839-ben megint R. Mózesnek ír, mint sárvári rabbinak. Ez volt Engel Mózes, akinek személyéhez a községben élő hagyomány szerint szomoruan érdekes eset fűződik, amennyiben vérvád rágal-mával illeték, kivételesen nem peszach, hanem jóm-kippur idején; ami azt bizonyítja, hogy a gonoszság nem válogatós. Ugyanis az engesztelés nap este, az ima után, az előimádkozónak eleredt az orrávére, amire ő kiment az előcsarnokba, hol — mint minden zsidó templomban — a viztartó áll és kezével bemázolta a falat. Másnap a tisztogató nő ezt észrevette és az ott lakó házmester felkapva a dolgot, a vérvád meséjével csődületet hozott létre a rabbi lakása és a templom előtt, mert hát a szükséges keresztény lányka is eltűnt. Szerencsére az uradalmi intéző, aki elé az ügy került, felvilágosodott ember lévén, elnyomta a zavargást, kijelentvén, hogy a dolog nem lehet igaz. A következő tavasszal az eltűnt lánykát meglátta egy sárvár lakós Szombathelyen és miután a hitközségnél megfelelő jutalmat kötött ki magának, elő is állította, elvivén azt szolgálati helyéről haza. Így volt és lesz mindig a butaságnak és a gonoszságnak alkalma a szomorú megnyilat-

⁵⁶⁾ L. fent 5 l.

⁵⁶⁾ Vas megyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

kozásra, amíg az emberszeretet csak a papíron vagy a szavakban van meg, de nem a szívekben és a gyakorlatban.

Engel Mózes hosszú ideig működött Sárvárrott, ő szerkesztette a Chevra kaddisa első jegyzőkönyvét 1809-ben és az utolsó az ő tollából 1844-ből keltezett. Azután nem sokára elhunyt ⁵⁷⁾ és utódja Breiner Baruch volt, ki 1864-ben ott működik ⁵⁸⁾, majd Reich Vilmos, most Baden (bei Wien) rabbija, viselte egy ideig a sárvári rabbi gondjait, akitől ezeket Ehrenfeld B. vette át, aki azonban onnan Nagymartonba (Mattersdorf) tette át működését. Szófer Efraim Fisel következett ezután, aki azonban hosszú betegeskedés után 1893-ban elhunyt. Már utolsó évében helyettes rabbinak választották melléje Fischer Tóbiást, majd pedig 1896-ban rabbinak. Ő már csak az orthodox hitközség rabbija lett, mert már 1882-ben kettészakadt a hitközség és kivált belőle egy töredék, mely congresszusi községet alakított. Ez utóbbi megtartotta a régi, bérelt templomot, az orthodox község pedig még abban az évben diszes templomot épített magának.

Az iskolát, mely 1869 körül keletkezett, megtartotta az orthodox község és annak ma is három tanítója van 80 tanuló mellett, a congressusi külön iskolát alapított, melyen egy tanító tanít átlag 30 tanulót. Így forgácsolták szét az erőket, a helyett, hogy tömörítették volna, pedig nincs rá alapos ok, csak a kölcsönös megnemértés és talán macacsság. Ez okozza azt is, hogy többször kísérelték meg azóta az egyesülést, de nem sikerült. Egyelőre az élők nem férnek össze, csak még a halottak, a mennyiben a Chevra Kaddisa és a temető közös az orthodoxok vezetése alatt. A mostani temető már 135 éves, a régebbi lezárt állítólag 300 éves, amit azonban adatokkal bizonyítani nem lehet, csak a község hagyománya tartja így, aminek mindenesetre van némi alapja. A község tényleg régi és visszanyulik eredetével a 17. századba, amint hallottuk. Sajnos, hogy

⁵⁷⁾ 1846-ban a Chevra jegyzőkönyve hagyatékának gyermekei között való felosztásáról.

⁵⁸⁾ Stein M. Miksa, Eben haméir, Vác, 1909 s. v. ברוך ר' Grünernek mondja.

nem egységes, hogy nem közös erővel dolgoznak a község intézményeinek felvirágoztatásán, hanem külön a 170 tagu orthodox és külön a 60 tagu congressusi község.⁶⁹⁾ Vajjon mikor jön el az az idő, mikor a magyar Izráel táborában kevesebb lesz a széthuzás és több, igazibb a testvéri összetartás, melyre oly nagy szüksége van!

X. SIMONYI.

A község keletkezése. — Ötször pusztította tűzvész. — Tagjainak szaporodása. — Rabbijai. — Iskolája — Hanyatlása. — jelen állapota.

A simonyi zsidó hitközség eleinek felderítésénél csak úgy vagyunk, mint a legtöbhnél, hiányzanak az adatok. Itt azonban nem csak a nemtörődömség volt ennek egyedüli oka, hanem az a körülmény is, hogy a múlt században többször pusztított tűzvész a helységben és a zsidó község épületeit, templomát és községházát ötször érte ez a csapás, mely természetsszerűen megsemmisítette azokat a történelmi emlékeket is, melyek esetleg fenmaradtak.

Az bizonyos, hogy a 18. század második felében már Simonyiban is volt zsidó község, hisz az 1770-iki megyei összeírás szerint 18 zsidó család lakott ott 63 lélekkel. Ez a szám, mint a többi helységben is, növekedett időnként, majd visszaesett. 1798-ban 24 család, 1813-ban 25, viszont 1817-ben újra 18, 1822-ben 24 család képezte a helység zsidóságát.⁷⁰⁾

A türelmi adó beszédese tekintetében a sárvári kerületbe tartozott, de mint hitközségnek volt önálló kerülete, melyhez több falu tartozott. 1795-ben Hirsch Zeeb volt a rabbija 104 frt. évi fizetéssel⁶¹⁾ akiről nem tudjuk, hogy meddig működött ott. Meglehet, hogy közvetlen utódja volt Schwarzstein József Sámuel⁶²⁾, ki 1816—1852-ig élt hivatásának Simonyiban és akit fia, Ábrahám Léb kövelettel egész 1880-ig. Kohn Farkas, vagy rendszerint csak

⁶⁹⁾ Az orthodox község több adatát Fischer Ignác rabbi jelölt, a congressusiét Salgó Albert tanító úrnak köszönöm.

⁷⁰⁾ Vas megyei levéltár. Zsidó ügy csomó.

⁶¹⁾ Uo. Ugyanakkor Dávid Schlesinger Schachter-tól is szól az összeírás, akinek 91 frt. évi fizetése volt.

⁶²⁾ Valószínűleg azonos azzal, akihez a Chászám Szófér 179 és 304 sz. responsuma szól 1831 és 1832-ből.

R. Wolf Kohénnak nevezett rabbi rövid ideig, 1881-1883-ig volt ott, aki után Friedmann Mordechai következett 1894-ig. Ez utóbbi Simonyiból a györmegyei Téthre ment rabbinak,⁶³⁾ és helyét Weisz Simon rabbi foglalta el 1894-ben. Ő már a megfogyatkozott hitközségnek viseli gondját és kénytelen szemlélni, mint küzködik az egykor jómódú hitközség a megélhetésért. Iskolája, melyen korábban 2-3 tanító működött, most egyet is alig bir eltartani. Templomukat 1892-ben építették újra, mert tűzvésznek esett áldozatul. Fejlődésről itt alig lehet többé szó, a községben vagy 35, a kerületben vagy 40 tagja van, de többnyire nem a vagyonos osztályhoz tartozó. Így a régi hitközség, melynek két temetője közül a második is régibb 100 évesnél, nagyobb megelégedéssel tekinthet vissza a múltba, mint reménnyel a jövőbe⁶⁴⁾.

XI. SZALONAK.

I. FEJEZET.

A község általános története.

A község keletkezése. — Szerződése a rohonciakkal. A Batthányi grófok védelme. — A község szaporodása. — Első temetője eltűnt. — Második és harmadik temetője. — Templomvétel. — Fürdővétel. — Intézményei teljeseek. — A község terhei. — Viszálya a várossal. A grófok döntése. — A zsidó letelepülők korlátozása. — A zsidók foglalkozása. — Vértvadás 1824. — Ferencrendi barát bizonyító levele. — Chevra Kaddisa. Egyletek. — Elemi iskola. — Megszűnése. — Templom-restaurálása. — A község hanyatlása. —

A megye területén alakult hitközségek között egyike a legrégebbieknek a szalonaki, vagy mint most hivatalos neve hangzik, a város-szalonaki⁶⁵⁾. A hagyomány szerint, amint ezt Németujvárott is hallottuk, már akkor telepedtek le Szalonakon a zsidók, mikor őket Miksa császár

⁶³⁾ Ott adta ki a Tósziftát Móéd tractatusra חבלת מרדכי terjedős magyarázattal; I, Paks 1897, II, Paks 1900, III r. Paks, 1901.

⁶⁴⁾ A simonyi rabbikra és a község jelen állapotára vonatkozó adatokat Weisz rabbi urnak köszönöm.

⁶⁵⁾ A helység német neve: Schlaining vagy Stadt-Schlaining, amit a héber okiratokban sokféleféleképp irtak át és pedig: שלוינינג, שלוינינג, שרייניק, שלאניק.

Steierországból küztte. Erre itt sincs bizonyítékunk, de az már okiratokból kitünik, hogy a 18. század elején létezett ott zsidó hitközség, ha kicsiny is. 1827-ben, mikor a község egy ügyben a földesúr, gróf Batthányi védelmét kéri a várossal szemben, hivatkozik arra, hogy már több, mint száz éve áll fenn Szalonakon zsidó hitközség.⁶⁶⁾ Hogy ebben nem túloz, azt bizonyítja az a héber okirat is, melyet 1731-ben a rohonczi és szalonaki községek megbizottjai állítanak ki és mely azt a megegyezést tartalmazza, hogy ha Rohonczon elhunyna a szalonaki község tagja, vagy viszont rohonczi Szalonakon, akkor kölcsönösen úgy bánanak el vele, mint saját hitközségük tagjával és nem szabad temetéseért oly összeget követelni, mint idegentől. Ha ezt a megállapodást be nem tartanák, a szerződészegő 32 frt. büntetést fizet a földesúrnak.⁶⁷⁾

Ime tehát, már akkor községet képeztek a szalonaki zsidók, akiknek temetőjük is volt, sőt valószínűleg már templomuk is, melyet Batthányi gróf épített számukra, amint ez későbbi okiratokból kitünik. A templomért és a temetőért évi 100 frt. bért fizettek, a földesuri védelemért pedig évi 12 aranyat, mint azt az 1756, január 1.-ről szóló védőlevél jelenti, amikor is 39 családból állott a község.⁶⁸⁾

A Batthányi grófok ugyanis, akik közül két ág uralkodott Szalonakon, az ifjabb és az idősebb, családi hagyományukhoz képest védelmükbe vették a zsidókat, akik ezért ugyan megfizettek, de szerencsének tarthatták, hogy oly felvilágosodott gondolkodású főurak birtokán lakhat-

⁶⁶⁾ Az eredeti okirat, melynek tárgyáról alább lesz szó. 1827, július 22. kelt. Ez, valamint a többi, általam felhasznált okirat maradványa a szalonaki hitközség levéltárának, melyet — sajnos — 1873-ban tűzvész pusztított el. Az okiratokat Blau Bódog rabbi ur volt szíves kikeresni és azokat, valamint a sirköfeliratok és templomi szerelvények feliratai másolatait rendelkezésemre bocsájtani. Fogadjon ezuton is hálás köszönetemet

⁶⁷⁾ A héber nyelvű okirat *לפ"ק ראשון חצ"א לפ"ק* 1731. évi kelt és R. Sabbatai Áron rohonczi rabbi írása, a ki alá is írta: *נאם אדרן בא"א*. Kivülről még két rohonczi és két szalonaki tag írta alá. A 32 frt. büntetés, mely a földesúr pénzlárába folyik, többször előfordul az 1732-ben kelt rohonczi Judenpolizey-ban.

⁶⁸⁾ Ez a védőlevél még 1897-ben meg volt, az akkori rabbi, Heinrich Jónás hozzám intézett levele szerint. Azóta az is elkallódott.

tal, akik tiszteletben tartották a zsidó vallást és készséggel mozdították elő a zsidók vallási igényeinek kielégítését.

A szalonaki zsidóság szaporodott is és az 1770-iki megyei összeírás szerint 57 családból állott, 209 lélekkel, kik kereskedésből tisztességesen fenntartották magukat. A zsidó község, épp a grófok védelme folytán, önálló egészet képezett, mellyel szemben a városka többi lakója, mint a keresztények községe állott. Így érthető, hogy egy akkori földrajzi lexicon azt mondja, hogy a lakósságnak majdnem felét képezik a zsidók, kik a város legszebb részét lakják.⁶⁹⁾

Hogy állandóan növekedett a község, azt bizonyítja az a tény is, hogy már 1780-ban új temetőt kénytelen venni a gróftól, mert a régiben nincs többé üres hely. És ime, megint szomorú példája a nentörődömségnek vagy a történeti érzék hiányának, hogy az a régi, első temető sírköveivel együtt nyomtalanul eltűnt, ami annál feltűnőbb, mert hisz a zsidók mély és igaz kegyelete mindenütt féltve őrködött a halottak nyugvóhelye felett. A községi hagyomány szerint a város keleti oldalán volt az a temető, hol most a vágóhid van. Ennek építéskor találtak is emberi csontokat, melyeket a Chevra a második temetőbe helyezett el. A község vénei arra is emlékeznek, hogy hajdan Áb hó 9-én, mikor a temetőt látogatták, elmentek a mostani vágóhid helyére is, bár sirok és sírkövek nem voltak már ott.

A második temető már jobban járt, az meg van még ma is, bár 1884-ben lezárták és ujat vett a község. A gróf pedig kikötötte, hogy ha a község mást akarna oda csinálni, mint temetőt, vagy eladná, elcserélné, akkor elveszti az egész vételárt, ha azonban más helyen kívánná a halottak nyugvóhelyét, akkor visszakapja a 150 frtot.⁷⁰⁾ Miután a

⁶⁹⁾ Korabinsky Johann Mathias, Geographisch-historisches Lexicon. Pressburg, 1786.

⁷⁰⁾ Az eredeti szerződés 1780, máj. 2 kelt. Philipp gr. Batthány der jüngere aláírással, a község részéről héberül aláírva: **ה' עורא ב"ה בצלאר.** הק' דוב בריש כ"ה שמואל כ"ק. הקטן דוב ליב בן כה"ר ישע"י, נאם יצחק בר ברוך ז"ל הק' יאקב בן כה"ר משה יצחק ז"ל.

Többek között így hangzik: „Nachdem von mithin der gantzen obemellen

szerződést megkötötték, a gróf elhivatja a város előljáróságát és megkérdezi, van-e az ellen kifogása; ez azonban úgy a maga, mint utódai nevében kijelenti, hogy a polgárságnak a temető berendezése ellen nincs kifogása.⁷¹⁾ A község, illetve a Szent-egylet (Judenbruderschaft) birtokba is veszi azonnal a temetőt és egy hónappal a vétel után erős köfállal keríti be⁷²⁾; nem sokára használatba is veszi, a legrégebb sirköve 1781-ből való.⁷³⁾

A község békében fejlődik tovább és törekszik intézményeit a legjobban ellátni, amiért áldozatra mindig hajlandó. 1791, június 10-én szerződik a két gróffal és megveszi az urodalom által már régebben épített templomot, kórházat, mézszárszéket és hozzátartozó kamarát (Synagóg. Spittal und Fleischbankl und anhängigen Kammerl) 1400 frtért.

Mindezt tehát az urodalom adta eddig haszonbérért a zsidó községnek rendelkezésére, ami nem eléggé dicsérhető előzékenység volt részéről, olyan, amilyenre a mi szabadelvű világunkban alig találnánk vállalkozót, akár grófok, akár városok között. De még többet is tett az urodalom. A szerződés 2. pontja kiemeli, hogy az eladásba nem értendő bele a fürdő (Die Tunke), sem a zsidó udvar és a benne épült két ház, amit tehát szintén a gróf készítettett a község számára. Jellemző ugyancsak a grófok szellemére, hogy kikötik azt, hogy az általuk épített templomot semmi szín alatt sem szabad eladni vagy bérbe adni,

Judengemeinde obgedachten II H. Grafen bitliches ansuchen gestehlet worden, zum Behuf eines neuen Freythofs in betracht ds. der vorige keinen Körper baldt mehr fange auch die Synagog allbereits ihnen zu getheilet worden seye . . . "

⁷¹⁾ A szerződés hátlapján 1780, máj. 4 a város-bíró és három tanácsos aláírásával igazolja a tényét.

⁷²⁾ A szerződés, melynek hátlapján jelezve van: קאנטראקט זון הוומה שר בית עלמין עם הווארד מייסטר belül pedig: Heint den untergesetzten Dato ist ein ordentlicher Contract geschlossen worden anzwischen den Herrn Maurer Meister Molles Küntner und anzwischen die Judenbruderschaft. A kelet: Schlainung, den 4 ten Juni, 780.

⁷³⁾ A sirkő felirata: יום ה' ד' טבת בשנת תקמ"א פ"ט איש אשר הלך בדרך נודע בין הגדולים . . . תמים שבו נודע בין הגדולים . . .
nem állapíthatjuk meg, ki volt az a kiváló férfit?

annak örök időkre az áhitatra szolgáló helynek kell maradni, különben a vétel semmis lesz. Ők tehát a zsidó tempломot is Isten házának tekintették, melyet céljától elidegeníteni nem engednek.

A község tehát értékes birtokot szerez; 1000 frtot azonnal lefizet, 900 frtot pedig 4 százalék mellett fog törleszteni, amiről a község előjárói kötelezvényt (Obligation) állítanak ki és az abban elvállalt kötelezettségnek pontosan eleget is tesznek.⁷⁴⁾ Nevezetes a szerződés utolsó pontja is, mely kijelenti, hogy úgy a mint a zsidó község hálával elismeri, hogy az urodalom az eladás tényével a vallásszabadság áldásában részesíti a községet saját akaratából, úgy biztosítja viszont a földesúr a zsidókat, hogy megvédi őket a jövőben is vallási intézményeik birtokában.⁷⁵⁾ Így fejlődött és erősödött a község, úgy, hogy 1795-ben már 62 családból áll; 1798-ban 66 család és 5 özvegy, 1813-ban 80, 1817-ben 96, 1818-ban 92, 1822-ben csak 89, míg 1831-ben 126 család alkotja a megyei összeírások szerint a hitközséget.⁷⁶⁾ És amint növekedett számban, úgy erősödött anyagi tehetségben is, mert a tagokban meg volt az az igazi zsidó áldozatkészség, mely csodákat tud művelni. Az eddigi szerzeményeihez 1812, január 1-én megveszi az idősebb grófi ágtól (älterseit. Herschaft), a melynek Ikervár volt a székhelye, a rituális fürdő telkét 500 frtért és az azon épült új fürdőt, szobát és konyhát 1800 frtért, azzal a feltétellel, hogy még évi 10 frt. telekbért fizet „a Magyarországon törvényes keletű pénzben” a grófnak és örökösének. Szabadságában áll a községnek, hogy ott kórházat vagy hasonló célu épületet emeljen a saját használatára, de semmi mást, pl. lakást, magtárt vagy boltot. Ezzel azután nem csak birtokában volt a község mindamaz intézményeknek, melyek a zsidó község számá-

⁷⁴⁾ Az Obligation 1791. jun. 10. a vétel napjáról szól; aláírva héberül: *הק' וואלף ב"ה סייבל' נאם יצחק בר ברוך ז"ל, נאם ישעי בן כה' אהרן זל* .
 נאם דוב הירש ב"ה שמואל כ"ץ.
 részletben való nyugtázása.

⁷⁵⁾ Az eredeti szerződés 1791, jun. 10-ről, aláírva: Philip Gr. v. Batthányi junior es Joseph der jüngere Graf von Batthányi.

⁷⁶⁾ Vasmegeyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

ra nélkülözhetlenek, de mindaz örök áron megvéve, saját tulajdonát képezte.

Hogy az akkori viszonyokhoz képest elég tekintélyes összegeket nem volt könnyű előteremteni, az bizonyos; hisz a nem éppen nagy község tagjai eleget adóztak a válásfelekezeti szükségleteken kívül is. Védelmi díjat fizettek az uraságnak, türelmi adót a kincstárnak és mindig akadt rendkívüli kiadás, mely a községre nehezedett. Így pl. 1809-ben 1000 frtot fizet „Franczia Sartz lefizetése feiben”⁷⁷⁾ és a 19. század eleje óta rendszeren állít a község rekrutákat, kiket a maga költségén lát el.⁷⁸⁾ Azonkívül a város, vagy mint egy okiratban mondják, a keresztény község (Christengemeinde) közköltségeihez is hozzájárul; így kút- és tőjavításhoz, az éjjeli őr fizetéséhez⁷⁹⁾ résszel. Mikor azonban 1827-ben új követeléssel lép fel a város, a zsidók a grófokhoz fordulnak védelemért. Ebben a folyamodványban, mely két teljesen egybehangzó szövegű példányban van meg, gróf Batthányi Kristóf és Batthányi Barbara grófnőhöz intézve, felpanaszolják, hogy több mint száz éve áll fenn a község és mindig békében élt a „keresztény községgel”, de néhány év óta ez utóbbi mindig új követelésekkel áll elő és megbontja a jó egyetértést. A megelőző évben azt követelte pl., hogy a tűzörséghez járuljon hozzá a zsidó község és mikor ez a viszály elkerülése végett maga alkalmazott egy tűzört évi 70 frt. fizetéssel, hogy az a keresztény örrel váltakozva hirdesse az órákat, a város ezt nem akarta elfogadni, hanem pénzhozzájárlást kívánt a maga öre tartásához.

⁷⁷⁾ Szombathelyen 1809, aug. 23-án kiállított eredeti nyugta.

⁷⁸⁾ A község levéltárában több nyugta a Szombathelyre küldött rekrutákról, pl. 1808. marc. 8: Lebel Wolff-ot állítja, aki marc. 9-iki levélben elismeri, hogy az egész fogadó pénzt és a napi zulag 6 xrt a szalónaki hitközségtől felvette. 1812, szept. 17-én egy, 1814, márc. 6. két, 1815 febr. 6. szintén egy rekrutáról, 1848, okt. 5-én egy: Fricz Ignác, 1848, nov. 1. három keresztény és egy zsidó: Geist Jakab ujoncot állít, nov. 8. pedig: Sommer Simon és Lázár, Haas Móríc, Walchmann Nátán és Herczog Károly ujoncokat. 1848, jun. 29-én Engel Henrik áll be a zsidó község nevében az önkéntes legióba 3 óra, mert ugymond levelében -- hálaival tartozik a községnek többszöri támogatásáért. Visszajövele után kap 10 frt. Cm., foglalóul felvett 1 frtot.

Most pedig azt köveleli, hogy a zsidó község az utcsinálást is végezze a várossal egyetemben, holott ezt a zsidók sehol, se a megyében, se a szomszéd Sopron megyében nem teljesítik; csak Rohonczon fizetnek azok, akiknek házaik és földjeik vannak, némi adót e címen. Az ilyenek pedig Szalonakon is fizetnek, de a község többsége csak bérlő és jórésze oly szegény, hogy a hitrokonok segélyére szorul, sőt 20 család helyett a védelmi adót is a község fizeti. Kérik tehát a grófokat, tegyenek igazságot és utasítsák el a várost követeléseivel. Tényleg ily értelemben dönt a grófnő Ikervárról 1827, aug. 2-án, Kristóf gróf pedig szept. 3-án adott válaszában meg is okolja határozatát azzal, hogy miután a zsidók kereskedéssel és a falvakon való házalással tartják fenn magukat, úgy hogy szombat kivételével egész héten távol vannak házuiktól, nagyon jogtalan volna, ha őket utcsinálási munkára kényszerítenék. Azért is szigorúan megtiltja „a keresztény községnek”, hogy ezentúl hasonló önkényes eljárást megengedjen magának.⁷⁹⁾

A zsidók tehát megfelelő védelemre találnak a nemesen gondolkodó Batthányi grófnál és bár elég súlyos küzdelmet vívtak az étellel, nem maradtak hátra kötelességeik teljesítésében. De épp a nagy küzdelem, melyet a szűkre szabott kereseti ágak folytán folytatniok kellett, kicsinyessé tette őket, úgy hogy 1831-ben, mikor már 121 családból állott a község, arra az elhatározásra jutnak, hogy a két uraság többszöri figyelmeztetését most már követik és elfogadják, hogy a zsidók szaporodásának Szalonakon határt kell szabni. Ez okból az uradalmi tisztekkel megbeszélve a kérdést, a következő szabályzatot állítják fel: 1. Szalonakon született fiatal ember 20, leány 17 éves korában házasodhatik; a fiatal ember köteles e

⁷⁹⁾ Az eredeti okirat a szalonaki hitközség levéltárában.

végett a község iél jelentkezni és legalább 200 frt. vagyont kimutatni. 2. Idegen, de magyar születésű, kinek szülei nem voltak soha szalonakiak, ha ottani leányt akar elvenni, 400 frt. vagyont köteles kimutatni. 3. Morva vagy cseh származásu egyáltalán nem vehet el szalonaki leányt, ha csak be nem mutatja a régi otthonából való elbocsátást és 600 frt. vagyont. 4. Ha kiderülne, hogy a kimutatott vagyon nem az illetőé, akár a házasság után is, akkor elveszti a földesuri védelmet és a községbe nem veszik fel. 5. Ha valaki elköltözik, de a községnek tagja akar maradni, hogy esetleg visszajöhessen, úgy köteles elköltözése előtt 2 évre védelmi és türelmi adóját lefizetni, valamint hitközségi járulekait is; ha azután évenként nem fizeti a köteles adókat, elveszti a védelmet és a hitközségi tagságot.⁸⁰⁾

Vajjon ez a szabályzat eredményezte-e, vagy ezen kívül álló körülmények, azt nem tudjuk, de tény, hogy a község ezentul nem igen növekedett. Az 1848-iki megyei összeírás szerint 649 lélekből állott, ami 17 év alatt nem haladást, de, a természetes szaporodást tekintve, inkább visszaesést jelent. Ugyancsak azt is mutatja az a megyei összeírás, hogy cseh származásu csak egy volt a községben, akinek volt tartózkodási engedélye, morva származásu szintén egy, akinek nem volt honossági bizonyítványa⁸¹⁾.)

Ugy látszik, ezen számarányban maradt a szalonaki hitközség mindaddig, míg azután a kocka fordult és pedig hátrányára és, úgy mint Rohonc és Németujvár községe, teljesen lefogyott. Hogy a község tagjai nem szaporodtak nagyobb mértékben az természetes, hisz megélhetésük nem volt arra elég bő. Mint a földesuruk, Batthányi Kristóf gróf bizonyítványából hallottuk, általában házalással foglalkoztak, amiért folytonos vándorlásra kényszerültek. És nem csak a megyében, de a szomszéd Stájerországban, ahol akkor zsidók nem lakhattak, gyakori vendégek voltak, bár engedélyt erre nem igen kaptak, kivéve vásárok alkalmával. Sőt, mint hallottuk,⁸²⁾ 1818-ban a helytartó-

⁸⁰⁾ Az eredeti okirat a szalonaki hitközség levéltárában.

⁸¹⁾ Vas megyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

⁸²⁾ L. fent 9 l.

tanács egyenesen megtiltja nekik, hogy Steierba kereskedni járjanak, amit tehát addig per nefas gyakoroltak. 1819 után azonban a Schwarzenberg-féle alkotmány folytán, mely vallásszabadságot adott, megnyílt a zsidók számára Ausztria és Steierország is, amit azután épp a Vasmege határán lakó zsidók fel is használtak. Később már nem csak kereskedni jártak oda, hanem lakni is odamentek és a graz-i hitközséget főleg Szalonak, Rohonc, Németujvár és Muraszombathól odaköltöző zsidók alapították.⁸³⁾

A zsidó szorgalom és élelmesség mindamellett megtalálta az utat-módot előbb is, hogy minden megszorítás mellett is teremtsen magának foglalkozást és a kereskedelem különféle ágaiban érvényesítette tehetségét. 1823-ban pl. a dohány és sóeladás jogát bérlik ki a földesuraktól szalonaki zsidók évi 120 frtért, ami persze nem először történhetett akkor.⁸⁴⁾ Így tehát helyben is nyílt számukra üzlet, de még inkább a vidéken, ami által többé-kevésbé jól eltartották családjaikat.

A keresztény községgel, mint hallottuk, békében megfértek, amire különben a földesurak is vigyáztak. 1824-ben a középkori rágalom, a bünös vérvád meséje alkalmat adhatott volna zsidóellenes zavargásra, ha a napfényre kerülő igazság és annak egy emberséges, derék védője, egy ferencrendi szerzetes közbelépése meg nem akadályozza azt. A Szombathely mellett levő Szentmártonban székelő ferencrendi barát, P. Pius Urrai „bizonyító levele” érdekes okmánya a vérvád történetének, a helyzetet teljesen megvilágítja és így hangzik :

BIZONYÍTÓ LEVÉL.

Én alul irtt ezennel adom tudtára mindeneknek, akiknek illik, hogy a N. Tiszt. P. Prior commissiójára Jobbágyunknál lakozó Kon József zsidónak mint zellérnek ké-

⁸³⁾ Rosenberg Arthúr, i. m. VI. Jahrg. S. 4-5.

⁸⁴⁾ A szerződés 1823. jun. 9-ről kelt, Áron Hochsinger, Jakob Matersdorfer, Leser Schmalz, Benedikt Neumann, Mayer Salamon és Hirschl Antachel szalonaki lakósokkal.

résére vizsgáltam meg az ellene koholt hamis hírt, a mely abban áll, hogy ünnepek megsértése nélkül a lovakkal való bánás végett valami Bukics N. volt lovásznak 12 esztendősi fiát Jánost vélek Szalonakra vittek. A gyermek pedig, ki részére a nyelvnek tudatlansága miatt az ott levő Német gyermekek között bajtárust nem találván részint, hogy az ötöt f. fogadó zsidótól a lóval való rosz bánásért meg-hurrogattatván a zsidótól haza szökött — így hát az a hír, hogy a gyermeket megölték, vagy megakarták ölni, leg-hamisabb, mert a gyermek eleibém állitaván az elsőt személyével meg czáfolta, a másikat pedig azzal, hogy ő egyedül a ló mellé vitetett el, hanem hogy a zsidótul meg hurrogattatván szökött haza. Ennek hitelére adom ezen néhány rendeimet nevem allul irásával megerősítve. Die 25 Apr. 1824 Sz.-Márton P. Pius Orray comionatus. ⁸⁵⁾

Ime, világos bizonyíték arra, miként keletkeztek és keletkeznek ma is az ocsmány vérvád esetei. Sajnos, nem mindig sikerül ily gyorsan és hitelesen megcáfolni, úgy hogy a fekete lelkü bujtogatók kedvükre dolgozhatnak a sötétben gyalázatos hazugságaikkal. Szalonakon ezuttal nem sikerült és a zsidók a város más vallásu polgáraival békében éltek továbbra is együtt.

A község ekkor még fejlődőben volt, emelkedett és haladt intézményei tekintetében is. A községet támogatták hivatása teljesítésében a Chevra kaddisán kívül különféle egyletek, melyeknek működéséről nem maradt fenn adat, de amelyek legalább nevüket megörökítették templomi szerelvényeken, ha különben el is tűntek a község életéből. ⁸⁶⁾

⁸⁵⁾ Az okirat eredetije a szalonaki hitközség levéltárában.

⁸⁶⁾ Egy tóráköpeny felirata: שׂייד לחברא מחויקי נפש, évszám nélkül, de igen régi, bizonyára a 18. századból való. Az egylet, neve után ítélve, valószínűleg jótékonyági egylet volt. Egy másik tóráköpeny 1837-ből bizonyára ifjusági egylettől származik, חסד נעורים תקצו לסׂיק, felirattal. Egy frigszekerényfüggöny שׂייד לח' רומא חולים betegsegélyző egyleté volt. Egy másik frigszekerényfüggönye is, évszám nélkül, okvetlen a 18. század első feléből való, בר אכרהם ואשתו מ', okvetlen a 18. század első feléből való, וואל די ר' יואל די ר' יצחק בר אכרהם ואשתו מ' felirata arról az Izsák b. Ábrahamról szól, ki 1731-ben a rohonczi községgel való megállapodást aláírta. Tórákötője van 1736-ból, ezüst ékszerai közül évszámmal csak egy tórávért van 1807-ből, mely a chevraé. azonfelül több értékes szerelvény felett rendelkezik.

A hitközségnek felekezeti iskolája is volt, de sajnos csak rövid két évtizeden át. 1852-ben alapították és 1872-ben, a község hanyatlása folytán beállott anyagi zavarok miatt, megszűnt. Azóta a mindig kevesbedő tanköteles gyermekek az ugyanakkor létesült állami elemi iskolába járnak.

A régi jó idők emléke gyanánt áll temploma, melyet 1864-ben restauráltak és 1865, novemberben avatott fel újra Dr. Zipser M., rohonczyi rabbi. Rajta kívül még Ernst Ignác, szalonaki származású rabbijelölt is beszélt, most varasdi rabbi. Ekkor már az almemort a frigyszekrény elé helyezték és ezzel az u. n. haladó községek közé került a szalonaki is, aminthogy később tényleg a congressusi párthoz csatlakozott.

A kiegyezés után következő új korszakban, úgy, mint több község a megyében, a szalonaki is rohamos hanyatlásnak indult és a megváltozott gazdasági viszonyok folytán elvesztette tagjainak nagy részét, akik máshol keresték megélhetésük kedvezőbb feltételeit.

II. FEJEZET.

A KÖZSÉG RABBIJAI.

R. Jakob Mibród. — R. Pinchasz Lób Mileipnik — Weinrebe Mózes. — Heinrich Jónás. — Blau Bódog. — A község jelen állapota.

A 18. század első feléből nem maradt ránk adat, hogy a községnek rabbija lett volna, bár kétségkívül volt ha egyéb nem, dajjanja, aki a rabbiteendőket ellátta, hisz ezt vallási gyülekezet, bármily kicsiny legyen is, nem nélkülözheti. Első rabbija, kiről tudunk, 1770 körül *R. Jakob Mibród* volt, ki több mint negyven évig működött ott, amint sírfelirata jelenti.⁸⁷⁾ A 1795-iki megyei összeírás is említi, Jacob Rabbiner név alatt és elmondja, hogy 130 frt. évi

87) יותר מארבעים שנה היה סה אנ"ד רב האוסלנ סיני ורב ענותן הצדיק כבוד מו"ה יעקב בן מו"ה יודא הלך לח"ע יום ש"ק ח"י שבט לפרט קטן בישנת ב צ ר ו ר ה ח י י מ ת' נ' צ'

ישמעו עינרים קול ברמה
יגל קבר יעקב איש חס יושב אהלים
קרא בתורה תמיד גם כן נסו הצללים
בתמים הלך כל ימי חייו על האדמה

fizetése volt. ⁸⁸⁾ Közvetlen utóda volt *R. Pinchász Lőb Mileipnik*, a Chászám Szófér kiváló tanítványa ⁸⁹⁾, ki 1813-1819-ig működött Szalonakon, akkor azután Ujvidékre hívták meg. ⁹⁰⁾ Ő utána csak rabbiülnök (ר"ן) végezte a rabbiteendőket 1819-1834-ig és pedig *R. Hirsch Maglód.* ⁹¹⁾ Majd Weinrebe Mózeszt választották meg rabbinak, aki előbb 9 éven át Kőszegen működött, lengyel származású és szintén a Chászám Szófér tanítványa volt. ⁹²⁾ Tíz pontból álló rabbilevele szerint 1834, niszán 10-én, sabbosz haggadolkor tartott beszédet és niszán 11-én egyhangúlag megválasztották, heti 6 frt. fizetéssel és egyéb rendes illetékek biztosításával Kiköti a község, hogy a rabbiteendőket egyedül tartozik végezni és nem tarthat igényt arra, hogy a község segítséget, t. i. rabbiülnököt vegyen melléje. Joga van a rabbinak jesivát tartani és a község köteles négy bachurt szombat- és ünnepnapon élelemmel (הנקראים סלעטען) ellátni. Biztosítani akarja magát a község, hogy hat éven belül nem hagyja el ujonnan megválasztott rabbija, és azért erre az esetre 200 frt. kárpótlást köt ki magának. ⁹³⁾

⁸⁸⁾ Vas megyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

⁸⁹⁾ Dr. Bacher, M. Zs. Szemle, 1893, 44 l. 370 sz.; de nem jelzi, hogy a Ch. Sz. tanítványa volt, pedig a responsum említi. A következő 371 sz. azonos vele, Pinchas Lőb Ujvidék L. a következő jegyzetet.

⁹⁰⁾ 1819-ben árvák vagyonáról szóló számadáson aláírva jelzi, hogy Ujvidékre megválasztott rabbinak: כל השבון הנ"ל הוא עד ר"ח סיון תקע"ט ומה שיש לכל אחד משארי היחומים כבואר יפה בסנקס היחומים כל דבר דבור על אפניו הק' סנחס ליב מלייפניק החונה פה ק"ק שלאניני ומצ"ם (ומצורתו פרומה) לק"ק ניוואטיץ יע"א. Érdekes bizonyítéka ez a rabbi akkori működésének, mert ugyyszólván árvanya volt, ki az árvák vagyona felett örködött, amiről könyvet is vezetett. Az okirat a hitközség levéltárában van, de a könyv, melyről szól, nincs meg.

⁹¹⁾ 1823, febr. 2. elismeri egy özvegyasszony és fia, hogy amit 3 szalonki tag, köztük *משה הרש מאנלעד משלייני* itél, azt elfogadják. *R. Hirsch Maglód dr. Marczali Henrik* nagyatyja volt.

⁹²⁾ L. Dr. Bacher, Uo. 347 sz. Weinrebe volt a neve és nem Léwi, csak levita volt.

⁹³⁾ A szép héherséggel írott rabbilevél háromszor is közli a szerződés keltét: a bevezetés végén azt mondja: ביום שבת קודש שנת ה'ג' פה ק"ק שליינוננ: és a végén: פה ק"ק שליינוננ: יע"א יום א' י"א ניסן תקצ"ד לס"ק

Nem is ment el Szalonakról, hanem ott fejezte be munkás életét 1870-ben, 45 évet töltvén el a rabbipályán, amiből 36 évet Szalonak községe javára fordított.⁹⁴⁾ Utódjául még az évben megválasztották Heinrich Jónás rabbit, ki 1899-ig viselte ott hivatása terheit. Akkor nyugdíjba ment, miután betegsége folytán már éveken át munkaképtelen volt. Az ő idejében már teljesen aláhanyatlott a község egykori jómódja, csak súlyos küzdelmek árán volt képes kötelezettségeinek eleget tenni. Mégis nyugdíjazta beteg rabbiját, amint erre a VIII. községkerület békebírósa kötelezte; állását azonban nem töltötte be, hanem ideiglenesen, ami elég jellemző a mi zilált felekezeti viszonyainkra, metszőjére ruházta a rabbi teendőit is. Csak ennek halálával választotta meg Blau Bódog rabbihelyettest, aki 1902, márc. 1-én foglalta el állását és akiben tiszta jámborságu, alapos tudásu, állására minden tekintetben méltó férfiút nyert a hitközség. Heinrich Jónás rabbi pedig 1904, sábuot másnapján hunyt el és a község özvegyének némi kegydíjat juttatott, amint az már a mi szomorú felekezeti helyzetünk folytán szokásos.

Az egykor tehetős község állapota bizony állandóan rosszabbodik, mert tagjai mindinkább fogynak és fiókhitközségei közül a legnagyobb, a felső-eőri csak kelletlenül teljesíti adófizetését, inkább szeretné magát önállósítani és anyahitközséggé kívánna válni. 1904-ben csinos templomot is építtetett, melynek felavatása igen szép ünnepség között folyt le⁹⁵⁾. Nem is valószínűtlen, hogy a természetes fejlődés

עמד על משמרתו מיה שנים לכבוד קהל עדתו סה נקבר אדונינו ורבינו הרב הנאון הנדול מויה משה וויינרעבע סניל מ'ק' לאסק במדינת פולין, נשמתו יצאה בש"ק כ"י שבט שנת תר"ל לס'ק מ'ר אספור על הולך ועזב נדדים, הוא האיש המורה נתיבות ישרים, ועד זקנה ועד שיבה בצלו אנו חוסים, ראש העדה נאסף סאר הצדיקים, רבץ תורה עד שנות הנכורים, משה עבד ה' יבלום ס'ו וידום, האיש אשר ער עלינו ישן וירדם, לא קם כמשה הזכה וזכה אחרים, ולא קם כמוהו במעלות נשנים, יגן כותו עלינו ויהסלל רחמים הנצביה.

⁹⁵⁾ Templomszentelő. Tartotta a felső-eőri izraelita imaház avatásán 5665, chesván 28, 1904, november 6-án Dr. Bernstein Béla, szombathelyi őrabbi, Szombathely, 1904.

utján a fiókhitközség, mely járási székhelyen van, emelkedjék az anyahitközség helyébe és vegye át annak szerepét, miután a szalonaki község anyakönyvi kerületébe tartozó 72 tag közül a legtöbb, főleg az adófizetésre képes 54 tag közül, nem lakik az anyaközség területén. Szükségleteit bizony csak nagy nehezen bírja fedezni, sőt államsegély nélkül képtelen volna rá és csak az sajnálatos, hogy a zsidó felekezetnek az államtól juttatott alamizsnából szerény morzsákat kaphat az ilyen régi, igazán támogatásra érdemes hitközség. A múlt évi költségvetése szerint bevétele 2885 K. 80 f., kiadása pedig 3171.60 K. volt. Vajha sikerülne, a multnak érdemeiért, biztosítani a régi község romjain tengődő hitközségnek méltó jövőjét!

SZENTGOTTHÁRD.

A község keletkezése. — Az első letelepülők. — A község rendezése. Temető. — Elemi iskola. — Templomépítés terve. — A község növekedése. — Rabbiválasztás. —

A szentgotthárdi zsidó hitközség a legfiatalabb a megyében. Szentgotthárd városa, mely a török hódoltság alatt sokat szenvedett és nagyrészt elpusztult, mikor újra kezdett benépesedni, a zsidókat kizárta lakói közül. Es ha a 18. században voltak is ott zsidó kereskedők, azok rohonczi lakósok voltak és csak ideiglenesen tartózkodtak ott⁹⁶). 1798-ban a megyei összeírás egy zsidó családot talál ott, Josephus Asser-t, aki évi 1 frt. 60 kr. türelmi adót fizetett. De az sem maradt állandóan ott, sőt még egy utána következőt is távozásra kényszerített a város türelmetlensége, a 19. század közepén. A későbbi letelepülőket az apátság főnökének emberséges közbenjárása védte meg és 1864-ben már 7 zsidó család lakik Szentgotthárdon, amikor Friedländer Sándor költözik oda, ki azután metszőjük lett.

A szentgotthárdi zsidók azonban önálló községet nem képeznek még a 19. század hetvenes éveiben sem, hanem nagyobbrészt Németujvárhoz tartoztak, bár ez sem volt megállapított dolog és egyesek körmendi, mások szalonaki, vagy szombathelyi, zalaszentgróti hitközségi tagoknak mondták magukat, hitközségi adót pedig esetleg egyik helyen sem fizettek.

⁹⁶) L. fent 27 l.

Csak mikor az 1885-ik miniszteri rendelet az izraelita anyakönyvi kerületeket rendezte, lett a szentgotthárdi hitközség is anyaközség, csak az idő óta van jegyzőkönyve és csak 1889 óta jóváhagyott alapszabálya. Az anyahitközség kriteriumához tartozott az anyakönyvvezető rabbi és azért a szentgotthárdi hitközség is kényszerűen volt illyent alkalmazni, tehát -- előléptette addigi metszőjét, Friedländer Sándort rabbihelyettesé, aki azután e minőségben meg is maradt egész 1914-ben bekövetkezett haláláig. Miután a község megalakult, lassanként megszerezte a szükséges be rendezéseket, bár még máig sem teljesen. 1866-ban szerzett temetőhelyet, eladdig Németújvárra vitték halottaikat. Eleinte imaházuk sem volt; 1898 óta rendelkeznek ilyen felett, ahol esténként tartanak istentiszteletet. Most már folyik a gyűjtés, hogy állandó templomot építsenek, amely számára a telket meg is szerezték 1904-ben. Ekkor ugyanis a város előkelő helyén vettek nagyobb területet, ahol a meglevő épületben a hitközségi alkalmazottak kaptak lakást és ami sokkal fontosabb, az ugyanakkor létesített elemi iskola, amelyben azóta egy tanító működik és átlag 45 tanuló nyer oktatást. Az elemi iskola létesítése nevezetes fordulópontot képez a hitközség beléletében, mert addig gyermekeik bizony nagyon hiányos hitoktatásban részesültek, épu gy a főgymnasiumot látogató zsidó tanulók. Most már 140 tagot számlál a hitközség, akik közül 60 a kerületében lakik, de valószínű, hogy a város fejlődésével tovább fog a község is emelkedni és minden tekintetben, hitéletben is megerősödve szép jövőnek néz elébe. Ennek biztató jele, hogy 1914, júniusban rabbi választása iránt előkészületeket tett, akire valóban nevezetes feladat vár a feltörekvő község életében. Templomára már 10.000 K. tőkével rendelkezik és a gazdasági viszonyok javulásával meg fogja oldani a templomépítés fontos feladatát is, aminek egyik biztosítéka a másfél évtized óta működő elnökének, Dr. Erdélyi Jenőnek odaadó buzgalma. A hitközség a congressusi párthoz tartozik, utolsó évi költségvetése 8767 K. volt.⁹⁷⁾

⁹⁷⁾ A község jelenére vonatkozó adatokat Dr. Erdélyi elnök úr volt szives szolgáltatni.

XIII. VASVÁR.

A község kora. — Adat a XIII. századból. Vasvár helyzete.
A zsidók letelepedése. — Rabbijai. — Jelen állapota.

Vasvár az a helység a megyében, melyhez a vasmegyei zsidók történetének legrégibb hiteles adata fűződik. Egy magában véve mellékes körülmény megörökítése által tudjuk kétséget kizáró módon, hogy Vasvárott már a 13. században laktak zsidók.

Jelenleg az admonti kolostorban őrzött bibliakézirat egyik kötetében az a jegyzet található, hogy a bibliát Vid mester elzálogosította *Farkas vasvári zsidónál* 27 $\frac{1}{2}$ marka fejében. Az adósság idővel 70 márkára szaporodott fel és a bibliának a hitelező révén nyoma veszett. IV. Béla zsidótörvényének 7. pontja értelmében nem a hitelezőt, hanem a zálogbaterőt vonták felelősségre és kötelezték arra, hogy a biblia tulajdonosának, a csatári apátságnak kárpótlásul két falut adjon.⁹⁸⁾

Ahol pedig oly jómódu zsidó lakott, mint a vasvári Farkas, ott bizonyára hitfelei is többen voltak és a zsidó vallásos élethez szükséges közösséget képezték. Erről azonban nincs határozott tudomásunk, valamint azt sem tudjuk, hogy az 1360-iki általános kiűzetés után mikor telepedtek le ott újból a zsidók. Valami csábító nem lehetett számukra a letelepedés, mert Vasvár a háborúk alatt mindig sokat szenvedett. A török invasio alatt teljesen elpusztult és csak a törökök kiűzetése után épült fel újra, de régi virágzó állapotát többé nem nyerte vissza. Az ott levő zalaapátsági levéltárt Szombathelyre vitték már a 16. században és ott is maradt azontul a vasvári káptalan székhelye, valamint később a megye székhelye is Szombathely lett Vasvár helyett.⁹⁹⁾

Az 1698-iki *Canonica Visitatio* ugyan említi, hogy 3 nem-katolikus is lakik ott, de csak az 1788-iki szól világosan zsidókról, nem említvén számukat, épp így az 1779-iki.¹⁰⁰⁾ Az 1798-iki megyei összeírás szerint csak egy zsidó család lakott ott, míg az 1809-iki szerint már 10; 1813-ban

⁹⁸⁾ L. fent 1 l. 2 j., továbbá Dr. Kohn S., *A zsidók története Magyarországon*, I. 120 l.

⁹⁹⁾ *Vasmegye monografiája*, Budapest, 1898, 110—112 l.

¹⁰⁰⁾ A *Domonkos* rend zárdája birtokában.

13, 1817-ben 18, 1822-ben pedig már 41 család.¹⁰¹⁾ Ez utóbbi adatot megerősíti az 1831-ik Canonica Visitatio is, mely szintén 40 zsidóról számol be.

Igy haladt a község lassanként, ha nagyobb jelentőségre nem is emelkedett, mert a városka nem nyújtotta ennek előfeltételeit. Több rabbijáról van tudomásunk, de csak hiányosan. Az elsők egyike volt Mose Toponare, majd Schwarzstein József Sámuel, ki azután Simonyiban működött hosszú ideig.¹⁰²⁾ 1846-ban Schwarzenberg Dávid volt ott rabbi, majd 1865—1900-ig Berger Lipót, a Keszav Szófér tanítványa, aki meglehetősen küzdelmes életet folytatott községében hosszú évtizedeken át, már azért is, mert magyarul nem tudott, a község pedig teljesen megmagyarosodott és mindenben a modern szellemnek hódolt. Két évi szünet után, 1902-ben Dr. Hirschler Ignácot választotta rabbijának, aki 1907-ben Szegedre ment hittanárnak. Ugyancsak hosszabb szünet után, 1911. nov. 15-én foglalta el az állást Dr. Herskovits József, ki modern gondolkodású és műveltségű, de szigorúan conservatív irányú rabbi és remélhető, hogy kiváló tehetségének és buzgalmának sikerülni fog a község fejlesztése és erősítése minden tekintetben.

A község növekedése nem igen észrevehető, de legalább nem kisebbedik, mint több helyen a megyében. Tagjainak száma 111, melyek közül 62 a kerületben lakik. Aránylag elég adóterhet viselnek, hogy az évi 9035 Kor. szükségletet, amennyi az utolsó költségvetése volt, előteremtsék. Fenntartanak elemi iskolát, melyet 1860 körül alapítottak, egy tanítóval, kinek körülbelül 40 tanulója van. Templomuk is 1865 körül épült, melyben immár a magyar szó teljesen otthonos. 1870 óta a hitközség jegyzőkönyvei is magyar nyelvűek, előbbről azonban nincsenek, amint-hogy régi emlékeiből nem maradt fenn más sem.¹⁰³⁾ Ha multja tehát nem is eléggé ismeretes előttünk, kívánatos, hogy annál ismeretesebb és fényesebb legyen a jövője!

¹⁰¹⁾ Vas megyei levéltár, Zsidó ügy csomó.

¹⁰²⁾ Stein M., Magyar Rabbik, IV. 10—11 sz.

¹⁰³⁾ A község jelen állapotáról Pártos Károly tanító ur volt szives kérdéseimre informálni.

Csak kis részlete egy nagyobb körképnek az, a mit itt megrajzolni akarunk, de mintegy kivonata az egésznek és azért jellemző erre magára. És ha elmélyedünk a bemutatott részlet szemléletébe, megfigyeljük hű színekkel festett tárgyát a maga apró vonásaiban, bátran következtethetünk a kép egészére, mely a magyar zsidók történetének egy igen érdekes és nevezetes fejezetét állítja elénk. Mert bizonyos, hogy azon következmények, melyeket a türelmi adó a vasmegyei zsidók történetében előidézett, nagyjában ugyanazok voltak az ország többi részeiben is, habár részleteikben valószínűleg érdekes változatokat mutatnak fel. Mindaz, mi egy adóban az adózókra nézve terhes, bel- és küléletükre hátrányos, egyesülve zúdult a magyarországi zsidókra a türelmi adóban, egyformán lealacsonyítva társadalmi helyzetüket és zilálttá téve felkezesi életüket.

A türelmi adó gondolatát a Mária Terézia trónra lépte után nem sokára bekövetkezett háború ébresztette új életre, megszerezve zsarnok hatalma számára egész Magyarország és kapcsolt részeinek zsidóságát. Az örökös tartományok miatt folyó hárszban sok-sok pénzre volt szüksége az osztrak császárnőnek. Ki szo-

* Adataim a vasmegyei levéltár ide vonatkozó aktáin alapulnak.

ruhátságában hű magyarjaiban lelte föl legbiztosabb támaszát és kinek a szükségletek könyörtelen nyomása alatt új meg új jövedelemforrások után kellett kutatnia. Kedvező adótárgy gyanánt, mint ősidőktől fogva, itt volt a zsidóság; miért ne fizetne az külön, rendkívüli adót, midőn az ország népeinek többi osztályai is súlyosan meg vannak terhelve és a hadiadó összegét általában emelték az országban.

Ezen gondolat jut kifejezésre a kormánynak 1743 április 2. rendeletében, midőn azt kérdezi Vasmegyétől is, miként lehetne a zsidókra rendkívüli adót vetni, miután a háború költségei azt szükségessé teszik. Tényleg a következő évben már a vasmegyei zsidók ilyen rendkívüli adót (sub titulo extraordinariæ taxationis), 948 forintot fizetnek a hadi pénztárba.

Midőn pedig a megye ezen összeget a maga insurrectiója költségeire kéri a kormánytól, ez azt feleli, hogy lehetetlen nélkülöznie a rendkívüli adót, de nincs kifogása az ellen, ha a megye szintén kivet ilyent az ő zsidóira.

A rendkívüli zsidó-adó beszédese és, minthogy családunként lett kivetve, az annak céljaira szükséges zsidók összeírása azonban nem történhetett a kellő gyorsasággal, mert a helytartótanács gyakran megsürgeti a megvénél.

1746-ban (junius 1. rendelet) oda változtatja el a dolgot, hogy ezentúl minden zsidó fejenként, akár férfi, akár nő, akár agg, akár escesemő, nőtlen vagy nős, szegény és gazdag, úr és szolga egyaránt két forintot fizessen évenként, ha továbbra is igénybe akarják venni a királynő protektorátusát és az országban

megtüretni kívánnak. A behajtást a megye végezze és ezért hajlandó a kormány a beszédőnek 1% jutalékot adni.

Mindezen részletek azonban nem sikerültek a kormány kívánsága szerint, mert a megyék általában nem voltak hajlandók a kormány ide vonatkozó rendeleteit végrehajtani, ha tettek is valamit azok érdekében. Így tehát más utat keresett a kormány, hogy célját biztosabban elérje, és a mi kiváló fontosságú volt, állandó jövedelemre tegyen szert. Így lépett előtérbe a *taxa tolerantialis*: a türelmi adó új terve 1749-ben

Az 1749 július 4-iki kormányrendelet meghagyja ugyanis Vasmegyének, hogy hirdesse ki és magyarázza meg a zsidóknak a következőket: Minthogy a zsidóknak Magyarországon és kapcsolt részeiben való megtürése avagy kiutasítása egyedül a királyné kegyétől függ, azért természetes, hogy itt tartózkodásukért külön adót fizessenek. Ezen új adó összes eddigi terheiken kívül álló, a melyért is a zsidók egyetemlegesen lesznek felelősek és pedig az országból való kiűzetés terhe alatt. Azért tehát küldjön a megye zsidósága az évi szeptember 1-jére Pozsonyba egy vagy két követet, a mint neki tetszik, hogy ott a türelmi adó ügyét a helytartótanáccsal megbeszéljék.

Ezen beszéd ugyan elég világos volt, hogy a magyarországi zsidók megértsék, miről van szó, de volt előttük a közelmúltból oly szomorú példa, mely még hatásosabbá tette a rendeletet és ez volt: a csehországi zsidók esete. 1744 december 18-án ugyanis császári patens kimondta rájuk a száműzetést és csak 1745 július végéig akarta őket az országban megtűrni. A határidő

lejártá előtt azonban sikerült a cseh- és morvaországi zsidóknak ottmaradásukat megváltani, egyelőre tíz évre és pedig évi 300,000 frtnyi összeg fejében, a mi azután állandó türelmi adóvá fejlődött és fennállott egész 1846-ig.

Mindjárt annak idején mély benyomást gyakorolt a gyászos hír a magyarországi zsidóknál és pl. a rohonci község alig egy hónappal a pátens megjelenése után (5505 tebeth 21) közös böjtnapokat rendel minden hétfőre és csütörtökre, a midőn az üldözés által kárt vallott szerencsétlen testvérek számára könyöradományokat gyűjtének. Most tehát, négy évvel később, élénk emlékezetben élhetett a dolog a magyar zsidóknál és jelentős útmutatásul szolgálhatott saját sorsuk eldöntésénél.

Midőn tehát a zsidók követei, közöttük a vasmegyei is, Pozsonyban 1749 szeptember 1-én összejöttek, kénytelen-kelletlen ráállottak a kormány követelésére és miután sok könyörgés után sikerült nekik a kért 50,000 frtból harminczat lealkudni, elfogadták az évi 20,000 frtnak két félévi részletben való fizetését és elvállalták azért az egyetemleges felelősséget, a mint azt az 1749 nov. 26-iki rendelet a megyének tudtára adja.

A türelmi adó első összege tehát aránylag mérsékelt volt, de biz nem soká maradt ily szerény határok között. 1755-ben maguk a zsidók ajánlották fel, hogy 25,000 frtot fizetnek, midőn a hét éves háboru küszöbén állott a királyné, azután pedig a kormány jóvoltából növekedett fokozatosan; 1760-ban már 30,000, 1772-ben 50,000, 1778-ban 80,000, 1812-ben pedig már 160,000 frtra emelkedett.

Már ezen számok is fogalmat nyujtanak arról, mily óriási összegeket fizettek a magyarországi zsidók majd egy századon keresztül türelmi adó czímen, a midőn a különféle egyéb adók és járulékok terhe is vállaikra nehezedett. Bizonyos, hogy ezen tény is egyik oka volt annak, miszerint nem igen gondolhattak a zsidók saját felekezeti céljaik anyagi ellátására a kívánatos módon, nem szerezhettek egyházi, községi alapokat már túlterheltségüknél fogva sem, eltekintve azon körülménytől, hogy helyzetük rendezetlensége, törvényen kívüli állapota is megakadályozta őket ebben. Gondoljuk csak el, akár a mai viszonyokkal összevetve, mit jelentett az, ha az 1770-iki megyei összeírás szerint a rohonczi zsidó község, mely 112 családból és 44 özvegyasszonyból állott, egy év alatt fizetett 169 frt 59 kr. hadi adót, 817 frt 82 kr. türelmi adót, 1122 frt 62 krt földesurának, továbbá a katolikus parochiának egyszer s mindenkorra 128 frtot, ugyanannak évi járulék gyanánt 45 frtot, a keresztény tanítónak évi 10 frtot, a midőn ugyanazon idő alatt összes hitközségi tisztviselőinek: a rabbinak, tanítónak, hitközségi jegyzőnek, kántornak, metszőnek és egyházfinak össze-vissza 374 frt és 30 krt fizetést adott — és e beszédes számok eleget mondanak! De nemcsak a rendkívül terhes anyagi oldala a türelmi adónak volt az, a mi ónsúlyával nehezedett a magyar zsidókra, bénítólag hatva viszonyaik fejlődésére, hanem azon súlyos, erkölcsi hátrány, mely a türelmi adó egyenes következménye volt és mely a zsidóknak nemcsak társadalmi helyzetére, de községi, felekezeti, sőt nem ritkán családi beléletére is szomorú befolyással volt.

A türelmi adó már nevével is erkölcsi megbélyegzés volt a magyar zsidókra nézve és ha eleinte nem is fogták fel azt a maga lealázó voltában, midőn móausz malkó = a királyné pénze udvarias névvel ruházta fel a zsidó népajak, megfosztván így fulánkjától, de annál mélyebben érezték azt jóval később, a XIX. században, midőn az egyenjogosítás elérésére kezdtek törekedni. De még súlyosabb következményekkel járt azon ténye, hogy kivetésének módja mélyen belenyúlt a zsidók belviszonyaiba.

A kormány ugyanis látva azt, hogy a megyékkel nem igen boldogul a rendeleti úton és nem országgyűlési törvény által behozott adóval, magukra a zsidókra kényszerítette reá annak egész kezelését. Az egész ország zsidóságára kiszabott általányösszeget felosztván a megyék, illetve városok között, a zsidóknak maguknak kellett a követelt összeget községenként, illetve egyénenként kivetni és ugyancsak be is szedni.

Természetes, hogy a kivetésnek ezen munkája a zsidó községek vezető tényezőit vette első sorban igénybe és mindjárt az 1749 november 26-iki rendelet a rabbit is belevonja az ügybe, a mennyiben azt határozza, hogy ha a községek, illetve az egyesek a kivetésnél meggyezni nem tudnak, a legközelebbi rabbi igazságszolgáltatásához folyamodjanak. Világos az is, hogy a megszabott összegek országos kivetése bizonyos szervezkedést követelt meg, a mely lehetővé tegye a munka egyöntetű végzését. Ezen szervezetet meg is teremtette a kormány a maga céljaira és így volt Vas megye e tekintetben eleinte hat járásra felosztva: a rohonczi, körmendi, német-újvári, város-szalonoki, sárvári és

jánosházi járásra Ezekhez járult a múlt század vége felé hetedik gyanánt a vasvári, majd 1820 körül nyolcadiknak Szombathely és Kőszeg városa külön járás gyanánt. A járások zsidósága megbizottakat választ, a kik bizottság gyanánt felosztják a megye zsidóságára kiszabott összeget, először községenként, azután a községi összeget egyénenként is. Ezek élén állott a megyei zsidó-bíró (Comitats-Judenrichter), ki mindig rohonezi volt. lévén Rohonczon a legtekintélyesebb zsidóközség a megyében, mely különben is vezérszeretpet vitt a többi fölött. Ilyen megyei zsidó-bíró gyanánt ismerjük a múlt század vége felé Unger Áron Joelt, a hírneves paksi rabbi, Unger Joel nagyatyját, e század elején Pick Áront, kiket a zsidók rós-medinának, a provincia fejének neveztek és tiszteltek. A megyei zsidó-bíró volt elnöke a türelmi adó kivető-bizottságnak, ő láttamozta a kivetési lajstromokat, közvetítte az alispán rendeleteit a zsidó községekhez és viszont a kivető-bizottság, illetve a községek jelentéseit vagy panaszait az alispánnál és felelős volt személyileg és vagyonilag a kivetett összeg pontos behajtásáért.

Mellette állott egy főbeszedő (Ober-Einnehmer) — az 1804-iki kivetési lajstromon Ábrahám Zwy Osman van mint ilyen aláírva — és kivüle a járások székhelyein egy-egy pénzbeszedő.

A beszédés munkája nem is volt könnyű dolog és minél jobban szaporodott a megyei zsidóság száma egyrészt, a kivetendő türelmi adó összege másrészt, annál bonyolultabb lett a beszédés kezelése, úgy hogy valóságos könyvelői irodára volt szükség, a melynek terhe és felelőssége a megbizott zsidókra háramlott.

A kormány a maga érdekében törekedett a beszéd munkáját könnyíteni az által, hogy a kezelőknek utasításokat adott, a mint egyik rendelet mondja: «mind magok az adófizető zsidó községeknek, és Pénz be Szedőknek (Perceptor), kikre az adó és más mellesleg való (Accessorialis) pénznek beszédése, és az ezzel való bánás vagyon bízva, mind maga a Felsőleges királyi Aerariumnak tökéletes bátorságára nézve».

Ezért is 1793-ban egy terjedelmes utasítást ad ki a megfelelő mintákkal, mely: «Oktatás, Mi módon adjanak számat a' zsidó Pénzbe szedők (Perceptor) a' reájok bízott Türedelem pénzről, és Mellesleg való Adóról» czímet viselte és magyar, latin meg német nyelven jelent meg nyomtatásban. E szerint minden adófizető zsidó Adókönyvetskét (Liber præstationum) kap, a mely nyugta gyanánt szolgál és azért az illetőnek jól felfogott érdekében megörzendő. A pénzbeszedők és ellenvigyázók (Controlor) pedig tartoznak minden bevételt és kiadást először is a naplóba bevezetni, a melyet két példányban kell készíteniök, hogy az egyiket minden három hónap végével a szolgabírónak megvizsgálás végett beadják. Azután kötelesek Tiszt-könyvet vezetni, mely egyszersmind számolókönyv (Liber Liquidationis) is; ez t. i. mint főkönyv minden adófizetőnek lapján vagy más czímen külön könyveli el a bevételt, mely

1. Rendes adó, vagy az úgy nevezett türedelem pénz.
2. A' mellesleg adó, és külön a kiadást, mely 1. A Pénz beszedők és Ellenvigyázók Salariuma, 2. A kir. Cassába való bevitel, 3. Uti költség, 4. Az író szoba szükségői (Expensæ Cancellaristicae).

A pénzbeszedő tehát némi fizetést húzott fáradsága-

ért, de meg is érdemelte azt, mert biz' nehéz és kellemetlen munkája volt neki. Elképzelhetjük, hogy nem valami kellemes feladat volt a zsidó pénzbeszedőre nézve megfelelni azon előirt követelménynek, hogy ha pl. olyan hitsorsosa jön hozzá fizetni, a ki csak néha keres nagyobb összeget, akkor ő ne csak az illetőnek tartozását fogja le a kezébe kerülő összegből, hanem előre is néhány hónapra járó adóját, hátha nem egyhamar keres a szegény megint annyit, hogy fizethet; valamint azon feladat sem, hogy a hátralékban levőket minden $\frac{1}{4}$ év végével adja fel a vármegyénél, a házalókra még külön is felhivatván figyelme, hogy azután azok végrehajtás alá kerüljenek, mert különben a beszedő felel az összegért. Ez állhat azon Szent-Mártoni előjáróról is, ki az alispán parancsára egyik hitsorsosának szekerét foglaltatja le egy vármegyei katona által, hat évi türelmi adója fejében, mielőtt az illető más városba költözött volna.

De a pénzbeszedők viszontagságos munkájánál sokkal nehezebb és kellemetlenebb volt a kivetőknek munkája, a kikre első sorban zúdult a békétlenkedők és elégületlenek szemrehányása. Mennyi panasz és zúgolódás, mennyi czivakodás és viszály, mennyi egyenletlenség és gyűlölség származott ebből község és község, község és tagjai, előjárók, rabbik és híveik között!

Talán némi részben ama szomorú idők öröksége azon jelenség, melynek majdnem minden zsidó hitközség színhelye, midőn cultusadóját rójja ki tagjaira, hogy azok nagy része zúgolódik ellene, recriminál már a szokás kedvéért is. Pedig most, ha néha igazán súlyos is a teher, legalább magunk céljaira használ-

hatjuk fel, községeink, felekezetünk javára azt, a mit áldoznunk kell, holott akkor idegennek, elnyomónknak kincstárát voltunk kénytelenek megtölteni. Fizetni kellett mindenáron és legtöbbszörre hiába volt a felebbezés, mert a bizottság nem engedhetett, hisz Egyiptomban is be kellett a téglák számát szolgáltatni, bár szalmát nem kaptak hozzá. Elképzélhetjük tehát, mennyi elkeseredett vizzályra adott alkalmat a türelmi adó kivetése, midőn községek és egyesek keservesen zúgolódtak ellene, azt hajtogatván, hogy nem képesek a kívánt összeget lefizetni, fizesse — a másik.

Mint hogy pedig maguk között nem igen tudták a sérelmeket orvosolni, mentek a panaszok az akkori «főzsidóhoz», a vicispánhoz.

Így 1795 október 1-én elrendeli Vas megye alispánja, hogy miután több zsidó község nincs megelégedve az eddigi kivetéssel és új pártatlan kivetést követel, a megye zsidó-bírója Aaron Joel (Unger) eszközöltesse ezt október végéig és pedig a következő módon:

1. A megye részéről a kivetés tanúi gyanánt Karcsay Antal megyei ülnök és Orosz József főszolgabíró lesznek jelen.

2. Minden zsidó község részéről *négy* kiváló, erre a célra felesketett tag jelenjék meg *Rohoncson*, hogy ott az egyes községi tagok vagyoni állapotáról legjobb lelkiismeret szerint vallomást tegyenek.

3. A kivetés ügy történéjk, hogy minden házigazda 1 frtot fizet személyéről, vagyonáról pedig 1000 forint után 6 frtot, ezentúl minden 100 frt után 20 krt, üzletéről pedig 1000 frtig 2 frtot, azonfelül minden 100 frt után 60 krt.

4. Ezen kivetést tartozik minden hitközség elfogadni és nem szabad önmagának újat eszközölni.

5. Rendkívüli kiadásokra 100 frttal több vetendő ki.

6. Azon zsidók, kik teljesen vagyontalanoknak lesznek bevallva, minden teher alól felmentendők.

7. Ha valaki a községéből választott négy férfiúban nem bízik, joga van a kivető bizottság előtt személyesen megjelenni, hogy vagyonát bevallja.

8. Ezen kivetés visszahatólag május 1-től érvényes.

A hat járás megbizottjai tényleg el is végzik a kivetést október 28-ig és kijelentik végül, hogy a repartitóra vonatkozó, a megyei zsidó-bíró által nyert rendelet községeikben a templomban ki lett hirdetve azzal, hogy a ki bennük nem bízik, jelenjék meg Rohonczon a bizottság előtt, de miután ők egyhangulag lettek megválasztva és miután legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint vetették ki az adót, hiszik is, hogy küldöik meg lesznek velük elégedve.

Hogy a megbizottak még jobban teljesíthessék feladatukat. 1800-ban a következő pontokkal toldja meg az alispán fenti rendeletét:

9. Azon zsidók, kik bár másokkal közös kenyéren élnek, de külön üznek kereskedést, a kivetésben önállóan szerepeljenek és a 3. pont értelmében adózzanak.

10. Árvák, kik még nem folytathatnak üzletet, de tőkével bírnak, minthogy ebből jövedelmük van, szintén felveendők a kivetés alkalmával és fizetni tartoznak.

11. Jövőben társas üzlet tulajdonosaira nem együttesen lesz a türchmi adó kivetve, hanem mindegyik félre külön-külön.

Látjuk tehát, mi mindenre kellett figyelemmel lenni.

hogy csak a kivánt összeget előteremthessék; de midőn az erre vonatkozó utasítások alispáni rendeletbe lettek foglalva, az a bizottságnak csak jó szolgálatot tett, mert némileg fedezte a felekkel szemben és pedig annyival inkább, mert az ilyen módon megtörtént kivetést a megye kiküldöttjei is láttamozták és az alispán is jóváhagyta.

Mindazonáltal így sem volt az felebbezések és panaszok ellenében biztosítva és az 1804-iki kivetési lajstromon, akkor már *hét* kerületnek megbizottjai kijelentik, hogy bár legjobb lelkiismeretük szerint vetették ki minden egyes zsidóra az adót, mégis, ha egyik vagy másik hitelesen bebizonyítaná túlterbeltségét, úgy nem csak kezeskednek azért, de készek is a panaszost kielégíteni.

Hogy pedig tényleg előfordultak ezután is kifogások és panaszok, az könnyen elhíhető. Ezt bizonyítja azon 1821-iki alispáni rendelet, mely meghagyja, hogy a ki sokallja a reá kivetett türelmit, az eskü által könnyíthet magán: a mennyit pedig így leesküszik egyik-másik az adójából. — így szól az 1824 szeptember 13-iki alispáni utasítás — azt az egész község tartozik fizetni. Ha azonban a község nem bocsájtana valakit esküre, úgy azt, ki az esküt le akarja tenni, nem szabad megexequalni. Majd 1829-ben azon jellemző toldást nyeri az utasítás, hogy ha a fölszózlamló kifogása 10 frtnál kevesebbre rüg, úgy az illető saját községe rabbijának kezébe tegye le az esküt és a mit így leesküszik, azt az illető egész járásra kell kivetni; ha azonban 10 frtnál nagyobb összegről van szó, úgy a fölszózlamló a szombathelyi zsidó templomban tegye le az esküt a rabbi

kezébe és a kérdéses összeg azután az összes járásokra vetendő ki.

Ha azonban azt hiszi valaki, hogy ezzel útja volt szegve a panaszoknak, úgy esalatkozik. Így pl. 1827-ben megint csak az alispánhoz folyamodik orvoslásért Eisler Sándor, körmendi lakos még 10 zsidó nevében, mert — úgymond — reájuk több türelmit vetettek ki, mint járná, mert «a kivetők megesalták őket.» Igaz ugyan, hogy a járás megbizottjai kijelentették nekik, hogy ha megesküsznek állításukra, úgy ők elvállalják a kifogásolt összeget, de — így szól a panaszos — «minthogy pedig nálunk igen is nagy véteknék tartatik azon Nagy Istennek nevére hitünket letenni, ugyanezen 10 zsidók közül némellek velem együtt inkább készek voltunk azon noha igazságtalan és értékünken felől reánk vetett Tolerantialis Pénzt megfizetni, hogy sem az hitünket letettük».

1830 április 1-én pedig a zsidó bizottság az alispán által hozzá áttett panaszokat megvizsgálja és egyeseket, valamint Körmend, Szombathely és Szent-Márton községeit elutasítja azon megokolással, hogy a kivetésnel ott voltak megbizottjaik és belenyugodtak abba. Weiner Jakab kérvényére nézve azonban, ki mint obsitos katona, e minőségében tett szolgálataira való tekintettel kéri a türelmi adó alól való felmentését — mellyel kérvén folyamodásához katonai elbocsátó levelét, melly bizonyítja, hogy több ütközetben is megállotta helyét — utasítást kér a bizottság az alispántól, hogy azután hasonló esetekben eligazodhassék. Hogy milyen feleletet kapott, arra nézve nincs adatunk.

Ha így egyesek és községek felszólalnak a kivető

bizottság határozatai ellen, a bizottságnak viszont mindent el kellett követnie, hogy a megyére kiszabott összeget föloszthassa és nem engedhetett a felekezeti érzékenységnek, bár hitsorsosait gyakran súlyosan kellett megterhelnie, sőt némiképp üldöznie is. Így pl. 1793-ban panaszt emel a bizottság Chaim, Sopronmegyei zsidó ellen, hogy Vas megyében van neki pálinkafőzője, hamuzsírétetője, fia is itt dolgozik és türelmi adót még sem fizet. A szolgabíró erre elrendeli, hogy majd ha az illető vásárra jön a megyébe, zálogolja meg. Midőn tehát a bepanaszolt az évi augusztus 13-án Szent-Lőrinczen vásáron van, lefoglalják két zsák portékáját: fizetnek is a falu birájának «a pötsétért 1 frt 30 krt. a falu igazságáért 24 krt» és bevitetik a zálogot a falu birájához, azt gondolván, hogy így rendben van a szénájuk. Innen azonban hogy, hogy nem, Chaim zsidó a bizottság tudta és híre nélkül elvitte zálogját, a panasz tehát megújul ellene. A szolgabíró újra elrendeli, hogy a bizottság kívánsága értelmében járjanak el Chaim ellen, a ki azzal áll elő, hogy ő Nagy-Martonban fizet türelmi adót, de a béke kedvéért itt is fölajánl valamit. Ez azonban oly csekélység, hogy a bizottság nem fogadja el és kéri, hogy más alkalmatossággal újra megzálogolhassa a sopronmegyei hitsorsost, mert különben nagy kárt szenvednek, ha hitfelek közül valakinek Vas megyében van jövedelme és máshol fizet türelmi adót.

A megye tehát lehetőleg mindenben támogatja a kivető és beszédő bizottságot és teszi ezt a zsidók kérésén felül a felsőbb rendeletek kívánságára. Mert a kormány mindent elkövet, hogy a türelmi adó összegét magának

biztosítsa, hisz budgetjének fontos tételét képezte az és azért is helytartótanácsi rendeleteivel sűrűn zaklatja a megyei hatóságokat ez ügyben.

Kezdetől fogva azon volt, hogy a kivetés számára szükséges adatokat a megye útján szerezzék be, hogy minél alaposabban számíthassa ki, mennyi türelmi adót róhat az ország zsidóságára és miként biztosíthatja annak behajtását.

Ezen célra szolgáltak a zsidók összeírásai, melyeket a megye szolgabirói foganatosítottak és melyek évről-évre kimutatták, mily arányban szaporodnak a zsidó családok és milyenek viszonyaik. Tényleg ezen összeírások pontosságuk és körülményességük folytán nem csak hogy eredeti rendeltetésüknek, a türelmi adó segédeszköze gyanánt megfelelték, de igen érdekes és fontos történeti kútforrások gyanánt szolgálhatnak. A vas megyei levéltárban hiányosan fenmaradt összeírások érdekes képet nyújtanak arról, mint voltak a zsidók szétszórva az egész megyében, főleg a falvakban, mint ingadozott és változott számuk az évek során át és mint szaporodtak az idő multával nem épen bevándorlás által, hanem természetes úton.

1795-ben 440 zsidó család lakik Vas megyében. 1798-ban 457 az özvegyekkel együtt, míg a rá következő évben csak 436 család 2071 lélekkel, 1809-ben pedig a hivatalos összegezés 580 családot és 32 özvegyet mutat ki. 1813-ban *kilenczvenegy* helységben találunk 598 zsidó családot, négy évvel később pedig *kilenczven* helységben 657 családot, 1822-ben 671 családot és 33 özvegyet, kiknek összesen 34.887 frt évi jövedelmük volt, míg 1835-ben Vas megyében létező

760 zsidó család közül 267-nek évi jövedelme 20 frtnál kevesebb és 184 pedig egészen szegény volt. Főleg ez utóbbi körülmény, a zsidók vagyoni és jövedelmi állapota az, mire a kormány az összeírásoknál nagy súlyt fektet, mert ennek alapján volt a türelmi adó is kivetendő.

Mint hogy pedig a vagyoni állapot meghatározására az összeírás alkalmával első sorban az összeírandók bemondására voltak utalva, biztosítani akarja a kormány azoknak igazmondását és lelkiismeretükre apellál, midőn már az 1769. összeírásnál a következő esküt téteti le velük:

Juden-Jurament. Ich schwehre nach der wahren Meynung des Allmächtigen Gottes, auch nach der wahren Meynung deren Rabinern ohne einige Hinterlist oder Betrug, auch ohne einige falsche Gedanken, dass ich alle diejenigen Puncten, über welche ich befraget werde, treulich und wahrhaftig beantworten will, und im geringsten (so mag Nahmen haben, wie es wolle) nichts verschweigen will. Wenn aber (bewahre Gott) ich falsch schwehre und ein oder anderen Puncten, wissentlich Falsch beantworten möchte, so sollen alle Fluchen, welche in unsere Bücher Moyses beschrieben seynd, über mich kommen, so ferner aber ich recht schwehre, so sollen alle Fluchen in Seegen verändert werden. Amen.

Majd meg gondoskodik arról, hogy közegci gondosan kipuhatólva a zsidók vagyoni állapotát, pontosan beszámoljanak arról és e végből az összeíró hatóságoknak formularét küld. «a melly szerént a' zsidók telhettségét számban kell venni», kitéve abban a család tagjainak.

szolgáinak, szolgálóinak számán sivül az illetőnek esztendőnként való jövedelmét, a mint azt nyeri kereskedésből vagy árendából, avagy birtokából, házából, szántóföldjéből, kaszálójából, szőlőjéből, kertjéből, szarvas vagy más marhából. Minderre bőven kiterjeszkedik az 1793-iki utasítás.

Nagy szüksége volt a kormánynak ezen kutatásokra és puhatolódzásokra, mert hisz a türelmi adó srófját időről-időre jobban megszorította és eljárása számára alapot, vagy legalább támasztékot kellett keresnie.

Már hallottuk, mint növekedett az 1749-ben megállapított 20,000 frt hatalmas arányokban vagy jobban mondva aránytalanságban és természetes, hogy e szerint emelkednie kellett az egyes megyék és városok zsidósága adóösszegének is. Az 1749-iki összegből Vas megye zsidó községeire 1400 forint jutott, 1798-ban 2515 frt 38¹/₄ kr., 1799 óta pedig 2715 frt 6⁵/₈ kr., míg az 1812-iki felszöktetés után évi 5396 frt és 34 kr. lett az összeg, melyet e czímen fizetni tartoztak. Ehhez járult még a kivetés, illetve beszedés költsége, melyet szintén a zsidóknak kellett fizetni és mely szintén növekedett időről-időre, így pl. 1795-ben 100 forint. 1804-ben pedig már 146 frt volt Vas megyében.

Ha most tekintetbe vesszük, hogy II. József császár előtt és ép úgy halála után a magyarországi zsidók kereseti forrásai meglehetősen szűkre voltak fogva, hogy legtöbbnyire házaló kereskedéssel tartották fenn úgy a hogy magukat és igazán vagyonos csak nagyon kevés volt közöttük, könnyen beláthatjuk, hogy a folyton szaporodó türelmi adót egyéb súlyos terheik mellett nem voltak képesek teljesen lefizetni és csak természetes volt.

hogy számlájuk e téren mindig nagyobb meg nagyobb hátralékokat mutat fel. Hisz pl. Vas megyében, 1805-ben, a legtöbb türelmi adót, 60 forintot fizető összesen *négy* rohonczi zsidó volt, míg Német-Ujváron *egy* fizette a legnagyobb összeget 45 frttal, Vasvárott ugyan csak *egy* 36 és Kőrmenden szintén *egy* 25 frttal.

Tényleg már 1784 október végén, szólott ugyanis a türelmi adó az úgynevezett katonai évre egyik október végétől a másikig, 1784-ben már 12,529 frt volt a vas megyei zsidók türelmi adó hátraléka. Ez azután fokozatosan növekedett, habár mindig kényszerítve lettek a zsidók arra, hogy az évenként kivetett összegben felül a hátralékot is törleszszék és ha ennek folytán 1794-ben kevesebb is a hátralék, mint tíz évvel előbb és csak 10,678 frt 53 krt tett ki, de pl. 1828-ban meg 32,245 frt 52 kr., 1835-ben pedig már 57,582 frt 47³/₄ kr. tekintélyes összege, mindamellett, hogy az 1816—1828-ig kivetett és hátralékos 66,101 frtból 33,855 frt 08 krt, 1828—1835-ig pedig a rendes kivetés 34,125 frt összegéből 11,377 frtot lefizettek: igaz, hogy ez utóbbi időszakban a régi hátralék nem lett apasztva semmivel.

A kormány, illetve a helytartótanács persze rossz szemmel nézi a hátralékok szaporodását, haragosan leír közegeinek, hogy ne csak jelentgessék neki a dolgot, hanem sűrűn járjanak el a megyei hatóságoknál, hónapról-hónapra kimutatva a hátralékokat és kérve a szigorú végre-hajtást.

A kormány közege, a körmendi sóhivatal pedig minthogy mást nem tehet, szép alázatosan kéri átirtaiban az alispánt, hogy legyen segítségére a hátralékos zsidók ellen való eljárása által.

Az alispán rendesen azt feleli, hogy a kérésnek eleget fog tenni és rá is parancsol a zsidó községekre, hogy tegyenek eleget kötelességüknek és fizessenek. Így pl. 1825 január 23-án meghagyja nekik, hogy az 1824-iki hátralékot és az újonnan kivetett összeg $\frac{1}{3}$ részét február 20-ig okvetlen lefizessék és a zsidó-bírók a nyert nyugtákat nála márczius 2-án reggel 9 órakor bemutassák, mert a mely zsidó-bíró nem teljesíti a rendeletet pontosan, az nyilvánosan meg lesz büntetve; ha pedig végrehajtóra van szükségük a cél elérésére, úgy ő azt ki fogja rendelni.

A zsidók fizetnek is, a mennyire tehetik, de azért az alispáni parancsot a maga egészében nem képesek teljesíteni és így a sóhivatal újra meg újra átír az ügyben az alispánhoz, az alispán viszont a zsidó községekhez.

1827 november 8-án azt írja nekik, hogy Pozsonyból visszatérve csodálkozással értesült arról, miszerint a vas megyei zsidók 30,556 frt $34\frac{1}{2}$ kr. türelmi adóval vannak hátralékban. Minthogy pedig az állam kiadásai az előirányzott bevételekre vannak alapítva, ez utóbbiak közé azonban a türelmi adó is tartozik, tehát napnál világosabb, hogy a zsidóknak azt okvetlen meg kell fizetni; azért megparancsolja; hogy a sóhivatal által kimutatott hátralékot 1828 augusztus 1-ig négy részletben lefizessék, ellenkező esetben a zsidó-bírókkal szigorúan fog elbánni és az adóösszeget karhatalommal hajtatja be.

A vas megyei zsidók persze ezen kemény parancsra sem lettek tehetősebbek és a legnagyobb igyekezet dacára is csak nyolczad részeket tudnak törleszteni a kiszabott negyedek helyett, a miért a sóhivatal újra

bepanaszolja őket az alispánnál. A zsidók pedig, hogy eljárásukat mentegessék vagy hogy időt nyerjenek, kifogást emelnek a türelmi kivetésének helyessége ellen, mert 1823 óta nem történt új jövedelem- és vagyonskimutatás összeírása, bár viszonyaik azóta változtak: kérik tehát annak elrendelését. Az alispán rááll a kérésre és a túlterhelt zsidók megint némi haladékot nyernek.

Hogy a megyei hatóság nem irgalmatlan a zsidókkal szemben, sőt lehetőleg enyhén bánik el velük, midőn a türelmi adóról van szó, azt minden rendelkezése ez ügyben mutatja. Különösen tapasztalták ezt a vas megyei zsidók akkor, midőn már szerfölött nagyra nőtt hátralékuk összege és a megyéhez folyamodnak, hogy járjon közbe a helytartótanácsnál a hátralék elengedése végett.

1835 szeptember 7-én adják be ugyanis a vas megyei zsidó községek kérvényüket a megyénél, hogy a helytartótanács hozza el a maga ajánlatával. Azért könyörögnek a helytartótanácsnak, eszközölje ki Ő felségénél a türelmi adó hátralékuk elengedését, mert képtelenek azt megfizetni. Már 1824-ben is folyamodtak ez ügyben, feltárva nyomasztó helyzetüket, mint szaporodnak terheik, holott keresetük mindig szűkebb lesz, de akkor azzal vigasztalta őket a cancellariai felelet, hogy legközelebb segítve lesz bajukon.

Ámde hiába vártak erre; végre 1828-ban módosítva lett a megye zsidóságára kirótt türelmi adónak felosztása, de bizony csak hátrányukra. Mert az addigi 5396 frt 34 kr. helyett 4875 frtban állapították ugyan meg türelmi adójuk évi összegét, de Kőszeg községét kivették belőle, holott az az előbbi quotához 800 frttal

járult, így tehát a valóságban még 300 forinttal többet követelnek a megye zsidóságától, mint azelőtt.

Az utóbbi években elemi csapások, tűz és árvíz által szenvedtek sok kárt; az utolsó cholerajárvány alatt egyes vidékek teljesen el lettek zárva, a mi által sokan nyomorba jutottak, úgy hogy a szegények segélyezése céljából még a befolyt türelmi adókat is el kellett használni. A gyapjú és bőrkereskedés teljesen le lett verve, úgy hogy a legtöbben kizárólag házalásra szorítkozhatnak (im strengsten Sinne, wie man sagt Pünkel-Juden) és a mellett a szomszéd Steierbe sem mehetnek már, mert ott 24 óránál tovább nem szabad tartózkodniok.

A megye bizottságot küld ki a kérvényben felhozottak megvizsgálására és a bizottság néhány hónap múlva beterjeszti jelentését, mindenben igazolva a zsidó közösségek előadását. Megtoldja azt még azzal, hogy a *nyolc* járás türelmi adó jegyzőkönyveiből meggyőződött arról, miszerint a tehetősek lefizették évi járandóságukat, a hátralék pedig behajthatlan.

Tényleg nem is rosszakarat és hanyagság folytán szaporodott a türelmi adó hátralék oly hatalmas összegre, hanem kezdettől fogva azért, mert a zsidóknak vagyoni helyzete nagyon is ki volt téve az esélyeknek, nagyon könnyen és gyakran változott rosszra. Miután továbbá majdnem kizárólag a kereskedelemre, főleg pedig a házalásra voltak utalva, sűrűn változtatták lakhelyeiket és így csakhamar beállott itt is, ott is a hiány, mely födözhető nem volt.

Hisz pl. Vasmegyében 1793-ban, az akkori hat járásban folytatott összeírás szerint, mily lényeges hiányt

idézett elő azon tény, hogy 1. azok, kik örökség hátrahagyása nélkül elhaltak 3083 frt 22 $\frac{1}{2}$ kr., 2. azok, kik elköltöztek és tartózkodási helyüket be nem jelentették, vagy pedig teljesen elszegényedtek 2350 frt 1 $\frac{1}{2}$ kr., 3. azok, kik hátralékaikat részben vagy felében megfizethetik 931 frt 84 kr. összeggel tartoztak. Így volt ez kisebb-nagyobb eltéréssel másutt is és azért könnyen érthető, hogy már akkor 378,320 forint 29 krra rugott az ország zsidóságának türelmi adó hátraléka.

A megyei hatóságok, melyek pártatlanul vizsgálták meg a dolgot, belátták mindezt és nem zárkóztak el a zsidók jogos kívánságai elől, hogy türethetlenül nyomasztó helyzetükön javítsanak. Vasmegeye is pártját fogja az ő zsidóságának és fentartás nélkül ajánlja a helytartótanácsnak, hogy engedjék el a zsidók türelmi hátraléka, mert szegénységük folytán úgy is bevehetetlen marad az és különben is fizetnek ők elég adót. De még tovább is megy, midőn 1838-ban a zsidók összeírását terjeszti fel a helytartótanácsához, újra kéri, hogy két év előtti jelentése értelmében eszközölje ki «a kebelünkbeli zsidóságon fekvő aránytalan tehernek kegyesen leendő megkönnyebbitését», addig is, míg e részben az országgyűlés fog intézkedni és újra hangsúlyozza azt, hogy már több ízben nyilvánított elvéhez képest a zsidókra kivetett türelmi adót törvényellenesnek tartja.

Törvényellenesnek kellett tartania, hisz az országgyűlés megkérdése nélkül lett behozva és jellemző a magyar alkotmányos érzetére, hogy a türelmi adó ügyet a maga alkotmányjogi sérelmévé tette. Tényleg a megyék általában nem szívesen teljesítették a kor-

mányoknak a türelmi adó ügyben kiadott rendeleteit és bizonyos, hogy e körülménynek köszönhetőek a zsidók első sorban azon jó indulatot, melylyel a megyei hatóságok a türelmi adónak nyomasztó terhét enyhíteni törekedtek.

Maga az országgyűlés is azon álláspontra helyezkedett, hogy a hire és tudta nélkül behozott adó jogtalan és többször sürgeti sérelmei között ennek eltörlését, különös erélylyel az 1839-iki országgyűlésen, a midőn a zsidók egyenjogosításával együtt akarja azt kimondatni. Sajnos azonban, ez nem sikerült még akkor, bár a főrendiház is ily értelemben nyilatkozott és egészen 1846-ig vonszolták a magyarországi zsidók a türelmi adó lealázó és elesigázó terhét, míg akkor többszöri kísérlet után sikerült nekik, a nádor közbenjárására, a kivánt célt elérni. V. Ferdinánd király rendelte el 1846-ban, hogy a magyar zsidók 1.200,000 forinttal örökre megválthatják a türelmi adót. És csak természetes, hogy a megyék és sz. kir. városok zsidóságának küldöttei, kik az ügy elintézése végett Pesten ülészetek, szívesen ráállottak az alkura, hisz a legfontosabb kérdés volt ez egyenjogusításuk ügyében, a melynek kimondása előtt okvetlen le kellett rázniok a türelmi adó vasigáját.

Hogy a vasmegyei zsidók a váltságdíjból reájuk eső 34,929 frt 13 krt örömmel vállalták el, az is természetes, hisz fizettek ők már nagyobb összegeket a terhes adó fejében, a nélkül, hogy kilátásuk lett volna attól teljesen megszabadulni és pedig rövidebb idő alatt, mint most a váltságösszeg lefizetésére kitűzött öt év volt. Vasmegyében is örömmel, ünnepélyes istentiszte-

letekkel ülték meg a nevezetes esemény bekövetkezését és joggal üdvözölték ezzel egy jobb kor hajnalhasadását, a mely nemcsak községi és felekezeti, de társadalmi helyzetük gyökeres javulására is nyújtott reményt, sőt biztos kilátást. A türelmi adó eltörlésével megszabadult a magyar zsidóság azon lidércnyomástól, mely majd egy századon keresztül fojtogatta és mely szabad fellelegzésében megakasztotta.

Hogy milyen módon, milyen eszközökkel, mily nagy terjedelemben nyügözte le a magyar zsidóságot, annak megvilágítására szolgáljon azon részlet, melyet a vasmegyei zsidók története alapján itt bemutatunk, a mely elég hangosan hirdeti a multnak tanulságait — számunkra, a boldogabb nemzedék számára.

A SZOMBATHELYI IZRAELITA NÉPISKOLA TÖRTÉNETE 1846–1896

B E V E Z E T É S.

Bizonyára nem esalatkozunk, midőn biztossággal állítjuk, hogy minden zsidó iskola e hazának területén ki fogja venni részét a maga körében azon nagy és magasltbs ünnep megüléséből, mely nemzetek életében is oly ritkán fordul elő, melyet most Magyarország ozredőves fönnállása emlékének szentel.

Minden magyar-zsidó iskola meg fogja őrtetni növendékoival, mily hazafiu szent kötelessége mindnyájunknak ez ünnep fényét és méltóságát lelkes részvét által emelni. Mert büszkén mondhatjuk el, hogy felekezeti iskolánkban mindenütt igaz, tiszta nemzeti szellem uralkodik, ugy, hogy felekezeti neve daczára teljesen a nemzeti misszió szolgálatában áll. A zsidó felekezeti iskola nálunk két egyoulően nagy és hatalmas rétegen vezeti át a természet öléből tisztán fakadó forrást, a gyermeki lelket, a vallásosságén és a hazafiságén, hogy ezekből egyenlő mértékben telítve, kerüljön azután ki belőle. Ezen sajátóságúnál fogva bir létjogosultsággal mai napság is és ezen történeti vonásánál fogva lóphet megnyugvással életének feltüntetésé által a nyilvánosság elé, hogy a nemzet ozredőves történeti ünnepének keretébe beleilleszkodjék, mint egyik szerény, de fontos kiegészítő része.

A mi hitközségi elemi iskolánk nál szerencsés véletlen folytán a nagy nemzeti jubileum ideje összeszik a maga kisebb jubileumával, a midőn ez évben ülheti meg *félszázados fönnállásának* örömmünnepét. Valóban büszke örömmel, megelégedettséggel tekinthet

vissza mai virágzó, külsőleg és belsőleg diszes helyzetéből az ötven év előtti szerény kezdetre, csak úgy, mint édes hazánk mai előrehaladottságnak dísző magaslátáról az ezer év előtti homályos alapra, hogy e tényből reményt és biztatást merítsen jövő feladatainak teljesítésére.

I. FELJEZET.

Az iskola alapítása és első évtizede. 1846—1856.

Az 1846 márcz. 25-én kelt héber betűkkel írott hitközségi jegyzőkönyv azon határozatot adja tudunkra, miszerint az eddig szegény áttutazók segélyezésére szolgáló „Maszkil-el-dal“, valamint a „Talmud-tóra“ egyeslet pénztárába befolyó összegek az évi április 24-étől kezdve „zur allgemeinen Schule“: a *községi iskola* javára fordítandók. Ezzel lesz megvetve az új iskola alapja, mely az eddigi „Vereinschule“-t váltja fel és melynek életbeléptetésére a Szent-György napi terminus van kitűzve.

A hitközség ez iskola alapításával tudatos, nemes szándékkal és komoly körütekintéssel jár el, mint határozata mutatja: „die Gemeinde ist verpflichtet, Directoren zu wählen und selbe unterlegen der Verrechnung der Gemeinde und (haben) bei jedem besondern Vorfalle sich mit der Gemeinde laut ihnen vorgeschriebenen Statuten zu verständigen, um die arme Kinder zu ihrer Erziehung zu unterstützen, um in unserer Communität zu verhüten, dass unsere armen Kinder nicht als rohe und unwissende Menschen aufwachsen“.

Megértjük ebből, hogy a község az iskolabizottságnak alapszabályokat írt elő, melyeknek azonban, sajnos, nyoma veszett; hogy az említett egyeslet díjait a szegény gyermekek tanítására kívánja fordítani, a kik tandíjat nem képesek fizetni.

A szándék megvalósul; április 15-én egy főtanítót szerződött a község, a kihez intézett felvételi levél az illető tanító kezeirésével van a hitközségi jegyzőkönyvben, gót betűkkel másolva, megörökítve. Ez némi világot vet az előbbi állapotokra és fontos adatokat tartalmaz az új iskolára nézve, azért is álljon itt egész terjedelmében:

Herrn L. S. Neustadt Oberlehrer der isr. Vereins-Schule zu Steinamanger: Geehrter Herr! Ihre wahrhaft gottgefälligen Leistungen an der bis jetzt hier bestandenen Isr. Vereins-Schule sind uns die reinsten Beweise Ihres ernstlichen Strebens für das wahre Wohl unserer zarten Jugend.

Wir glauben daher viel zu unserer *allgemeinen Isr. Gemeinde Normal-Schule* beizutragen, wenn wir Ihnen anmit die Stelle des Oberlehrers offeriren u. z. auf ein Jahr, d. i. vom 24 April 1846

(Vierzig u. Sechs) bis incl. 24 April 1847 (Vierzig u. Sieben). Jedoch mit dem Bemerken, dass Sie bei bestem Fleisse, bei dem forneren Bestehen dieser Anstalt diese Stelle beibehalten.

Ihr Wirken an der Schule muss täglich *Vormittag 4 Stunden, so wie auch des Nachmittags 1 Stunde* füllen u. Sie werden sich gefl. dem Unterrichte, nach dem vorgezeichneten Lehrplan richten.

Für diese Mühewaltung verschreibt Ihnen hiermit der hiesige Isr. Gemeinde Vorstand einen fixen Jahresgehalt von fl. 700 W. W., sagen Gulden Sieben Hundert in W. W., welche in wöchentlicher Raten zu fl. 14 W. W. vom Schulgelder-Cassier zu erheben sind.

Wir bemerken schliesslich, dass sowohl von unserer als Ihrer Seite eine schriftliche Dreimonatliche Voraufkündigung stattfinden soll u. dass Sie bei Ihren wirklichen Anstellung hier, am 24 April l. J. diese unsere Zuschrift als förmlichen Contract u. Ruf betrachten können. Indem wir Ihnen hiemit das künftige Wohl u. Glück unserer Kinder behändigen u. anvertrauen, legen wir zugleich die schöne Zuversicht, dass der Weinberg des Herrn hierdurch gedeihen herrliche Früchte tragen wird. Der Israel. Gemeinde Vorstand.

Hiermit bestätiget u. bekräftiget vorstehendes pünktlichst zuzuhalten, durch meine eigenhändige Unterschrift. Leop. S. Neustadt öflg. Lehrer.

A főtanító, kihez e szép, jellemzetes levél van intézve, működött tehát már ily minőségben a talmud-tóra iskolán, a hol a héber tantárgyak *Strehm és Freistadt* tanítói mellett a világi tantárgyakat adta elő; most pedig a községi iskolán kell ezeket napi 8 órában folytatnia az előirt tanterv szerint.

A főtanító megkezdi működését és az év júliusban még egy tanítót szerződletnek melléje, *Hilfreich* Lipótot évi 450 ftl. fizetéssel szintén napi 8 órai tanításra, ugyanevak három havi előleges fölmondás mellett. Ugy látszik azonban, hogy ez nem is igen működött 3 hónapnál tovább, mert az évi szeptember 20-án az előjáróság *Deutsch* Lipót lipschitzzi (Morvaország) tanítót szerződlettel mint „második tanítót“ a most már *ungarische* Isr. Gemeinde Normal-schule-hez, évi 240 ftl. Cm. fizetéssel és felhívja, hogy mielőbb foglalja el állását.

Mint második tanítót alkalmazza őt tehát a hitközség a „magyar“ jelzővel ékesített elemi iskolájához és hogy joggal toldották meg e fontos szóval a czímét, bizonyítja az iskola első évi fennállásának lejártá előlt. 1847 április 1-én hozott azon határozata, miszerint iskoláján a *magyar nyelv tanítása kötelező*.

A tan nyelv mindemellett német, nem is lehetett más, mert biz' az időben Szombathelyen, mint sok helyütt másutt is, német volt a zsidó társadalom nyelve, de meg volt benne a magyarosodási törekvés és azért német tanító mellett -- hisz az akkori zsidó tanítók többnyire német műveltséggel Morvaországból származtak -- egy magyar lecke-adót alkalmaz a hitközség. A község előjáróságában igen élénken él a vágy az iskola felvirágoztatására, igen jól tudja, mit jelent a hitközségi életben a jó iskola, a mint az imént említett jegyzőkönyv határozatai bizonyítják. . . „Es ist daher die strengste Pflicht jedes Gutgesinnten, und um so mehr die der Gemeinde, darauf Bedacht zu nehmen, dass öffentliche Schulen zu stande kommen, wo arme Kinder unentgeltlich Unterricht genießen können, demzufolge übernimmt schon jetzt die Gemeinde die Verpflichtung auf sich, da sie noch nicht im stande ist für jetzt allein öffentliche Schulen zu erhalten, einen jährlichen Beytrag von Hundert Gulden Conventions-Münze zu leisten.

Sollte nicht so viel benöthigt seyn, so wird das erübrigte zu einem Schulfond in der Sparcassa verzinslich angelegt. -- Damit die Schulen gehörig verwaltet u. geleitet werden, so soll eine Direction aus 4 Personen gewählt werden, welche alles betreffende zu dirigieren haben. Zu dieser Direction, welche von zwey zu zwey Jahre neu gewählt wird, hat die Gemeinde 2 und der Vorstand 2 Individuen zu wählen. In religiöser Beziehung stehet die Schule unter Aufsicht des Rabiners. Die ungarische Sprache muss vorgetragen werden.

Meg van tehát a törekvés az iskola szervezetének megszilárdítására, -- négy tagú igazgatóság¹⁾ és vallási tekintetben a rabbi, Königsberger Lajos örködjék fölötté -- és a mi nem eléggé hangsúlyozható, a hitközség iskolaalap létesítésére is gondol, hogy az iskolát a tandíjak befolyásától függetlenítse, vagy a mint mondja: ő maga tartsa fenn. Ez azonban nem sikerül és bizony meglehetősen terhelő a községre a bérházban levő iskola szükséglete; a tandíjak nem fedezik és egyesek ndományaira, meg a hitközség tetemes hozzájárulására van utalva, a mint azt az első, egyetlen fennmaradt iskolaszámola az 1846/47. évről igen érdekesen mutatja.

1863 frt 29 kr. volt említett évben a szükséglet, melyből a tandíjakon felül egyesek jótékonyága 140 frt 38 kr., a község pedig 491 frt 69 kr. fedezett.

Az iskoláért hozott tetemes áldozatok azonban, mint ez a zsidóságnak jellemző vonása, sohasem többnyire a hitközség számára

¹⁾ Grünwald Lajos, Grünwald Sámuel, Neuberr Henrik és Hochsinger Henrik tagokkal.

és a mienket sem rínsztják vissza attól, hogy 1847 olején Mauheimer Prigyes tanítót hívja meg Csáktornyáról 1000 frt W. W. évi fizetéssel, azt írván neki: „wir hoffen durch Sie unsere Lehrschule auf das beste emporzuheben“. Hogy ez sikerült-e, arról nincs tudomásunk, mert forrásunk most egy jó ideig elapadt, az iskolának az idej belételehől pedig semmi emlék sem maradt reánk; sem óra-vagy tanrend, sem iskolai szerek, fekete- vagy aranykönyv és így a teljes kép helyott be kell örnünk a vázlattal.

Égész 1855-ig, ugy látszik, rendesen folytatta az iskola működését, a midőn az abszolutisztikus kormány rendelete értelmében be kellene zárulnia. Ugy szól ugyanis az id. polgármester szept. 12-iki átirata az előjárósághoz, hogy „nachdem der k. k. Stuhlrichterverordnung vom 8. I. m. Z. 3934 zufolge die hier ohne obrigkeitlicher Befugniss bestehenden israelitischen Schulen alsogleich zu schliessen sind, u. deren Verschluss auch bereits verordnet wurde, so wird obbezogener Verordnung gemäss dem Kultusgemeinde Vorstand gleichmässig auch aufgetragen die nöthigen Verfügungen wegen Einrichtung einer ordentlichen Schule zu treffen.

Azt követeli ugyanis a hatóság, hogy vizsgázott tanítókat alkalmazzon a hitközség, ha nyilvános iskolát akar, mert a mostani vizsgázatlan tanítóknak az u. n. magánoktatást sem engedi meg.

Mint hogy azonban ez ügynek rendezése a jövő évi május előtt, a midőn is a tanítók a „Präparandial prüfung“-ot letelhetik, nem eszközölhető, a község kéreelmére megengedi a megyei hatóság (1855 nov. 8. rendelet), hogy *Kohn Salamon, Feiglstock Samuel* és *Singer Hermann* magántanítók addig folytathatják az oktatást, és pedig az első minden elemi és reáltantárgyban, az utóbbi kettő csak a héber, iris és számtan tárgyiban.

Igy tehát függőben van az iskola sorsa és midőn 1856 májusban a helytartóság a soproni kerületben levő hitközségeket föl szólítja, hogy melyik volna hajlandó helyiséget felállítani és fenntartani egy az izr. orsz. alaphól ellátandó „Hauptmusterschule“ számára, a hitközség készséggel felajánlja, hogy fenntart iskolahelyiséget teljesen a nyerendő utasítás szerint. Ajánlatában kiemeli, hogy mily szükséges volna Szombathelyen ez iskola felállítása, miután Vas megyében van a legkevesebb zsidóiskola és ugy a szombathelyi, mint 15 más hitközség fiókjukkal nagy számú tanköteles gyermek-sereget, szolgáltatnak, a kiknek oktatása most nagyon hiányos. Ebből azonban nem lesz semmi, hanem a megyei hatóság felszólítja a hitközséget, hogy 1856 folyamán állítson fel nyilvános iskolát.

Az iskola ujjaalakítása. 1857

A hitközség e felszólításnak úgy kíván eleget tenni, hogy föllállít egy 3 osztályú vegyes iskolát 3 tanítóval és 1 kézimunka-tanítónővel. Azt kéri azonban a hatóságtól, hogy az 1940 fét évi szükséglet fedezésére 2 fét havi tandíjat szedhessen minden fizetés-képes gyermek után, a községnek 2 300 fét hozzájárulását pedig vehesse ki az összes hitközségi tagokra, tekintet nélkül arra, hogy van-e gyermekük vagy nincs. A hatóság 1857 febr. 12-iki leiratával helybenhagyja, hogy a hitközségi iskola ideiglenesen létrejöttön, mert hogy nyilvános, állami érvényű bizonyítványokat kiállító iskola legyen, ahhoz szükséges, hogy fennállása minden körülmények között biztosítva, a tanítók, ill. családjaik nyugdíjáról gondoskodva legyen.

Iskolánk tehát új alakjában folytatja működését *Épstein Benjamin*, *Goldstein Adolf*, *Piek Dávid* és *Fuchs Karolina* tanerőkkel. Ezek közül *Piek Dávidot*, ki nem tudott megfelelni a követelményeknek, a következő évben *Zucker Márkus* váltja fel. Benne kiváló erőt nyert az iskola, a melyen 10 évig működött, míg azután lemondott a tanítói állásról és sokoldalú műveltsége folytán más uton tartotta fenn magát. Ugyancsak e gárdából 33 évig működött iskolánkban *Goldstein Adolf*, kitűnő hírnévnek örvendő, mint alapos műveltségű ember és jó tanító, míg nem 1890-ben a halál fosztotta meg tőle iskolánkat. Érdekes kitüntetésé mindkettőnek a község részéről, hogy 1864-ben, eredményes buzgó működésük elismerésül a hitközség tiszteletbeli tagjainak veszi fel őket, midőn ugyanis még minden új tagot csak folyamodás és tetemes bekebelezési díj mellett vett fel beltagnak.

A megújított iskola első iskolaszéke, melyet 1863-ban három taggal bővítettek ki, az akkori hivatalos utasítás szerint: *Dr. Feiglstock* (Gyöngyösy) Vilmos igazgató, *Salamon Bernát* gondnok, *Hochsinger Henrik* ellenőr, *Löwenstein Ignác* pénztáros, kik az iskola ügyeért lelkiismeretesen és buzgón fáradoztak, a mint azt a jegyzőkönyvek tanúsítják.

Az így regenerált iskola azonban még nem nyerte el szilárd alakját; taladonkép 4 osztályból állott, lévén az első „untere und obere Abtheilung”-ba osztva, a melyet egy tanítónak kellett ellátni. Midőn azonban kifűnik, hogy ez nem lehet sikeres, külön segédtanítót alkalmaznak az előkészítő számára, a ki a régi gárdából való *Singer Hermann* lesz, több tanítócsere után.

A belső újratkolást követte az iskola történetében nem kevésbé fontos esemény, hogy *bérlésházából saját lakásba költözik*. Már 1857 júniusban megvételre a hitközség azon házat, melyben a rabbi lakik és a kath. óvoda van elhelyezve. Ez utóbbi körülmény azonban akadályokat gördít a hitközség elé és folyamodnia kell a hatósághoz, hogy vételét hagyja jóvá. November 19-én már le is érkezik a hatósági írárat, miszerint Ő felsége Hsehl (sic)-ben okt. 8-án kelt legfelsőbb elhatározással megengedi, hogy a hitközség „a saját költségén föllállított 3 osztályu alreáliskolája” számára házat vehet. A beköltözés azonban, a megfelelő átalakítás után, csak 1859 tavaszán történik meg. A jó ügyért buzgólkodók bizonyára nem is sejtették, hogy ez iskolaépület szerzésével mily későbbi misériának vetették meg alapját és mennyi küzködésbe fog kerülni, míg újjal lehet majd föleserélni!

Hogy az áldozatkész hitközség mindenkép törekedett az iskola helyes fejlődését előmozdítani, bizonyítja az eddigi tényeken kívül azon díszesetes, lazasias határozata 1860 elején, hogy az abszolutisztikus korszakban újra elnémetesedett iskoláján megkezdji a magyarosítást. Ez év áprilisban Epstein tanítónak csak egy biztosítják szerződését, ha egy év befolyása alatt megtanul magyarul; midőn pedig az illető a kitűzött határidőre nem tud a föltételnek megfelelni, fölbontják szerződését.

El kellett őt bocsátaniok, mert úgy akarják, hogy 1861 okt. 1. az iskolaév kezdetétől fogva a magyar hazai nyelv legyen a tanítás nyelve, mert úgymond, „hivatásunk, mint magyrokunk, ezt köteleességünké teszi.” Ez magyhorderejű határozat végrehajtását ünnepélylyé avatják. A gyermekek a Szózatot és Hymnust énekelték, Braun tanító beszédet intézett hozzájuk és ez alkalommal megföltötték nekik, hogy az iskola falain belül németül társalogjanak.

Kötelezik tehát Zucker M. tanítót is, hogy ugyanesak az időre bizonyítványt nyujtsen be, miszerint a magyar nyelvből a vizsgát letette. Ép ugy kiteszik a kiírt pályázatban, hogy az „ungarisch-israelitisch deutsche öffentliche Huptschule” 1. osztályának tanítói állására csak az pályázhatik, ki magyarul képes tanítani.

A szorgalmi idő elejétől kezdve két részre volt osztva: téli és nyári szemeszterre; az első októbertől májusig, a második májustól szeptemberig tartott, úgy hogy esetleg tanulókat is felvettek évenként kétszer, sőt tanítványváltozás is előfordult egyik félévéről a másikra. Vizsgát kétszer tartottak évenként, egyet purim előtt, melyet kisvizsgának neveztek és egyet, a nagy vizsgát, az őszi ünnepek előtt, a midőn aztán a nagy szünidő kezdődött.

Belső változások és az iskola kibővítése.

Ezen alapon halad az iskola tökéletesedése felé, a mihez fontos lépés volt az 1863. április 8-án hozott előjárásági határozat miszerint a három osztály mellé egy negyedik létesítését veszi ezélla. Ismeretlen okból elhuzódik a határozat végrehajtása és csak 1868 június 9-ről találjuk a miniszteri rendeletet, mely a 4. osztály felállításának engedélyét az öreg Singer II. tanító nyugdíjazásától teszi függővé. A feltételt azonban csakhamar tárgytalanná teszi a sors intézkedése, mert 1869 tavaszán elszólítja a veterán tanítót a halál.

Most újra folyamodik az engedélyért és 1869 június 11. érkezik a győri főgazgató leírata, a ki alá közvetve tartozott az iskola, közvetlenül a községi tanfelügyelőség alá lévén rendelve és e leirat jóváhagyja a 4. osztály felállítását, léz tehát életbe lép és Singer helyett azonnal más tanítót alkalmaznak. A tantestületben különben 1868 folyamán más változás is állott be.

Midőn, a mint említettük, az iskola egyik kiváló tanítója, Zucker M. lemondott állásáról, *Röder Adolf* rokonzei tanító jött helyébe, a ki azután az iskola díszévé vált.

Huszonöt évig működött iskolánkunk, utolsó idejében mint annak igazgatója és a nehéz tanítói munka mellett rendkívülirodalmi tevékenységet fejtett ki. Főbb munkái, melyek nagyrészt a magyarosodás előmozdításának voltak hathatós eszközei, a következők: 1. *Brüderlicher Unterricht für das gründliche Studium der ung. Sprache*; 3-ik kiadás, Morgenstern, Leipzig.) 2. Magyar és német beszélgetések könyve (Grimm G. Bpest). 3. Magyar Honpolgár, ungar. Zeitschrift für Deutsche (Lápcse). 4. *Ungarische Unterrichtsstunden*, kisebb magyar nyelvtan magántanulók számára. 5. Magyar-német nyelv gyakorló füzetek. 6. Hazai és általános földleírás. 7. Levélszerűnő oktatás a német nyelv tanulására (2-ik kiad. Grimm G. Bpest). E mellett munkatársa volt a Magyar Izraelita, Ben Chananja, Figyelő, Hazánk és Külföld, Vasmegyei Lapok című njságoknak, valamint maga is szerkesztette 1873-ban az „Eisenburger Nachrichten” és 1874-ben a „Jenseits der Donau” című lapokat. Természetes volt így, hogy midőn 1893-ban negyven évi tanítóskodás után a kiérdemelt nyugalomba vonult, melyet most Budapesten fia, Radó Antal családja körében élvez, hogy ekkor a közoktatási miniszter előterjesztésére az arany érdemkeresztet nyerte kitüntetéskepen. O alatta az iskola teljesen megmagyarosodott.

a hitközség intencziója értelmében és az ő működésének megkezdése, nem úgy a vége, iskolánk virágzásának korába esik.

Már a 4-ik osztály életbeléptetése előtt az iskolának belső haladásával a tanulók száma is szaporodott, úgy hogy 1863-ban új iskolát akar építeni a hitközség, mert az akkori már nem felel meg, de híz az elmarad. 1866-ban újra visszahoztja az építkezést a háborús idők zavara, míg nem a rá következő évben sürgős megoldás alá kerül két új terem építésével.

Bár így külön magyar iskolával rendelkezik a hitközség, kész 1869 szeptemberben, szabadelvűsége bizonyítékául, a társadalmi ellentétek alítólagos kiegyenlítésének előmozdítása végett felekezeti iskoláját feloszlatni, ha az újonnan alapított városi iskola tanítóit átveszi. Minthogy azonban a város nem akarja a feltelet teljesíteni, a felekezeti iskola fennmarad az utólok javára! És valóban csak guyy gyanánt hangozhatnak, midőn Lét hónappal később a tanfelügyelő átirata kérdezi a hitközséget, vajjon hajlandó-e iskoláját feloszlatni, vagy ha nem, mily módon biztosítja fennállítását? Igenis nem hajlandó feloszlatni és fenntartja a tandíjából és a hitközség pénztárából, sőt a következő évben tanítóinak fizetését 100 frttal, a tanítónőét pedig 50 frttal emeli. Igaz, hogy a rendkívüli terhek súlyosan nehezednek a hitközség vállaira és midőn 1871-ben a megüresedett rabbiállást be akarja tölteni, lakarekossági szempontból oly rabbihelyettest kíván, ki egyuttal tanító is legyen, de a kivitelemnél elejti a tervet és nem riad vissza a még nagyobb áldozatoktól sem az iskola érdekében.

Az 1872-73. tanév elején a tanítók fizetését 750 frtra emeli, a tanítónőét 500 frtra, daczára annak, hogy ez utóbbi mellett nem tudik ki, mióta egy segédtanítónőt is tart 200 frt fizetéssel. Ugyanesak akkor, a negyedik osztály felállításával megszűnt előkészítő osztályt újra életbeléptetik egy külön 300 frt fizetésű tanítóval.

Eme külső nevezetes változások mellett fontos belső átalakuláson megy át az iskola, midőn 1870 nyarán a szakrendszer behozatalát határozzák el. Hogy azonban ez mennyiben jutott érvényre, minthogy az időből az iskola beléletéből külön feljegyzések nincsenek, meghatározni nem tudjuk.

Valószínű, hogy csak kísérlet volt és hamisosan visszatértek az osztályrendszerhez, mely azután egészen 1893-ig fennállott.

1873 júliusban a szorgalmi időre nézve jön igen fontos változás létre, a midőn a rég óta divó rend helyett a nagy szünidőt augusztusra teszik, úgy hogy júliussal érjen véget a tanév és szeptem-

berrel kezdődjék. Az iskolaszék azonban már a következő évben visszaállítja a régi rendet, hogy ez által a szorgalmi idő ne szenvedjen annyit, megszünteti a róschodes fölünnep szabad napjait és csak 1888-ban lesz az általános julius-augusztusi nagy szünidő elfogadva és a félévi vizsga, az akkori tanfelügyelő erőyes sürgetésére, megszüntetve.

Az iskola budgetje azonban az 1872-iki fizetésemelések folytán oly súlyosan nehezedik a községre, hogy 1876-ban be akarja szüntetni a kézimunka tanítónő állását és négy tanító helyett csak hármat kíván tartani. Ez utóbbi szándékát meg is valósítja, midőn az akkor üresedésben levő I. oszt. tanító-állást nem tölti be, hanem az első és második osztályt egy tanító kezébe vonja össze; a kézimunka tanításra azonban alkalmaz egy tanítónőt, de segédtanítónőt többé nem.

Az iskolaszék azonban két év múltán sürgöti, hogy az összvont alsó két osztály a tanítás sikerének érdekében okvetlen szétválasztassék és a hitközség enged a megokolt előterjesztésnek, egy segédtanítót alkalmazván az I. osztály számára Kőrösi József személyében, ki azóta működik iskolánkban.

IV. FEJEZET.

Az iskola hanyatlásának ideje.

Az iskola tehát újra teljes négy osztályu négy tanítóval, de most -- sajnos -- a helyett, hogy kijelölt útján kellőkép haladna előre, a súlyos korszakának megy előbe. A helyiség szűk, alkalmatlan, a hitközség azonban nem építhet újat, mert templomra van égető szüksége.

Ezt föl is építi (1878 - 80) 130,000 frt költséggel, de ugyanakkor, midőn ennek építését elhatározza, az iskola feloszlatása is napirendre kerül a megfelelő anyagi eszközök hiánya miatt. Zsidó község azonban nem oly könnyen áldozza föl iskoláját, mert tudja, mily életfentartó eleme az; hitközségünkben is győz az iskola ügye, sőt emelése céljából külön bizottságot küldenek ki, mely az iskolaszéket támogassa. De bár az 1878 tanév elején megint új tanítót alkalmaznak egy távozó helyébe, már ekkor előreveteli árnyékát azon kísértet, mely ezentul évenként megjelenik a hitközség gyűlésein, hogy kioltsa a felekezeti iskola életét. A vármegyei közig. bizottság sürgöti az iskola újjáépítését, mert az roskadozó, egészségtelen; a község tervezget, majd régi templomát akarja átalakítani az iskola céljaira, majd saját telkén újnak építését akarja fogantatosítani. De a régi templom hosszú pörösködés után az orthodox község kezébe

kerül, új iskola építéséhez pedig hiányzik a pénz. Így újra meg újra az iskola feloszlátása lesz „fűjő szívvel bár” elhatározva, de végre nem hajtvá.

1886 aug.-ban városi bizottság jár az iskolában és pénzbírság terhe alatt kötelezi a hitközséget, hogy 6 hét alatt a szükséges átalakításokat hajtsa végre, azután alkalmas lesz az iskola. Alkalmas lesz, mert annak kell lennie, miután a város segélyt adni nem akar, a feloszlátás esetén pedig az ugy reá háruló tanítását a község tanköteles gyermekeinek ellátni nem tudná.

Az iskola tehát tovább lebeg élet és halál között, mint egy repedezett hajó a viharverte tengeren evezve, úgy hogy szüntelen várjuk, mikor nyelik már el a tajtékzó hullámok. Hogy az ily hajó evezői nem érezhetik magukat jól tört járművökön, hogy a legjobb akarat mellett sem képesek nyugodt kedélyvel sokoldalú munkájuk után látni, az természetes; leginkább szeretnék elhagyni az elsüllyedéssel fenyegető hajót. És valóban a 15 évig tartó korszak iskolánk legszomorubb ideje, midőn a külső anyagi gondok teljesen elnyomják a belső, szellemi részt!

Mindinkább rosszra fordult iskolánk állapota, mert időközben a tanítóknak két kiváló, oszlopos tagja előregedett, megtörött; egyik különben derék képzettségű tagja tuberkulózisban szenvedett és így összejátszott minden körülmény az iskola süllyedésére. Sok szülő gyermekét inkább magánúton, vagy a városi iskolában taníttatta, semhogy a meg nem felelő felekezeti iskolába küldje. Végre azonban ütött számúra a megváltás órája.

V. FEJEZET.

Az iskola új föllendülésének ideje.

Hosszu küzdelem után a város 1891-ben ezer forint évi segélyt szavazott meg öt évre és így elhárította iskolánkról a végpusztulással fenyegető vészt. Most már végleg megszilárdulhatott a remény a község iskolabarát tagjaiban is, hogy iskolánk sorsa jobbra fordul és új föllendülésnek fog örvendhetni. E cél eléréséhez kívánt hozzájárulni egy lakos bizottság, melynek élén az akkori iskolaszéki elnök, b. e. Dr. Schwarz Sámuel ügyvéd több ezerre rugó összeget gyűjtött a hitközség tagjai között egy új iskolaépület számára. De a kivétel még néhány évig váratott magára.

Midőn ugyanis a sorok írója 1892. augusztusban állását itt elfoglalta, áthatva azon tudattól, hogy a felekezeti iskola vallási életünkre nézve, főleg korunkban, első rendű életkérdés, hivatása főkötelessé-

gének tartotta az iskola fölvirágoztatásának ügyét a hivatott tényezőkkel egyetemben fölkarolni.

A hitközség és vezetőinek dicséretére legyen mondva, fogékony szívekre talált, úgy, hogy iskolánk csakhamar belső és külső állapotában újjászületett. Az egyik veterán tanító, Goldstein Adolf, már 1890-ben elhalálozván, fiatal erő foglalta el helyét. Most pedig 1893-ban Röder Adolf és Magyar Árnin nyugdíjazásával ismét két új, fiatal tanító lépett a megüresedett helyekre és ezzel az iskola belélete természetesen megváltozott.

Ugyanevak ez év elején a mindenképen megterhelt hitközség új, 28,000 frtos költségen felvételét határozza el és ennek elnyerése után azonnal hozzá is fog az új iskola építéséhez, mely a község tulajdonát képező telken, a nyugalmas torna-utczában egy év leforgása alatt rendelkezésének át is volt adható.

Valóságos kis, egyemeletes palotája ez a tanügynek, mely büszkén viselheti homlokzatán ezimét: „Izraelita elemi népiskola.“ Rauscher M. helybeli műépítész terve szerint épült a modern technika és egészségügy követelményeinek mindenben megfelelően, hat világos, tágas teremmel, melyek közül négy előadó-, egy kézimunka- és egy ima- meg vizsgaterem. Ritka szép, 4300 □ m. nagyságu udvarral bir, mely két oldalról végig be van fűsítva. Tornahely fölött nem rendelkezik, mert a hitközség kötelezte magát egy időben a torna-egylet esernökének használatára, a mely most, iskolánkkal szenközt lévén, igen könnyen hozzáférhető.

VI. FEJEZET.

Iskolánk fölavatása és jelenlegi állapota.

Az 1893/94-iki tanév márczius 19-én lett iskolánk a megyei, városi hatóság, tanfelügyelőség, iskolák és előkelő vendégek jelenlétében fölavatva szent ezéjaira és e nap valóságos szabadság-ünnepe volt iskolánknak, mert addigi szorultságából megmenekülve új, boldogabb korszakot üdvözölhetett. E rég várt esemény valóban forduló pontot képez iskolánk történetében minden tekintetben, mert ezzel nyílt meg számára újra a tér, melyen üdásos működését teljes mértékben kifejtheti.

Ily kedvező helyzetben lévén iskolánk, természetes, hogy örömmel vesz részt épületének terveivel és fényképével a millenáris

kiállításán, bemutatva hitközségünk áldozatkészségét a tanügy és így a nemzeti művelődés érdekében.

A négy vagyos osztályban a múlt tanévben 215 (I. oszt. 61, II. oszt. : 48, III. oszt. : 62, IV. oszt. : 44), az 1895/96-iki tanévben pedig 217 tanulóval (I. oszt. : 48, II. oszt. : 64, III. oszt. : 53, IV. oszt. : 52) oly kiváló módon felel meg feladatának, hogy a legkényesebb igényeket is teljesen kielégíti, mert nemcsak az épület mintaszereit, de berendezése is. Minden terem 64 gyermek számára két-két ülőhelyvel bíró fapadokkal van ellátva, melyek az osztályoknak megfelelő, előirt méretek szerint lettek készítve és a tanszerekkel együtt 1400 frt őrleket képviselnek.

A tanszerek, két e czélból kiküldött tanító által lettek a budapesti tanszermúzeum tanulmányozása és szakfőrsiak ajánlata alapján összeállítva és a következő tekintélyes gyűjteményt képezik :

I. es. Beszéd és irtolomgyakorlat : 40 drb szemléltető kép, 51 drb Leutenann-féle kép. Szemléltető atlasz. 3 tábla a színek szemléltetésére. Óralap. Homokóra. Gazdasági és kertészeti eszközök 10 drb.

II. es. Írás, olvasás : Magyar és héber fali olvasótáblák. Betűszokrény. (Ész tanítóink terve szerint készült és a kiállításán is helyet mutatva iskolánk részéről).

III. es. Számítás : Prausok-féle számológép. Orosz számológép. Tört számológép. Számoló táblák a tízes számú körhöz. Bopp-féle métermérték gyűjtemény. 100 drb számoló kocka.

IV. es. Földrajz : Domborművű földgömb. Térkép a földrajzi alapfogalmak szemléltetésére. Vasmegeye, Magyarország, Osztrák-magyar monarchia, Európa és Palesztina térképei.

V. es. Természetről : 7 kitömött állat. Gabona- és terménygyűjtemény. Sók (9 drb). Kővek és földök (20 drb). Férgek és kővületek (16 drb). Kugyló és esiga (41 drb). 5 féle tüzelő anyag. 2 féle világító anyag. Iskolai ásványgyűjtemény (Calderoni összeállítása.)

VI. es. Rajz : Velősi rajzmintaalap (16 drb). Fejes, háromszög és táblavonalozó. Körző.

VII. es. Technológiai gyűjtemény : A gyapju, a gyapot, a len és feldolgozása. A selyem, a bőr és feldolgozása. A papír és toll készítése.

É felszerelés kiegészítő része az ifjusági könyvtár, mely csak két évvel ezelőtt lett alapítva és 180 kötettel bír. Évenként gyarapodik vétel és ajándékozás által és reméljük, hogy nem jut oly sorsra, mint elődje, „az izr. olemi földtanodánál 1867-ben egy a

tanuló, valamint az iskolát nem látogató ifjúság művelődését ezéltzó könyvtár", mely néhány évi fennállás után elkallódott.

A tanítói könyvtár ugyanesak legújabb keletű 20 kötettel és a Néptanítók Lapja, Izr. Tanügyi Értesítő, Néptanoda, Nemzeti Iskola, Pedagógiai Szemle, Deutsche Blätter állandón járó szaklapokkal.

VII. FEJEZET.

Tanítók. Tanrend.

Ámde természetes, hogy nem elég a kitűnő felszerelés, még fontosabb a tanítók minősége, tudása és lelkiismeretessége. Iskolánkat most, mint már említettük, fiatal, buzgó tanítók látják el és pedig az 1893-94-iki tanév óta a fellépő rendszer mellett, mely teljesen beválk és a legjobb eredményt mutatja föl. Egyéni viszonyokra való tekintettel azonban csak a második osztálynál kezdődik, míg az első állandón ugyanazon tanító kezében marad. Hogy a tanítás magyar szellemben folyik, azt fölösleges kiemelni, az természetes; tanítóink anyanyelvre, egytől egyig a magyar s ilyen a tanításuk is és a mi nem kevésbbé fontos, igazán zsidó érzelmű és szellemű, nem pedig egyik a másik rovására. Az iskola ügyeit rendes havi konferenciákon beszélk meg, melyeken a tanulók előmeneteléről, valamint általános pedagógiai kérdésekről is értekeznek.

Az ő javaslatuk folytán lett elhatározva, hogy a jó tanulók havonként az osztály előtt nyilvánosan megdicséretnek és dicséret lapokat kapnak, a rosszak pedig ugyanott megrovatnak az igazgató jelenlétében. Az iskola-igazgató egy—egy tanító, jelenleg Kohn Samu. Mindenben támogatja a tantestületet a 11 tagu iskolaszék, melynek tagjai hetenként felváltva, az ölnök felhívására, látogatják az iskolát, ugy mint a tanév kezdete óta a kézimunka tanítását egy öt tagu női bizottság, mely azután az iskolaszéknek tesz jelentést.

A hitközség rabbija első sorban a vallás tantárgyainak felügyelője és azoknak anyaga csak az ő hozzájárulásával lesz kiszabva, de hivatásszerűen kiterjeszti figyelmét az egész tanítás menetére és hetenként meglátogat minden osztályt, hogy az iskola beléletét teljesen ismerje.

Az iskola részletes tantervét, az iskolaszék felhívására, az 1893-94-iki tanévben dolgozta ki a tantestület és közölte az az évi értesítőben; itt is arra kell utalnunk, mert a kiszabott térfogat miatt ehelyütt közölnünk lehetetlen.

Az órarend az utóbbi két évben, tekintettel a túlterhelés

panaszának sűrű használata, nagyobb változást szenvedett a heti óraszám csökkentése által; jelenleg a következő:

T a n t á r g y a k	O s z t á l y				ÖSSZESEN
	I.	II.	III.	IV.	
	heti tanórák száma				
1. Hit- és erkölestan	1	2	1	1	5
2. Héber olvasás	5	2	2	2	11
3. Imafordítás	—	1	1	1	3
4. Biblia	1	6	6	6	22
5. Magyar írvn-olvasás	5	—	—	—	5
6. Beszéd- és írt.-gyakorlat	2	1	—	—	3
7. Magyar nyelv	—	4	4	4	12
8. Német nyelv	4	2	4	4	14
9. Számolás	4	4	4	4	16
10. Földrajz	—	—	2	2	4
11. Írás	—	4	2 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	9
12. Rajz	—	—	1	1	2
13. Testgyakorlat	1	1	1	1	4
14. Ének	1	tan. k.	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	2
15. Közismertek a bibliai órák alatt	—	—	—	—	—
Összesen	27	27	29	29	

A vallástani tárgyat.

A biblia tanítása a lefolyt tanévben úgy lön megváltoztatva, hogy a tanulók, nem mint eddig csak Mózes I. és II., hanem Mózes mind az öt könyvéből végeznek szemelvényeket és pedig az I. osztály: Mózes I. I. fejezetét először könyv nélkül, azután a bibliából.

A II. osztály: Mózes I. 12, 18, 22, 25, 28, 32, 33, 35, 37, 42, 44, 45, 47, 48 fej.

A III. osztály: Mózes II. 1, 2, 3, 4, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 32. Mózes III. 19. és 23. fejezetek.

A IV. osztály: Mózes IV. 6, 10, 11, 13, 14, 15, 27, 29, 32, Mózes V. 1, 3, 4, 5, 6, 11, 15, 16, 22, 24, 25, 26, 31, 32, 34. fej. kihagyásokkal. Ugy a biblia, mint az ima szövege magyarra lesz fordítva már az 1885-86-iki tanév óta. Az utóbbi anyaga ugyan-
csak a múlt tanév óta az I. osztályban: Folyékony héber olvasás; fordítás: Elkudultj nesomó, Semá és áldásmondatok.

A II. osztályban: Héber olvasás: A hétköznapi imák liturgiája; fordítás: Jauczér aur, semá, semamó eszére nagyobb része, birchasz hammózaun.

A III. osztályban: Héber olvasás: A szombati imák liturgiája; fordítás: Én komaucho, vajhi binszaun; a tóra fololvasás előtt és után lévő áldásmondatok, jehadlito, jehi róezaun, clauhem.

A IV. osztályban: Héber olvasás. Az ünnepi imák liturgezo; fordítás: Hallél, atlo bechartonu, valitten, vchaszienü, tóra kivétel az ünnepre és ólénu.

A biblia történet anyaga, I. osztály: A világ teremtsétől Ábrahámig. II. osztály: A patriarkák Józsof haláláig. III. osztály: Mózes születésétől haláláig. Az ünnepek. A tiz ige. IV. osztály: Józsuától a birodalom kettészakadásáig. Az ünnepek és félünnepek. A tiz ige.

A vallástan kiegészítő része a szombat délelőtti istentisztelet, mely a vizsgateremben tartatik a III. és IV. osztályu fiuk és leányok részvéte mellett. Az istentisztelet minjannal a teljes templomi imarend szerint folyik, mert hisz az is a ezélja, hogy a gyermekeke előkészitse a templom liturgiája számára. A heti szidrát fölváltva egy-egy tanító olvassa föl, a haftóráit egy-egy IV. osztályu fiu, a reczitálandó imáknak pedig mindnyájan karban ónekelnek.

Ezen keretben mozogva törekszik iskolánk kitűzött feladatának a lehető legjobban megfelelni. Hitközségünk tagjai méltányolják is az iskola kitünőségét és tanköteles gyermekeiket majd kivétel nélkül ide járatják. Így pl. a városi iskolába a mult tanévben községünk részéről csak 7 gyermek járt. Az odajáróknak hittanuitását állandóan iskolánk egyik tanítója végzi el külön remuneráció nélkül.

VIII. FEJEZET.

Az iskola anyagi helyzete.

De ha büszkén mutat hitközségünk iskolájára, érzi is annak terhét, mert az iskola rendes budgetje ez évben 3599 frt, ehhez járul az iskolaépület adósságának tökekanat törlesztése 1377 frt évenként és így 4976 frt az iskola kiadása a hitközségnek 17,608 frtot kitevő egész bndgetjével szemben.

A tandij 24, 20, 16, 12, 8 és 4 frtos osztályokból áll és 217 tanuló közül az idén 11·5% 4 frt tandijat fizet, 20·7% pedig teljesen tandijmentes, a kik ingyen könyveket és teljes téli ruházatot is kapnak. E nemes munka végzésére a haza bölcsének halálakor létesített Deák-alap áll fenn, mely azonban korántsem volna elégséges a ezélra, rendszeresen azonban igénybe sem lesz véve, mert a 40-45 gyermek felruházásának 4-500 frt költségét magánadakozások fedezik.

A Deák-alapot az iskolaszék kezeli, de ezen kívül eddig más alapítvány fölött nem rendelkezik, mert azon több ezernyi frt, melyet, mint említettük, 1891-ben az iskola ezéljaira gyűjtöttek, valamint özv. Hagel Benőné asszonynak 1894-ben tett 1000 frt adományá

el lett használva az új iskola építőse és berendezése költségeire. Most azonban azon nehéz munkában vagyunk, hogy iskola-alapot teremtsünk. E célból az iskolaszék iskolaegyletet alakított, mely tagsági díjait a befolyó alapító díjakkal együtt tőkésíteni fogja. Az egyület munkáját a legszebb roményekkel és a legbiztosabb kilátásokkal kezdte meg az év elején és eredményeiről mindenkor az iskola értesítőjében számol be.

Értesítőt ugyanis iskolánk az 1891/92-iki tanév óta ad ki, melyek elsőjét az akkori igazgató, Róder Adolf szerkesztette. Években nyújtja iskolánk, mindig fokozódó örömmel, haladásának és működésének híu képét.

IX. FEJEZET.

Vegyes.

Iskolánk 1893-iki újjászületése mindenképpen kedvező és biztató auspiciumok alatt kezdte meg fejlődését; ezekhez számítjuk azon kitüntető látogatást, melyben b. Jótívós Loránd, volt kultusz-miniszter 1894 szeptember 18-án városunkban való tartózkodásakor iskolánkat az akkori főispán, alispán, m. főjegyző és Dr. Kuncz Adolf esornai praefatus kíséretében részosította. Kifejezte örömet, hogy a hitközség ily „diszes palotát“ épített iskolának, mely nem csak kívülről, de belül is megfelel a kor kivánalmainak és a látottakról legnagyobb megelégedéssel nyilatkozott. A kitüntető elismerés csak buzdításul szolgálhatott iskolánknak, hogy ezental is teljesítse e határszéli városban nemzeti és vallásos misszióját azon édes roményben, hogy úgy, mint már eddig, országos nevű, kiváló férfiakat, mint Radó Antal író, dr. Rosenberg Gyula orsz. képviselőt, számíthat volt tanítványai közé, úgy ezental is elhinti a főgékony talajba a legjobb magokat, hogy azokból diszes gyümölcs fejlődhessék. A hivatott tényezők legalább megteszik a tőlük telhetőt, hogy az iskola igazán megfelelően nagy és magaslatos rendeltetésének.

X. FEJEZET.

Az iskola vezetősége.

A tantestület ez idő szerint a következő: 1. Körösi József, működik 19 év óta iskolánknál, egyuttal karmester a templomi énekkarnak és ez évben jelent meg tőle: Magyar király-himnusz, Jókai Mór szövegének megzenésítése, templomi és iskola használatra. 2. Altstädter Lajos, működik iskolánknál 5 év óta. 3. Kohn

Samu, id. igazgató, a szertár és könyvtár kezelője, működik iskolánknál 3 év óta. 4. Singer Sándor, működik 3 év óta iskolánknál. 5. Golderger Anna: ideiglenesen, mint segédtanítónő a tanév eleje óta.

A hitközség elnöke: dr. Goldsmith Vilmos. Az iskolaszék elnöke: Dr. Engel Sámuel, ügyvéd; alelnök: Dr. Schleifler Ede, ügyvéd; gondnok: Rainer Ignác, ügynök; tagok: Dr. Bernstein Béla rabbi, Hoffmann Ignác, Ledofsky Lajos, Rosenberg Lajos, Szegő Benő, Ungar Zsigmond kereskedők, Dr. Ullmann Mór, orvós; Dr. Weisz Ödön ügyvéd. A női bizottság: Dr. Bernstein Béláné, elnök. Ledofsky Lajosné, Dr. Schleifler Edéné, Strasser Árminné, Szegő Benőné tagokkal.

A millenáris ünnep alkalmából készült e monográfiánkat bizonyára nem fejezhetjük be illőbben, mint azon jelentésünkkel, hogy iskolánk ez év május 14-én magyarországi ünnepélyt fog rendezni hazánk ezredéves, iskolánk ötvenéves fennállásának emlékére.

A MUTATÓ HASZNÁLATÁRÓL

A tanulmányokat egységes név-, folyóiratcím-, földrajzi név- és tárgymutató tárja fel. A nevek egységesítéséhez felhasználtuk a Magyar zsidó lexikon. Szerk. Újvári Péter. Bp. 1924. c. kötetet. Abban az esetben, ha a személy csak egyéni nevekkkel rendelkezett, vagy a családnév egyértelműen nem volt megállapítható, nem emeltük ki egyik elemét sem nagybetűvel, a második elemről pedig utalót készítettünk:

pl.: Isaac Aaron *ld.* Aaron Isaac 65

A héber betűs írásokban szereplő nevek után zárójelbe tettük a héber szót:

pl. Áron Merehnitz rabbi (héber) 87

A földrajzi nevek úgy kerültek felvételre, ahogy azt a tanulmányok tartalmazzák. Minden esetben (ahol ezt sikerült megállapítani) közöljük azt az országot vagy megyét, ahol található és a ma használatos névformát. Az idegen nyelvű és egyéb változatokról utalót készítettünk,

pl. Vágújhely (Szlovákia, ma Nová Mesto ad Vahom) 88-89, 136, 141

utaló Nová Mesto ad Vahom *ld.* Vágújhely

A tárgymutatóban az összetartozó témákat *ld.* még utalóval kapcsoltuk össze:

pl. oktatásügy *ld.* még elemi iskola, iskola, jesiva stb.....

elemi iskola *ld.* még iskola, oktatásügy stb.

A fenti igyekezetünk ellenére is maradhettek hibák a mutatózásban, azonban a szerző gyakorlatától nem kívántunk teljesen eltérni, az Ő írása szellemében végeztük a munkát.

A mutató összeállítója: Prejczer Paula

A

Aaron Isaac 65

Aaron Joel (Unger) *ld.* UNGER Aron Joel

Abaujszántó 154

Abony 44

Abraham Barich 50

Abraham Bolff 71

Abraham Isaac *ld.* Izsák ben Ábrahám

Abraham Kumpricz 71

Ábrahám Lazarus 98, 118

Ábrahám Levi 71

Ábrahám Meier 49

Abraham Moses *ld.* Moses Abraham

Ábraham Salamon *ld.* Salamon Abraham

Abraham Schäffel *ld.* Schäffel Abraham

Abraham Wolf *ld.* Wolf Abraham

ACSÁDY Ignác 33–34, 72

admonti kolostor 27, 213

adó 29, 34–37, 39–40, 50, 55–62, 67–70,
73–74, 83, 86, 104, 125–129, 134, 156,
176, 187–188, 203–204, 219–221,
223–230, 233–236, 238

–beszedés 36–37, 57, 60, 156, 219,
222–225, 230

–hátralék 36–37, 39, 104, 156, 234–238

–kerület 36, 73–74, 222–223

–kivetés 36, 62, 73, 75, 86, 134,
222–223, 225–231

–összeírás 34, 37, 57, 232–233, 237–238

ld. még fogyasztási adó, hadiadó, házadó,
hitközségi adó, kincstári adó, kultusz-
adó, örökösödési adó, rendkívüli adó,
türelmi adó, útadó, véradó

Akiba ben József rabbi (héber) 86

alapítványok 90, 149–150, 152, 154, 162,
171, 182, 184–185, 258

ld. még

Batthyány Fülöp herceg iskolai alap,
Bernstein Béla iskolai alapítvány,
Bernstein Rózsika alapítvány,
Deák-alapítvány,
Ehrlich Miksa felruházási alapítvány,
Ferenc József, I. alapítvány,
Grünbaum Béla szegényalap,
Hagel Benőné adománya,
Honig Dávid alapítvány,
Kauders Hermina iskolai alapítvány,
kiházásítási alap,
Löwenstein Henrik alapítvány,
Löwenstein Lea örökösei alapítvány,
Mattersdorfer Salamon szegényalap,
Neu Jenő barmicvó alap,
Országos Izraelita Közalap,
Pick alapítvány,
Poszlavszky Ferencné alapítvány,
Pressburger Lipót iskolai alap,
Pressburger Sándorné barmicvó alap,
Weiner Károly alapítvány,
Weiner Salamon és Anna alapítvány,
Wolf József és neje alapítvány

alispáni rendelet, utasítás 226 (1795), 227
(1795, 1800), 228 (1821), 235 (1825)

alkalmazott *ld.* hitközségi alkalmazott
állatorvos 175

allgemeine Schule *ld.* elemi iskola

alkusz 61

almemor 121, 124

ALSTÄDTER Lajos 149, 259

Amszterdam (Hollandia) 82

ANAS Michael 118

ANGELUS Adolf 111

ANTSCHEL Hirschl 206

anyakönyvi kerület 39, 128, 144

ld. még hitközségi rendszabályozás

aprólékos boltos 112

ld. még kisboltos

- árendás 34
 Arje Jehuda Lőb 75
 Áron ben Izsák (héber) *ld.* Sabbattai Áron
 Áron Handel *ld.* Handel Áron
 Aron Leb Frank 71
 Áron Magid (héber) *ld.* HOLITSCHER
 Áron
 Áron Merehnitz rabbi (héber) 87
 Asser Josephus *ld.* Josephus Asser
 asztalos 175
 Ausztria 32, 35, 186, 206
 AZRIEL Sámuel (héber) 78
 AZULAI [Hajim Joseph David] 85
- B**
- Baby-egylet 172
 BACHER [Vilmos] 87, 95, 177, 181,
 192–193, 209
 Back (folyóirat) 182
 Baden bei Wien (Ausztria) 196
 BADER Joseph 166
 bádogos 94
 Bajorország 33, 111
 Baka Topola *ld.* Topolya
 Balassagyarmat (Nógrád megye) 44, 91
 BALOGH Ádám, Béri *ld.* BÉRI BALOGH
 Ádám
 BARBI Méir 179
 Barich Abraham *ld.* Abraham Barich
 Barich Lemel *ld.* Lemel Barich
 Batthányi *ld.* Batthyány
 BATTHYÁNY Ádám 45, 50, 52, 69
 BATTHYÁNY Barbara 203–204
 Batthyány birtok 52, 104, 117, 178, 191, 202
 Batthyány-család 39, 43, 45, 51, 60, 69
 BATTHYÁNY Eleonóra 38, 47, 53–58, 60,
 65, 69–70, 76
 BATTHYÁNY Ferenc 191
 BATTHYÁNY Fülöp 113–114, 118–119,
 136, 162, 180, 183–184, 192–193,
 200–202
 Batthyány Fülöp herceg iskolai alap 185
 Batthyány Fülöphöz írt ima 192–193
 BATTHYÁNY József 83, 199, 201–202
 BATTHYÁNY Kristóf 31, 50, 203–205
 BATTHYÁNY Lajos 53–54, 75
 BATTHYÁNY Zsigmond 69
 BAUER Jakob 165
 be nem kebelezett tagság *ld.* hitközségi
 tagság
 BECALEL Ezra (héber) 200
 Becalel Jákob Pressburgból *ld.* Jacob Wolf
 BECK Mór 159
 Bécs (Ausztria) 85, 95, 106, 114, 129, 188
ld. még Wien
 bécsi hitközség *ld.* Bécs
 bekebelezési díj 127–128
 bekebelezett tagság *ld.* hitközségi tagság
 BÉLA (Magyarország: király), IV. 213
 BELGRAD István 52
 BELGRAD Stephan *ld.* BELGRAD István
 Ben Chananja (folyóirat) 29, 45, 85, 92–93,
 121, 138, 181–182, 250
 BENEDIKT Markus 154
 BENJACOB [Izsák] 87
 BENVENISTE Mózes 76
 BERGER Lipót 214
 BERGL József 38
 Bergstein *ld.* Borostyánkő

- BÉRI BALOGH Ádám 52
 Berlin (Németország) 145, 188
 berlini hitközség *ld.* Berlin
 Bernhard Brandes 65
 BERNSTEIN Béla 33, 36, 40, 44, 92, 110,
 115–116, 126, 146, 149, 152–153,
 157–158, 168, 210, 260
 Bernstein Béla iskolai alapítvány 149, 154
 BERNSTEIN Béláné 260
 BERNSTEIN Lipót 146
 Bernstein Rózsika alapítvány 154
 besz-hamidras (tanulás háza) 78–79, 95
 betegellátás 161, 164–165, 169
ld. még kórház
 beteglátogató egyesület *ld.* chevrasz bikur
 chólim
 betelepedés 28, 30–33, 38–39, 45, 49–50,
 54–55, 58–59, 67, 96–97, 99–100,
 102–106, 108–111, 113–114, 117, 173,
 185–187, 191, 198–199, 206, 219–220
 Beth-el (folyóirat) 91
 Béth talmud (folyóirat) 182
 BETLEHEM Moyses 118
 bevándorlás *ld.* betelepedés
 bikur chólim *ld.* chevrasz bikur chólim
 BLAU Bódog 199, 210
 BLUM Márton 111, 131
 BODANCZKY Carl *ld.* BODANZKY
 Károly
 BODANZKY Götz 180–181
 BODANZKY Izsák 181
 BODANZKY Károly 132–133, 135, 140, 165
 Boldogasszony (Ausztria, ma Frauen-
 kirchen) 85
 Bolff Abraham *ld.* Abraham Bolff
 bormérés joga 126
 BOROS Ferenc 106
 Borostyánkő (Ausztria, ma Bergstein) 31
 Boskovicz *ld.* Boskovitz
 Boskovitz (Csehország, ma Boskovice) 84
 Böny (Győr-Moson-Sopron megye) 111
 bőrkereskedő 237
 Brandes Bernhard *ld.* Bernhard Brandes
 Bratislava *ld.* Pozsony
 BRAUN tanító 249
 BREINER Baruch 196
 Breslau (Lengyelország, ma Wroclaw) 141,
 146
 BRODA Hirsch 88
 budai hitközség 44
 Budapest 44, 146, 250
ld. még Ó-Buda, Pest
 BUKICS János 207
 BUKICS N. 207
 BÜCHLER Sándor 30, 44, 56, 66
- ## C
- Cakovec *ld.* Csáktornya
 canonica visitatio 213–214
 Caransebes *ld.* Karánsebes
 cedóko *ld.* szegénypénztár
 Celldömölk (Vas megye) 41, 173–175
ld. még Kis-Czell, Nemesdömölk
 Chaim, Sopron megyei zsidó 230
 CHASZAM Szófér 87, 89, 91, 120, 177,
 180–181, 192–193, 195, 197, 209
 CHEJEM Leb 98
 cherem *ld.* egyházi átok
 chevra-gabbaj 71, 78

chevra kadisa (egyesület) 49, 63, 71–72, 77–79, 131, 159–169, 174, 176, 178, 183–184, 188, 196, 200, 207
–alapszabálya 71–72, 77–79, 160–165, 167–168, 174, 183–184
–díszpolgára 166

chevra kadisa (ortodox egyesület) 144, 166, 177

chevrasz bikur chólim (beteglátogató egyesület) 184

chónén evjónim (jótékonyági egyesület) 170–171

congressusi *ld.* kongresszusi

Contribution-Gebühr *ld.* hadiadó

Csákány (Vas megye, ma Csákánydoroszló) 34

Csáktornya (Szlovénia, ma Cakovec) 138, 247

CSÁNYI László 114

csatári biblia 27, 213

csatári kolostor 27–28, 213

Csehország 32–33, 72, 185, 219–220

Csörge (Somogy megye) 69

CVI Ábrahám (héber) 78

CVI Hirsch (héber) 78, 176

Czellömölk *ld.* Celldömölk

czellömölki hitközség *ld.* Celldömölk

D

dajan *ld.* rabbihelyettes

Dávid ben Nátán (héber) 49

Deák-alap 154, 258

DEÁK Ferenc 145

DÉNES Sándor 135, 161

Dessau (Németország) 82

DEUTS Sándor *ld.* DEUTSCH Sándor

DEUTSCH I[zsák] M[ózes] 157–158, 167, 169

DEUTSCH Lipót 245

DEUTSCH Mordéchai 162

DEUTSCH Samu, ifj. 158

DEUTSCH Sándor 119, 162

Deutsche Blätter (folyóirat) 256

Deutschkreutz *ld.* Németkeresztúr

Devecser (Veszprém megye) 111

dohány- és sóeladás joga 100, 206

dohányvágó 94

Domestical-Gebühr *ld.* házadó

Domonkos-rend 213

DONASZY Károly 111

Draskóczy-család *ld.* Draskovits-család

DRASKOVICH Miklós *ld.* DRASKOVITS Miklós

Draskovits-család 39

DRASKOVITS Miklós 31, 194

Dunajská Streda *ld.* Dunaszerdahely

Dunántúli Rabbiegyesület 150, 152

Dunaszerdahely (Szlovákia, ma Dunajská Streda) 87

E

Eberau *ld.* Monyorókerék

Egerszeg *ld.* Zalaegerszeg

Egyenlőség (folyóirat) 153

egyesület *ld.* egyletek

egyetem 95

egyházfi 94, 221

egyházi átok 75, 80

- egyházlátogatási jegyzőkönyv *ld.* canonica
visitatio
- egyletek 71–72, 76, 81, 93, 124, 131, 144,
150–151, 159–172, 177–178, 183–184,
196, 201, 207, 244, 259
- ld. még*
- Baby-egylet
 - chevra kadisa
 - chevrasz bikur chólim (beteglátogató
egyesület)
 - chóném evjónim (jótékonyági egylet)
 - Dunántúli Rabbiegyesület
 - Hevra Haszid Holim (egyesület)
 - Hevra Kofe Holim
 - Hevra Mehaziki Nefes
 - Ifjúsági Kör
 - Izraelita Kézmű- és Földműves Egylet
 - Izraelita Nőegylet
 - Jewish Territorial Organisation
 - Judenbruderschaft (Szent-egylet)
 - Ló Almon Jiszroél (talmud tanítására)
 - Magyar Zsidó Ifjak Egyesülete
 - Malbis Arumin (szegények felruházá-
sára)
 - Maszkil-el-dal (átutazók megsegítésére)
 - Maszkil-el-dal (betegsegélyező)
 - Országos Izraelita Patronázs-Egyesület
 - Országos Izraelita Tanító Egyesület
 - Talmud-Tóra
 - Tóméché dalim (szegénytámogató
egylet)
 - Tóméché evjónim (átutazók támo-
gatására)
 - Zsoltáregylet
- egyleti iskola 124–125, 150–151, 154,
244–245
- EHRNFELD B. 196
- EHRENTHAL [Áron] 138
- EHRlich M. 181
- EHRlich Miksa 182
- Ehrlich Miksa felruházási alap 182
- EHRlich Mór 59, 94–95, 121, 182
- EIBENSCHÜTZ Jonatán 80
- Eisenburger Nachrichten (hírlap) 250
- Eisenstadt *ld.* Kismarton
- EISENSTADT, Méir ben Izsák 76, 82, 91
- EISENSTADT Meyr *ld.* EISENSTADT,
Méir ben Izsák
- EISENSTÄDTER Adolf 111
- EISENSTÄDTER Mair *ld.* EISENSTADT,
Méir ben Izsák
- EISLER Sándor 229
- elemi iskola 38, 42, 91, 93, 124, 126, 137,
146, 148–149, 184–185, 193–194, 212,
214, 243–260
ld. még iskola, oktatásügy, tanítók
- elemi iskola (evangélikus) 189
- elemi iskola (ortodox) 154, 178, 196
- elemi népiskola *ld.* elemi iskola
- Elias Scheuer 49
- ELKÁN Leopold 109
- elköltözési díj 54
- emberbaráti intézmény *ld.* egyletek
- EMDEN Jákob 80–81
- ENGEL Henrik 203
- ENGEL Miksáné 171
- ENGEL Mózes 195–196
- ENGEL Sámuel 149, 260
- ENGELSMANN, zalaegerszegi rabbi 135
- ENGELSMANN Gábiel 88–90, 121, 161
- ENGELSMANN Gávriel *ld.* ENGELS-
MANN Gábiel
- ENGELSMANN Izráel 89
- ENGELSMANN Pinkas 89
- Engl-család 109
- ENGL Jakab 98, 102–103, 107–108,
117–118

ENGL Moyses 107
ENGL Samu 107
Ensel Löbl *ld.* Löbl Ensel
EÖTVÖS Loránd 259
EPPSTEIN Abraham Halevi *ld.* EPSTEIN
Ábrahám Halévi
EPSTEIN Ábrahám Halévi 76
EPSTEIN Benjamin 248–249
ERDÉLYI Jenő 212
ERDŐDI, monyorókeréki gróf (1736) 52
ERNST Ignác 208
Érsekújvár (Szlovákia, ma Nové Zámky)
145, 189
Erzsébet (Magyarország: királyné)
(1410–1442) 186
Európa 33

F

FALK Józsva 84, 179
Farkas, vasvári zsidó 27, 213
FASSEL [Hirsch] 92
FEHÉRPATAKI László *ld.*
FEJÉRPATAKY László
FEIBEL Jácob 83
FEIGELSTOCK Henrik 111
FEIGELSTOCK Josef 131
FEIGELSTOCK Wilhelm 131, 166
FEIGESTOCK Leopold 131
FEIGLSTOCK Heinrich 111, 165
FEIGLSTOCK Josef 165
FEIGLSTOCK Sámuel 247
FEIGLSTOCK GYÖNGYÖSY Vilmos 248
FEIGLSTOCK Wilh. *ld.* FEIGELSTOCK
Wilhelm

FEJÉRPATAKY László 27
FELDMANN Bódog 159
FELDMANN D[ávid] T[ivadar] 146,
157–158, 161–162, 167, 169
Felső-eőr *ld.* Felsőőr
felsőfokú képzés *ld.* jesiva
Felsőőr (Ausztria, ma Oberwart) 129, 153,
210
felsőőri szolgabírói kerület 129
Ferdinánd (Magyarország: király), III. 45,
186
Ferdinánd (Magyarország: király), V. 239
Ferenc József, I. alapítvány 184
FIBLI Wolf (héber) 202
Figyelő (folyóirat) 250
FILIPP Sámuel 111
FISCHER Gottlieb 92
FISCHER Ignác 197
FISCHER Mihály 159
FISCHER Tóbiás 196
FISEL, sárvári rabbi 195
FISEL Efraim Szófer 196
Fiume (Szlovénia, ma Opatija) 189
FLEISCHER Miksa 158
Flesch Marx *ld.* Marx Flesch
fodrász 175
foglalkozások 34, 53, 111–112, 175
ld. még alkalmazott, állatorvos, alkusz,
aprólékos boltos, árendás, asztalos,
bádogos, bőrkereskedő, vágó, fodrász,
földbirtokos, fuvaros, gombkötő,
gyapjúkereskedő, hangász, hízaló, hite-
salkusz, hivatalnok, iparos, írhás, katu-
lacsínáló, kefekötő, kenyérsütő, keres-
kedő, keszkenős, kisboltos, kocsmáros,
kocsis, lókereskedő, magánzó, mellény-
varró, mézáró, muzsikus, napszámos,
orvos, pálinkafőző, pántlikás, pénzbe-

szedő, pipakötő, piperész, posztós,
posztó- és paszománykészítő, rongy-
szedő, rőfös kereskedő, sakter, sapkás,
sörfőző, szabó, szobafestő, szűcs, szü-
lésznő, tanító, tímár, ügynök, ügyvéd,
üvegező, vendéglős, zsidóár

fogyasztási adó 86, 126

földbirtokos 175

földesúri rendelet 39, 65–67

földművelés 34, 54

Frank Aron *ld.* Aron Leb Frank

FRANK József 189

FRÄNKEL Izsák 85

Frankel Lőwy *ld.* Lőwy Frankel

FRANKEL Miháel (héber) 49

FRANKEL Miháel felesége *ld.* Gitl asszony

FRÄNKL Lajos 158

Frauenkirchen *ld.* Boldogasszony

FREISTADTL, szombathelyi tanító 125, 245

FREUND Benedek 173

FRICZ Ignác 203

FRIEDLÄNDER Sándor 211–212

FRIEDMANN Mordechaj 198

FRIEDRICH Hermina 149

Frigyes (Magyarország: király), III. 186

frigyláda *ld.* frigyszekrény

frigyszekrény 112, 124, 133, 208

frigyszekrényfüggöny 45, 48–49, 187, 207

FUCHS Karolina 248

fuvaros 94

FÜLÖP Sámuel 162

Fürth (Németország) 121

G

gabella *ld.* húskrajcár

Gálszécs (Szlovákia, ma Secovceh)
176–177

GARA János 27, 185

GARA Miklós 27, 185

GEIST Jakab 203

GEIST Lajos 153, 158

get *ld.* válólevél

Gitl asszony (héber) 49

GOLDERGER Anna 260

GOLDFAHN S. H. 138, 159

GOLDSCHMIED Vilmos 148, 158, 260

GOLDSMITH Vilmos *ld.* GOLD-
SCHMIED Vilmos

GOLDSTEIN Adolf 248, 254

gombkötő 53

Götzel Lemel 49

GRÄTZ, [Heinrich] 80

Graz (Ausztria) 191, 193–194, 206

grazi hitközség *ld.* Graz

GRONEM Samuel 98

GROSSINGER Ferenc 104

GRUNWALD 186–187

GRÜNBAUM Béla szegényalap 185

GRÜNER *ld.* BREINER Baruch

GRÜNFELD Jakab 191–192, 194

GRÜNVALD Fülöp 106

GRÜNVALD Ignác *ld.* GRÜNWALD Ignác

GRÜNVALD Leopold 108

GRÜNVALD Márton 106

GRÜNWALD, kőszegi rabbihelyettes 135,
188

GRÜNWALD Adam 118

GRÜNWALD Fülöp 118

GRÜNWALD Ignác 108, 111, 119, 158
GRÜNWALD J. 166
GRÜNWALD Jesaja 162
GRÜNWALD Joseph *ld.* GRÜNWALD József
GRÜNWALD József 111, 131, 134, 166, 176–177
GRÜNWALD Lajos 125, 158, 246
GRÜNWALD Leb *ld.* GRÜNWALD Lóbl
GRÜNWALD L[ipót] 79, 81
GRÜNWALD Lóbl 106, 118, 161
GRÜNWALD Philipp *ld.* GRÜNWALD Fülöp
GRÜNWALD Sámuel 111, 125, 246
GRÜNWALD Wolf Leb *ld.* GRÜNWALD Lóbl
Gutkeled nemzetség 27
GUTTMANN D. J-né 171
Güns *ld.* Kőszeg
GÜNS Lőw 186
Güssing *ld.* Németújvár
gyapjúkereskedő 112, 237
gyászokcsi 169
GYÉMÁNT Jakab 107
Gyöngyös-patak 98
GYÖNGYÖSY Vilmos *ld.* FEIGLSTOCK
GYÖNGYÖSY Vilmos

H

HAAS Móric 203
hadiadó 37, 40, 52, 203, 218, 221
Hagel Benőné adomány 152, 171, 258
Hakátán Dov Leib ben Jesaja (héber) 200

halottkultusz 77, 160, 167, 174
ld. még chevra kadisa, temetők
Hamechacker (folyóirat) 182
HANDEL Áron 50
HANDLEY Max 166
hangász 94
HÄNSEL Sámuel 50
haszonbérlet 34, 61, 100, 105, 113, 118, 135, 201
ld. még helyiségbérlet, lakásbérlet
határozatok *ld.* rendeletek
hauzér-czédula 109
HAYNAU, Julius 40
házadó 37
házaló 34, 53, 56, 94, 112, 205, 237
Hazánk és külföld (folyóirat) 250
házasság 67, 89, 123–124, 127, 162, 181, 204–205
házmesterlakás 144
héber tanfolyam 150–152
HEGYI József 102
Heim Schalom
HEINRICH Jónás 199, 210
helyiségbérlet 53, 99–101, 104–105, 126, 135
ld. még haszonbérlet, lakásbérlet
helytartósági rendelet *ld.* helytartótanácsi rendelet
helytartótanácsi rendelet 29 (1760), 30 (1735, 1778), 35 (1818), 189 (1727)
HERCZOG Károly 203
HERSKOVITS József 214
Hevra Haszid Holim (egyesület) (héber) 207
Hevra Kofe Holim (egyesület) (héber) 207
Hevra Mehaziki Nefes (egyesület) (héber) 207

- HILFREICH Lipót 245
- HINAUER Isaac Rabinus Sarvariensis 195
- HIRSCH Dov 202
- HIRSCH Jakob 98
- HIRSCH Maglód 209
- Hirsch Szieszl *ld.* Szieszl Hirsch
- HIRSCH Zeeb 197
- Hirschel Joachim *ld.* Joachim Hirschel
- HIRSCHL Chaim 179
- HIRSCHL Eliás 98
- HIRSCHL Vallerstein 179
- HIRSCHLER Ignác 214
- HIRSL József 118
- HIRSL Josephus *ld.* HIRSL József
hitesalkusz 94
- hitközségi adó 39, 61, 125–126, 131,
203–204, 211
–alapszabály 128, 131–134, 156, 178,
183
–alkalmazottak 34, 94, 132, 147, 175,
179, 212, 221
ld. még egyházi, jegyző, kántor, rabbi, rab-
bihelyettes, sakter, sepultor, tanító
–fürdő *ld.* rituális fürdő
–gazdálkodás 95, 126–127, 142–143,
153–155, 175, 177, 183, 190, 194,
211–212
–iratok 44, 70, 88, 93–94, 116–119,
121–122, 132, 134, 178, 180–181, 185,
190, 193, 199, 211, 214, 244–246
–iskola *ld.* elemi iskola
–jegyzőkönyvek *ld.* hitközségi iratok
–rendszabályozás 32, 48, 50, 53,
55–59, 62–68, 79, 99, 108, 114,
130–132, 134, 147, 199, 204–205
ld. még anyakönyvi kerület, Judenpolizei,
védőlevél
- szervezeti szabályzat *ld.* Judenpolizei
- szolga *ld.* egyházi
- tagság 127–128, 132
- ld.* még bekebelezett, be nem kebelezett,
kültag
–választás 63–64, 66, 120, 130, 132–133
- hitközségvezető (vallási) *ld.* rabbi
- hitközségvezető (világi) 148, 153, 157–159,
168
- hitoktatás 140, 146, 149–151, 189
- HOCHMUTH Ábrahám 160
- HOCHSINGER Áron 111, 206
- HOCHSINGER Henrik 125, 158, 166, 246,
248
- Hódmezővásárhely (Csongrád megye) 182
- HOFFMANN Heinrich 165
- HOFFMANN Ignác 168, 260
- HOFFMANN Sigmund 165
- HOFMAN Moyses 111, 118
- HOFMANN Ábrahám 162
- HOLICS Áron *ld.* HOLITSCHER Áron
- HOLITSCHER Áron 86–87
- HOLL Jakab 102
- HOMBURG Wolf 121
- Honig Dávid alapítvány 150
- Horic (Csehország) 138
- HOROVITZ Dávid 85
- HOROVITZ Eleázár 85
- HOROVITZ József 157
- HORVÁT Boldizsár *ld.* HORVÁTH Boldizsár
- HORVÁTH Boldizsár 119, 166
- Höcht Jakob *ld.* Jakob Höcht
- HÖRSL Israel 118
- húskrajcár 125–126
ld. még hitközségi adó
- HÜBSCH 182

I
ifjúsági könyvtár *ld.* könyvtár
Ifjúsági Kör 184
Igazság és Nyírvidék, Az (folyóirat) 153
Ikervár (Vas megye) 202, 204
imaház 38–39, 45, 47, 118, 153, 174, 187,
212
ld. még magánimaház, pótimaház
imaköpeny 121
IMIT *ld.* Izraelita Magyar Irodalmi Társulat
Imit évkönyv 33–34, 36, 72, 153
insurrectio 37, 218
iparos 34
irhás 94, 112
irodalmi munkásság *ld.* tudományos élet
Isaac Abraham *ld.* Izsák ben Ábrahám
Isaac Aaron *ld.* Aaron Isaac
Isaac Moyses *ld.* Moyses Isaac
Isac Jacob *ld.* Jacob Isac
Isac Leb *ld.* Leb Isac
Isac Moyses *ld.* Moyses Isac
Ischl (Ausztria) 249
iskola 40, 48, 51, 57, 71, 93–94, 125, 140–141,
144–145, 147, 152–154, 174, 177, 182,
196, 198, 244, 249, 251, 254, 259
ld. még alapítványok, egyleti iskola, elemi
–iskola, oktatásügy, tanítók
–alap 40, 125, 137, 152–153
–egylet 259
–igazgatás 125–126, 246, 259–260
–szék 149, 248, 252–253, 256,
258–259
istentisztelet 91, 151–152, 174, 212
Israelische Gemeinde Normalschule *ld.*
elemi iskola
Isszakár Beér Szigál *ld.* Bernhard Brandes

Ito *ld.* Jewish Territorial Organisation
Izraelita Kézmű- és Földműves Egylet 183
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 152, 183
Izraelita Nőegylet 171–172, 177, 184
Izraelita tanügyi értesítő (folyóirat) 153, 256
Izsák bár Ábrahám *ld.* Izsák ben Ábrahám
Izsák bár Baruh (héber) 200, 202
Izsák ben Ábrahám 65, 207
Izsák ben Ábrahám Preszticről (héber) *ld.*
PROSSNITZ Izsák

J
Jacob ben Zanwil *ld.* STADLER Jacob
Jacob Rabbiner *ld.* MIBRÓD Jakob
Jakob Höcht 49
Jacob Isac 71
Jacob Samuel 65
Jacob Wolf 65
Jacob Lewi 49
Jákob bár Aser *ld.* Jacob Samuel
Jákob ben Mózes Izsák (héber) 200, 208
Jakob Sámuel 179
Jánosháza (Vas megye) 37, 41, 73, 140,
176–178
jánosháza-i adókerület 36, 176
hitközség *ld.* Jánosháza
jegyző 94, 132, 140, 221
jegyzőkönyvek *ld.* hitközségi iratok, ren-
deletek
Jeheskel Leve Rabbinus in Jánosháza 176
Jehuda bár Aser *ld.* Löbl Ensel
Jehuda Leib Königsberger *ld.* Königsberger
Lajos
Jelka *ld.* Nagy-jóka

JELLINEK Adolf 93, 188
Jenseits der Donau (folyóirat) 250
Jesaja ben Kohen (héber) 202
jesiva (felsőoktatási intézmény) 91, 95,
154, 164, 209
Jewish Chronicle (folyóirat) 92–93
Jewish Territorial Organisation 183
Joachim Hirschel 50
Joachim Noe *ld.* Noe Joachim
Joél József 49
JÓKAI Mór 110, 152–153, 259
Jónás ben Zámán Eisenstadtból (héber) 187
Jónás ben Zámán felesége Leibl bat Jákob
(héber) 187
Josef Simon 50
Josephus Asser 211
József (Magyarország: király), II. 34,
37–38, 233
József, németújvári rabbi 192
József Joél *ld.* Joél József
Jövő, A 153
Judenbruderschaft (Szent-egylet) 201
Judenpolizei 52–54, 58–66, 68, 71, 74, 76,
199
JUNGREIS Pál 154
JÜNKER Gusztáv 156

K

Kabold (Ausztria, ma Kobersdorf) 180
KADISCH Lajos 193–194
KADISCH Ludwig *ld.* KADISCH Lajos
KÁLIR Eleazár 82–86, 179
KÁLIR Eleazár ben Elázár *ld.* KÁLIR
Eleazár

KALLIR Eleázár *ld.* KÁLIR Eleazár
Kameral-Taxe *ld.* türelmi adó
KÄMPF 182
KANITZER Bernath 165
Kann Leb Max *ld.* Leb Max Kann
kántor 94, 175, 179, 221
Karánsebes (Románia, ma Caransebes) 157
KARCSAY Antal 226
KARDOS Samu 149
KARDOS Samuné 149
Karicsa *ld.* Szombathely
Karinthia (Ausztria) 35
katonaság 37–38, 115, 203
katulacsináló 94
KATZ Gábor (héber) 162
KATZ József felesége, Gitl bat József Katz
(héber) 48
KATZ Mózes József (héber) 46
KATZ Sámuel (héber) 200, 202
Kauders Hermina iskola alap 185
KAUFMANN David 36
kefekötő 175
kékfestő 54
KELLNER Jakobus 118
KELLNER Juda 161
KEMÉNY József 175
kenyérsütő 94
kereskedelem 34–35, 50–54, 56, 58, 61, 69,
98, 113, 200, 206, 237
ld. még szabad kereskedelem
kereskedelmi jog 52–53, 61–62, 109
kereskedő 34, 53, 60, 94, 175
KESZÁV Szófér *ld.* KSZÁV Szófér
keszkenős 94
Keszthely (Zala megye) 30, 56, 66, 69

- KETÁB Szóférfi 177
- KHAN Lóvi 118
- Khon-család 109
- KHON Löbl *ld.* KOHN Löbl
- kiházásítási alap 154
- kincstári adó 176
- királyi rendelet 35 (1846), 37, 72, 239 (1846)
- királyima 121, 193
- KIS Henrik 189
- kisboltos 94
ld. még aprólékos boltos
- kiscelli szolgabírói kerület 129
- Kis-Czell 33, 158, 173–174
ld. még Celldömölk
- Kiskaricsa *ld.* Szombathely
- Kismarton (Ausztria, ma Eisenstadt) 44, 50, 76, 82, 84, 186–187, 191
- Kittsee *ld.* Köpcsény
- KLEIN Gyula 155
- KLEIN Mór 159
- Kletzk 85
- Kobersdorf *ld.* Kabold
- kocsis 112
- kocsmáros 34, 94
- KOHÉN Cevi 162
- KOHN Dávid 118, 162, 166
- KOHN Farkas 197
- KOHN Gáspár 111
- KOHN Jakab veje Áron 161
- KOHN Joseph *ld.* KOHN József
- KOHN József 111, 118, 161–162, 165
- KOHN Károly 111
- KOHN L. 166
- KOHN Leopold *ld.* Kohn Lipót
- KOHN Lipót 107, 111
- KOHN Löbl 103–104, 107, 118
- KOHN Mihály 162
- KOHN Naftali 75
- KOHN Sal Löbl 118
- KOHN Salamon 247
- KOHN Samu 256, 259–260
- KOHN Sámuel 27–28, 107, 185–186, 213
- KOHN Sámuel Chajjim 161
- KOHN Sándor 107
- Kolin (Csehország) 84–86
- KOLONICS Lipót 52, 98
- kongresszusi hitközség 132, 141–155, 174–175, 196–197, 212
–községkerület, VIII. 41, 158, 185, 210
- Koppel Theben 38
- KORABINSKY János Mátyás 200
- KORABINSKY Johann Mathias *ld.*
KORABINSKY János Mátyás
- KORÁNDY VARGA Mihály 117
- kórház 71–72, 161, 164, 201
ld. még betegellátás
- kormányrendelet 31 (1820), 34 (1727), 218 (1743, 1746), 219–220 (1749), 222 (1749) 224
–utasítás 224
- KORNFEIN Márkus 141
- KOVACH Stephano *ld.* KOVÁCS István
- KOVÁCS István 52
- KÖNIGSBERGER Eduárd 110–111
- KÖNIGSBERGER Lajos 88, 115–116, 120–122, 135, 139, 147, 157, 166, 181, 188, 246
- KÖNIGSBERGER Ludwig *ld.*
KÖNIGSBERGER Lajos
- könyvtár 184

–ifjúsági 255–256
–tanítói 256
Köpcsény (Ausztria, ma Kittsee) 50
Körmend (Vas megye) 31, 35, 37–39, 41,
45, 68, 73, 84, 102, 135, 140, 178–185,
211, 229–234
körmendi adókerület 36, 73
–hitközség *ld.* Körmend
–járás 27
–szolgabírói kerület 129
KŐRÖSI József 149, 252, 259
Kőszeg (Vas megye) 27–28, 36, 41, 73,
105, 145, 147, 185–189, 194, 209, 236
kőszegi hitközség *ld.* Kőszeg
–szolgabírói kerület 129
község *ld.* hitközség
községháza 143, 147, 190
községi fürdő *ld.* rituális fürdő
községi szolga *ld.* egyházi
Krakauer Mózes által írt imakönyv 82
Kremsier (Csehország, ma Kromeriz) 190
Kromeriz *ld.* Kremsier
KSZÁV Szófér 214
KULINYI [Zsigmond] 160
kultuszadó 126, 155, 188, 225
Kumpricz Abraham *ld.* Abraham Kumpricz
KUNCZ Adolf 259
KURLÄNDER Márton 111
kuruc támadás 51, 186
kültagok 39, 46, 83, 125, 128–129
ld. még hitközségi tagság
KÜNTNER Molles 201

L
LACKENBACHER Fülöp 158
lakásbérlet 99, 100–103, 106, 109, 144
ld. még haszonbérlet
–vásárlás 104
Lakenbach *ld.* Lakompak
lakhatási engedély 104, 106–109, 111
lakhatási jog 107–108
Lakompak (Ausztria, ma Lakenbach) 111,
129
LAKOS Lajos 44
LANDAU Ezékiel *ld.* LANDAU Izsák
LANDAU Izsák 82–83, 87, 179
LANDESBERG Isak *ld.* LANDESBERG
Izsák Áron
LANDESBERG Izsák Áron 95, 119, 121
LANDESBERGER M. 158
Lazarus rabbi *ld.* KÁLIR Eleazár
Lazarus Ábrahám *ld.* Ábrahám Lazarus
Lazarus Salamon *ld.* Salamon Lazarus
Lea asszony (héber) 49
Leb Isac 71
Leb Max Kann 71
LEBL Jacobus 118
LEDOFSKY Lajos 260
LEDOFSKY Lajosné 260
Leib Königsberger (héber) *ld.*
KÖNIGSBERGER Lajos
Leibl bat Jákob *ld.* Jónás ben Zámán
felesége
LEIPNIK Pinchas Löb 88
Leipzig *ld.* Lipcse
Lemel Barich 49
Lemel Götzl *ld.* Götzl Lemel
Lemel Moses *ld.* Moses Lemel

Lengyelország 32, 50
Lengyeltóti (Somogy megye) 69, 138
letelepedés *ld.* betelepedés
levéltári forrás (okirat, oklevél, jegyző-
könyv) 28–30, 47, 51–52, 57, 73,
88–89, 93, 96–99, 101, 118, 126
Levi Ábrahám *ld.* Ábrahám Levi
LEVY Wilhelm 111
Lewi Jakob *ld.* Jakob Lewi
LIBERMANN Mathias 118
Lichtenstadt 85
LICHTSCHEIN Lajos 181
LIEBE Georg 66
LIEBELLESZ Bernát 109
LIEBERLES Baruch *ld.* LIEBELLESZ
Bernát
LIEBERMANN Fülöp 161
LIEBERMANN Mátyás 111
LIEBERMANN Max 166
Lipcse (Németország) 146
Lipman Mayr *ld.* Mayr Lipman
Lipschitz (Csehország) 245
LIPSITZ Lajos 111
Lissza (Szlovákia, ma Lysá pod Makytom)
86
Litvánia 82
Ló Almon Jiszroél (egylet talmud
tanítására) 177–178
lókereskedő 112
londoni hitközség 93
Lovasberény (Fejér megye) 44
Lőb Arje Jehuda *ld.* Arje Jehuda Lőb
Löbl Ensel 65
LŐVY Juda 136
LŐW Immánuel 143, 160
LŐW Leop. *ld.* LŐW Lipót

LŐW Lipót 82, 89, 93, 182
Lőw Meier 50
Lőw Schalom 50
Lőw Teomim 86
LŐWENSTEIN Henrik 171
Lőwenstein Henrik alapítvány 150
LŐWENSTEIN Ignác 170, 248
Lőwenstein Lea örökösei alapítvány 162
Lőwy Frankel 50
Lysá pod Makytom *ld.* Lissza

M

magánimaház 79, 124
ld. még imaház, pótimaház
magánzó 175
MAGYAR Ármin 254
Magyar Izráel (folyóirat) 182
Magyar Izraelita (hírlap) 250
magyar izraelita községi elemi iskola 125
ld. még elemi iskola
Magyar Izraelita Kézmű- és Földmívelési
Egyesület 183
Magyar zsidó (folyóirat) 177
Magyar Zsidó Ifjak Egyesülete 183
Magyar zsidó szemle (folyóirat) 43–44, 59,
82, 87, 91, 95, 101, 123, 153, 159–160,
173, 179, 182, 192–193, 209
Magyar zsinagóga (folyóirat) 153
Maharam As *ld.* EISENSTADT, Méir ben
Izsák
Malbis Arumin (egylet szegények fel-
ruházására) 177
MÁLLIK Ferenc 99–100
MANDL B[ernát] 34
Mandl Tért 118

- MANHEIMER Frigyes 247
- Márcali (Somogy megye) 69, 138
- MARCZALI Henrik 209
- Mária Terézia (Magyarország: királynő) 29, 35, 72–73, 217
- Markó, rohonci zsidó 53, 100–101
- Marx Flesch 49
- Marx Moses 49
- Marx Simon 50
- Maszkil-el-dal (átutazók megsegítésére) 124, 131, 170, 184, 244
- Maszkil-el-dal (betegsegélyező) 170, 184
- Mattersdorf *ld.* Nagymarton
- MATTERSDORFER Jacob 206
- Mattersdorfer Salamon szegény alap 185
- Mátyás király (Magyarország: király) 186
- MAX 186
- Maximilian (Római Birodalom: császár), II. 96–97
- MAYER Löbl 111
- MAYER Náthán *ld.* NÁTHÁN Mayer
Kitsee
- Mayer Samuel *ld.* Samuel Mayer
- MAYERSBERG Wolf 131
- Mayr Lipman 71
- MAYR Nathan 165
- MAYR Philipp 166
- MEGYESSY László 104
- Meier Ábrahám *ld.* Ábrahám Meier
- Meier Elias *ld.* Elias Meier
- Meier Leb *ld.* Leb Meier
- Meier Lőw *ld.* Lőw Meier
- Meier Natan *ld.* Natan Meier
- Máir ben Sámuel (héber) 49
- MEIRIG rabbi 85
- MEISLIS Alexander 87–88
- MEISLIS Rafael 87–88
- melamed *ld.* tanító
- mellényvarró 94
- MENDELSSOHN, Mózes 83
- menóra 82
- mészáros 94, 112, 175
- mészárszék 201
- metsző *ld.* sakter
- MEYR József 83
- MEZERITS Áron *ld.* SABBATAI Áron
- MIBRÓD Jakob 208
- Michael Salamon 49
- Michel Simon 49
- Miksa (Magyarország: király), I. 96, 186, 190, 198
- mikve *ld.* rituális fürdő
- Mikulov *ld.* Nikolsburg
- miniszteri rendelet 39 (1885), 115, 128, 212 (1885), 250 (1868)
- minjan *ld.* magánimaház
- MITTERMAYER Ferenc 106
- Monyorókerék (Ausztria, ma Eberau) 52
- Moór *ld.* Mór
- Mór (Fejér megye) 38, 83
- MORGENSTERN M. 138
- Morvaország 32–33, 50, 220
- Moses Abraham 49
- Moses Lemel 49
- Moses Marx *ld.* Marx Moses
- Moson (Szlovákia, ma Bratislava) 50
- Moyses Isaac 71
- Mózes ben Dávid (héber) 78
- Mózes halevi 85
- Mózes rabbi *ld.* ENGEL Mózes

Mozes Marx *ld.* Marx Moses
Múlt és jövő (folyóirat) 153
Muraszombat (Szlovénia, ma Murska
Sobota) 34, 41, 189–190, 206
muraszombati járás 27
Murska Sobota *ld.* Muraszombat
muzsikus 34
MÜNZ Mózes 84

N

Nádas (Szlovákia, ma Trstina) 182
NÁDAS János 95, 182
nádori rendelet 38
NAGY György 106
Nagy-jóka (Szlovákia, ma Jelka) 154
Nagykanizsa (Zala megye) 46, 68, 92, 181
Nagymarton (Ausztria, ma Mattersdorf) 50,
87, 121, 192, 196, 230
Nagytapolcsány (Szlovákia, ma Tapolcany)
193
Nagyvárad (Románia, ma Oradea) 95, 121
napszámos 34, 94
Nátán, nagymartoni rabbi 80
Natan Meier 49
NÁTHÁN Mayer Kitsee 107, 111, 162
NEIMANN Albert 131
Nemesdömölk (Vas megye, ma Celldö-
mölk) 173–174
Németkeresztúr (Ausztria, ma
Deutschkreutz) 84–85, 129, 180
Németország 185, 189
Németújvár (Ausztria, ma Güssing) 30–31,
33, 37, 39, 41, 52, 68–69, 73, 84, 121,
140, 180, 190–194, 205–206, 211–212,
234

németújvári adókerület 36, 73
–hitközség *ld.* Németújvár
–járas 27
Nemzeti iskola (folyóirat) 256
népességösszeírás 29–35, 38, 71–73, 83,
86, 94, 98, 111–112, 117–118,
128–129, 173, 176, 179–180, 187, 189,
191–192, 195–197, 200, 202, 205, 208,
211, 213, 221, 231–232
népszámlálás *ld.* népességösszeírás
Néptanítók lapja (folyóirat) 256
Néptanoda (folyóirat) 256
Neu Jenő bármicvó alap 185
NEUHERR Henrik 111, 125, 158, 166, 246
NEUMAN János 119
NEUMAN Salamon 111
NEUMANN Albert 158, 166
NEUMANN Benedikt 206
NEUMANN Ede 174
NEUMANN Menasse 161
NEUMANN S. 166
NEUMANN Sándor 44
NEUMANN Simon 166
Neustadt *ld.* Vágújhely
NEUSTADT Leó 111
NEUSTADTL L. S. 125, 244–245
Neuzeit (folyóirat) 139
Nikolsburg (Csehország, ma Mikulov) 91
Nitra *ld.* Nyitra
NOBL J. 131
Noe Joachim 98
NOTL Ádám 117
Nová Mesto ad Vahom *ld.* Vágújhely
Nové Zámky *ld.* Érsekújvár
Novi Sad *ld.* Újvidék

nyilvános elemi iskola *ld.* elemi iskola
nyilvános iskola *ld.* elemi iskola
Nyírvidék (hírlap) 153
Nyitra (Szlovákia, ma Nitra) 44
nyugdíjalap *ld.* hitközségi gazdálkodás

O

Oberwart *ld.* Felsőőr
Ó-Buda 44, 84, 91
oktatásügy 38, 42, 71, 78–79, 92, 94–95,
124–126, 137, 140–141, 149–154, 174,
177, 182, 184–185, 189, 196, 198, 208,
212, 214, 246, 249–252, 256–259
ld. még egyetem, egyleti iskola, elemi isko-
la, jesiva, szorgalmi idő, tanítók, tansz-
erek, tantárgyak, tanterv
Opatija *ld.* Fiume
Ó-Perint (1885-től Szombathely) 98, 111,
113, 117–118
OPPENHEIMER, Samuel 186
Oradea *ld.* Nagyvárad
Orient, Der (folyóirat) 44, 92–93
OROSZ József 226
ORRAI Pius *ld.* ORRAY Pius
ORRAY Pius 206–207
Országos Izraelita Közalap 183
Országos Izraelita Patronázs Egyesület 183
Országos Izraelita Tanítóegyesület 183
orthodox *ld.* ortodox
ortodox hitközség 42, 92, 121–122, 141, 144,
154, 173, 175, 177–178, 196–197, 252
orvos 109, 112, 173, 175
OSMAN Ábrahám Zwy 73, 223

Ö

öltözködés 63
örökösödés 60, 67
örökösödési adó 67
Österreichische Wochenschrift (hírlap) 95

P

Paks (Tolna megye) 84, 121, 138, 223
Palesztina 87
Pálinkás sidó 102
pálinkafőző 34
pántlikás 112
Pápa (Veszprém megye) 121, 181, 193
paplak 48, 143, 147, 154
PÁRTOS Károly 214
PARUSCH Joachim 71
páskasütés 147
Pedagógiai szemle (folyóirat) 256
pénzbeszedő 224, 225
Perént *ld.* Ó-Perint
PERL Bernát 102, 111
Pest (Pest megye) 33, 91, 138–139
pestis 99
Philipp Schalom 49
Pick alapítvány 90
PICK Áron 90, 111, 223
PICK Bernát 134, 158
PICK Dávid 248
PICK Salamon 127–128
PICK Zsigmond 158, 173
PIK Bernát *ld.* PICK Bernát
PINCHÁSZ Lőb Mileipnik 209
PINKÁS Berl 111, 118–119, 161

PINKÁS Lőb 120
 PINKUS Berl *ld.* PINKÁS Berl
 pipakötő 112
 piperész 112
 pitum *ld.* pótima
 PLETNICS János 105
 polgármesteri átirat 247 (1855)
 POLLÁK Jakab 191, 193
 POLLAK Joachim 179
 POLLÁK Leopold 166
 POLLÁK Miksa 31, 44
 PONGRÁCZ Ferenc 70
 PONGRACZ Franciscus *ld.* PONGRÁCZ
 Ferenc
 Porlicz-család 107, 109
 PORLICZ Farkas Jakab 98, 104, 106,
 108–109, 118
 PORLICZ Volf *ld.* PORLICZ Farkas Jakab
 PORLICZ Wolf *ld.* PORLICZ Farkas Jakab
 PORLITZ Jacob 165
 Poszlavszky Ferencné alapítvány 154
 posztó- és paszománykészítő 54
 posztókészítő *ld.* posztó- és paszományké-
 szítő
 posztós 94
 pótima 140
 pótimaház 153
 Pozsony (Szlovákia, ma Bratislava) 44, 50,
 70, 86, 91, 120, 141, 179, 219–220,
 235
 Prága (Csehország, ma Praha) 72, 83, 109,
 111, 179, 182
 prágai hitközség *ld.* Prága
 Praha *ld.* Prága
 PRATAVIN Esriel 48
 Pressburg *ld.* Pozsony

Pressburger Lipót iskolai alap 185
 Pressburger Sándorné barmicvó alap 185
 PREYER Samuel Leb 98
 Prosné *ld.* Prossnitz
 Prossnitz (Csehország, ma Prostejov) 86,
 91
 PROSSNITZ Izsák 75–76, 81
 Prostejov *lb.* Prossnitz
 PULSZKY Ferenc 92

R

rabbi 44, 59, 65, 74–96, 115–116, 118–119,
 120–122, 134–141, 145–147, 154, 157,
 161, 166–168, 175–182, 188–199,
 208–210, 214, 221, 256
ld. még Jánosháza, Körmend, Kőszeg,
 Muraszombat, Németújvár, Rohonc,
 Sárvár, Simonyi, Szombathely, Vasvár,
 Városszalónak, hitközségi alkalmazott
valamint
 Aaron Isaac, Arje Jehuda Lőb,
 Benedikt Markus, Berger Lipót,
 Bernstein Béla, Blau Bódog, Bodanzky
 Götz, Bodanzky Izsák, Breiner Baruch,
 Ehrenfeld B., Ehrlich Miksa, Ehrlich
 Mór, Engelsmann Gábriel, Epstein
 Ábraham Halévi, Falk Józsuva, Fisel
 rabbi, Fisel Szófer Efraim, Fischer
 Tóbiás, Frank József, Friedmann
 Mordechai, Grünfeld Jakab, Grünwald
 József, Heinrich Jónás, Herskovits
 József, Hinauer Isaac Rabinus
 Sarvariensis, Hirsch Zeeb, Hirschl
 Vallerstein, Hirschler Ignác, Holitser
 Áron, Horovitz József, Jeheskel Leve
 Rabinus in Jánosháza, József rabbi,
 Kálir Eleazár, Kis Henrik, Kohn
 Farkas, Königsberger Lajos, Meislis
 Alexander, Mibród Jacob, Pinchász

- Lőb Mileipnik, Pinkás Lőb, Pollák Jakab, Prossnitz Izsák, Reich Vilmos, Reichenfeld Mózes, Richter Zsigmond, Rokonstein Lipót, Sabattai Áron, Schwarzenberg Dávid, Schwarzstein Ábrahám Léb, Schwarzstein József Sámuel, Schweiger Albert, Sielberger Éliás, Sommer Sámuel, Stassov Jehuda Lőb, Stier József, Szender Meisels, Tóbia rabbi, Toponare Mose, Ungerleider, Weinrebe Mózes, Weisz Ábrahám, Weisz Simon, Wiener Márkus, Wolf Tercisz, Zipser Mayer rabbihelyettes 77, 83–84, 89, 94–95, 135, 141, 175, 181, 188, 208, 210, 212
- rabbiszereződés 122, 209
- RADÓ Antal 250, 259
- RAINER Ignác 260
- RAINER Ignácné 172
- RÁKÓCZI Ferenc (Erdély: fejedelem), II. 51
- RAPPAPORT Salamon 182
- Rattersdorf *ld.* Ratzesdorf
- Ratzesdorf (Ausztria, ma Rattersdorf) 111
- RAUSCHER M[iksa] 254
- Rechnitz *ld.* Rohonc
- RECHNITZ Salamon *ld.* RECHNITZER Salamon
- RECHNITZER Max 111
- RECHNITZER Salamon 133, 158, 166
- regale-bérlő 175
- REICH Ignác 91
- REICH Vilmos 196
- REICHENFELD Mózes 177
- REINFELD Wolf (héber) 49
- REINFELD Wolf felesége *ld.* Reisl asszony
- Reisl asszony (héber) 49
- rendeletek, határozatok, utasítások, jegyzőkönyvek 29–31, 34, 39, 65–67, 72, 96–98, 101–103, 106, 109, 111–115, 117, 189, 213–214, 226–228, 235
- ld.* még alispáni rendelet, földesúri rendelet, helytartótanácsi rendelet, hitközségi iratok, királyi rendelet, kormányrendelet, kormányutasítás, miniszteri rendelet, nádori rendelet, városi határozat, városi jegyzőkönyv, vármegyei jegyzőkönyv
- rendkívüli adó 218
- RIBINCZKY Martino *ld.* RIBINCZKY Márton
- RIBINCZKY Márton 52
- RICHTER Zsigmond 145, 189
- RICHTMANN Mózes 82–83, 85–87, 179
- rituális fürdő 121, 176, 201–202
- rituális vendéglő 193
- Rivka Kriszel (Bodanzky Götz édesanyja) (héber) 180
- RÓDER Adolf 250, 254, 259
- Rohonc (Ausztria, ma Rechnitz) 28, 30–31, 33–34, 37–41, 43–98, 102, 108, 110–111, 117, 120–121, 128, 135, 140, 158, 160–162, 178–179, 182, 191–192, 199, 204–206, 211, 220–221, 223, 226–227, 250
- rohongi adókerület 36, 73
- hitközség *ld.* Rohonc
- ROKONSTEIN Leopold *ld.* ROKONSTEIN Lipót
- ROKONSTEIN Lipót 138–140, 157
- rongszedés joga 109
- rongszedő 94, 109
- ROSENBERG Áron 158
- ROSENBERG Arthur 191, 193, 206
- ROSENBERG Gyula 159, 259

ROSENBERG Henrik 158–159

ROSENBERG Izidor 44

ROSENBERG Lajos 260

ROSENBERG Mordechai 161

ROSENBERGER Henrik 111

ROSENBERGER Miksa 111

ROSENBERGER Samuel 165

ROSENTHAL Naftáli 38, 83

RÓTH Áron 138

rófös kereskedő 112

S

Sabaria *ld.* Szombathely

SABBATAI Áron 76, 79, 199

SABBATAI Cevi 80, 82

Saj Samuel *ld.* Samuel Saj

sakter 30, 94, 111, 118, 175–176, 179, 197,
211–212, 221

Salamon, rohongi zsidó 101

SALAMON Ábrahám 98, 101–102

SALAMON Benedikt 118

SALAMON Bernát 117, 248

SALAMON Farkas 117

SALAMON József 119

SALAMON Lázár 118

Salamon Lazarus 49

SALAMON Löbl 118

SALAMON Mayer 206

Salamon Michael *ld.* Michael Salamon

SALAMON Miksa 158

SALAMON Mór 111, 134

Salamon Moyses 49

SALGÓ Albert 197

Sa.braham 50

SALOMON Bernhard 166

SALOMON Moritz 165

Sámuel ben Arje Jehuda Leib (héber) *ld.*
Arje Jehuda Löb

Sámuel ben Mózes Kittsee-ből (héber) 50

Sámuel Hänsel *ld.* Hänsel Sámuel

Samuel Jacob *ld.* Jacob Samuel

SAMUEL Jakob 179

Samuel Lazarus 49

Sámuel Mayer 49

Samuel Saj 71

sapkás 94

SAPSL Moyses 98

Sárvár (Vas megye) 31, 38–39, 41, 68, 73,
140, 194–197

ld. még Vármellék

sárvári adókerület 36, 73

–hitközség *ld.* Sárvár

–szolgabírói kerület 129

SCHACHTER Moyses 118

SCHACHTING Isac Jakob 98

Schäftel Abraham 50

Schalom Heim *ld.* Heim Schalom

Schalom Löw *ld.* Löw Schalom

Schalom Philipp *ld.* Philipp Schalom

Schalom Simon *ld.* Simon Schalom

SCHEIER Jakob 165

Scheuer Elias *ld.* Elias Scheuer

SCHEY Fülöp 187–188

SCHEY Mózes 187

SCHEY Perl 98

Schlaining *ld.* Városszalónak

SCHLEIFFER Ede 260

SCHLEIFFER Edéné 260

- Schlesinger-család 187
 SCLHESINGER David 197
 SCHLESINGER Izráel 186–187
 SCHLESINGER Márkus 177–178
 SCHLESINGER Wolfgang 186
 SCHMALZ Leser 206
 SCHÖNE Lajos *ld.* SCHÖNE, Ludwig
 SCHÖNE, Ludwig 142, 174
 SCHÖNFELD Áron *ld.* HOLITSER Áron
 SCHWAB Lőw 91
 SCHWARZ Henrik 152
 SCHWARZ Izráel Hirs 162
 SCHWARZ J. 138
 SCHWARZ Markus 165
 SCHWARZ Sámuel 253
 SCHWARZENBERGER Dávid 214
 SCHWARZSTEIN Ábrahám Léb 197
 SCHWARZSTEIN József Sámuel 197, 224
 SCHWEIGER Albert 189
 Secovceh *ld.* Gálszéc
 SEMAJA Elias 81
 sepultor 179
 SEPULTOR Aron 176
 serfőző 112
 Siklós (Baranya megye) 138
 SILBERGER Éliás 188–189
 Simon Josef *ld.* Josef Simon
 Simon Marx *ld.* Marx Simon
 Simon Michel *ld.* Michel Simon
 Simon Schalom 50
 Simonyi (Vas megye, ma Nagysimonyi) 41,
 173–174, 197–198, 214
 simonyi hitközség *ld.* Simonyi
 SINGER Ábrahám 146
 SINGER Albert 158, 169
 SINGER Herman *ld.* Singer Herrmann
 SINGER Herrmann 111, 147–148, 150,
 166, 248, 250
 SINGER Johanna 171
 SINGER Sándor 260
 síremlék 46, 79, 81, 88–89, 94, 135, 161,
 167, 176, 180–181, 191, 199, 201, 208,
 210
 SLONIM Izsák 85
 sóeladás joga *ld.* dohány- és sóeladás joga
 SOMMER Lázár 203
 SOMMER Sámuel 121, 193
 SOMMER Simon 203
 Sopron (Győr-Moson-Sopron megye) 31,
 44, 194
 Sopron megye 31, 204
 Sopron vármegye *ld.* Sopron megye
 SPITZ Áron *ld.* HOLITSER Áron
 SPITZER Adolf 158
 SPITZER Ignatz 131, 166
 STADLER Ignatz 131
 STADLER Isak 111
 STADLER Jakob 118–119, 161
 STADLER Jacob ben Zanwil *ld.*
 STADLER Jacob
 Stadt-Schlaining *ld.* Városszalónak
 Stájerország *ld.* Steiermark
 STASSOV Izsák 79
 STASSOV Jehuda Lőb 79–82
 Steiermark (Ausztria) 28, 35, 199,
 205–206, 237
 Steierország *ld.* Steiermark
 STEIN Mayer Miksa 196, 214
 Steinamanger *ld.* Szombathely
 STEINBERGER Antal 111, 127, 131, 166

STEINBERGER Anton *ld.* STEINBERGER Antal

STEINER Móric 111

STEINHERZ Jakab 44, 91

Stern (folyóirat) 182

STERN, rabbijelölt 138

STERN David 184

STIER József 141, 143–145, 157

STRASSER Árminné 260

STREHM, szombathelyi tanító 125, 245

STUKOVICS Márkus 104

Styria *ld.* Steiermark

SÜSZKIND, Alexander 85

SZ

szabad kereskedelem 29, 45, 52–54, 61

ld. még kereskedelem

szabó 94, 111–112, 175

SZABÓ Imre 143

Szabolcs (folyóirat) 153

SZABOLCSI Miksa 80

Szabolcsvármegye (folyóirat) 153

Szalónak *ld.* Városszalónak

szárnyas vágóhely 144

Szeged (Csongrád megye) 62, 143, 214

szegénypénztár 71, 169, 172

SZEGŐ Benő 260

SZEGŐ Benőné 260

Székesfehérvár (Fejér megye) 44, 90–92

SZÉLL József 114

SZENDER Meisels 120

Szent-egylet *ld.* egyletek, chevra kadisa

Szentes (Csongrád megye) 182

Szentgotthárd (Vas megye) 41, 53, 211–212

szentgotthárdi hitközség *ld.* Szentgotthárd
–szolgabírói kerület 129

Szentgróth (Zala megye, ma Zalaszentgrót) 68

Szentmárton (1885-től Szombathely) 33, 98, 104, 109, 111, 113, 117–118, 206–207, 225, 229

Szentpéter (Horvátország) 129

szentpéteri hitközség *ld.* Szentpéter

Szerdahely (Szlovákia, ma Dunajska Streda) 87

szerecsenjáték 63, 77

Szieszl Hirsch 71

Szilézia 33

SZILI Miksáné 171

szobafestő 175

szolgabírói kerületek 129

ld. még felsődőri, kiscelli, körmendi, kőszegi, szentgotthárdi, vasvári, Kőszeg, Szombathely

Szombathely (Vas megye) 28, 31, 33, 36, 38–39, 43, 68, 73, 88, 96–172, 181, 187, 192, 195, 211, 213, 228–229, 243–260

ld. még Ó-Perint, Szentmárton, Szőkeföld, Szőlős

SZOMBATHELY Ferenc 51–52

SZOMBATHELY Franciscus *ld.* SZOMBATHELY Ferenc

szombathelyi hitközség *ld.* Szombathely

Szombathelyi Szentegylet *ld.* chevra kadisa szorgalmi idő 249, 251–252

Szőkeföld (1885-től Szombathely) 98, 102, 106–107, 111–114, 117–118, 162

Szőllős (1885-től Szombathely) 117

szülésznő 175

szűcs 94

T

- tallisz *ld.* imaköpeny
- Talmud-Tóra egylet 124, 151, 178, 244
- Talmud-Tóra iskola *ld.* egyleti iskola
- Tana (Vas megye, ma Tanakajd) 111
- tanácsterem 154
- tanfelügyelőség *ld.* oktatásügy
- tanító 38, 42, 71, 94, 11–12, 125–126, 141, 147–149, 154, 174, 177, 182, 196–198, 214, 221, 244–254, 256–260
- ld.* még oktatásügy
- tanszerek 255
- tantárgyak 257–258
- tanterv 150, 245, 256–258
- tanulás háza *ld.* bész-hamidras
- Táplánfa (Vas megye, ma Táplánszentkereszt) 159
- Tapolca (Veszprém megye) 69
- Tapolcany *ld.* Nagytapolcsány
- tartózkodási jog *ld.* betelepedés
- TASSLER József 111
- taxa tolerantialis *ld.* türelmi adó
- temetkezés *ld.* temető
- temető 46–47, 51, 57, 119, 161–162, 166, 168, 174, 176, 178, 183–184, 188, 191, 196, 198–201, 212
- temető (ortodox) 144, 166, 196
- templom (katolikus) 48
- templom (ortodox) 144, 177
- templom 38–39, 46–49, 51, 57, 71, 78, 112, 114, 118–119, 141, 143–144, 151, 162, 174–175, 180, 188, 190, 192, 196, 198–199, 201–202, 208, 210, 212, 214, 228, 252
- avatás 143
- bérlet 118
- építés, javítás 118–119, 124, 136, 142, 158
- rend 123, 132–133
- templomi előjog 123, 127, 140
- felszerelések, ékszerek 48–49, 82, 121, 124, 152, 199, 207
- ld.* még almemor, frigyszekrény, frigyszekrényfüggöny, Tóra
- orgona 143, 174–175
- Teomim Lów *ld.* Lów Teomim
- Téth (Győr megye) 198
- Tétt Mandl *ld.* Mandl Tétt
- TEVELESZ, Juda 182
- Theben Koppel *ld.* Koppel Theben
- tímár 94
- Tóbia hakohén 192
- Tóméché dalim (szegénytámogató egylet) 171
- Tóméché evjónim egylet (átutazók támogatására) 177
- Topolya (Horvátország, ma Baka Topola) 138
- TOPONARE Mose 214
- Tóra 48, 49, 127, 140, 152, 207
- korona 48
- köpeny 49, 207
- kötő 207
- olvasás 123
- tekercs 112
- torony 48
- vért 48, 207
- ld.* még templomi felszerelések
- TORNAU Wolf 77
- törvény 39, 97, 103, 110, 111, 114, 173 (1840)
- TREBITSCH Nehemiás 91

Irieszt (Olaszország) 129
trieszti hitközség *ld.* Trieszt
Trstin *ld.* Nádas
tudományos élet 83, 85–86, 89, 92–93, 95,
138, 145, 149, 152–153, 175, 250
TULOK András 52
TULOK Andre *ld.* TULOK András
türelmi adó 29–30, 34–37, 57, 70, 73, 75,
86, 176, 179, 187, 190–191, 197,
203–204, 211, 217–240
–eltörlése 35, 239–240
–megváltása 35, 37, 190, 239–240
–összege 218, 220, 226, 233
ld. még adó
türelmi rendelet 34
tűzvész 197–199

U

Újvidék (Horvátország, ma Novi Sad) 209
Ulászló (Magyarország: király), II. 186
ULLMANN Mór 260
ULMANN Ábrahám 111
UNGAR Zsigmond 260
ungarische Israelische Gemeinde
Normalschule *ld.* elemi iskola
Ungarische Israelit (folyóirat) 182
Ungarische Wochenschrift (hírlap) 95
UNGER Aron Joel 73, 223, 226
UNGER Joel 121, 138–139, 223
UNGERLEIDER rabbi 188
útadó 204

Ü

ügynök 34
ügyvéd 175
üvegező 175

V

Vágújhely (Szlovákia, ma Nová Mesto ad
Vahom) 88–89, 136, 141
VAJDA Béla 44
választás *ld.* hitközségi választás
vallásszabadság 206
válólevél 84, 92, 179
váltságdíj 239
vámberlet 54, 62, 99, 186–187, 189
–mentesség 51, 56
–szedés joga 34
Várad *ld.* Nagyvárad
Varasd 208
VARGA Mihály, Korándy *ld.* KORÁNDY
VARGA Mihály
vármegyei jegyzőkönyv 109
Vármellék (Vas megye, ma Sárvár)
194–195
városi határozat 102–103, 106, 109, 113
városi jegyzőkönyv 96–98, 101–102,
111–115, 117
városi közöltségek *ld.* adó
Városszalónak (Ausztria, ma Schlaining)
28, 31, 37, 39, 41, 45–48, 52, 69, 73,
88–89, 111, 120, 128, 135, 140, 188,
190–192, 198–211
városszalónaki adókerület 36, 73–74
–hitközség *ld.* Városszalónak
Várpalota (Veszprém megye) 146

vásározás 29, 34
Vas megye 27–42, 217–240, 247
ld. még Jánosháza, Körmen, Kőszeg,
Németújvár, Sárvár, Simonyi,
Szombathely, Városszalónak, Vasvár
Vasmegeyi figyelő (hírlap) 250
Vasmegeyi hírlap (hírlap) 153
Vasvár (Vas megye) 27, 33, 41, 68, 73,
139–140, 213–214, 234
vasvári adókerület 36, 73
–hitközség *ld.* Vasvár
–szolgabírói kerület 129
Vasvármegye *ld.* Vas megye
Vasvármegye (hírlap) 28, 153
védelmi díj 59, 203–204
védőlevél 45, 47, 49–50, 52, 55–57, 69,
191, 199
ld. még hitközségi rendszabályozás
vendéglős 112, 175
véradó 37
Verbó (Szlovákia, ma Vrbové) 193
Vereinschule *ld.* egyleti iskola
Verpelét (Heves megye) 192
vérvád 195, 206–207
Vid mester 27, 213
VIOLA Ödön 146, 168–169
VITTIB Hendl 118
VOLF Dávid 111
Vrbové *ld.* Verbó

W

WALCHMANN Nátán 203
Wallisch Wolf *ld.* Wolf Wallisch
WEINBERGER Dawid *ld.* KOHN Dávid
Weiner Anna alapítvány 154

WEINER Jakab 229
WEINER József 165, 169
Weiner Károly alapítvány 150
WEINER Károlyné 171
WEINER Salamon 165
Weiner Salamon alapítvány 154, 165
WEINER Samson 165
WEINREBE Moises *ld.* WEINREBE
Mózes
WEINREBE Mózes 89, 135, 188, 209, 210
WEISS Bernat 165
WEISS Jo. 166
Weisz (folyóirat) 182
WEISZ Ábrahám 178
WEISZ Jakab 111
WEISZ Márkus 169
WEISZ Ödön 260
WEISZ Simon 198
WERTHEIMER Sámson 47–48
Wien 95, 129, 141, 142, 183
ld. még Bécs
WIENER Márkus 189
Wieselburg *ld.* Moson
Wischnitz 83–84
Wochenschrift (napilap) 95
WOHL Philip 131
Wolf Abraham 49
Wolf Jacob *ld.* Jacob Wolf
WOLF József 168, 171, 187
Wolf József adománya 152
Wolf József és neje alapítvány 154
Wolf Kohén *ld.* KOHN Farkas
WOLF Tercisz 192, 193
Wolf Wallisch 50
WOLFF Lebel 203

Z

- Záblatie *ld.* Zablotow
Zablotow (Lengyelország, ma Záblatie) 82
Zágráb (Horvátország, ma Zagreb) 138–139
Zagreb *ld.* Zágráb
Zala megye 83, 111, 129
Zalaapáti 213
Zalaegerszeg (Zala megye) 46, 69, 89, 135
Zalaszentgrót (Zala megye) 68, 211
zalaszentgróti hitközség *ld.* Zalaszentgrót
ZALMAN rabbi 85
ZERKESZ Jóel 87
ZIPSER Mayer 44–45, 47–48, 53, 59, 76,
82, 85, 90–94, 121, 135, 205
ZIPSER Méirt *ld.* ZIPSER Mayer
ZISZL Sulam (héber) 78
zsibárus 112
Zsidófalú (volt németújvári járás) 27
Zsidófölde (volt körmendi járás) 27
Zsidóhegy (volt muraszombati járás) 27
Zsidó-híd 98
zsidoüldözés 40, 47, 72, 92, 112–115, 164,
219–220
Zsigmond (Magyarország: király) 27, 185
zsinagóga *ld.* templom
Zsoltáregylet 81
–alapszabálya 81
ZUCKER Márkus 248–250
zugimaház 133–134
Zwy Osman Ábrahám *ld.* OSMAN
Ábrahám Zwy

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

b.	báró
b. e.	boldog emlékeztű
bev., bevez.	bevezetés
Bpest.	Budapest
Cm.	Conventionsmünze
congr.	kongresszusi
cs.	csoport
cs. kir.	császári-királyi
cs. és kir.	császári és királyi
d. i.	das ist
d. u.	délután
dr.	doktor
drb.	darab
ds.	das
ed.	editio
eln.	elnöki
eszt.	esztendei
évf.	évfolyam
f.	fillér
f. é.	folyó év
fej.	fejezet
fl.	Florin
főt.	főtisztelendő
Frankfurt a. M.	Frankfurt am Main
frt.	forint
füz.	füzet
gefl.	gefällig
Gr.	Graf
H. H.	Herren
hitk.	hitközség, hitközségi
i. h.	idézett hely
i. m.	idézett mű
id.	ideiglenes

Imit, IMIT	Izraelita Magyar Irodalmi Társulat
incl.	inclusive
isr., israél.	israelitisch
Ito	Jewish Territorial Organisation
izr.	israelisch, izraelita
j.	jegyzet
J.	Jahr
Jahrg.	Jahrgang
K.	Korona
k.	kötet
k. k.	kaiserlich königlich
kais. u. köniql.	kaiserlich und königlich
kiad.	kiadás
kir.	királyi
kong.	kongresszusi
köv.	követő, következő
kr.	krajcár
l.	lap, lásd
l. j.	laufendes Jahr, laufenden Jahres
l. m.	laufenden Monat
legifj.	legifjabb
m.	megye, méter
m. főjegyző	megyei főjegyző
M. Sziget	Máramarossziget
M. Zs. Szemle	Magyar Zsidó Szemle
Magyar Zs. Sz.	Magyar Zsidó Szemle
megh.	meghalt
mh.	meghalt
N.-Kanizsa	Nagykanizsa
N. Tiszt.	nagyságos tisztelendő
NB.	nota bene
N. N.	nemes nemzetes
ord.	ordinárius
orsz.	ország, országos
orsz. képviselő	országgyűlési képviselő
oszt.	osztály

öffg.	öffentliche grundschulisch
özv.	özvegy
P.	páter, protestiert
pgfrt.	pengőforint
pl.	például
r.	rabbi, rész
resp.	responzum
Roh.	Rohonc
róm. kath.	római katolikus
S.	Seite
s. v.	sub voce
sz.	szám, számú, született
sz. bíró	szolgabíró
sz. kir.	szabad királyi
Sz.-M.	Szent-Márton
Szőkef.	Szőkeföld
szt.	szent
szül.	született
t. i.	tudniillik
tcz.	törvéncikk
u.	und
u. n.	úgynevezett
u. o.	ugyanott
u. z.	und zwar
ung., ungar.	ungarisch
v.	von
W. W.	Wiener Währung
xr.	krajcár, Kreutzer
Z.	Zahl
zs.	zsidó

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

- Borító: Bernstein Béla fotója az 1890-es évekből
(Magyar Zsidó Levéltár Fotótár. Leltári szám: 97.269. Az Országos Rabbiképző Intézetben végzetek albuma, Bloch Mózesnek dedikálva)
9. p.: A szombathelyi kongresszusi izraelita hitközség zsinagógájának metszeti rajza a tóraszekrényvel
Tervező: Ludwig Schöne
(VaML Szombathely város tanácsának iratai. Iratok 195/1879.)
13. p.: A tóraszekrény fotója a két világháború közötti évekből
(Balázs Edit gyűjteménye)
15. p.: A szombathelyi kongresszusi izraelita hitközség községházának oldalnézeti tervrajza. 1. változat
Tervező: Schön Frigyes
(VaML Polg. mest. ir. III. 152/1892.)
17. p.: A szombathelyi izraelita elemi iskola homlokzati tervrajza
Tervező: Rauscher Miksa
(VaML Polg. mest. ir. III. 174/1893.)

